

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

*140-річчю
географії у Львівському університеті
20-річчю кафедри туризму
присвячується*

Марта МАЛЬСЬКА, Наталія ПАНЬКІВ

«Туристично-ресурсний ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ»

Підручник

для студентів спеціальності 242
«ТУРИЗМ»

Київ
2022

УДК [911.5/.9:388.483](075.8)

М 21

Рецензенти:

д-р екон. наук, проф., завідувач кафедри економіки підприємства економічного факультету *С. І. Урба* (ЛНУ імені Івана Франка);

канд. геогр. наук, доц., декан факультету туризму та міжнародних комунікацій *Н. Ф. Габчак* (Ужгородський національний університет);

канд. екон. наук, доц., завідувач кафедри туризму *О. М. Крупа*

(Львівський національний університет природокористування)

*Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету ЛНУ імені Івана Франка
Протокол № 6 від 21.09.2022 р.*

Марта Мальська, Наталія Паньків

М 21 Туристично-ресурсний потенціал території : підручник / Марта Мальська, Наталія Паньків. – Київ : Видавець ФОП Піча Ю. В., 2022. – 534 с.

Розглянуто теоретичні основи туристичного потенціалу та туристичних ресурсів території, методики оцінки туристично-ресурсного потенціалу, в тому числі природної, природно-антропогенної та культурно-історичної складової; проаналізовано соціально-економічні ресурси туризму, висвітлені питання екології та охорони рекреаційно-туристичних ресурсів.

Для студентів спеціальностей, що вивчають туризм, готельно-ресторанну справу, менеджмент організацій, географію тощо.

УДК [911.5/.9:388.483](075.8)

© Мальська М., Паньків Н., 2022

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2022

© Видавець ФОП Піча Ю. В., 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ЧАСТИНА 1. ЛЕКЦІЙНІ ТЕМИ	7
Тема 1. Туристичний потенціал території	7
1.1. Поняття туристичного потенціалу території	7
1.2. Методика оцінювання туристичного потенціалу території	16
1.3. Оцінка якості територій для розвитку туризму та відпочинку	32
Тема 2. Туристично-рекреаційні ресурси як важлива складова туристичного потенціалу території	38
2.1. Основні поняття про туристичні ресурси	38
2.2. Класифікація туристичних ресурсів і вимоги до них	49
2.3. Властивості та характеристики туристичних ресурсів	56
2.4. Кадастр туристичних ресурсів	58
Тема 3. Природні туристичні ресурси - основа туристичного потенціалу території	78
3.1. Поняття природних рекреаційних ресурсів	78
3.2. Методи оцінки природних туристичних ресурсів ..	82
3.3. Значення туристичної ренти при використанні природних ресурсів	91
3.4. Орографічні ресурси та їхнє використання в галузі туризму	97
3.5. Кліматичні ресурси в туризмі	120
3.6. Водні рекреаційно-туристичні ресурси	134
3.7. Лісові рекреаційно-туристичні ресурси України ...	152
3.8. Природні лікувальні ресурси	158
3.9. Комплексна оцінка природних умов та ландшафтів	169

Тема 4. Потенційні можливості використання природно-антропогенних туристичних ресурсів України	187
4.1. Екологія та охорона туристичних ресурсів	187
4.2. Екологічний туризм	195
4.3. Природоохоронні території як ресурс екотуризму	202
4.4. Рекреаційні навантаження на ландшафтні комплекси	225
Тема 5. Культурно – історичні ресурси як частина культурної спадщини України. Використання в туризмі	237
5.1. Елементи культури, що приваблюють туристів.....	239
5.2. Культурно–історичні туристичні ресурси України	246
5.3. Біосоціальні туристичні ресурси	271
5.4. Подієві ресурси України	282
5.5. Трансресурсні об'єкти	291
5.6. Оцінка культурно-історичних ресурсів	294
5.7. Значення культурної спадщини для розвитку туризму.....	302
5.8. Пам'ятки, що входять в список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО	309
Тема 6. Соціально-економічні ресурси як передумова використання туристичного потенціалу території	321
6.1. Визначення та класифікація соціально-економічних ресурсів туризму	321
6.2. Туристична інфраструктура як основа соціально-економічних ресурсів	334
6.3. Транспортна інфраструктура в туризмі.....	338
6.4. Інфраструктура розміщення та харчування туристів.....	360
6.5. Туристичні об'єкти, комплекси та заклади	372
Частина 2. ПРАКТИЧНО-СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ	386
Додатки	460
Словник понять та термінів	512

ВСТУП

Увазі читача пропонується підручник «Туристично-ресурсний потенціал території», присвячений вивченню та оцінці туристично-ресурсного потенціалу території в контексті аналізу туристичних ресурсів – як провідної складової туристичного потенціалу території. Особливу увагу зацентровано на питаннях екологічної рівноваги при використанні туристичних ресурсів та забезпечення їхньої належної охорони. Підручник призначений для студентів, які навчаються за спеціальністю 242 «Туризм». Вивчення цього курсу передбачене програмою у такому обсязі: 32 годин лекцій, 32 годин - практичних і семінарських занять (загалом – 64 академічних години).

Важливим чинником розвитку туризму будь-якої території є наявність туристичного потенціалу. Цей термін впродовж останніх років часто вживають в науковій літературі. Проте зрозуміти його конкретний зміст доволі складно за відсутності загальноприйнятого професійного трактування. Тому вивчення низки лекційних тем та розуміння структурних складових туристично-ресурсного потенціалу, проведення практичних і семінарських занять дають змогу студентам детально ознайомитися з його змістовим наповненням через аналіз природних, історичних та соціально-економічних передумов розвитку туристичної індустрії в Україні. Аналіз методів комплексної оцінки потенціалу геотуристичних систем та аналіз геотуристичних аспектів ресурсного потенціалу бальнеологічних, кліматичних, водних, лісових, спелеоресурсів, суспільно-історичних надбань нашої держави дасть змогу студентам глибше вивчити та зрозуміти актуальні і перспективні

компоненти природи та історико-культурної спадщини України. Важливим є застосування прикладного (оціночного) підходу, що базується на практичному застосуванні існуючих методів оцінки туристичних ресурсів у відношенні конкретних територій.

Оптимальним варіантом вважаємо побудову навчальної дисципліни на основі поєднання теоретико-методологічного та оціночного підходів з обов'язковим використанням описових методів та ілюстративних матеріалів. Найважливішим щодо цього є вивчення змісту базових методів оцінки туристичних ресурсів та можливостей їхнього практичного застосування в регіональному та загальнодержавному аспектах.

Використовуючи матеріал підручника, студенти зможуть підготуватися до практично-семінарських занять з цілого блоку туристичних дисциплін, успішно здати заліки та іспити, ґрунтовно та структуровано написати курсові та кваліфікаційні роботи. У цьому допомагатиме методичний апарат – контрольні запитання та завдання, бібліографічний список до кожної теми, ілюстрації тощо.

Незважаючи на те, що представлений підручник призначено для студентів спеціальності «Туризм», він буде корисним та цікавим також для студентів інших спеціальностей: «Готельно-ресторанна справа», «Рекреація та спортивно-оздоровчий туризм», «Географія» тощо.

ТЕМА 1

ТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ

1.1. Поняття туристичного потенціалу території

Сучасний стан опрацьованості проблеми, пов'язаної з розвитком туризму в межах будь-якої території, засвідчує зацікавленість питанням туристичного потенціалу та туристичних ресурсів. Різноманітність наукових поглядів та трактувань з цього приводу ще раз підтверджує актуальність досліджуваної проблеми, адже важливим фактором розвитку туризму будь-якої території є наявність туристичного потенціалу. За останні роки цей термін став часто вживатись в туристичній літературі. Проте зрозуміти конкретний зміст цього терміну часто дуже складно попри відсутність загальноприйнятого професійного його трактування (табл.1.1).

Таблиця 1.1

Тлумачення терміну «Туристичний потенціал» різними авторами

Вікіпедія	Туристичні ресурси – сукупність природно-кліматичних, оздоровчих, історико-культурних, пізнавальних та соціально-побутових ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста.
Закон України «Про туризм»	Туристичними ресурсами України є пропонувані або такі, що можуть пропонуватися, туристичні пропозиції на основі та з використанням об'єктів державної, комунальної чи приватної власності.
Любіцева О. О.	Туристичні ресурси – це частина туристсько-рекреаційного потенціалу певної території, яка включена до складу туристичного продукту і підлягає реалізації з туристичною метою
Захаренко Н. Г.	Туристичний потенціал – це сукупність різних матеріальних і нематеріальних потенцій, які формують туристичний інтерес до певної території і стають основою діяльності з виробництва та споживання туристичного продукту, а також є необхідними для здійснення управління, контролю і розвитку виробництва і споживання продуктів туристичного комплексу території відповідно до принципів стійкого економічного розвитку
Дроздов А. В.	Туристично-рекреаційний потенціал – сукупність пов'язаних із певним об'єктом (територією) природних і рукотворних тіл та явищ, а також умов, можливостей і засобів, придатних для формування туристичного продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій, програм.
Коваль П. Ф., Андреева Г. П.	Туристичний потенціал території – ємне, багатоаспектне поняття, що охоплює сукупність природних, етнокультурних та соціально-історичних ресурсів, а також наявної господарської і комунікаційної інфраструктури території, що служать чи можуть служити передумовами розвитку певних видів туризму

Закінчення табл. 1.1

Ніколаєнко Т. В.	Туристично-рекреаційний потенціал території – сукупність природних, культурно- історичних, соціально-економічних, геополітичних та інших передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території.
Шабаліна Н. В.	Туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, їхніх територіальних поєднань і умов, що сприяють задоволенню потреб населення в туристичній та рекреаційній діяльності.

Так, в статті Радченко Е.Є. «Теоретичні основи формування та розвитку туристичного потенціалу регіону» розглянуто актуальні питання розвитку туристичної сфери регіону. Визначено поняття «туристичний продукт регіону» та «туристична пропозиція регіону». Досліджено питання формування та розвитку туристичного потенціалу регіону та визначено поняття «туристичний потенціал регіону». Визначено, що до ресурсних складових туристичного потенціалу регіону відносяться: природно-кліматичні ресурси, історико-архітектурні ресурси, соціально-культурні ресурси, економічні ресурси, інфраструктурні ресурси, інституційні ресурси, подієві ресурси та маркетингові ресурси. Вперше запропоноване визначення «туристичний клімат», що є індикатором створення сприятливого середовища для розвитку туризму у регіоні. Божук Тетяна в монографії «Рекреаційно-туристичні дестинації; теорія, методологія, практика» зауважує, що рекреаційно-туристичний потенціал охоплює поняття: 1) рекреаційний потенціал – як природну складову; 2) туристичний потенціал (культурно-історичну спадщину) – як антропогенну складову – музеї, пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції, народні промисли тощо. В статті «Теоретичні засади досліджен-

ня туристично-рекреаційного потенціалу» Огієнко А. В. та Огієнко М. М. також зазначають, що в науковій літературі немає єдиного загальноприйнятого терміну «туристично-рекреаційний потенціал», а його визначення є досить складним. Очевидним є те, що кожен з авторів має власне змістовне наповнення поняття «туристично-ресурсний потенціал», що ускладнює уніфікацію цього терміну. З нашої точки зору, туристично-ресурсний потенціал території формують сукупність природних, культурно-історичних та соціально-економічних передумов для організації туристичної діяльності в межах конкретної території.

Туристичний потенціал за структурою поділяють на дві групи - туристичні ресурси та туристичну інфраструктуру. Що, в свою чергу, містять відповідні підгрупи (рис. 1.1). Туристичні ресурси та туристична інфраструктура містять спільну підгрупу – соціально-економічні ресурси, куди входять трудові, інформаційні, управлінські, матеріально-технічні та інші структурні складові.

Для визначення напрямків та перспектив розвитку туристичного потенціалу території необхідно:

- а) виявлення потенціалу;
- б) оцінка потенціалу;
- в) оцінка сучасного стану його використання;
- г) оцінка можливостей інтенсифікації його використання;
- д) оцінка факторів, що стримують розвиток туризму в регіоні
- е) підготовка та реалізація перспективної моделі територіальної організації сфери регіону.

Виявлення та можливість подальшої оцінки туристично-ресурсного потенціалу обумовлено факторним аналізом або чинниками його формування. Так, значна площа на-

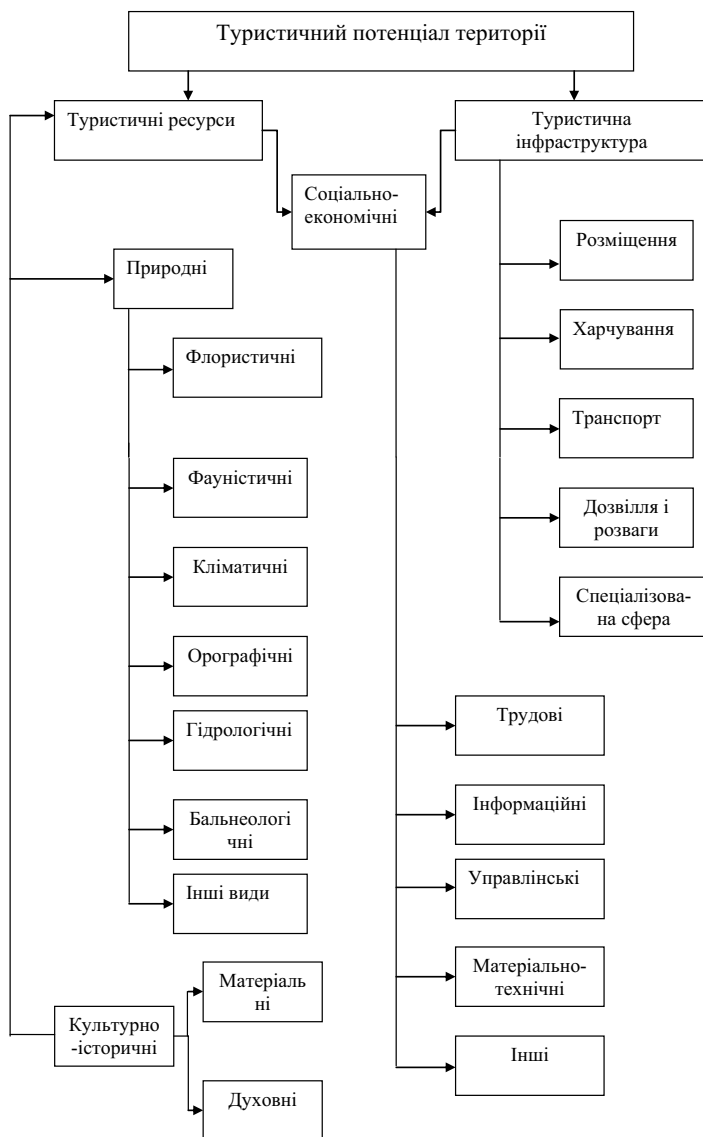

Рис. 1.1. Структура туристичного потенціалу території

шої держави формує природну та культурно-історичну неоднорідність туристичних ресурсів та різний рівень соціально-економічного розвитку. Особливо важливою є соціально-економічна складова регіонів, адже в основі функціонування туристичної сфери є людина – як та, що формує туристичний продукт і та, що його споживає. Регіональна відмінність населення України проявляється в етногеографічних та національних особливостях території, поселенській мережі, демографічній складовій тощо. Різний рівень економічного розвитку території обумовлює різновекторність інфраструктурної складової. Факторами або чинниками формування територіальних туристично-ресурсних об'єднань слугують:

- спільність території;
- ступінь локалізації туристично-рекреаційних закладів;
- інтенсивність між ними та сферою обслуговування загалом;
- наявність туристичних маршрутів;
- обсяг рекреаційно-туристичних послуг тощо.

Як зазначає Радченко Е.Є в статті «Теоретичні основи формування та розвитку туристичного потенціалу регіону», всі ці процеси також залежать від ситуації у світі, країні та регіоні, тобто відбувається під впливом сукупності факторів навколишнього та внутрішнього середовища, застосовуючи нове поняття «туристичний клімат». «Туристичний клімат – це сукупність факторів, що сприяють чи гальмують формування та розвиток туристичного потенціалу окремої території. Говорячи про сприятливий туристичний клімат регіону ми маємо на увазі максимально сприятливі умови для розвитку туризму у регіоні. Чинники, що впливають на туристичний клімат пропонуємо

об'єднати у дві групи: мікрочинники та макрочинники. Мікрочинники: наявні ресурси, соціально-економічний розвиток території, розвиток супутніх туризму галузей, регіональні ініціативи (активність місцевої влади, громади та бізнес-середовища), рівень фінансового та кадрового забезпечення, інформаційне забезпечення, імідж регіону, взаємодія органів місцевої влади та бізнесу. Макрочинники: державна політика у сфері туризму, політична ситуація та геополітичні чинники, міжнародна ситуація, соціально-економічна ситуація в країні, фінансово-економічні фактори, соціокультурні фактори, науково-технічний прогрес, нормативно-правове забезпечення, імідж країни».- Радченко Є.С.

Беручи до уваги різні точки зору стосовно потенційних можливостей використання туристичних ресурсів окремих територій очевидним є потреба в організації використання туристично-ресурсного потенціалу конкретного регіону. Організація туристичних ресурсів передбачає створення цілісної системи, основними складниками якої є статична туристично-ресурсна структура та факторна основа, що пов'язані динамічною властивістю взаємозв'язку між основними та допоміжними елементами цієї системи. Дослідження будь-якого об'єкта традиційно передбачає з'ясування його особливостей виникнення, створення. Саме у з'ясуванні причин, чинників або факторів прихована низка положень, що дають змогу пояснити не лише його виникнення, але й подальшу сутність, змістовність, становлення, розвиток, сталість чи змінність.

Як стверджує Г.Л. Монастирський у своїй праці: «Перше положення організації: система є результатом процесу її організації, проте не кожен процес завершується утворенням системи. Тобто первинним є процес». Для

нас є надзвичайно важливим дослідження усіх процесів, що призводять чи зможуть обумовити організацію туристичних ресурсів на певній території, оцінки можливостей виникнення цих процесів в результаті факторного аналізу території. Організація туристичних ресурсів має вигляд системи, що створена на основі сукупності взаємопов'язаних елементів, в результаті чого з'являються зовсім нові властивості системи, що не завжди є сумою простих властивостей первинних вхідних елементів. Якість організації системи, зазвичай, відображається в ефекті синергії (Монастирський Г.Л., 2019). Це означає, що результат функціонування системи в цілому є вищим за суму результатів окремих елементів, що становлять їхню сукупність. До прикладу, візьмемо окрему територію з наявністю певних видів туристичних ресурсів. Кожен з видів туристичних ресурсів при використанні формують власну організаційну систему з відмінними або однаковими властивостями, проте з різною ефективністю їхнього використання. Ця ефективність залежить від ступеня взаємозв'язку цих елементів між собою, що безпосередньо пов'язано з якістю організації цих підсистемних складових. Організація туристичних ресурсів цілої території, а не її окремих фрагментів, значно більше уможливає виникнення ефекту синергії.

Основними характеристиками системи організації туристичних ресурсів є:

- наявність компонентів (природних, соціальних, економічних тощо);
- наявність зв'язків (між компонентами та середовищем);
- наявність структури компонентів, що забезпечує стабільність системи та формує стійкість;

- наявність взаємодії між компонентами системи, результатом чого є формування процесів, що можуть призвести до результативності організації усїєї системи);
- формування системних процесів, що свідчать про змінність. Процеси змінюють ресурси, що входять в систему та формують організований продукт;
- цілісність та емерджентність;
- наявність зовнішніх явищ та чинників, що формують зовнішнє середовище, впливаючи на цю систему, проте не є її складовою;
- концепційна умова формування.

Такий системний підхід до трактування організації туристичних ресурсів дозволяє дослідити чинники, що безпосередньо впливають на формування організації, властивості вже сформованої організації, допомагає встановити її цілісність, організованість та доцільність такої організації загалом.

Беззаперечним є той факт, що в центрі організації туристичних ресурсів є людина, яка власноруч попередньо теоретично визначає цільово-функціональні характеристики туристичного потенціалу території, розкриває його структурні елементи та формує основні процеси у часовому вимірі. Саме людина слугує тією суб'єктно-об'єктною складовою, що оцінює можливості та доречність формування туристичного продукту за рахунок системного підходу. Застосування такого системного організаційного підходу при дослідженні туристичних ресурсів дозволить глибше пізнати та розкрити системну природу туристичного потенціалу території, здатного задовольнити специфічні людські потреби у якості туристичної послуги та слугувати орієнтиром стосовно розвитку туризму як

повноцінної складової економіки України в цілому та окремих регіонів зокрема.

1.2. Методика оцінювання туристичного потенціалу території

При оцінці туристичного потенціалу території необхідно враховувати цілу низку параметрів: унікальність даних об'єктів; відмінності в доступі до об'єктів; відмінності в щільності розміщення об'єктів в межах певного регіону; різноманітність і комплексність об'єктів; фізичний стан тощо.

Слід зауважити, що більша частина регіонів України характеризується низькою щільністю розміщення туристичних об'єктів; слабкою транспортною доступністю, поганим фізичним станом та відсутністю комплексності. До регіонів України, потенціал яких визнаний високим слід віднести АР Крим, Львівську, Івано-Франківську, Харківську, Закарпатську області, південні області України, міста Київ, Львів, Кам'янець-Подільський. Решта регіонів України мають певні особливості, що ускладнюють використання кожного із них або погіршують їхні якісні характеристики, що призводить до зменшення загальної оцінки.

Не дивлячись на труднощі у використанні туристичного потенціалу, необхідно визначити перспективи його використання. Необхідно виділити ті території, що в першу чергу потребують концентрації зусиль та засобів для їхнього розвитку, резервні території та території, де розвиток туристичної інфраструктури є недоречним.

Для ефективності управління ресурсним потенціалом регіону необхідно розробити і застосувати наступні параметри його оцінки:

- кількісна оцінка ресурсів;
- оцінка структури потенціалу;
- оцінка можливостей використання ресурсів;
- систематичний облік стану туристичних та рекреаційних ресурсів та визначення їхнього значення у розвитку туризму території, що можливо лише при введенні системи туристичних і рекреаційних кадастрів.

При оцінці величини та ефективності туристичного потенціалу території необхідно розрізняти наступні показники:

- а) сумарний об'єм туристичного потенціалу;
- б) величину туристичного потенціалу;
- в) показник реалізації туристичного потенціалу.

Сумарний об'єм ресурсів туристичного потенціалу території характеризує максимально можливий об'єм туристичних ресурсів, якими володіє територія на даний момент часу, виражений в єдиному вимірі.

Необхідно зауважити, що туристичний потенціал залежить від кількісних і якісних характеристик туристичних ресурсів, якими володіє територія.

Кількість туристичних ресурсів відноситься до екстенсивних факторів нарощування туристичного потенціалу.

Продуктивність туристичних ресурсів як визначаюча якісна характеристика відноситься до інтенсивних факторів.

До факторів, що забезпечують відтворення туристичного потенціалу території, відносять ті, що сприяють збільшенню кількості і покращенню якісних параметрів туристичних ресурсів.

Величина туристичного потенціалу представляє собою максимально можливий об'єм виробництва і реалізації туристичних послуг при відсутності кількості і якості наявних туристичних ресурсів в умовах, що забезпечують найбільш повне їх використання. Цей показник характеризує максимально можливу віддачу туристичного потенціалу.

Показник реалізації туристичного потенціалу відображає досягнутий рівень його використання та характеризує фактичну віддачу туристичних ресурсів.

При аналізі туристичного потенціалу території оцінці піддається загальна спільна величина туристичного потенціалу або його активна частина, тобто всі елементи туристичного комплексу регіону, що втягнуті в економічну діяльність та визначають результат його використання.

Комплексну оцінку туристичного потенціалу території доцільно проводити за допомогою економічних методів. Кількісним відображенням туристичного потенціалу може слугувати відповідна кількість туристів, які розміщуються на даній території без шкоди довколишньому середовищу, історично-культурним об'єктам, місцевому населенню, якості відпочинку, а також розвитку інших галузей господарства. Можлива вартісна оцінка туристичного потенціалу, в першу чергу, його основної складової – туристичних ресурсів.

При аналізі туристичного потенціалу території необхідно оцінити ефективність його використання. Критерій ефективності використання туристичного потенціалу території K_e може бути представлений у вигляді наступного співвідношення:

$$K_e = E_n / B_n ,$$

де E_n – ефект від реалізації туристичного потенціалу,
 B_n – витрати для досягнення E_n .

Існує декілька методик оцінки туристичного потенціалу територій.

1. Методика оцінювання туристичного потенціалу територій за А. В. Дроздовим. Вона орієнтується на застосування в умовах природних територій, що особливо охороняються, тобто національних парках. Проте вона може бути застосовувана і для інших територій. Ця методика базується на основі виділення основних компонентів туристичного потенціалу, що підлягають оцінюванню. Їх доцільно поділити на 2 основні групи: а) природні і культурні ландшафти; б) засоби і умови здійснення турів.

До першої групи можна віднести наступні компоненти:

- природні території і акваторії, а також пам'ятники природи, ботанічні і зоологічні сади, океанаріями і інші об'єкти;
- природно-історичні (краєзнавчі особливо) музеї і т.д., а також об'єкти, що є цікавими навчальними з точки зору екології, об'єкти культурної спадщини;
- території з особливим культурно-історичним значенням.

До другої групи відносяться наступні компоненти:

- екотехнологічні види транспорту, об'єкти розташування туристів, туристичне спорядження;
- екологічно чисті і переважно місцеві продукти харчування;
- кваліфіковані гіді-екологи, а також дидактичні і інформаційні матеріали;
- екологічно сприятлива місцевість. В тому числі з точки зору забруднення, санітарно-епідеміологічної ситуації. Ризику стихійних лих;
- придатність території для створення різноманітних турів (ботанічних, зоологічних, спелеологічних, тощо) та її доступність, прохідність;

- допустиме рекреаційне навантаження, об'єми використання водних, енергетичних та інших ресурсів, терміни відвідування.

Критеріями оцінки компонентів природних та культурних ландшафтів в першу чергу повинні слугувати їхнє походження та історія, унікальність, збереженість, атрактивність та різні характеристики.

Для групи «Засоби здійснення турів» критеріями є показники екотехнологічності: витрати палива (енергії), рівень шуму та гігієнічні норми безпеки, розраховані як по відношенню до людей, так і до біотичних компонентів ландшафту в цілому. Цю групу необхідно оцінювати, опираючись, в першу чергу, на існуючі нормативи: екологічні норми безпеки, допустиме туристичне навантаження і норми ресурсокористування. Окремі компоненти вдається оцінити кількісно. Тому для отримання підсумкової, сумарної оцінки доцільно переводити всі кількісні оцінки в якісні. Звичайна градація якісної оцінки наступна: «дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий». Далі цю чи іншу якісну шкалу слід перетворити в п'яти- чи семибальну. Далі здійснюється просте сумування балів.

Виявлення та оцінку туристичного потенціалу будь-якої території, має зміст проводити як оцінку порівняльну: а) оцінюючи фіксований набір компонентів потенціалу; б) використовуючи для розрахунку підсумкової оцінки якісні шкали в їхній бальній формі; в) беручи в порівняльну оцінку необхідну кількість об'єктів оцінювання; г) чітко визначаючи територіальні межі порівняння.

2. Методика оцінювання туристичного потенціалу за Є. Ю. Колбовським. Є. Ю. Колбовський пропонує оцінювати туристичний потенціал території за наступним планом:

1) наявність привабливих об'єктів історичного спадку: монастирі, сільські храми, пам'ятники археології, місця

історичних битв, пам'ятні місця, пов'язані з цікавими історичними подіями, збережені архітектурні центри сіл та інших поселень;

2) наявність унікальних природних об'єктів та об'єктів, пов'язаних з культурним ландшафтом: дворянські садиби і сільські парки, монастирські парки, старі млини та дамби на річках, древні водні шляхи, старовинні алеї та окремі дерева; красиві та привабливі для відпочинку озера; привабливі ділянки долин; унікальні валуни; джерела. Святі джерела іт.д.;

3) наявність місць, обраних населенням для відпочинку самостійно: ділянки річок з тінистими алеями, місцями для наметових містечок; ділянки озерних узбереж; лісові масиви, що використовуються для збору ягід; лісопарки для відпочинку і прогулянок; річки, доступні для сплаву на байдарках, гумових човнах тощо;

4) закінчення про характер туристи очно-рекреаційного потенціалу регіону:

- які види елементарних рекреаційних чи туристичних занять можуть мати місце в межах регіону;
- які об'єкти вже активно використовуються в туризмі;
- які види туризму (пішохідний, автомобільний, кінний тощо) мають найбільші перспективи для розвитку при наявності засобів;
- які нові маршрути можуть бути запропоновані;
- які проблеми обмежують використання природного та культурно-історичного потенціалу території.

3. *Методика оцінювання туристично-рекреаційного потенціалу території за Ю. А. Худеньких.* Згідно цієї методики на основі аналізу сучасних методик оцінювання туристичного потенціалу пропонується бальна оцінка туристичного потенціалу території.

Виходячи з структури туристичного потенціалу перш за все такі компоненти, як природний, історико-культурний та соціально-економічний. Решта компонентів враховуються при коректуванні отриманих результатів.

Туристичний потенціал оцінюється відносно найбільш масових форм туризму (оздоровчого, пізнавального, спортивного, ділового і т.д.)

В якості суб'єкта оцінюється абстрактний турист, що проживає за межами регіону.

Величину природного та історико-культурного компонентів туристичного потенціалу пропонується вимірювати на основі цінності спадку території. Не дивлячись на те, що не всі природні та історико-культурні компоненти відносяться до актуальних туристичних ресурсів і лише окремі з них можуть ними стати в майбутньому, можна з впевненістю говорити про те, що туристичний потенціал пропорційний цінності спадку території.

Для здійснення кількісної оцінки туристичного потенціалу необхідно знати: об'єкти спадку території, що чітко зафіксовані в нормативних документах і доступних літературних джерелах; рівень їхнього порівняльного значення. При цьому значення таких факторів, як клімат, рельєф та інших можна враховувати за допомогою додаткових коефіцієнтів.

При оцінюванні соціально-економічного компонента туристичного потенціалу враховують транспорт та спеціальну туристичну інфраструктуру, що впливають на розвиток різних видів туризму. Для оцінки ролі транспорту ключовим критерієм може служити щільність транспортних магістралей, що характеризує рівень доступності різних територіальних об'єктів. Туристична інфраструктура оцінюється на основі розрахункового показника, що відоб-

ражає відношення кількості підприємств розміщення і харчування до кількості населення території.

Автор методики наводить приклад розрахунку балів по кожному компоненту. При розрахунку природного компонента об'єктами місцевого значення присвоюється 1 бал, регіонального – 2 бали, державного – 3 бали, зарезервованим об'єктам – 1 бал. Додатково вводиться коефіцієнти для наступних факторів: а) площинне розповсюдження об'єктів спадку території (відношення площі території, що особливо охороняється до загальної площі території); б) комфортність клімату; в) ландшафтна привабливість; г) рівень природних захворювань; д) відомість географічних об'єктів на території (розраховується на основі кількості згадувань в енциклопедичному словнику).

При розрахунку (в балах) історико-культурного компонента враховується не лише значення об'єктів (пам'ятники державного значення – 3, місцевого – 1), але і функціональне різноманіття нерухомих об'єктів, що оцінюються за допомогою коефіцієнтів, виходячи з міри привабливості (археологічні та монументальні – 0,6, історичні – 0,8, містобудівні, архітектурні та комплексні – 1).

Автор пропонує також методику розрахунку коректуючи коефіцієнтів. Так, для розрахунку коефіцієнта за впізнаваністю географічних об'єктів на території рекомендується використовувати одне із найбільш повних енциклопедичних видань країни чи регіону. Кожна енциклопедична стаття оцінюється в 5 балів, задування про неї – 1 бал. Якщо про об'єкт було згадано на декількох територіях (до 5), за кожне згадування додається пропорційна частка балів. Згодом підсумкове число балів враховується при визначенні додаткового коефіцієнта.

Розрахунок рівня розвитку туристичної інфраструктури відбувається сумуванням двох чисел: відношення

числа колективних об'єктів розміщення населення (готелів, санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв) до 1000 осіб місцевих мешканців і відношення кількості підприємств харчування до 10 000 осіб місцевих мешканців.

Підсумковий результат представлений не кількістю балів, а часткою кожної конкретної території в природному. Історично-культурному та соціально-економічному компонентах території.

4. Цікавий метод оцінки туристичного потенціалу запропонував швейцарський науковець та практик сектору креативної економіки Жан-П'єр Пралонг[9]. Цей метод оцінювання дозволяє порівняти, з одного боку, туристичну цінність різних ділянок і категорій геоморфологічних об'єктів, а з іншого — їх туристичний потенціал із фактичним їх використанням. Крім того, з оцінок критеріїв та їх відмінностей можуть бути виокремлені фактори пояснення диференційованого використання геоморфологічних об'єктів (наприклад, занадто мала площа або висота, відсутність культурного інтересу, наявність природних небезпек тощо). Основним прикладним значенням цього інструмента, на нашу думку, втім є можливість порівняти різні об'єкти всередині регіону, що дасть змогу розставити пріоритети в роботі над власною туристичною привабливістю.

Згідно його методики, оцінка туристичної цінності охоплює: мальовничість, наукове значення, культурний потенціал та економічний показник. Кожен із цих показників отримує певну оцінку. Таким чином, туристична цінність визначається як сума оцінок за цими чотирма показниками:

Мальовничість	Залежить від обсягу вражень при спостереженні об'єкту
Наукове значення	Природна рідкість, дидактична зразковість, палеогеографічні свідчення та екологічна цінність
Культурний потенціал	Мистецькі події, що відбуваються в цьому місці, та або культурні звичаї цієї місцевості
Економічний показник	Здатність використовувати місця для потреб економіки

Так, **мальовничість** оцінюється за наступними критеріями:

1) **кількість оглядових точок** — а саме оглядові точки, доступні для пішохідного огляду об'єкта. Кожна з оглядових точок має бути розташована не більше ніж в радіусі кілометра від геоморфологічного об'єкта, і в межах цієї точки має бути специфічний кут огляду, який відрізняється від інших.

	0 точок	1 точка	2,3 точки	4,5,6 точок	Більше 6
Кількість оглядових точок	0	0,25	0,5	0,75	1

2) **Відстань між оглядовими точками** — пов'язана із критерієм 1 та визначає середню відстань між оглядовими точками. Для цього необхідно розділити загальну суму відстаней між усіма оглядовими точками на кількість оглядових точок. Цей критерій вимірюється у метрах.

	-	Менше 50 м	50 — 200 м	200 — 500 м	Більше 500 м
Відстань між оглядовими точками	0	0,25	0,5	0,75	1

3) **Площа поверхні** — визначає розмір геоморфологічного об'єкта у порівнянні з іншими об'єктами на території громади чи регіону, що досліджується. Показник для вимірювання тут відносний — можна використовувати метри квадратні (звичайні індикатори для вимірювання площі місцевості).

	-	Малий об'єкт	Середній об'єкт	Великий об'єкт	Найбільший об'єкт
Площа поверхні	0	0.25	0,5	0,75	1

4) **Висота поверхні** — тут вже вимірюється висота геоморфологічного об'єкта у порівнянні з іншими об'єктами на території громади чи регіону.

	-	Рівнина	Середня висота	Високий об'єкт	Найвищий об'єкт
Висота поверхні	0	0.25	0,5	0,75	1

5) **Контрастність кольорів на об'єкті** — при вимірюванні цього індикатора будьте відвертими і спирайтеся на відчуття. Наприклад, темно-сірий та чорний можуть бути в одній кольоровій гаммі, тоді як піщано-сірий та вугільно-чорний можуть формувати цікавий контраст.

	ідентичні	різні	протилежні
Контрастність кольорів	0	0.5	1

Наукова цінність оцінюється за наступними критеріями:

Палеологічний інтерес — відображає, що місце має певну історію змін, і такий вигляд воно власне набуло

внаслідок цих змін. Прикладом може слугувати виникнення яру внаслідок вітрів. Так само цікавим тут може бути втручання людини (наприклад, виникнення пагорбів як насипів для певних господарських чи інших потреб). Такі історії оживляють місце, і тому викликають до нього інтерес.

	-	Малий	Середній	Високий	Дуже високий
Палеонтологічний інтерес	0	0,25	0.5	0.75	1

2) **Репрезентативність** — цей критерій характеризує, яке значення ця територія вже має на цьому етапі для науки. Цей критерій може мати дуже різні характеристики. Наприклад, ця територія може вивчатися на географії учнями місцевої школи, або ж відомі факти, що цю територію досліджували вчені. Цей показник не має кількісних характеристик — вони мають більшою мірою бути якісними і давати оцінку території у порівнянні з іншими подібними територіями в регіоні.

	-	Мала	Середня	Висока	Дуже висока
Репрезентативність	0	0,25	0,5	0,75	1

3) **Площа** — за цим критерієм необхідно відповісти на запитання, як розмір оцінюваної території співвідноситься із розміром інших подібних об'єктів на території громади чи регіону, що досліджується. Цей показник вимірюється у процентах.

	-	Менше 25 %	25 — 50 %	50 — 90 %	Більше 90 %
Площа	0	0,25	0,5	0,75	1

4) **Рідкісність** — цей критерій відповідає на запитання про те, чи є подібні об'єкти в регіоні, що досліджується. У рядку щодо кількості вказана кількість подібних об'єктів.

	Більше 7	Від 5 до 7	Від 3 до 4	Від 1 до 2	Унікальний
Рідкісність	0	0,25	0,5	0,75	1

5) **Цілісність** — цей показник визначає наявність небезпеки для цього об'єкта (внаслідок природної еволюції чи внаслідок людської діяльності), якщо така небезпека може вплинути на стан об'єкта та на його збереження.

	Зруйнований	Сильно погіршений стан	Середньо погіршений стан	Мінімально погіршений стан	Неушкоджений
Цілісність	0	0,25	0,5	0,75	1

Екологічний інтерес — вказує на те, що об'єкт містить рідкісні види флори та фауни, різноманіття цих видів та позитивну динаміку щодо їх відтворення.

	-	Малий	Середній	Високий	Дуже високий
Екологічний інтерес	0	0,25	0,5	0,75	1

Культурна цінність оцінюється за наступними критеріями:

Культурні та історичні звичаї — вказують на символічне та історичне значення об'єкта для громади. За цим критерієм не оцінюються матеріальні об'єкти (руїни, будівлі тощо).

	Нема звязку	Слабкий звязок	Середній звязок	Сильний звязок	Ініціатор звичаїв
Культурні та історичні звичаї	0	0,25	0,5	0,75	1

Втілення в мистецтві — мається на увазі зображення об'єкта в будь-яких мистецьких творах, від фотографії до оспівування. Втім, при оцінці за цим критерієм необхідно враховувати якість та популярність як цього твору, так і автора твору.

	Не представлений	1-5 творів	6-20 творів	21-50 творів	Більше 50 творів
Втілення в мистецтві	0	0,25	0,5	0,75	1

Історична та археологічна релевантність — визначає наявність на об'єкті історичних архітектурних споруд чи руїн. При оцінці за цим критерієм можна враховувати якість збереження цих споруд.

	Немає споруд	Слабка релевантність	Середня релевантність	Висока релевантність	Дуже висока релевантність
Історична та археологічна релевантність	0	0,25	0,5	0,75	1

Релігійна та метафізична релевантність — цей критерій включає популярну міфологію, вірування щодо об'єкта.

	Немає споруд	Слабка релевантність	Середня релевантність	Висока релевантність	Дуже висока релевантність
Релігійна та метафізична релевантність	0	0,25	0,5	0,75	1

Мистецькі та культурні події — включає події, організовані як на об'єкті, так і щодо об'єкта. Враховуються події, які проходили, втім, більше не відбуваються.

	Ніколи	Іноді	Щонайменше раз в рік
Мистецькі та культурні події	0	0,5	1

Економічна цінність оцінюється за наступними критеріями:

Доступність — оцінюється за параметром відстані від об'єкта до об'єктів транспортної інфраструктури, а також за параметром того, який транспорт допоможе дістатися об'єкта (машина, локальний транспорт, національний транспорт).

	Більше 1 км від траси	Менше 1 км від траси	Дістатися місцевою дорогою	Дістатися дорогою регіонального значення	Дістатися дорогою національного значення
Доступність	0	0,25	0,5	0,75	1

Ризики — за цим критерієм оцінюється управління об'єктом (чи здійснює суб'єкт господарювання, до зони відповідальності якого належить об'єкт, нагляд за ним, за його збереженням, за станом безпеки на об'єкті?).

	Неможливо контролювати	Не контролюються	Частково контролюються	Залишково контролюються	Ризиків немає
Ризики	0	0,25	0,5	0,75	1

Щорічна кількість відвідувачів регіону — визначається не тільки для геоморфологічного об'єкта, а й для

регіону в цілому, бо дозволяє оцінити потенціал залучення вже існуючих туристів на об'єкт.

	До 10 тис.	Від 10 до 100 тис.	Від 100 до 500 тис.	Від 500 до 1млн.	Більше 1млн.
Кількість відвідувачів	0	0,25	0,5	0,75	1

Офіційний рівень захисту — для економічного показника більш захищений на державному рівні об'єкт (як то пам'ятка архітектури) є менш привабливим, бо внаслідок захисту потенціал до економічної активності на об'єкті буде нижчим.

	Повний	Обмежений	Необмежений	Немає захисту
Рівень захисту	0	0,25	0,75	1

Привабливість — тут йдеться про значення пам'ятки для туристів різного рівня. В тому числі цей показник балансує попередній показник.

	Локальна	Регіональна	Національна	Міжнародна
Привабливість	0,25	0,5	0,75	1

Безумовно, це лише один з можливих методів оцінки туристичної привабливості регіону і можна посперечатися стосовно застосування окремих критеріїв та показників, проте окремі параметри для оцінки якісних характеристик туристичного потенціалу регіону чи місцевості можна використати.

1.3. Оцінка якості територій для розвитку туризму та відпочинку

Туризм та відпочинок стають важливою сферою діяльності суспільства, що охоплює широкий спектр проблем. Їхнє вирішення потребує фундаментального вивчення таких питань, як визначеність окремих видів відпочинку до географічного ситуації; типологія систем рекреації та туризму; прогнозування потреб в різних формах відпочинку, раціональна організація туристичних територій та інше.

З метою проведення комплексної оцінки конкретних території для розвитку туризму та відпочинку необхідно мати уявлення про наступні основні показники:

1) її параметри: а) загальні відомості; б) географічне положення; в) склад та фізико-географічна структура; г) історія формування та розвитку; д) сучасний рівень економічного розвитку та народно-господарське значення території;

2) природні ресурси: а) орографічні особливості; б) кліматичні умови та біоклімат; в) гідрологічні умови; г) флористичні та фауністичні ресурси; д) особливо охороняючи природні території як туристичний ресурс; е) ландшафт території та його комплексна оцінка;

3) культурно-історичні ресурси: а) історико-культурні особливості; б) наявність об'єктів всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; в) матеріальна спадщина; г) пам'ятники історії та культури; д) духовна спадщина та традиційна культура; е) культурні ландшафти;

4) соціально-економічних ресурсах та інфраструктурній забезпеченості: а) транспортна інфраструктура;

б) інфраструктура розміщення; в) інфраструктура харчування; г) інфраструктура розваг та відпочинку; д) інші галузі туристичної інфраструктури; е) трудові ресурси території; ж) фінансові та матеріальні ресурси туризму; з) управлінські ресурси; і) інформаційні ресурси; к) інші соціально-економічні ресурси;

5) доступності території для розвитку туризму та відпочинку: а) транспортна; б) просторова; в) часова; г) політична; д) соціально-економічна; е) фінансова; ж) інформаційна; з) формальна; і) інфраструктурна;

6) просторовій організації туризму: а) форми організації туризму; б) основні фактори та закономірності організації туризму; в) територіальні системи туризму; г) туристичне районування території; д) туристичні центри регіону, їхній профіль та специфіка; е) туристичні об'єкти та комплекси; ж) туристичні маршрути;

7) традиціях використання території для розвитку туризму: а) період туристичного освоєння території; б) міра туристичної освоєності території; в) сучасні форми туристичного використання території; г) традиційні напрямки розвитку туризму ; д) унікальні напрямки розвитку туризму;

8) сучасному стані туризму: а) виїзний туризм; б) в'їзний туризм; в) внутрішній туризм; г) проблеми та перспективи розвитку туризму в регіоні; д) структура управління туризмом; е) існуючі проекти та програми розвитку туризму;

9) факторах розвитку туризму (з обов'язковим поділом на позитивні та негативні): а) економічні; б) природні; в) соціокультурні; г) економічні; д) правові; е) політичні; є) інфраструктурні.

За останні роки проблема комплексної оцінки територій для використання з метою туризму і відпочинку активно досліджується архітекторами, географами, психологами, спеціалістами в галузі туризму.

Проблемність оцінки території з метою розвитку туризму та відпочинку полягає в тому, що для різних видів туристичної діяльності необхідні різні ресурси та умови. До основних видів туристично-рекреаційної діяльності відносяться : рекреаційно-оздоровча (прогулянкова, пляжно-купальна рекреація, не категорійні туристичні походи і ін.); спортивно-оздоровча (всі види любительського спорту); рекреаційно-пізнавальна (екскурсії на природу і по культурно-історичним місцях) та рекреаційно-промислова полювання, рибальство, збір меду, грибів, гербаріїв та ін.) . при цьому кожний вид діяльності вимагає особливого групування факторів.

Увагу слід приділити не тільки позитивним, але і негативним факторам, які можуть обмежувати або навіть заборонити використання території з туристичною метою.

При виборі територій для розвитку туризму перш за все оцінюється ландшафт та його окремі частини. Будь-яка місцевість з точки зору відпочинку і туризму може приваблювати до себе або навпаки відштовхувати. Ці властивості місцевості можна назвати атракативними (привабливими) і репелентними (відштовхувачими).

Атракативність – основна системна властивість туристичних ресурсів. Природних і культурно-історичних об'єктів, що свідчить про їхню туристичну цінність. Атракативність туристичної діяльності визначається як індивідуальна або групова привабливість заняттями туристичної діяльності та їхніх сполучень.

Спеціалісти в галузі рекреаційної географії намагаються так чи в інший спосіб дати характеристику властивості ландшафту, як його привабливість. До привабливості місцевості слід віднести будь-яку зареєстровану пам'ятку природи, при тому, що чим вищий статус цієї пам'ятки, тим вищий показник його унікальності. Високою привабливістю володіють території, де звичайні рекреаційні ресурси об'єднуються, наприклад: ліс, озеро, річка, гори, рівнинні ділянки в одному місці. Тут на перший план виступають мозаїчні властивості ландшафту. Також має значення наявність та якість водних об'єктів – річок, озер, водоймищ, деревної рослинності – хвойних чи мішаних дерев, дібров та ін. вони забезпечують ландшафт, створюють додаткові рекреаційні можливості та підвищують привабливість ландшафтів. Це типологічні характеристики місцевості.

Враховуючи споживчі запити людини по відношенню до природи, до привабливих слід віднести місця. Сприятливі для любительських промислів (грибного та ягідного збирання, риболовлі, непромислового полювання) та для садово-городного облаштування. Це функціональні характеристики місцевості.

Існує ще і поняття «естетичної якості» місця. Поняття «естетика місця» відображає його здатність впливати на нервову систему людини. Його психоемоційну сферу. Визначальним фактором є фактор виникнення позитивних емоцій. Вважається, що власне естетичний підхід до планування ландшафтів в майбутньому буде викликати значну цікавість.

Репелентність – знаходження на території великої кількості шкідливих та небезпечних для людини тварин та рослин, наприклад енцефалітичних кліщів, отруйних плазу-

нів або рослин, хижих звірів; в гірській місцевості сюди слід додати високу ймовірність зсувів, сходу снігових лавин тощо. Наявність комарів, мух та інших непривабливих комах також помітно знижує привабливість території для відпочинку. До небезпечних слід теж віднести і геохімічні аномалії місцевості (природний радіаційний фон, хімічні забруднення та ін.).

Запитання для обговорення

1. *Що розуміють під туристичним потенціалом та туристичними цінностями ?*
2. *Чим пояснюється багатоаспектність точок зору на сутність поняття «туристичний потенціал» ?*
3. *Що береться в основу проведення інтегральної оцінки сукупного туристичного потенціалу території?*
4. *За якими критеріями проводиться оцінка туристичного потенціалу території ?*
5. *Чим характеризується одна із методик оцінки туристичного потенціалу території ?*
6. *Що таке «туристична якість території» ?*
7. *Які особливості оцінювання туристичної якості території?*
8. *Які методики оцінки туристичного потенціалу території ви знаєте?*
9. *Проведіть оцінку регіону свого проживання за будь-якою методикою оцінки якості туристичної привабливості території.*
10. *В чому полягає методика оцінки туристичної привабливості за Жан-П'єром Пралонгом?*

Література до теми

1. Божук Тетяна Іванівна. Рекреаційно-туристичні дестинації: теорія, методологія, практика. Дисертація д-ра геогр. наук: 11.00.11, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2014. 528 с.

2. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності: навчальний посібник. Чернівці: Книги-XXI. 2003. 300 с.

3. Монастирський Г. А. Теорія організації: підручник. Тернопіль: Крок. 2019. 367 с.

4. Огієнко А.В., Огієнко М.М. Теоретичні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу [Електронний ресурс] Режим доступу http://psae-jrnl.nau.in.ua/journal/1_75_1_2020_ukr/7.pdf

5. Піцун Я. С. Теоретико-методологічний аналіз процесу формування та нарощування туристичного потенціалу території України // Матер. 7-ї міжнародн. Науково-практичної конф. «Географія, економіка і туризм». Львів. 2013. С. 362-364.

6. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство: навчальний посібник. Львів: Український бестселер. 2011. 238 с.

7. Радченко Е.Є. Теоретичні основи формування та розвитку туристичного потенціалу регіону // Ефективна економіка. 2018. № 12. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2018_12_89

8. Худеньких Ю. А. Подходы к оценке туристского потенциала территории на примере районов Пермского края // География и туризм: Сборник научных трудов. Выпуск 2. Пермь: ПГУ. 2006. С. 56-67.

9. <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2020/may/issue-5/article-108534.html>

ТЕМА 2

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

2.1. Основні поняття про туристичні ресурси

Туризм як одна із галузей господарства орієнтується на використанні природних та культурно-історичних ресурсів. Це відображається через сприяння: міграції населення до місця зосередження туристичних ресурсів; залучення в господарський обіг раніше не використаних природних та культурних комплексів та їхніх елементів; комплексному використанні природних та культурних комплексів; антропогенному впливу на природні та культурні комплекси.

Радянська система туризм розглядала як різновид рекреації, один із видів активного відпочинку. Тому поняття «туристичні ресурси» часто прирівнюють до поняття «рекреаційні ресурси». Якщо поняття «рекреаційні ресурси»

включає туристичні об'єкти (засоби розміщення і харчування, музеї), об'єкти та явища природи, то поняття «туристичні ресурси» істотно ширше і розповсюджується також на економічні, фінансові, трудові, виробничі, соціальні, інфраструктурні ресурси, що можуть бути використані для організації туристичного господарства. Поняття «рекреаційні ресурси» і туристичні ресурси необхідно розглядати як взаємодоповнюючі (взаємозамінні). Тому багато науковців, не бажаючи займатись розподілом категорій «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» широко використовують поняття «туристично-рекреаційні ресурси» як сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, необхідних для формування туристичного продукту.

В Законі України «Про туризм» (№325/95 від 15.09.95) подається наступне визначення «туристичні ресурси – сукупність природно-кліматичних, оздоровчих, історико-культурних, пізнавальних та соціально-побутових ресурсів відповідної території, які задовольняють різноманітні потреби туриста». Беручи до уваги змістове наповнення вищезгаданого визначення, очевидним є певна несумісність та категоріальна невідповідність окремих складових туристичних ресурсів, що викликає чимало розбіжностей в науковому колі стосовно визначення терміну «туристичний ресурс».

Туристичний ресурс – категорія, що повинна володіти достатньо чітким понятійним та економічним змістом з точки зору організаторів туризму чи територіального управління, задля уникнення непорозумінь та двохзначності при їхньому використанні та створенні. З економічної точки зору туристичні ресурси виступають як фактори виробництва туристичного продукту, так як їхня дифе-

ренція породжує відмінності в результатах господарського використання.

Туристичні ресурси сприяють створенню розширеного виробництва туристичного продукту, що визначається активами, запасами, внутрішніми резервами туристичної організації, а також природними та соціальними умовами. Туристичні ресурси доступні для ознайомлення і використання незалежно від форми власності, якщо немає накладених законом обмежень. Туристичні ресурси кількісно обмежені і якісно диференційовані, виступають як товар, що вимагає значних затрат на виробництво.

Туристичні ресурси використовуються не лише туристами, але і туристичними підприємствами, а також місцевими мешканцями, що часто не вважають ресурсні можливості використання території проживання за туристичні ресурси. Особливо це стосується соціально-економічних ресурсів туризму, представлених в першу чергу об'єктами туристичної інфраструктури та соціально-економічної інфраструктури загалом. Туристичні ресурси є національним багатством. Вони можуть слугувати візитівкою та іміджевим компонентом поселення, регіону чи держави. Однак частина з них, що має особливе значення, віднесена до об'єктів та пам'яток світового значення. Такий перелік встановлює і кожного року поновлює ЮНЕСКО. В списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні налічується 10 найменувань (станом на 2022 рік) (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні

Назва	Місцезнаходження	Час створення	Час внесення до списку	№
1. Київський Софійський собор	Київ	11 століття	1990	527
2. Києво-Печерська Лавра	Київ	1051 р.	1990	527
3. Ансамбль історичного центру Львова	Львів	1256 р.	1998	865
4. Пункти геодезичної дуги Струве	Хмельницька і Одеська області	1816-1855 рр	2005	1187
5. Букові праліси Карпат	Українські та Словаччі Карпати	-	2007	1133
6. Резиденція митрополитів Буковини та Далмації	Чернівці	1864-1882	2011	-
7. Дерев'яні церкви карпатського регіону України та Польщі	В Україні- Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська області	16-18ст.	2013	-
8. Херсонес Таврійський	м. Севастополь	IVст. до н.е.- XII ст. н.е.	2013	-
9. Петриківський декоративний живопис	Дніпропетровська та Полтавська області	XVIII ст.	2013	-
10. Український борщ	Україна в регіональному аспекті	-	2022	-
11. Гуцульська Бринзя	Українські Карпати	-	2022	-

Статус **об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО** дає значні переваги: завдяки таким об'єктам країна отримує престиж та промоцію у всьому світі, що сприяє розвитку туристичної галузі, значні можливості для реконструкції зберегання в належному стані об'єктів, належний моніторинг влади та громади, гарантія пріоритетності у залученні фінансових коштів для реконструкції. Головна мета Списку - світова проінформованість та захист унікальних об'єктів. Основна умова для потрапляння у Список - об'єкт має відповідати хоча б одному культурному або природному критерію.

Основні критерії:

- є шедевром людського творчого генія;
- свідчить про значний взаємовплив людських цінностей протягом певного періоду часу або в певному культурному просторі, в архітектурі або в технологіях, в монументальному мистецтві, в плануванні міст або створенні ландшафтів;
- є унікальним або принаймні винятковим для культурної традиції чи цивілізації, яка існує досі/вже зникла;
- є видатним прикладом конструкції, архітектурного або технологічного ансамблю/ландшафту, що ілюструє значущий період людської історії;
- є видатним прикладом людської традиційної споруди, з традиційним використанням землі або моря, є зразком культури або людської взаємодії з навколишнім середовищем, особливо якщо вона стає вразливою через сильний вплив незворотних змін;
- безпосередньо чи матеріально пов'язаний із подіями або існуючими традиціями, з ідеями, віруваннями, з художніми або літературними творами і має

виняткову світову важливість. (На думку комітету ЮНЕСКО, цей критерій повинен переважно використовуватися разом із ще якимсь критерієм) [15].

Критерії природних об'єктів:

- є природним феноменом або простором виняткової природної краси і естетичної важливості;
- є видатним зразком головних етапів історії Землі, зокрема пам'ятником минулого, символом геологічних процесів, що відбуваються, розвитку рельєфу або символом геоморфічних чи фізіографічних особливостей;
- є видатним зразком екологічних або біологічних процесів, які відбуваються в еволюції і розвитку земних, прісноводних, берегових і морських екосистем і рослинних і тваринних угруповань;
- включає найважливіше або найзначніше природне місце існування для збереження в ній біологічного різноманіття, зокрема зникаючих видів виняткової світової наукової цінності [15].

З 11 об'єктів, що входять до списку Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні, 10 – культурних та один природний.

До прикладу - Ансамбль історичного центру міста Львів

Унікальність ансамблю історичного центру Львова у тому, що його частини репрезентують кілька історичних етапів формування міського середовища та відрізняються за характером культурної спадщини:

1. Високий замок і Підзамче

Високий замок збудований під керівництвом Короля Русі **Лева Даниловича**, а потім – польського **короля Ка-**

зимира III на Замковій горі. У XIX ст. більшу частину Високого Замку розібрали. Зберігся лише південний мур так званого пригородку – двору між головними зовнішньою та внутрішньою брамами замку.

Рис. 2.1 Ансамбль історичного центру Львова [Andrey Ko]

У 12 ст. Високий Замок і Підзамче були високорозвинутим міським поселенням. У 13-14 ст. тут було 10 православних церков та монастирів, три вірменські церкви, два костьоли, мечеть та синагога [15].

2. Середмістя

Примикає до дільниці Підзамче. Виникло у середині 14 ст. і являє собою повністю збережений зразок регулярного містобудування на території Східної Європи. Тут

розташовані сакральні споруди Середньовіччя та Ренесансу. Найвідоміші – **Собор св. Юра, Латинська катедра, Успенська церква, Домініканський собор, Бернардинський монастир.**

Рис. 2.2. Архітектура епохи Середньовіччя[prolviv.in.ua]

У Середмісті збереглися старі назви вулиць – Вірменська, Руська, Сербська, Староєврейська, Краківська [15]

Транскордонний об’єкт науково-культурної спадщини «Дуга Струве»

Дуга Струве – **258 трикутників**, які утворювали ланцюг з **256 основних пунктів**. Загальна довжина ланцюга – **2820 метрів**.

Завдяки Дузі вдалося встановити правильний розмір та форму планети Земля і довести теорію Ньютона по те, що наша планета є об'ємним овалом.

Рис. 2.3. Геодезична дуга Струве [The FindWay]

Це єдине надбання одразу 10 держав – України, Білорусі, Естонії, Латвії, Литви, Молдови, Норвегії, Росії, Фінляндії та Швеції. В Україні знаходяться 9 пунктів дуги. Три з них – у Хмельницькій області (Баранівка, Катеринівка, Фельштин) та один – у Одеській (Старонекрасівка) – внесені до списку Світової спадщини ЮНЕСКО у 2005 р.

Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи охоплюють 78 окремих лісових масивів у 15 країнах світу. 12 з них – 25% – в Україні. До скла-

ду української частини об'єкта входять ділянки Карпатського біосферного заповідника, природних заповідників «Горгани» та «Розточчя», національних природних парків «Ужанський», «Синевир», «Зачарований край» й «Подільські Товтри».

Рис. 2.4.Букові праліси Карпат [Zruchno Travel]

Станом на 2020 рік, Україна додала 17 об'єктів у попередній Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Зокрема:

- Спасо-Преображенський собор в Чернігові (XV ст.);
- Історичний центр Чернігова, X-XII ст.;
- Кирилівська та Андріївська церкви в Києві, XII ст.;
- Борисо-Глібівський собор в Чернігові (XII ст.);
- Торгівельні осередки та укріплення на шляхах генуезької комерції від Середзесного до Чорного моря;
- Історичний центр міста-порту Одеси;

- Астрономічні обсерваторії України (Миколаїв, Київ, Одеса);
- Археологічний комплекс Кам'яна могила;
- Комплекс об'єктів VI-XVI ст. Судакської фортеці;
- Бахчисарайський ханський палац;
- Культурний ландшафт та каньйон м. Кам'янець-Подільський (XI-XVIII ст.);
- Біосферний заповідник Асканія – Нова, Херсонська обл., 1874 р.;
- Дендрологічний парк «Софіївка» в Умані, 1796-1802 р.;
- Могила Шевченка Т.Г. в Каневі, XIX ст.;

Основою використання туристичних ресурсів і туристичних об'єктів для завдань туризму є туристична цікавість – перспектива отримання туристом об'єктивної інформації, позитивних емоцій і (або потенційна можливість задоволення потреби туриста в конкретній туристичній галузі, в туристичному товарі і продукті, заснованих на відповідному комплексі туристичних ресурсів, що виступають у вигляді об'єктів туристичної цікавості (інтересу).

До об'єктів туристичного інтересу відносяться історико-культурні, природні об'єкти, природно-кліматичні зони, соціокультурні об'єкти показу та інші, що здатні задовольнити потреби поїздки чи мандрівки. Проте для того, щоб ці об'єкти були реально задіяні в сфері туризму, необхідна відповідна інфраструктура та індустрія туризму, що забезпечать: донесення до туриста інформації про даний туристичний об'єкт, необхідної та достатньої для впевненої мотивації вибору мандрівки власне в цю місцевість, і до того об'єкту, достатньо комфортне і безпечне прибуття туриста до місцевості; розміщення, харчування, розваги.

2.2. Класифікація туристичних ресурсів і вимоги до них

Існує безліч класифікацій туристичних ресурсів.

1. Туристичні ресурси поділяють на дві великі групи: безпосередні і допоміжні.

До безпосередніх туристичних ресурсів відносяться природні та історико-культурні ресурси, що використовуються власне туристами і відпочивальниками (привабливість ландшафту, оздоровчі фактори місцевості, об'єкти пізнання і т.д.).

Допоміжні (соціально-економічні) туристичні ресурси використовуються для освоєння та використання безпосередніх туристичних ресурсів, що поділяються на матеріальні, технічні, фінансові, трудові та ін.

2. За функціональними якостями туристичні ресурси поділяються на оздоровчі, пізнавальні, спортивні. Важливою є природно-естетична цінність території, що підсилює, або навпаки, знижує функціональні якості. Пізнавальні властивості території обумовлені наявністю природних і і соціально-культурних об'єктів (пам'ятників історії та культури, музеїв, національних особливостей і традицій населення, унікальних об'єктів природи, культури, промисловості і ін.)

3. Н. П. Крачило весь комплекс туристичних ресурсів поділяє на три групи:

- природні: клімат, водні ресурси, мінеральні джерела та лікувальні грязі, рельєф, печери, рослинний та тваринний світ, природні пам'ятники і заповідники, живописні ландшафти, унікальні природні об'єкти та ін. ;

- культурно-історичні: музеї, виставки, театри, археологічні пам'ятники, етнографічні особливості. Фольклор, центри прикладного мистецтва та ін. ;
- соціально-економічні: транспортна доступність і рівень розвитку транспортної сітки, економіко-географічне положення, півень економічного розвитку, сучасна та перспективна територіальна організація, рівень забезпечення обслуговування населення, трудові ресурси, особливості населення.

4. Популярною є класифікація туристичних ресурсів, запропонована польським та французьким економістами М. Труасі і П. Дефером.

В основі класифікації М. Труасі лежить поділ туристичних ресурсів на створені чи не створені працею людини. М. Труасі виділяє три групи туристичних ресурсів: природні, що визначаються як «потенційний туристичний капітал»; туристичні ресурси, створені працею людини; «додаткові» (інфраструктура, економічні зручності).

П. Дефер на відміну від М. Труасі не відносить до туристичних ресурсів об'єкти інфраструктури. П. Дефер поділяє всі туристичні ресурси на 4 групи: гідролі (водні об'єкти); фітолі (земля, природа), літолі (створена працею людини архітектура), антролі (нематеріальні види людської діяльності – звичай, свята, традиції, фольклор та ін.).

5. Є. М. Бистров і М. Г. Воронцова пропонують наступну класифікацію туристичних ресурсів (рис. 2.5.).

6. З точки зору мети мандрівників туристичні ресурси умовно можна поділити на чотири групи: курортологічні; рекреаційні; релігійно-культорологічні; інформаційно-ділові. Перераховані ресурси визначають формування базових видів туристичної галузі.

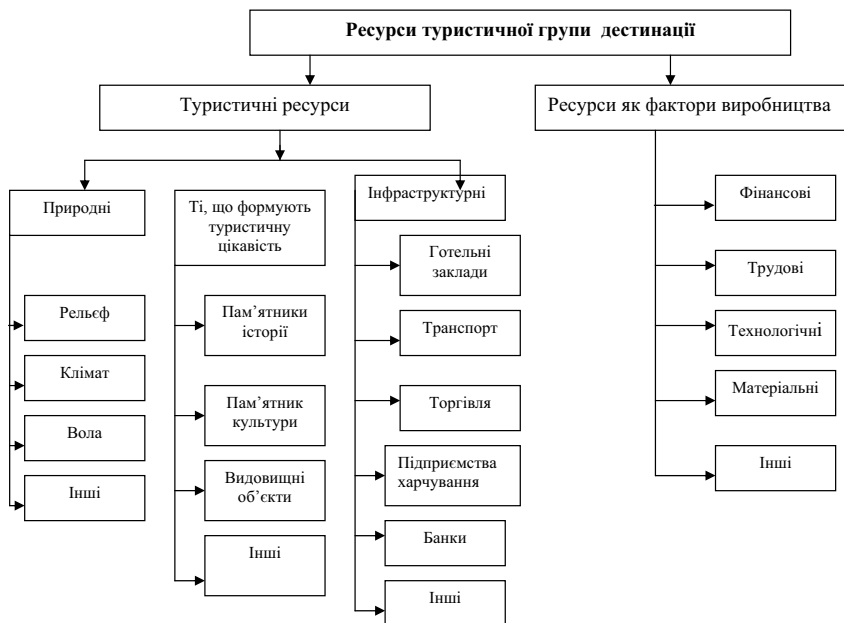

Рис. 2.5. Класифікація туристичних ресурсів

7. Досить цікавою є класифікація туристичних ресурсів за О. О. Бейдиком, де крім туристичних ресурсів природного походження (кліматичні, орографічні, водні, спелеоресурси, бальнеоресурси) автор виокремлює групу природно-антропогенних ресурсів, до складу яких входять як природні, так і антропогенні об'єкти, що використовуються в туристичній галузі (природні та біосферні заповідники, національні парки, заказники, ботанічні сади, дендропарки тощо) (рис.2.6).

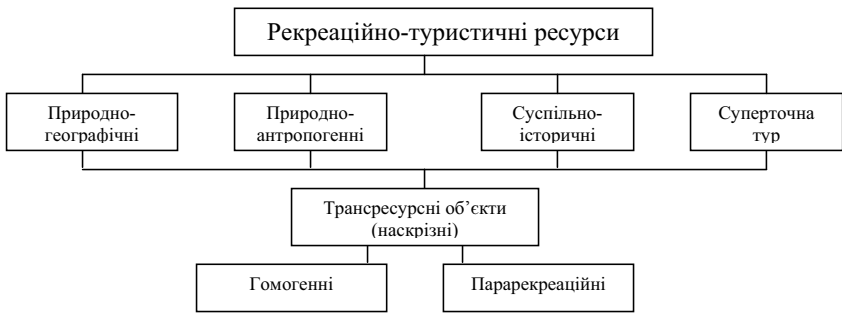

Рис. 2.6. Структура рекреаційно-туристичних ресурсів.

8. Існує класифікація туристичних ресурсів в межах розвитку туристичного потенціалу (рис. 2.7.). Дана класифікація достатньо схематична і має суто економічну направленість. Однак вона концентрує в собі всі основні параметри, згідно яких здійснюється класифікація туристичних ресурсів, тому часто використовується в науковому плані.

В залежності від мети мандрівки можуть розглядатись наступні туристичні ресурси.

Туристична територія або акваторія – географічне виражене місце концентрації найбільш цінних туристичних ресурсів, а також об'єктів туристичної цікавості, що виділяється в складі туристичного регіону з вказівкою в реєстрах та кадастрах та інших видах документації з введенням режиму пріоритетного функціонування та використання з метою туризму в її межах.

Природними лікувальними ресурсами в вважаються рекреаційні ресурси, що використовуються для лікування і відпочинку населення та відносяться до особливо охо-

Рис. 2.7. Класифікація туристичних ресурсів в рамках розвитку туристичного потенціалу

ронних природних об'єктів і територій, що мають власні особливості у використанні та захисті. На базі природних лікувальних ресурсів виділяються лікувально-оздоровчі та курортні місцевості, створюються курорти.

Туристичні інформаційні ресурси представляють собою інформацію про територію, її історію, культуру, природу та людей, отриману туристами безпосередньо під час або після її завершення, через деякий час. В сфері туризму інформація стає головним ресурсом, оскільки головна мета туризму – отримання туристами цікавої та різноманітної інформації про територію, її історію, культуру, природу, людей. Вся інформація сприймається туристами під час мандрівки в інші країни, регіони, міста та села.

Основна цінність інформації як туристичного ресурсу полягає в її новизні, унікальності, потенційному багатстві естетичних, емоційних, асоціативних вражень, що можуть отримати від неї туристи.

Вимоги до туристичних ресурсів. В самому ідеальному варіанті для створення туристичних ресурсів до них ставляться наступні вимоги.

1. Об'єкт повинен бути доступним (транспортна та фінансова доступність). Крім того, необхідна достатня інформація про даний об'єкт. Відсутність доступу до об'єкту різко обмежує його використання в якості туристичного ресурсу навіть не дивлячись на його унікальність та світове значення.

2. Важливе значення надається комплексності об'єктів. В одного об'єкта (за окремими винятками) набагато менше шансів стати туристичним ресурсом при порівнянні з групою цікавих об'єктів.

Комплексно розміщенні об'єкти здатні притягувати туристів і стимулювати подальший розвиток довколишньої території для створення тут значної системи туризму.

3. Об'єкт повинен володіти привабливістю для туристів – атрактивністю; при цьому об'єкт може приваблювати як своєю красою та екзотичністю, такі унікальністю (великими розмірами, незвичністю, красою тощо). Без дотримання цього принципу віднесення об'єктів до категорії туристичних ресурсів є неможливим.

4. Об'єкт повинен бути безпечним для туристів. Першочергове значення надається охороні об'єкту від вандалізму. Велике значення має і степінь збереження об'єкту. Наприклад, руїни старовинного і легендарного в минулому замка приваблюють набагато менше туристів на відміну від палацу періоду Ренесансу, що знаходиться у відмінному стані.

5. Велике значення має і географічне положення об'єкту та стану природних ландшафтів і зон у поєднанні з різноманітним культурним середовищем і багатим історичним минулим території.

6. Визначаюче значення має і походження об'єктів. Часто об'єкти природного походження привертають набагато більше уваги ніж об'єкти антропогенного походження. Проте деякі об'єкти штучного походження, створені за останні десятиліття, здатні приваблювати багаточисельних туристів.

7. Існує особлива група об'єктів, що є одночасно туристичним ресурсом і інфраструктурним об'єктом. Наприклад, мандрівка туристів на ретро-потягах обумовлена використанням як туристичного ресурсу, тобто об'єкту туристичної зацікавленості, і як засобу пересування – інфраструктурного об'єкту.

2.3. Властивості та характеристики туристичних ресурсів

Властивості туристичних ресурсів. До основних властивостей туристичних ресурсів відносять: атрактивність (привабливість); доступність; степінь вивченості; значимість для показу (видовищність); пейзажні характеристики ландшафту соціально-демографічні характеристики; потенційний запас; способи використання. Специфічними властивостями туристичних ресурсів є цілісність, ємкість, надійність, привабливість.

Під цілісністю розуміють як неподільність туристичних ресурсів та їхніх елементів, існування у відповідному взаємозв'язку.

Ємкість визначається кількістю туристів, яких може прийняти територія, що володіє туристичними ресурсами.

Надійність туристичних ресурсів – властивість, що визначається цілим комплексом соціальних, економічних, політичних умов в межах туристичних територій.

Унікальність туристичних ресурсів визначається їхньою винятковою привабливістю для туристів з будь-якого куточку земної кулі.

Пізнавальна цінність – зв'язок об'єкту з конкретними історичними суб'єктами, життям і творчістю відомих людей.

Рекреаційна цінність – можливість використання об'єкту для організації відпочинку та оздоровлення туристів.

Відомість – популярність тих чи інших туристичних об'єктів по відношенню до умов місця постійного проживання туристів, незвичність об'єктів.

Виразність – степінь взаємодії об'єкту з навколишнім середовищем, спорудами, природою.

Збереженість – підготовленість об'єкту до організаційного прийому туристів.

Безпека – властивість туристичних ресурсів, що відображаються у відсутності можливих негативних наслідків від їхнього використання туристами та місцевим населенням.

Характеристики туристичних ресурсів

Згідно думки І. І. Пірожніка, важливими характеристиками туристичних ресурсів є:

- об'єм запасів (дебіт джерел мінеральних вод; площа туристичних територій, екскурсійний потенціал туристичних центрів), що необхідний для визначення потенційної ємкості туристичних комплексів, півня освоєності, оптимізації навантаження;
- площа розповсюдження ресурсів (розмір водоносних горизонтів, пляжних територій; лісистість або водні ресурси території; межі стійкого снігового покриву), дозволяє визначити потенційні туристичні території, встановити межі санітарної охорони;
- період можливої експлуатації (протяжність сприятливого кліматичного періоду, купального сезону, залягання стійкого снігового покриву), що визначає сезонність туризму, ритмічність туристичних потоків;
- територіальна нерухомість більшості видів ресурсів, що обумовлює тяжіння туристичної інфраструктури до місць їхньої концентрації;
- порівняно низька капітальність і невисока вартість експлуатаційних затрат, що дозволяє досить

швидко створювати інфраструктуру і отримувати соціальний та економічний ефекти, а також самодіяльно використовувати окремі види ресурсів;

- можливість багаторазово використовувати при додержанні норм раціонального користування та проведення необхідних документів по рекультивації та благоустрою.

До туристичних ресурсів їх споживачі висувають наступні вимоги:

- використання природних цінностей (огляд пам'яток культури, заповідних територій, пейзажів тощо);
- засвоєння культурних цінностей (огляд пам'яток історії, культури, архітектури, відвідин музеїв, виставок, театрів і т.п.);
- можливість заняття спортом (пішохідні, водні, лижні, велосипедні, авто- і мотомандрівки, прогулянки, плавання, спортивні ігри і ін.);
- додаткові заняття (рибальство, полювання тощо).

2.4. Кадастр туристичних ресурсів

Кадастр туристичних ресурсів представляє собою систематизоване зібрання відомостей, що охоплюють кількісну і якісну характеристику природних і соціокультурних об'єктів та явищ туристичного призначення.

Важливе завдання кадастру туристичних ресурсів полягає у виявленні шляхів найбільш ефективного використання всіх передумов розвитку туризму в межах тієї чи іншої території. Для цього в кадастрі повинна міститись

комплексна характеристика туристичних ресурсів, включаючи їхній детальний облік та класифікацію, кількісну та якісну характеристики економічної ефективності освоєння. Аналіз використання та його основні перспективи, а також важливі заходи для їхньої охорони.

Можна виділити наступні види оцінки туристичних ресурсів:

- кількісна оцінка ресурсів, що дозволяє описати наявні туристичні ресурси кількісно, тобто визначити їхній об'єм та запас;
- якісна оцінка ресурсів, що дає змогу оптимізувати напрями та використання туристичних ресурсів;
- аналіз потенційних можливостей використання ресурсів, тобто визначити межі використання ресурсів, а також економічні, соціальні та екологічні наслідки користування туристичними ресурсами.

Кадастровий облік слід проводити у відношенні трьох основних груп туристичних ресурсів:

- 1) ресурси, що формують туристичну цікавість (культурно-історичні туристичні ресурси), що є одним із важливих елементів або складових туристичного продукту;
- 2) інфраструктурні ресурси (містобудівна, місто обслуговуюча сфера);
- 3) природні ресурси.

При розробці кадастру туристичних ресурсів повинні використовуватись різні джерела інформації про їхню наявність і стан, а також результати експертних оцінок і оцінок привабливості туристичних ресурсів, що отримують шляхом опитування та соціально-економічного моніторингу.

При створенні кадастру необхідно дотримуватися ряду основних принципів: об'єктивності (достовірність

усіх відомостей); безперервність (систематичне поновлення, уточнення та корекція відомостей); наочність (систематизація відомостей, їх оформлення). Таким чином, створення кадастру туристичних ресурсів дозволяє виявити сильні та слабкі сторони території як із точки зору спеціалістів, так і з точку зору туристів.

На основі аналізу ресурсних можливостей туристичної території формується структурна таблиця кадастру туристичних ресурсів (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Структурно-оціночна таблиця кадастру туристичних ресурсів

Вид ресурса	Критерії оцінки	Лімітуючі фактори
1	2	3
Культурно-історичні ресурси		
Об'єкти туристично-екскурсійного показу	Світовий рівень	Норма пропускної здатності
	Національний рівень	
	Місцевий рівень	
Інфраструктурні ресурси		
Засоби розміщення	Зірковість	Кількість місць номерного фонду
	Орієнтованість підприємства за сегментами споживача	
	Інші критерії	
Підприємство харчування	Тип підприємства	Кількість послуг
	Клас підприємства	
	Кухонна скерованість	
	Інші критерії	
Транспортна інфраструктура	Види транспортної доступності	Пропускна спроможність транспортної системи
	Інтенсивність руху	
	Інші критерії	
Торгівля	Види продукції	Насиченість ринку товарами
	Інші критерії	
Банківська система	Види послуг	Кредитна спроможність банку
	Інші критерії	

Закінчення табл. 2.2

1	2	3
Інша туристична інфраструктура	Різна сукупність критеріїв	Критерії можливості обслуговування
Природно-рекреаційні ресурси		
Кліматичний фактор	Режим опадів	Режим впливу
	Циркуляція атмосфери	
	Вітровий режим	
	Інші критерії	
Водний ресурс	Вид ресурсу	Допустиме антропогенно-рекреаційне навантаження: технологічне та психологічне
	Оцінка берегової лінії	
	Характеристика дна	
	Санітарно-гігієнічні характеристики	
	Застосування для розвитку туризму	
Інші критерії		
Садово-парковий ресурс	Вид ресурсу	Екологічна пропускна здатність
	Тематика ресурсу	
	Інші критерії	

В таблиці наведені найважливіші напрямки розвитку туризму в межах відповідної території, що дозволяють визначити ті ресурси, що будуть включені в список і програму розвитку туризму. Така таблиця допомагає грамотно розподілити засоби бюджету, асигновані на розвиток туристичної сфери. При формуванні таблиці кадастру особливе значення слід приділяти територіальному фактору, а точніше місцю розташуванню досліджуваних ресурсів в територіальному розрізі.

Кадастр туристи низ ресурсів є одним з інструментів для комплексного планування розвитку туризму в тому чи іншому регіоні. Кадастр туристичних ресурсів є основою для розробки цільової програми або концепції розвитку туризму в регіоні.

Рекреаційні ресурси

Важливою складовою рекреаційного потенціалу є рекреаційні ресурси, під якими розуміють компонент природного середовища, об'єкти господарської діяльності, що володіють унікальністю, оригінальністю, естетичною привабливістю, лікувально-оздоровчими якостями, що можуть використовуватись для організації різних видів та форм рекреаційної діяльності.

Рекреаційні ресурси впливають на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування рекреаційних районів та центрів, їхню спеціалізацію та економічну ефективність. Проте цей вплив не є безпосереднім. Він опосередковується соціально-економічними факторами, перш за все об'єктом та структурою рекреаційних потреб. Рекреаційні ресурси є матеріальною передумовою формування рекреаційної галузі, її ресурсною базою, тому їхнє шанобливе використання пов'язане з необхідністю їхньої кількісної та якісної оцінки, визначення придатності та альтернативності використання в тій чи іншій сфері господарства.

Для рекреаційних ресурсів характерна соціокультурна просторова та часова відмінність, контрастність із звичним середовищем життя людини сполучення різного природного та культурного середовища. Рекреаційним ресурсом є будь-яке місце. Що відповідає двом наступним критеріям:

- 1) місце відрізняється від звичного середовища життєдіяльності людини
- 2) місце поєднує мінімум дві відмінності в природному відношенні середовища і більше.

Згідно статистичних обрахунків найбільш привабливим є краєві зони і зони зіткнення різних середовищ ландшафту (вода – суша, ліс-галявина, пагорб-рівнина і т.д.).

В ідеальному варіанті найбільш привабливими є поєднання контрастних зон: гори + море + різноманітне культурне середовище.

Потреба соціокультурного освоєння території – це основна причина і фактор і перетворення сукупності тих чи інших властивостей території в рекреаційні ресурси.

Рекреаційні ресурси в більшості випадків є похідною від рекреаційних потреб населення, які, в свою чергу, визначаються завданням соціокультурного освоєння території.

Потреба в соціокультурному освоєнні території – це основна причина та фактор перетворення сукупності тих чи інших властивостей території в рекреаційні ресурси.

На сьогодні існують різні наукові і навчальні публікації, де подається визначення терміну «рекреаційні ресурси». Так, Н. С. Мироненко під рекреаційними ресурсами розуміє об'єкти та явища природи, результати людської (антропогенної) діяльності, що можуть бути використані для відпочинку, туризму та лікування. Рекреаційні ресурси володіють цілим набором властивостей. По-перше, вони історичні, тобто можуть видозмінюватись по мірі зростання рекреаційних потреб, техніко-економічних та соціальних можливостей. Наприклад, рекреаційними ресурсами (об'єктами туристичного показу) стають болота, промислові підприємства, стара техніка та обладнання тощо. По-друге, вони територіальні, тобто з займають великі площі. Відпочинок як соціально-економічне явища вже сьогодні вимагає територій, що прирівнюються до сільських та лісових господарств. По-третє, рекреаційні ресурси володіють організаторською властивістю, сприяючи формуванню особливих рекреаційних пунктів, районів та зон, що мають ту чи іншу спеціалізацію.

Окремі автори під рекреаційними ресурсами розуміють всю сукупність елементів природних та антропогенних комплексів, а також їхнє просторово-часове поєднання. Вони поділяють рекреаційні ресурси на сім великих типів, що базуються на генезисі та оцінюванні їхнього стану:

- 1) ресурси компонентів Землі: літосфера, гідросфера, атмосфера;
- 2) ресурси біосфери. Представлені елементами різних природних комплексів, що не відчувають перетворюючого впливу людини;
- 3) метаморфний тип рекреаційних ресурсів, що виникає при антропогенному впливі на природні об'єкти та комплекс;
- 4) реституційно-динамічний тип рекреаційних ресурсів, що виникає з припиненням антропогенного впливу на метаморфний тип рекреаційних ресурсів;
- 5) конструкційний тип рекреаційних ресурсів, що виникає в процесі господарської діяльності людини та зберігає свій стан дякуючи частій і постійній її присутності;
- 6) деструкційний тип рекреаційних ресурсів, пов'язаний з катастрофічними явищами природи та прорахунками в господарській діяльності людини; сліди землетрусів, зсувів або виверження вулканів, а також техногенних аварій та катастроф;
- 7) епіантроморфний тип рекреаційних ресурсів в минулому відчував а антропогенний вплив, проте за достатньо довгий період часу з моменту припинення він зміг відновити свій природний стан або знаходиться на стадії природної перехідної формації до цього стану.

На основі наведених відомостей рекреаційні ресурси можна поділити на дві великі групи – природні та культурно-історичні.

Природні рекреаційні ресурси – це елементи природного комплексу, що проявляються на відповідній площі протягом відповідного часу і можуть бути використані. Під природними рекреаційними ресурсами також розуміють природно-територіальні комплекси, їхні компоненти та властивості, такі як привабливість (атрактивність), контрастність, екзотичність, чергування ландшафтів, унікальність, розміри та форми туристичних об'єктів, можливість їхнього огляду. Виділяють наступні групи природних умов організації відпочинку: орографічні; гідрографічні; кліматичні (біокліматичні); бальнеологічні; комплексні (ландшафтні); приморські; фауністичні та флористичні.

Культурно-історичні ресурси – це культурні об'єкти, пам'ятники, історичні місцевості, етнографічне різноманіття та ін. В якості рекреаційних ресурсів вони можуть розглядатись лише при їхньому аналізі як засобів задоволення рекреаційної потреби окремих людей протягом певного часу. тобто вони використовуються для задоволення духовних потреб людини.

Культурно-історичні ресурси включають:

- а) матеріальні ресурси – всі засоби виробництва та матеріальні цінності суспільства (пам'ятники історію культури, підприємства галузей господарства тощо);
- б) духовні ресурси – досягнення в науці, культурі, мистецтві.

Крім того, існують соціально-економічні об'єкти, що в процесі відпочинку туристів виступають то як умова, то як ресурси.

Так, населення курортної місцевості виступає як умова рекреаційної діяльності, а частина його, що може бути зайнята в закладах відпочинку, - як трудові ресурси цього господарства. Рекреаційні ресурси складаються з трьох груп: а – інтенсивно використовувані, б- екстенсивно використовувані та в – невикористовувані.

Рекреаційні ресурси володіють ємкістю, тобто здатністю приймати відповідну кількість рекреантів та витримувати відповідне антропогенне навантаження без порушення стану екологічної та природної рівноваги. Ємкість рекреаційних ресурсів є важливим фактором допустимого навантаження туристичних потоків в системі природних комплексів та тісно пов'язана з величиною рекреаційних ресурсів, що визначається наступними навантаженнями:

- антропогенним, що визначається стосовно різних біогеоценозів в різних природних зонах;
- гранично допустимими, збільшення яких призводить до порушення стійкості геосистем різного рівня, а також до непоправних змін в стані здоров'я людини.

Антропогенне навантаження називається в туризмі рекреаційним. Гранично допустиме рекреаційне навантаження не визначається у відповідності з законодавством України, так як вони різні для кожного ландшафту, а наявні нормативи стосуються одиничних випадків, наприклад пляжних територій, природоохоронних зон.

Рекреаційний ресурс, як і будь-який інший, потребує вивчення, проте ресурсом він буде незалежно від того, досліджений він чи ні.

Так, якщо водоспад є відомим і приваблює туристів – це ресурс незалежно від того, чи змінилась його висота і яка кількість людей, які можуть його відвідати. Якщо

пляжна територія приваблює людей для відпочинку і купання – це ресурс, незалежно від його площі, протяжності пляжно-купального сезону та рекреаційної ємкості.

Існують різні думки вчених щодо визначення природних рекреаційних ресурсів. На початку 80-х років С. В. Трохимчук обґрунтував природні рекреаційні ресурси як чинники, речовини і властивості компонентів природного середовища. Згодом в економічній літературі їх трактували як природні територіальні комплекси окремих компонентів (М. І. Бочаров, Н. С. Мироненко, П. В. Жук та ін.). Інші науковці природні рекреаційні ресурси вважали сукупністю природних елементів навколишнього середовища (С. М. Генсірук, П. В. Жук та ін.). З цього приводу В. І. Мацола зауважив, що при обґрунтуванні такого поняття необхідно з'ясувати відмінність між категоріями «природні елементи» і «природні ресурси». А В. Р. Веснін зазначив, що в основі природних ресурсів закладено природні елементи. Однак елементи природного середовища не можуть бути безпосередньо включені в процес виробництва. Для цього необхідна певна підготовка, освоєння [14]. Щодо цієї думки природними рекреаційними ресурсами можна вважати територіальне поєднання освоєних природних елементів з матеріальними умовами, необхідними для їхнього використання у рекреаційно-туристичному процесі. Кожна точка зору має право на існування. Наведемо наступний приклад. Куточок чорноморського узбережжя, що не володіє туристичною інфраструктурою та не обладнаний для прийому туристів, що уникнув економічної оцінки, буде привабливим для туристів, що організують свій відпочинок самостійно (так званих «дикунів»). З точки зору розвитку неорганізованого туризму, такий «забутий богом куточок» є ресурсом. Однак

для розвитку організованого туризму дана територія не володіє ресурсами, так як тут не вистарчає відповідної туристичної інфраструктури. Очевидно співвідношення категорій «умови» і «ресурси», а також процеси переходу однієї категорії в іншу знаходяться в залежності від конкретних факторів зовнішнього середовища та туристичного бізнесу.

Картографічний метод оцінки туристичних ресурсів

Картографія - це наука про географічні карти, методи їхнього створення та використання.

Під картами розуміють зменшене, генералізоване зображення поверхні Землі, іншого небесного тіла або космічного простору, що показує розміщені або спроектовані на неї об'єкти в прийнятій системі умовних позначень.

Характеристика туристичних карт.

Туристичні карти є за змістом географічними картами, що використовуються з туристичною метою.

До туристичних карт виставляються окремі вимоги в плані виразності і читабельності; вони супроводжуються малюнками, фотографіями, вказівниками, текстом та різними довідковими відомостями.

Характерною особливістю власне туристичних карт є перевага великомасштабних карт, що містять детальну інформацію про конкретні регіони. Це можуть бути карти комплексного туристичного змісту, що відображають весь набір необхідних відомостей (пам'ятників природи, культури, транспортну мережу і місця розміщення та відпочинку, об'єкти харчування, зв'язку, медичної допомоги тощо).

До великомасштабних туристичних карт відносяться карти, присвячені окремим видам відпочинку та туризму,

наприклад, карти для риболовлі (з детальною інформацією місць вилову різних видів риб, глибини водойм, швидкість течії і ін.), грибників, гірського туризму, спелеотуризму ті ін.

Середньомасштабні, інколи дрібномасштабні туристичні карти використовуються для початкового ознайомлення з країною чи регіонами, а також для маршрутів значної протяжності. Ці карти дають оглядову інформацію і відносяться до типу комплексних карт.

Змістове призначення туристичних карт.

За змістом та призначенням туристичні карти можна поділити на загальні та спеціалізовані.

1. Загальні туристичні карти передають загальногеографічні елементи (транспортну сітку, населенні пункти, річки, озера, ліси, рельєф та ін.) та об'єкти туристичного призначення (архітектурні та історичні пам'ятки, заповідники, національні парки, музеї, готелі, туристичні бази, кемпінги). Ці карти використовуються для ознайомлення з територією вибору маршруту подорожі, отримання різних відомостей про розміщення видатних місць та систему обслуговування туристів.

За охопленням та характером зображення території загальні туристичні карти можна поділити на оглядові, маршрутні та плани міст.

Оглядові карти (масштаби від 1:200 000 до 1:1 000 000) охоплюють країну в цілому, окремі адміністративно-територіальні одиниці та географічні райони, що становить цікавість для туристів.

Маршрутні туристичні карти – схеми, що показують вузьку смугу маршрутів (пішохідних, лижних, водних, автомобільних, комбінованих). Туристичні карти пішохідних маршрутів зазвичай видаються в масштабі від 1:100 000 до 1:400 000, а інші - в більш дрібнішому.

Туристичні плани місць видаються окремо або розміщуються у вигляді доповнень на оглядових і маршрутних картах або в атласах.

Спеціалізовані туристичні карти видаються для іноземних туристів з метою реклами і пропаганди туризму. Вони призначені для популяризації місць відпочинку, видатних місць, об'єктів туризму та ін.

Існують тематичні туристичні карти окремих видів туристичних об'єктів, наприклад туристичні карти архітектурних пам'яток різних регіонів.

Для організації і планування туризму розробляються наступні карти:

- а) карти бонітету, що оцінюють природні, соціально-культурні, економічні умови та інженерні передумови для розвитку туризму;
- б) зв'язні, що показують зв'язки між туристичними ресурсами і туристичними потоками (наприклад, карти стійкості природних комплексів та туристичного навантаження);
- в) туристичного районування, що містять комплексну інформацію про можливість територіальної організації туризму.

Для зручності картування туристичні карти випускаються, як правило, у вигляді буклетів чи портативних зошитів. Часто туристичні карти розташовуються в комплексних атласах в відрізняються одна від одної оформленням і особливим видом дизайну. Особливістю туристичних карт є надзвичайно велика завантаженість рекламною інформацією.

Сфери застосування туристичних карт досить різноманітні. Виділяють два основні напрями в картографічному забезпеченні туристичної діяльності: карти для туристів і

екскурсантів (власне туристичні карти) і карти для забезпечення управлінням туристичним бізнесом, планування його розвитку та інвестицій (науково-туристичні, або карти для туристичного бізнесу).

Опис та вимоги, що ставляться до туристичних карт.

Опис карти – це традиційний та загальновідомий якісний спосіб аналізу картографічного зображення. Мета опису полягає у виявленні наявності на карті явищ, що вивчаються, особливостей їхнього розміщення та взаємозв'язку. В описі можливо використовувати якісні характеристики. Техніка опису досить проста, але є окремі вимоги. Перш ніж описувати карту, необхідно оцінити її якість, серії карти або атласу для отримання уявлення про її сучасність, детальність, принципи формування, характер виражень, що обумовлений картографічною проекцією.

Необхідно вивчити легенду, особливо слід звернути увагу на принципи класифікації зображених явищ і способи зображення.

Описуючи будь-яке явище чи територію дуже важливо дотримуватись порядку від загального до часткового, тобто в першу чергу характеризуються основні, визначальні риси, згодом детально аналізуються окремі особливості та складові. На завершальному етапі чітко формулюються висновки. Основними принципами для проведення наукового опису є: логічність, впорядкованість, послідовність опису; відбір та систематизація фактів; введення в опис елементів порівняння, аналогії, співставлення з використанням кількісних показників; оцінка описуваних явищ або процесів з точки зору конкретних завдань дослідження; чітке формулювання висновків та рекомендацій.

Опис карт широко використовується на попередній стадії дослідження для загального ознайомлення з об'єктом

вивчення, планування дослідження, визначення раціональної методики, вибору вихідних картографічних матеріалів. Опис необхідно здійснювати і на заключному етапі, коли необхідно дати змістовну інтерпретацію отриманих результатів. При добре спланованому дослідженні математичні прийоми поєднуються з описами, що забезпечує необхідну рівновагу між якісними і кількісними методами картографічного аналізу.

Туристичні карти повинні подавати достовірну та вичерпну інформацію про місцевість, її можливості, об'єкти туристичної привабливості, розміщення об'єктів туристичної інфраструктури. Основні вимоги до туристичних карт полягають у наступному:

- а) забезпечити вирішення комплексу завдань, що перед собою поставив;
- б) допомога у виборі оптимального маршруту та засобів пересування;
- в) можливість розрахунку необхідного та достатнього часу для комфортної мандрівки;
- г) організація харчування;
- е) забезпечення безпеки та комунікативних можливостей під час проходження маршруту та ін.

В залежності від інформативно-пошукових завдань можуть створюватись і використовуватись різні типи картографічних творів – від простих схем та планів місцевості до топографічних точних карт, комплексних атласів. Не дивлячись на це, всі картографічні твори для туристичних потреб повинні відповідати наступним вимогам: достовірність, точність та тематична повнота, ефективний картографічний дизайн та читабельність; зручність картування; необхідна кількість додаткового матеріалу.

Основні типи карт.

В туристичній картографії можна виділяти три основні типи карт – аналітичні, комплексні та синтетичні.

Аналітичні карти дають найбільшу детальну характеристику сукупності однорідних туристичних об'єктів за обмеженою кількістю показників.

На комплексних картах представлена вся сукупність об'єктів, вважливих з точки зору туриста (об'єкт туристичної привабливості та туристичної інфраструктури).

Синтетичні карти відображають результати синтезу великої кількості інформації і досить інтегральну характеристику території або явища. Наприклад, карти рекреаційно-туристичного районування.

За допомогою туристичних карт можна вирішити наступні завдання:

- оцінити район майбутньої мандрівки: вибрати оптимальний (за часом, відстанню, складністю) маршрут, ознайомитись з наявною туристичною інфраструктурою (місцем розміщення, харчуванням);
- зорієнтуватись на місцевості; отримати інформацію про точне розміщення різних природних, господарських та культурно-історичних об'єктів; візуально оцінити відстані та напрями;
- визначити абсолютні та відносні висоти, крутизну схилів та інші параметри, що пов'язані з рельєфом; отримати характеристики природних об'єктів, що планується відвідати, отримати необхідну інформацію про історико-культурні об'єкти.

Контрольні запитання та завдання

1. *Що таке Світова культурна спадщина ЮНЕСКО?*
2. *Які об'єкти в Україні зіраховані до Списку Світової культурної спадщини?*
3. *В чому відображається яскраво виражена ресурсна орієнтація туризму?*
4. *Як можна визначити поняття «туристичні ресурси»?*
5. *Як поєднуються поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси»?*
6. *Що таке «туристична привабливість»?*
7. *Як класифікують туристичні ресурси вітчизняні спеціалісти?*
8. *Назвіть принципи виділення туристичних ресурсів.*
9. *Якими властивостями володіють туристичні ресурси?*
10. *Як вимоги ставлять до туристичних ресурсів?*
11. *Яка структура та особливості створення кадастру туристичних ресурсів?*
12. *Як можна охарактеризувати туристичні ресурси?*
13. *Що таке соціально-економічні туристичні ресурси?*
14. *Чим визначається ємність інформаційних ресурсів?*
15. *Як визначаються поняття «карта» і «туристична карта»?*

16. *Яке значення карт для туристичного бізнесу?*
17. *Як класифікують туристичні карти?*
18. *Які різновиди туристичних карт ви знаєте? Назвіть їхні особливості.*
19. *Які завдання можна вирішити за допомогою туристичних карт?*
20. *Користуючись переліком основних властивостей туристичних ресурсів дайте первинну оцінку туристичних ресурсів власного регіону (населеного пункту) проживання, а також визначте їхні важливі характеристики та цільову направленість.*
21. *Проаналізуйте будь-яку туристичну карту або схему (за вибором), послідовно виконуйте завдання. Перш за все вкажіть:*
 - *загальні відомості про карту (назву, рік видання, країна і місце видання, картограф. Територія, картограф. Фабрика, тираж карти, автор, якщо є);*
 - *тип картографічного видання і причини його вибору;*
 - *масштаб карти, величина, оптимальність підбору;*
 - *елементи, легенда, додаткові відомості про карту;*
 - *картографічне зображення та його властивості;*
 - *наглядність, читабельність, дизайн, технічне оформлення карти;*
 - *генералізація і безперервність картографічного зображення;*
 - *способи картографічного зображення, умовні знаки;*
 - *які рекреаційні та туристичні об'єкти зображені на карті?*
 - *які якісні та кількісні показники дозволяє виміряти ваша карта?*

- які найбільші недоліки та переваги вашої карти?
- користуючись картою, спробуйте скласти туристичний опис зображеної на ній території.

Література до теми

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: Київський університет. 2001. 395 с.
2. Бейдик О. О. Ресурси світового туризму: поняття, класифікація, картографування. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2008. №12. С. 6 - 12.
3. Веденин Ю. А. Мифология туристских ресурсов и эволюция представлений о ресурсном потенциале территории. Известия РАН. Сер. Геогр. 1998. №4 С. 21-28.
4. Крачило Н. П. Основы туризмовеждения. Киев: Вища школа. 1980. 225 с.
5. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія. Львів.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2010. 254 с.
6. Любіцева О. О., Панкова Є. В., Стафійчук В. І. Туристичні ресурси України: навч. Посібник. К.: Альтерпрес. 2007. 369 с.
7. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів, 1997. 259 с.
8. Туристські ресурси України: конспект лекцій / укладач О.В.Поступна. Х.: НУЦЗУ. 2020. 209 с.
9. Пирожник М. С. Основы географии туризма и экскурсионного обслуживания. Минск: Университетское.1985. 156 с.

10. Паньків Н. М. Туристичні ресурси та їхні класифікації [Електронний ресурс]// Рекреаційна географія і туризм. Наукові записки. №2, 2014. Режим доступу: <http://geography.tnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/173.pdf>

11. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. N 325/95 [Електронний ресурс]. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр

12. Про туристичні ресурси: проект Закону України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.tourism.gov.ua/ua/action/regulatory/projects/25180/25182/>

13. Ярьоменко С.Г. Туристичні ресурси України: навчальний посібник. К.: ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 472 с.

14. <https://kegt.rshu.edu.ua/images/dustan/trul2.pdf>

15. <https://lowcost.ua/ukraine-unesco/>

ТЕМА 3

ПРИРОДНІ ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ – ОСНОВА ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

3.1. Поняття природних рекреаційних ресурсів

Незважаючи на повсюдне запровадження цифрових технологій та неймовірних можливостей в будівництві в ХХІ ст., туристична галузь все ще належить до галузей із виразною ресурсною орієнтацією. Як стверджує Смаль І. В. в праці «Туристичні ресурси світу», ресурси, задіяні в рекреаційно-туристичній діяльності, при дотриманні елементарних природоохоронних і ресурсозберігаючих правил і технологій, можуть використовуватися тривалий час без суттєвих процесів деградації природних і соціально-культурних комплексів навіть за умови значних антропогенних навантажень. Хоча впливу не уникнути, але він не йде ні в які порівняння із тиском, що чинять

на довкілля металургія, хімічна промисловість, лісове чи сільське господарство. Він наголошує, що окремі види природних ресурсів впливають на рекреаційно-туристичний процес комплексно, взаємодіють і взаємодоповнюють один одного і формують те неповторне природне оточення, на фоні якого людина реалізує власну потребу відпочивати та відтворювати життєву енергію. Тим самим припускаючи, що туризм, особливо окремі його види, може існувати на основі штучно створених компонентів природного середовища. Проте, на практиці очевидним є те, що без відповідних природних ресурсів, розвиток і реалізація відповідних функцій є проблематичними, а іноді – неможливими.

В наукових публікаціях поруч з поняттям «природні ресурси» існує поняття «природні умови» - як різноманітні природні явища, тіла або природні процеси, істотні на даному рівні розвитку виробництва туристичного продукту, що не беруть безпосередньої участі в в цьому процесі.

Різні науковці мають власне бачення місця та ролі природних ресурсів серед інших компонентів природи. Так, О. І. Шаблій вбачає природні ресурси як складову природних властивостей території, до яких відносяться природні умови, характерні риси природного довкілля, природні ресурси та ємкість території. Зокрема, під природними ресурсами вбачають ті матеріальні елементи (компоненти) та природні процеси, що суспільство безпосередньо використовує для виробництва сировини, палива, енергії, продовольства, з метою оздоровлення людей чи отримання наукової інформації.

Існує безліч класифікацій природних ресурсів: природно-географічна, екологічна, економіко-географічна та ін. Поруч з цим існують різні думки вчених щодо визначення

природних рекреаційних ресурсів. На початку 80-х років С. В. Трохимчук обґрунтував природні рекреаційні ресурси як чинники, речовини та властивості компонентів природного середовища. Згодом в економічній літературі їх трактували як природні територіальні комплекси окремих компонентів (М. І. Бочаров, М. С, Мироненко, П. В. Жук та ін.). Інші науковці природні рекреаційні ресурси вважали сукупністю природних елементів навколишнього середовища (С. А. Генсірук, М. С, Нижник). З цього приводу В. І. Мацола зауважив, що при обґрунтуванні такого поняття необхідно з'ясувати відмінність між категоріями «природний елемент» та «природний ресурс». В. Р. Веснін зазначив, що «в основі природних ресурсів є природні елементи. Однак елементи природного середовища не можуть бути безпосередньо включені в процес виробництва. Для цього необхідна певна підготовка та освоєння». Тобто природними рекреаційними ресурсами можна вважати територіальне поєднання освоєних природних елементів разом з матеріальними умовами, необхідними для їхнього використання у рекреаційно-туристичному процесі. Іншими словами, під природно-рекреаційними туристичними ресурсами слід розуміти чинники, речовини та властивості природних та антропогенних геосистем, явища природи зі сприятливими щодо розвитку рекреаційної діяльності параметрами, які можна використовувати для відпочинку, лікування та оздоровлення людей. До них належать лікувальні та оздоровчі чинники багатоцільового призначення (ліси, кліматичні місцевості, поверхневі води), лікувальні речовини (лікувальні грязі, озокерит), а також рекреаційні властивості гірських та передгірських ландшафтів, природоохоронні території.

Таким чином, природні рекреаційні ресурси, котрі інколи називають туристичними, можна охарактеризува-

ти як елементи природного комплексу, що проявляються на визначеній площі протягом визначеного часу і можуть бути використані з метою рекреації та туризму. Це визначення доречне і для культурно-історичних рекреаційних ресурсів.

Рекреаційні заняття вимагають для свого здійснення відповідних комфортних умов природного середовища (природних факторів). Їхня наявність в межах будь-якої території достатня для оцінки можливостей використання цієї території з метою відпочинку та туризму. При цьому територія повинна відповідати вимогам стаціонарних закладів відпочинку, володіти комфортними властивостями протягом максимального часу. Характеристика рекреаційних ресурсів повинна охоплювати відомості про якість природних умов, площу (або об'єм), тривалість періоду, протягом якого ці якості проявляються.

Всі природні рекреаційні ресурси поділяються на **прямі, опосередковані та комплексні**.

Прямі рекреаційні ресурси – це ті тіла та сили природи, що безпосередньо сприяють відновленню фізичних та духовних сил людини. Сюди можна віднести геоморфологічні, кліматичні, гідрологічні, флористичні, фауністичні та інші ресурси.

Опосередковані рекреаційні ресурси впливають на формування прямих ресурсів. До них відносяться геологічні, ґрунтові, частково геоморфологічні, енергоінформаційні, флористичні та фауністичні ресурси.

Комплексні рекреаційні ресурси – це поєднання всіх природних рекреаційних ресурсів, що нерозривно пов'язані між собою потоками речовини та енергії та володіють медико-біологічною, психоестетичною, науковою цінністю для відновлення духовних та фізичних сил людини.

Природні рекреаційні ресурси достатньо різноманітні, що вимагає їхньої детальної класифікації. Один із багатьох варіантів класифікації природних ресурсів зображений на рис. 3.1.

Рис. 3.1. Класифікація природних рекреаційних ресурсів

Серед природних ресурсів туризму виділяють три групи:

- первозданні, що знаходяться в природному стані;
- змінені в результаті створення різного роду споруд;
- штучно створені (водосховища, ставки, лісопарки тощо). Враховуючи все вищесказане, можна говорити про їхню кількісну характеристику.

3.2. Методи оцінки природних туристичних ресурсів

Етапи оцінювання природних ресурсів. Для використання природних ресурсів необхідна їхня оцінка. Процедура оцінювання складається з наступних етапів:

- виділення об'єктів оцінки – природних комплексів, їхніх компонентів чи властивостей;
- визначення суб'єкту, з позиції якого ведеться оцінка;
- формування критеріїв оцінки, що визначається як масштабом та метою дослідження, так і властивостями суб'єкту;
- розробка параметрів оціночних шкал градацій. Шкали показують оціночні відношення між суб'єктом і об'єктом. Кожний ступінь є показником інтенсивності взаємодії властивостей даного об'єкту зі станом суб'єкту. П'ятиступенева шкала оцінювання передумов для рекреації охоплює наступні градації: найбільш сприятливі або найкращі; сприятливі; помірно сприятливі; малосприятливі; несприятливі.

Типи оцінки природних ресурсів. Існують чотири основних типи оцінки природних ресурсів туризму: медико-біологічна, естетична, технологічна, економічна.

При медико-біологічній оцінці досліджують вплив природних факторів на організм людини, їхню комфортність. Провідну роль при цьому відіграє оцінка рекреаційних кліматичних ресурсів.

Під **кліматом** розуміють багаторічний режим погоди, властивий для даної території. Його вплив на людину може проявлятися через конкретну погоду - комплексу взаємозв'язаних та взаємообумовлених метеорологічних явищ (стан нижнього шару тропосфери в даний час на відповідній території). Особлива увага надається стану організму людини як зворотної реакції на погодні умови. При оцінці клімату велике значення мають не лише фактори погоди, але і її вплив на емоційний стан людей.

Для медико-біологічної оцінки використовують систему умовних температур і метод комплексної кліматології.

Система умовних температур характеризується впливом комплексних показників на природні ресурси метеорологічних елементів: температури повітря, відносної вологості, швидкості вітру, сонячної радіації і довгохвильового випромінювання.

Наприклад, комплексний показник, що характеризує такі елементи, як температуру і вологість, називається ефективною температурою (ЕТ); температури, вологості та швидкості вітру – еквівалентно-ефективною температурою (ЕЕТ); температури, вологості, швидкості вітру та сонячної радіації – радіаційно-еквівалентною температурою (РЕТ). З уявленням про умовні температури пов'язано поняття «зона комфорту», що для багатьох людей знаходиться в межах $+17\dots+23^{\circ}\text{C}$. Поза нею людина відчуває охолодження або перегрів. Зона комфорту для активних рекреантів є в межах $+12\dots+16^{\circ}\text{C}$ ЕЕТ.

Метод комплексної кліматології допомагає вивчити вплив всього комплексу метеорологічних умов на організм людини, в тому числі «добової погоди», «моментної погоди», контрастності змін погоди.

Використання поняття «добова погода» мотивовано добовим режимом функцій організму людини, що залежить від добових показників погоди. Вся різноманітність погоди аналізується за допомогою класифікацій, коли виділяють 16 класів погоди, котрі в свою чергу утворюють три групи: без морозна погода (8 класів), погода з переходом температури повітря через 0°C (2 класи) і морозна погода (6 класів). Найбільш сприятливі для людини всі

класи погод, коли вдень багато сонця, значне поступлення видимих та ультрафіолетових променів, добра освіченість, що формує особливу привабливість довколишніх ландшафтів.

В залежності від контрасної мінливості виділяють наступні режими погоди: дуже стійкий (до 20%), стійкий (25..34%), мінливий (35...50%), дуже мінливий (>50%).

При оцінці впливу на організм людини умов погоди велика увага надається теплообміну між тілом і навколишнім середовищем, так як, в кінцевому результаті, стан організму в більшості відзначається тепловідчуттям. Пошуки об'єктивної оцінки впливу погоди на стан людини призвели до виникнення такого критерію, як ступінь напруження терморегулятивних механізмів організму, що визначається або за зміною середньої температури тіла людини, або за зміною величини потовиділення. В залежності від середньовимірної температури тіла людини з врахуванням тепловідчуття відомі типи погод поділені на дев'ять категорій – від дуже холодної до дуже спекотної.

Найбільш приємне тепловідчуття називається комфортним станом, коли людина не відчуває ані жару, ані холоду. Комфортний стан виникає при середньовимірній температурі тіла $+31...+33^{\circ}\text{C}$. При спекотній погоді напруження терморегуляторних механізмів організму характеризується величиною потовиділення, а при холодній – величиною середньовимірної температури шкіри. Даний метод слід доповнити таблицею типізації погод для рекреаційної оцінки клімату різних територій (табл. 3.1.).

Таблиця 3.1.

Взаємозв'язок між фізіологічним станом людини і типом погоди

Середньо-виміряна температура шкіри, °С.	Тепло-відчуття	Потовиділення, г/год	Терморегуляторне навантаження	Оцінка погоди	Досліджуваний період
Більше 31	Дуже спекотно	Більше 750	Надмірне	Спекотна дискомфортна	Несприятливий
Те саме	Спекотно	750-400	Велике	Те саме	Те саме
Те саме	Дуже тепло	400-250	Помірне	Те саме	Те саме
34...32	Тепло	250...150	Слабке	Спекотна субкомфортна	Сприятливий
32,9..31	Комфортно	150...100	Мінімальне	Комфортна	Те саме
30,9..29	Прохолодно	< 100	Слабке	Прохолодна та холодна, частково дискомфортна	Те саме
28,9...27	Холодно	Те саме	Помірне	Холодна дискомфортна	Несприятливий
26,9...23	Дуже холодно	Те саме	Значне	Те саме	Те саме
< 23	Надзвичайно холодно	-//-	Надмірне	Те саме	Те саме

При **естетичній** оцінці досліджується вплив природного ландшафту або його компонентів на емоційність людини.

Мова йде про емоційну реакцію людини на той чи інший природний комплекс. Території з високою естетичною цінністю користуються підвищеним попитом.

Естетична цінність залежить від морфологічної структури ландшафту, різноманіття елементів пейзажу. Часто використовують поняття «пейзажна різноманітність», що

формується із структури природного комплексу та зв'язків з іншими схожими комплексами.

Пейзажна різноманітність визначається наступними показниками: морфологічною структурою ландшафту (рельєфом, рослинним покривом, гідрографією, характером взаємозв'язків між компонентами ландшафту); ступенем мозаїчності ландшафту – відношення кількості контурів урочищ до площі досліджуваних ландшафтів; ступенем різноманітності ландшафтів – відношення видів урочищ до площі ландшафту; частота повторюваності зустрічей фонових домінант і структурних домінант по маршруту та ін.

Естетичні властивості природних комплексів характеризуються такими показниками, як ступінь залісненості, повнота деревостою, ярусність лісу, наявність підліску та ін. В якості домінуючої ознаки для рівнинних лісових районів, зазвичай береться ступінь залісненості простору. В залежності від відсотка залісненості виділяють відкриті, напіввідкриті та закриті місцевості. При естетичній оцінці найвищий бал отримують природні комплекси з напіввідкритими територіями (чергування заліснених та не заліснених ділянок). Є важливим характер поєднання рослинності та рельєфу.

Серед інших методів естетичної оцінки природних ресурсів розробляються міри екзотичності та унікальності.

Екзотичність визначається як ступінь контрастності місця відпочинку у відношенні до постійного місця проживання, а унікальність – як ступінь повторюваності і неповторюваності об'єктів, явищ.

Технологічна оцінка охоплює питання техніки та технології використання природних ресурсів для туристичної діяльності в цілому, різних видів занять, оцінку можли-

востей інженерно-будівельного освоєння територій для створення туристичних закладів.

Специфічною проблемою оцінки природних ресурсів туризму є встановлення їхньої допустимої ємкості. Визначення туристичної цінності та ємкості природних компонентів є необхідним, проте цього недостатньо для всебічної оцінки ресурсів туризму. Необхідною є їхня економічна оцінка.

Економічна оцінка дозволяє визначати ефективність різних заходів, скерованих на більш повне та раціональне використання ресурсів. Основна проблема полягає в труднощах економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів.

В наш час, в основному розроблені підходи стосовно оцінки ресурсів на основі бальних методів. Крім того, окремі характеристики природних ресурсів вимірюються лише відносними величинами, наприклад, пізнавальною цінністю будь-якого ландшафту. Тому там, де використання кількісних методів поки що неможливе або вони не розроблені, доцільним є використання бальних методів оцінки.

Основою для економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів повинен бути кадастр. Аналіз вітчизняного та закордонного досвіду в галузі створення кадастрів показує, що кадастрова система оцінки є в основі управління багатьма природними ресурсами: земельними, водними, лісовими, мінеральними.

Кадастр - це систематизований збір відомостей, що охоплює наступні показники: кількісний та якісний опис об'єктів та явищ з їхньою економічною оцінкою; відомості про динаміку та ступінь їхньої вивченості з доданням картографічних та статистичних матеріалів;

рекомендації з використання об'єктів та явищ, пропозиції способів їхньої охорони; вказівки про необхідність подальших досліджень.

В умовах ринку структура кадастру повинна відповідати вимогам економічної та екологічної ефективності використання ресурсів.

Розробляючи методику створення кадастру, необхідно брати до уваги періодичність чи неперервність його поновлення та поповнення.

Кадастр повинен розглядатись як результат аналізу, систематизації і узагальнення географічної чи геологічної, технологічної та економічної інформації про стан природних ресурсів, що завершується отриманням кадастрових оцінок. При цьому економічна оцінка методично і практично виявляється найважчим етапом робіт. Особливо це відноситься до природних рекреаційних ресурсів, економічна оцінка яких розроблена слабо.

Економічна оцінка можлива лише для тих рекреаційних ресурсів, народно-господарський ефект від яких можна виміряти: для мінеральних вод, лікувальних грязей, лісів, поверхневих вод, природних національних парків. Основними показниками соціально-економічної ефективності використання природних лікувальних ресурсів є: економічний ефект від оздоровлення одного рекреанта; ефект від курортного використання 1 м³ різних лікувальних ресурсів; загальне скорочення тимчасової непрацездатності на протязі одного року після оздоровлення одного рекреанта; кількість умовно звільнених працівників за рахунок зниження витрат робочого часу протягом року після оздоровлення в санаторіях; економія грошових засобів на оплату листків тимчасової непрацездатності рекреантів протягом року після санаторно-курортного лікування.

Існуючі методи оцінки природних ресурсів, такі як метод рентних оцінок (на основі диференціальної ренти), оцінка за витратами освоєння та інші, практично неможливо застосувати до природних рекреаційних ресурсів, так як оцінюють ресурси з точки зору їхнього промислового чи сільськогосподарського використання – за кінцевою продукцією. Тому в наш час особливо актуальною є проблема економічної оцінки досліджуваних ресурсів з використанням кадастру природних рекреаційних ресурсів, що на основі оціночних показників географічного, економічного та екологічного характеру дозволить вирішити завдання раціонального природокористування з врахуванням рекреаційних потреб населення.

Методики економічної оцінки природних рекреаційних ресурсів досить чисельні та суперечливі. При проведенні економічної оцінки рекреаційних ресурсів за основу часто береться концепція загальної економічної цінності (ЗЕЦ), що отримала розвиток в кінці 90-х років та дозволяє враховувати не тільки прямі, але і асиміляційні ресурсні функції природи.

Величина ЗЕЦ є сумою двох показників: вартості використання і вартості невикористання. В свою чергу вартість використання рекреаційних ресурсів є сумою трьох складових: прямої вартості використання, допоміжної вартості використання та вартості потенційної цінності. Із цих трьох складових порівняно легко піддається оцінці пряма вартість використання, оскільки люди безпосередньо використовують відповідні блага, тим самим отримуючи пряму споживчу вартість.

Пряму вартість використання рекреаційних ресурсів розраховують за допомогою методу транспортно-рекреаційних витрат, що охоплюють транспортно-шляхові за-

трати, пов'язані з виїздом людей на відпочинок і витрати, пов'язані з оплатою вартості путівок. Показник транспортно-шляхових затрат враховується тільки при розрахунку прямої вартості використання.

3.3. Значення туристичної ренти при використанні природних ресурсів

Характеристика туристичної ренти

Туристична рента розглядається як реальне джерело отримання додаткових фінансових засобів в бюджет країни, так як ресурси туризму є власністю держави, а рента представляє собою перевищення доданої вартості над середнім прибутком на капітал. Процес використання туристичних територій в більшості має негативний характер. В зв'язку з цим виникає необхідність створення механізму оптимізації туристичного використання таких територій. Суть цього механізму полягає у встановленні платежів за природокористування, що безпосередньо залежить від інтенсивності останнього, і чим цінніший ресурс, тим вони вищі. Такі платежі повинні здійснювати основні суб'єкти туристичного природокористування – туристи та туристичні підприємства.

Цінність ресурсів туризму визначається як якісними характеристиками, так і географічним положенням по відношенню до центрів туристичного попиту. Чим комфортніші кліматичні умови, багатший природний та культурно-історичний потенціал території, чим ближче ця територія розташована до географічних центрів туристичного попиту, тим вища цінність її туристичних ресурсів.

Цінність природних ресурсів туризму та обмежене природокористування, обумовлені відповідним статусом, відображаються на величині ренти, що формується в результаті господарювання на рекреаційній території. Тому туристична рента є основою механізму регулювання туристичного природономрування, відображає економічну цінність природних туристичних ресурсів території і залежить від суворості природоохоронного режиму.

Таким чином, туристична рента – це частина прибутку від туристичного обслуговування, що отримується за використання туристичних ресурсів кращої якості, а також фінансова величина прибутку від реалізації туристичного продукту чи туристичних послуг, що скеровується на інвестування, відновлення, розширення ресурсної бази туризму. З точки зору В. М. Козирева, туристична рента є прибутком, що створюється туристичними підприємствами при використанні туристичних ресурсів як об'єкту господарства, що належить привласненню власниками цих ресурсів.

Туристичні ресурси і власне туристична рента займають важливе місце в системі відносин власності. При цьому є ймовірність виникнення двох крайностей: всі туристичні ресурси і власне туристична рента є або в повному володінні тільки держави, або в повному володінні тільки туристичних організацій.

Визначення туристичної ренти

Величина туристичної ренти, що утворюється в результаті експлуатації ресурсів туризму, формується завдяки витратам туристів на споживання товарів та послуг. Витрати на туризм складаються із витрат на проїзд до

місця відпочинку і в зворотному напрямку, ціни путівки, щоденних витрат на споживання товарів та послуг під час відпочинку. Витрати на відпочинок для туристів визначаються як різниця між загальними витратами в місці постійного проживання. Ця різниця характеризує цінність відпочинку туристів в конкретній місцевості і визначає додаткові економічні витрати, що здійснює турист заради мандрівки. Отже, туристична рента є частиною затрат населення на відпочинок, що визначається платоспроможністю споживачів, розвиненістю фондів соціального споживання та величиною туристичного потоку. Туристична рента схована в прибуткову від реалізації туристами послуг різних підприємств. Величину туристичної ренти можна визначити, знаючи середню рентабельність проданих туристичних товарів та послуг до виплатів податків. У витратах на відпочинок туристів в межах спеціалізованих територій величина туристичної ренти доходить до 25...30%.

Рентні платежі повинні проводити безпосередні організатори туристичного природокористування – виробники послуг гостинності, що знаходяться в межах туристичної території; виробники цільових туристичних послуг, незалежно від місця розташування; неорганізовані туристи та екскурсанти.

Найчастіше рентні платежі представлені у формі різних зборів з туристів та туристичних фірм. В практичній діяльності туристичних фірм прийнята система включення схожих зборів в кінцеву ціну туру. Найбільш актуально вимагати такі платежі за використання охоронних природних територій, що володіють найбільш цінними природними ресурсами.

Позитиви від використання рентних платежів

Ці позитиви полягають у наступному: по-перше, заміна традиційних податків рентними платежами сприяє втіленню ефективних методів організації праці та збуту путівок; більш раціональному використанню основних засобів; вдосконаленню програми обслуговування туристів; раціональному використанню природних ресурсів туризму. В більшості національних парків та заповідників перехід на рентну систему лише здійснюється, в окремих вже завершений. По-друге, рентні платежі слугують отримуванню катальних інвестицій на території з високим рівнем розвитку туристичної інфраструктури, а це призводить до притягування капіталу у розвиток менш привабливих для туристів територій.

Притягування інвестицій призводить до розвитку туристичної інфраструктури та підвищує атрактивність туристичних територій, що, в свою чергу, сприяє більш рівномірному розподілу туристичних потоків та раціональному використанню природних ресурсів туризму.

Принципи обліку, розподілу та використання туристичної ренти.

В. М. Козирев виділяє ряд принципів обліку, розподілу та використання туристичної ренти, що полягають в наступному:

- всі туристичні організації діють у вільному ринковому просторі, тобто представляють споживачам власні послуги як товар за ринковими цінами на основі законів вартості, попиту та пропозиції, конкуренції і тим самим здійснюють свою підприємницьку діяльність, керуючись цілями максимізації власного комерційного успіху;

- підприємницька діяльність туристичних організацій в умовах ринку не виключає, а припускає регулювання її з боку державних органів влади та інших інституційних організацій (перш за все профспілок). Взаємовідносини між державними органами влади та туристичними організаціями оформляються в системі договорів, що чітко розмежовують та розділяють частки прав власності між учасниками цих відносин;
- в системі контрактів між учасниками правових відносин одночасно визначаються економічні та бухгалтерські видатки туристичних організацій, а також соціальні претензії органів влади, обумовлені зовнішніми чинниками. Розподіл прав власності набуває реального економічного змісту і створює основу для розподілу та використання туристичної ренти на реальній господарсько-правовій основі;
- у вказаних вище договорах визначаються також форми рентних платежів за туристичні ресурси. Форми цих платежів можуть бути різними: а) платежі за туристичні ресурси, пов'язані з величиною та якістю цих ресурсів на основі кадастрових оцінок; б) платежі у формі твердих ставок із кількості прибутку; в) платежі у вигляді відсоткових ставок від норми прибутку або норми рентабельності; г) платежі у формі фінансової ставки з кожної умови виторгу ;
- ставка рентних платежів в сучасних умовах повинна бути єдиною для всіх туристичних організацій по всій території України. В сучасних умовах найбільш прийнятним є розмір туристичної ренти на рівні 6...8 % об'єму валового прибутку при реалізації турпродукту;

- ділове співвідношення розподілу ставок рентних платежів між суб'єктами права власності і суб'єктами господарювання у сфері туризму повинно базуватись на принципах взаємовигоди, соціальної справедливості та врахування національних інтересів. Доцільною уявляється наступна схема цих співвідношень: туристичні організації, що займаються внутрішнім та в'їзним туризмом і органи влади єдину ставку рентних платежів ділять в пропорції 1:1, туристичні організації, що забезпечують виїзний туризм, всю ставку від валового прибутку скеровують в розпорядження органів влади, які ці засоби в пропорції 1 : 1 скеровують на розвиток внутрішнього та в'їзного туризму;
- введення рентних платежів на туристичні ресурси не дає права на збільшення цін та тарифів на туристичні послуги, так як туристична рента – це наслідок вже діючих цін на туристичному ринку. Не можна розглядати рентні платежі як черговий вид податку, так як половина цих платежів залишається в турфірмі, а друга половина скеровується на розвиток інфраструктури туризму під контролем місцевих органів влади.

Рентні платежі не підвищують об'єми виторгу від турпродукту, а лише виділяють в ньому своєрідний додатковий накопичувальний фінансовий фонд, що покликаний відродити національний туризм за рахунок самого туризму.

Отже, туристична рента відображає туристичну атрактивність території, позитивним чином пов'язана з інтенсивністю туристичних потоків та об'ємом туристичного навантаження, характеризує економічну цінність природних туристичних ресурсів. Платежі за туристичне

використання спеціалізованих територій повинні бути диференційовані для кожної з них і розраховуватись, виходячи із розміру додаткової вартості туристичного обслуговування 1 людини в день на 1 га використовуваних туризмом угідь.

3.4. Орографічні ресурси та їхнє використання в галузі туризму

Орографія чи рельєф є невід'ємною ознакою будь-якої території, сприяючи чи ускладнюючи процес освоєння, заселення та подальшого розвитку. Орографія, безперечно, має самостійне значення для розвитку туризму, загалом сприяючи розвитку туристичної діяльності та впливаючи на клімат, внутрішні води, рослинний та тваринний світ. Під рельєфом розуміють сукупність нерівностей суші, дна океанів та морів. Важливими характеристиками рельєфу є абсолютна та відносна висоти. **Абсолютна висота** - висота будь-якої точки земної поверхні над рівнем океану. Вона буває позитивною або негативною. **Відносна висота** – перевищення однієї точки земної поверхні на іншою. Вона показує, наскільки одна точка земної поверхні розміщена вище або нижче від іншої. Абсолютні та відносні висоти характеризують розчленованість рельєфу.

Нерівності земної поверхні, сукупність яких формує рельєф, називаються формами рельєфу. Форми рельєфу поділяються на позитивні (горби, височини, гори, нагір'я) та негативні (балки, яри, западини та ін.). Форми рельєфу групуються за типами рельєфу – горбистий, пагорбово-грядовий, гірський, відображаючи форми рельєфу за

походженням, віком та зовнішнім виглядом. Основними формами рельєфу поверхні є гори і рівнини (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Рельєф України [24]

Рельєф по відношенню до туризму слід розглядати і як умову, і як ресурс. В першому випадку важливо враховувати його інженерно-геоморфологічні властивості. В другому випадку на перше місце виходять такі властивості, як стійкість до навантажень, різноманітність, унікальність, комфортність, культурно-історична цінність. Від рельєфу часто залежить вибір виду туристичної діяльності. Наприклад, гірські схили з їхніми морфологічними та морфометричними показниками, такими як абсолютна висота, форма повздовжнього профілю, ухил, довжина,

планові обриси та інші, в повній мірі є ресурсом гірськолижного туризму. Ці показники в більшості визначають спеціалізацію гірськолижних трас і всіх гірськолижних курортів для різних груп туристів. Такі гірськолижні курорти австрійських Альп, як Абектау з пологими, довгими схилами, призначені в основному для початківців та сімейного відпочинку. І навпаки, курорт Сан-Антон є місцем катання досвідчених гірськолижників і використовується для проведення спортивних змагань.

Геоморфологічні та геологічні особливості берегової зони, такі як ширина пляжу, будова його підводної частини впливає на спеціалізацію пляжно-купальної рекреації. Добре відоме міське піщане узбережжя Анапи, де розміщені в основному дитячі оздоровчі комплекси. І навпаки, абразійне, з високими скельними 20...50 – метровими кліфами узбережжя італійського курорту Салерно використовується виключно як зона естетично-спостережного відпочинку.

Значення узбережного рельєфу як цінного туристичного ресурсу відстежується на прикладі пляжів південного узбережжя Туреччини. Середземноморське узбережжя західніше Анталії відрізняється близьким до моря розташуванням середньовисотних хребтів Тавру. Геоморфологічні умови вузької туристичної зони змушують їхніх власників уважно стежити за станом нешироких гравійно-галькових пляжів. Протягом зимового сезону, коли курорти Кемер, Текірово та інші пустіють, власники туристичних комплексів за допомогою техніки забирають рихлі відклади на ділянки узбережжя, що недосяжні для штормових хвиль. Весною, ближче до курортного сезону, вони повертають їх на природне місце.

Значення привабливості форм рельєфу

Привабливість форм рельєфу реалізується через низку його властивостей, таких як унікальність, різноманітність, ландшафтна комплексність, культурно-історична цінність. Слід зауважити, що часто привабливістю для туристів володіють звичайні, типові для туристичного регіону форми рельєфу, проте вони не зустрічаються на території постійного проживання самих туристів. Наприклад, для жителів степового півдня України, які не бачили гір і горбів вище 370 м привабливими будуть і Українські Карпати та Кримські гори, а ось житель Закарпаття не завжди захоче відпочити, наприклад, в гірських районах Чехії чи Польщі (див. рис. 3.3-3.5).

Рис.3.3. Грязевий вулкан (Керченський п-ів) [25]

Рис. 3.4 Урицькі скелі [25]

Привабливість форм рельєфу відображається в чотирьох варіантах:

- а) сама форма (комплекс форм) як така. Зазвичай приваляють увагу форми, незвичні для даного типу місцевості, що чимось відрізняється від довкілля;
- б) форми рельєфу у поєднанні з сусідніми формами, наприклад, острівні гори серед рівнини;
- в) форми рельєфу у поєднанні з іншими явищами та об'єктами;
- г) привабливість природного рельєфу, підсилена рукотворним рельєфом – міською забудовою тощо.

Рис. 3.5. Українські Карпати [25]

Географи в Україні пропонують частину пам'яток природи, що представлені різними формами рельєфу, розглядати як суто геоморфологічні. Сьогодні в Україні існує цілий перелік підходів до класифікації геоморфологічних пам'яток: змістовний, науково-пізнавальний, генетичний, за призначенням. Зокрема, пам'ятки рельєфу за призначенням можна класифікувати на такі групи: ландшафтно-пейзажні, науково-пізнавальні, історичні, археологічні. За розмірами пропонують виділяти три комплекси: 1) великі об'єкти – площею понад 10 га (групи генетично однорідних форм рельєфу); 2) середні - від 1 до 10 га (форми рельєфу, літоморфогенетичні та тектонічні елементи); 3) дрібні – до 1 га (мезо- і мікроформи рельєфу). Останніх геоморфологічних об'єктів є найбільше.

Серед геоморфологічних пам'яток за змістовним (історико-генетичним) принципом рекомендують виділяти морфологічну, вікову та пейзажну групи об'єктів, а за

науково-пізнавальною значимістю – типові та унікальні об'єкти типологічного та регіонального рівня.

Найбільшу практичну зацікавленість з природоохоронного, дидактичного та рекреаційно-туристичного погляду, становлять морфогенетичні різновиди геоморфологічних об'єктів: скелі та скельні комплекси, скелясті горби, виступи та уступи, печери та поверхневі карстові форми, каньйони; горби-останці, визначні вершини, водоспади та порожнисті ділянки річок з порогами, вулканічні (кратери, кальдери, неки, дайни тощо) та псевдовулканічні форми рельєфу, промоїни, яри, балки, антропогенні форми рельєфу (оборонні вали, кургани - могильники, давні кар'єрні розробки тощо).

Новим напрямком прикладних геолого-геоморфологічних досліджень та різновидом туристичних занять є геотуризм, як розділ пізнавального туризму, що ґрунтується на вивченні геоморфологічних та геологічних об'єктів та процесів, а також отриманні від контакту з ними естетичних вражень. А унікальні за формою та генезисом форми рельєфу та рельєфотворні процеси разом з цінними геологічними утвореннями є предметом дослідження спеціальної дисципліни – геоконсервації. Між геотуризмом та геоконсервацією виникли тісні взаємовідносини на основі спільної зацікавленості різними напрямками, зокрема рекреаційного використання геолого-геоморфологічних об'єктів. Сьогодні в Україні широко популяризується питання використання природоохоронних геоморфологічних об'єктів (ПГО), що представляють собою цінні у пізнавально-науковому та естетичному значенні форми рельєфу та морфодинамічні процеси із заповідним статусом, що можуть бути потенційними об'єктами для заповідання. Питанням популяризації ПГО для потреб пізнавально-

го та краєзнавчого туризму присвячена низка наукових і науково-популярних публікацій. Для деяких регіонів (Українські Карпати, Розточчя, Західне Полісся, Подільське Придністер'я) розроблені тематичні екскурсії. Значну роль у справі популяризації геоспадщини відіграють каталоги геологічних об'єктів, науково-популярні видання стосовно окремих регіонів або геолого-геоморфологічних місцевостей.

Геотуристичні об'єкти геоморфологічного типу різняться за морфологією та генетичними особливостями, функцією та категоріями заповідання на певні групи (рис. 3.6.).

Як бачимо, є два різновиди ГОГТ заповідних форм рельєфу: одні з них мають пізнавально-естетичну привабливість (печери, скелі, каньйони), інші репрезентують унікальні за генезисом генетичні утворення, наприклад, вулканічні, льодовикові, карстові. Як засвідчують науково-методичні розробки, щораз більший акцентується увага на естетичній оцінці рельєфу (унікальність форм, композиція, фотогенічність, оглядовість), а також у взаємовідношенні між формами рельєфу та об'єктами культурної та історичної спадщини, традиційними заняттями місцевого населення.

Науковці виділяють наступні групи формування геотуристичних трас на базі ПГО [28]:

спеціалізовані з відвідуванням, ознайомленням та вивченням унікальних, власне геоморфологічних утворень, а також їхньої геологічної складової. Вони скеровані на науковців та освітньо-навчальні групи (студенти, школярі). Прикладом таких спеціалізованих геотуристичних трас є низка національних парків світу: Гранд Каньйон у США, Столові гори в Польщі, Чеський Рай;

кваліфіковані (спелеологічний, скелелазіння, водно-туристичний) з використанням спеціальної техніки і

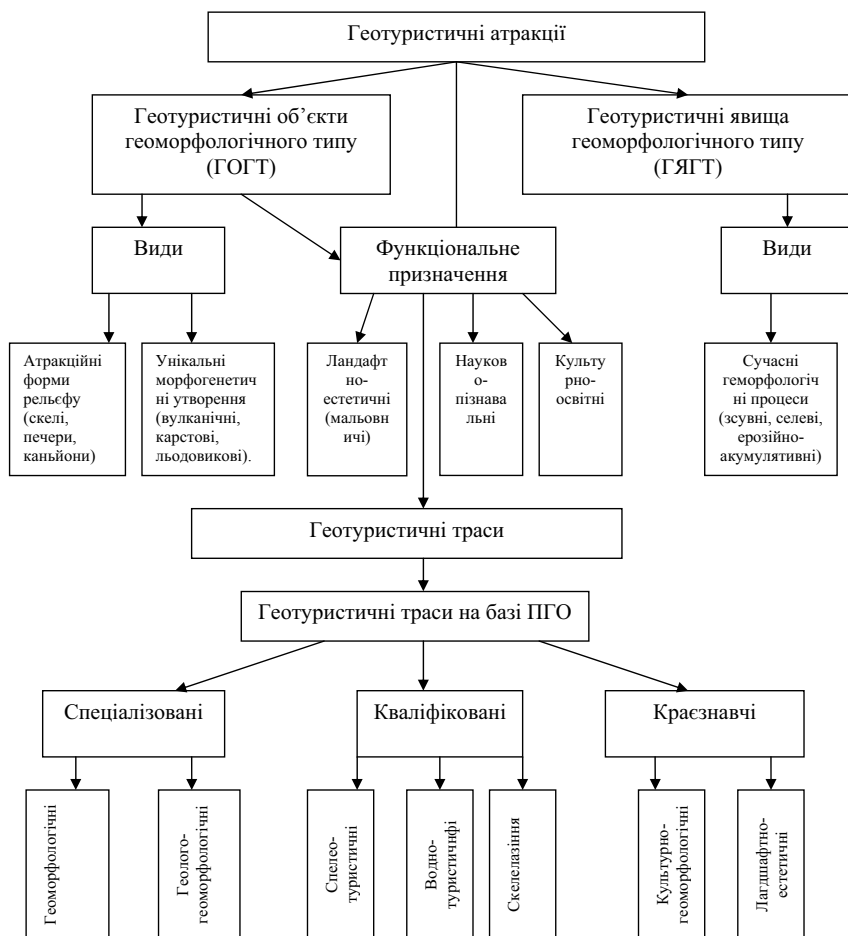

Рис. 3.6. Природоохоронні геоморфологічні об'єкти в структурі геотуризму.

спорядження для проходження атракційних форм рельєфу (печери, скелі, каньйони), де питанням вивчення цих об'єктів відводять доповнювальну роль;

краєзнавчі з отриманням інформації про геоморфологічну спадщину, культурні та історичні об'єкти регіону та широким використанням естетично-ландшафтних оцінок для окремих геоморфологічних об'єктів і культурно-геоморфологічних комплексів.

На території України є достатньо геоморфологічної різноманітності, що представлена різними формами рельєфу. Особливо їх багато в західному регіоні України, на Західному Поділлі та в гірській частині Українських Карпат. З погляду критеріїв мальовничості, доступності, наявності умов для огляду, інформаційно-інфраструктурної забезпеченості для вищезгаданих регіонів України виділяють такі різновиди ГОГТ:

а) **скельні та скельно-печерні утворення**. Серед найвідоміших і відвідуваних у Карпатському регіоні є Скелі Довбуша (Бубнище), Скелі Довбуша (Яремче), Урицькі скелі, Протяте Каміння та Соколове Каміння, писаний Камінь, Кам'яна Багачка; у Західному Поділлі – Камінь-Велетень (Підкамінь), Чортові скелі, Дівочі Скелі, Сеноманські Скелі, Гостра Скеля;

б) **печерні утворення**. Найдоступніші й найбільш відвідувані на Західному Поділлі печери Млинки, Кришталева та Вертеба;

в) **сланцеві форми**. На Поділлі найвідомішими сланцевими утвореннями завдяки розташованим історичним та природним об'єктам є гора Високий Замок, гора Божа, гора Бона, Чортова гора, низка товтрових горбів природного заповідника «Медобори» і національного природного

парку «Подільські Товтри» , у Карпатському регіоні сюди можна зарахувати гори Чернечу, Косівську, Хустську, Мукачівську;

г) **реліктові форми**. У карпатському регіоні найпривабливішими є льодовикові кари північного схилу Чорногори, курумні утворення Горган;

д) **каньйоноподібні** відрізки долин та водоспади. На Західному Поділлі найпопулярнішими серед туристів є фрагмент Дністровського каньйону, каньйон Смотрича, у Карпатському регіоні – каньйоноподібні відтинки Пруту і Черемошу та ін.

Типи рельєфу

Розглянемо вплив типів рельєфу на формування і функціонування різних видів рекреаційної системи.

До **рекреаційно-лікувального типу** відносяться три підтипи: кліматичний, грязевий та бальнеологічний. Прикладом першого підтипу можуть слугувати рекреаційні системи, що характерні для середньогірної та високогірної зон. На висоті істотно знижена вологість, підвищені іонізація повітря та сонячна радіація, що сприятливо впливає на різні системи організму. Для двох інших підтипів особливе значення мають властивості субстрату, гідрологічні та геохімічні особливості території (хімічний склад мінеральних вод та грязей, дебіт джерел, характер залягання та вихід на поверхню).

Рекреаційно-оздоровчий тип охоплює два підтипи: пляжно-купальний та прогулянково-оздоровчий.

Купально-пляжний підтип часто залежить від геоморфологічних особливостей будови не тільки берегової зони, але і всього узбережжя. Важливою властивістю, що визначає туристичну привабливість берегової зони, є біогенні

форми рельєфу. Так, коралові рифи, що відокремлюють вузький шельф від підводного берегового схилу, є природними перешкодами, що захищають зону купання від проникнення акул.

Для прогулянково-оздоровчого підтипу характерні різні геоморфологічні умови від низовинних рівнин до високогірних територій. Так, для України характерні переважно рівнинні території (95 % площі України), а гірські займають лише 5 % від площі, що представлені Українськими Карпатами та Кримськими горами. До рельєфу даного підтипу висуваються наступні жорсткі вимоги, що визначають маршрут: 1) відповідні морфометричні властивості – абсолютна та відносна висота, нахил схилів, характер розчленованості території, що визначають міру складності маршруту; 2) характер субстрату, від якого залежить екіпірування; 3) вид та активність сучасних геолого-геоморфологічних процесів, що обумовляють безпеку; 4) різноманітність та пейзажна привабливість, наявність та розміщення ключових об'єктів маршруту у вигляді природних пам'яток, оглядових точок.

Рекреаційно-спортивний тип охоплює чотири підтипи в залежності від виду рекреаційної системи: гірськолижний, дайвінг, сплав по річках, рибальсько-мисливський.

Гірськолижний підтип вказує на необхідність геоморфологічних умов для безпеки туристів, пов'язаних з загальними та регіональними особливостями катання на гірських лижах. В теплі сезони року території гірськолижних курортів, що залишаються без снігу, використовуються для технічних видів спорту, наприклад, для дельтапланеризму, для якого геоморфологічні умови також мають велике значення.

Дайвінг – підводне плавання, частково близький до прогулярково-оздоровчого виду відпочинку, але відрізняється підвищеним ризиком. Тут необхідно врахувати весь набір морфометричних, морфологічних та динамічних властивостей підводного рельєфу, що забезпечують, з одного боку, привабливість районів підводних прогулянок, з другого – їхню повну безпечність.

Сплави по річках – підтип з використанням різних плавзасобів (байдарок, каное, плотів, катамаранів та ін.). Основною природною ланкою тут є гірська річка з особливими властивостями (швидкість, водність та ін.), сплав по якій сильно залежить від особливостей рельєфу. Сплави в Україні часто здійснюють по річках Карпатського регіону, що беруть свій початок в горах (Прут, Черемош, Дністер, Тиса та ін.).

Рибальсько-мисливський підтип в меншій мірі, залежить від умов рельєфу, проте і тут морфометричні на морфогенетичні властивості території впливають на поведінку туристів та організацію туристичної діяльності.

Рекреаційно-пізнавальний тип пов'язаний з двома головними проблемами. По-перше, необхідність отримання достовірної, з науковим підґрунтям інформації про природний об'єкт; по-друге, представлення цієї інформації в адаптованому для конкретної групи користувачів вигляді.

Базове положення рельєфу в природному комплексі вимагає особливої уваги до туристичних властивостей рельєфу та відбору специфічних показників цих властивостей. Функціонування рекреаційно-пізнавальних систем висуває особливі вимоги стосовно повноти інформації про ступінь антропогенної зміни природних об'єктів, їхнього культурно-історичного значення.

Оцінка рельєфу

Методика оцінки рельєфу для потреб туризму достатньо складна і різноманітна. Перш за все для оцінки необхідна загальна характеристика рельєфу території регіону. Зокрема, виділяються основні форми рельєфу, представлені в регіоні, визначається співвідношення (частіше відсоткове) їхньої площі, а також називають основні найбільші орографічні об'єкти – гори, низовини, височини і т.д.

Якщо в регіоні є гірські системи, то власне з них варто розпочинати характеристику фізико-географічної (орографічної) структури регіону. Для характеристики найбільших та найважливіших для туризму гірських хребтів та вершин розглядаються наступні показники: назва та місце розташування, вік, сейсмічна активність, склад гірських хребтів, протяжність та взаємо розташування гірських хребтів, середня та максимальна висоти, назва та величина висот основних гірських вершин, характер схилів та вершин, наявність зон зледеніння.

Слід також оцінити гірські хребти з метою розвитку окремих видів туризму. Наприклад, для розвитку спелеотуризму необхідно описати гірські хребти, детально охарактеризувати наявні печери, провалля, воронки. Для розвитку гірськолижного туризму важливо знати основні характеристики схилів, висоту снігової лінії, льодовиків та льодовикових форм рельєфу.

Після характеристики гір подається аналіз рівнинних територій і назва та місце розташування, походження та вік, сейсмічність, характер складу гірських порід, протяжність, середня та максимальна висоти, назва та висота найвищої точки, склад рівнини. Особливе місце в характеристиці займає виділення та опис малих форм рельєфу – еолових, акумулятивних, льодовикових, карстових.

Рельєф в більшості випадків освоєння території слугує природним компонентом, що визначає тип туристичного використання. Це пояснюється його базисним положенням як компоненту ландшафту.

Базисна роль рельєфу особливо яскраво виступає в двох напрямках туризму: лікувальному (пляжно-купальний відпочинок, альпінізм, гірськокожаний туризм).

Вважається, що для лікувально-оздоровчого туризму найбільш сприятлива пересічна місцевість з невеликими підвищеннями. Лікувально-оздоровчі заклади найчастіше розташовуються на рівнинах, в передгір'ях та низькогір'ях до висоти 1000 м. Проте інколи зустрічаються і високогірні курорти, розміщені на висоті більш 2 000 і навіть 3 000 м. В даному випадку для лікування використовуються особливі природні умови даної місцевості (чисте повітря, іонізація повітря, атмосферний тиск, вміст кисню та озону та ін.).

При оцінці території необхідно враховувати не лише абсолютну висоту місцевості, але і ступінь розчленованості рельєфу, що характеризується глибиною та щільністю розчленованості, а також крутизною схилів. З оздоровчою метою найбільш сприятливим є сильногорбистий або грядовий рельєф, менш сприятливими є слабогорбистий та хвилястий рельєфи. Рівна поверхня естетично мало виразна і несприятлива для туризму.

Особливу цікавість представляє собою рельєф з прокладеними **теренкурами** .

Теренкуром називають маршрут дозованої ходьби, що призначається відпочивальникам в санаторії для тренування серцево-судинної системи, опорно-рухового апарату, дихальної системи [55]. За енергетичними навантаженнями на організм людини теренкури поділяються на три категорії складності:

Рис. 3.7. Теренкур в Сочі [26]

слабке навантаження – призначається хворим в стані реабілітації, після перенесення важких захворювань;

середнє навантаження – назначається відпочивальникам з хронічними захворюваннями в стадії ремісії;

сильне навантаження стосується практично здорових людей та інколи людей з легкими формами захворювання.

Теренкури зазвичай прокладаються по пересічній місцевості способом чергування горизонтальних ділянок з підйомами. З підвищенням категорії складності маршруту зменшується протяжність всього маршруту, зменшується протяжність горизонтальних ділянок та збільшується

кількість та висота підйомів. Теренкури маркуються через кожні 100 м і повинні мати гареве покриття (перший шар з піску і гравію, а зверху – дрібний пісок). Іноді зустрічаються теренкури з невеликою протяжністю маршруту, проте із значною кількістю складних підйомів, що вимагають значних фізичних зусиль для їхнього подолання. Теренкури були б доречною складовою використання міських лісопаркових зон та окремих природоохоронних територій України.

Несприятливими для будівництва туристичних закладів та проведення туристичних занять є райони з небезпечними природними умовами: зсувами, сніговими лавинами, вулканізмом, землетрусами та ін.

Оцінка рельєфу має значення і для розвитку основних напрямків спортивного туризму, таких як пішохідний та гірський туризм, а також альпінізм, спелеотуризм, гірськолижний туризм. Пішохідний туризм характерний для рівнинної, передгірської та гірської місцевості, це стосується практично всієї території України. Складність маршруту залежить від висоти місцевості, крутизни схилів, його протяжності та наявності перешкод. Найчастішими перешкодами є яри, болота, лісові хащі, чагарникові зарослі, мікрокліматичні особливості території.

Гірський туризм розвивається в регіонах з коливанням висот від 1000 до 3500...4000м. Відповідно розрізняють **низькогірні, середньогірні та високогірні** маршрути гірського туризму. В Україні переважають **низькогірні та середньогірні** маршрути, а основними районами їхнього прокладання є Кримські гори та Українські Карпати. Виняткове значення рельєфу для розвитку гірськолижного туризму (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Курорт Буковель [27]

При організації гірськолижних курортів рельєф вивчають з точки зору перспективності прокладання тут гірськолижних трас. Згодом визначають пропускну здатність та ємкість майбутнього курорту.

До основних характеристик гірськолижних трас відносять їхню протяжність, ширину, крутизну, профіль, лавинобезпечність, перешкоди, особливості снігового покриву, віддаленість від гірськолижної бази та інше.

Привабливість гірськолижного комплексу визначається головним чином протяжністю та різноманітністю трас. Цей чинник є пріоритетним при виборі місця для гірськолижного курорту. Гірськолижні траси можуть бути довгими та короткими, важкими та легкими. Бажано, щоб в районі, де розвивається гірськолижний спорт, були представлені всі типи трас: навчальні, туристичні, спортивні.

Значення рельєфу для розвитку спелеотуризму

Основними об'єктами спелеотуризму є **печери**. Розвиток печер безпосередньо пов'язаний з карстовими явищами. Печера представляє собою порожнину в поверхневих шарах земної кори різної форми та розмірів. Вона сполучається з поверхнею одним або декількома отворами та утворюється, головним чином, в районах карстових процесів, шляхом вилуговування та розмиву легкокорозчинних порід – вапняків, доломітів, гіпсів та ін.

Крім карстових розрізняють печери **абразійні, дефляційні, денудаційні, суффозійні** та ін. Печери можуть бути надземними та підземними. Печера, що простягається горизонтально з виходом на поверхню може використовуватись як екскурсійний об'єкт. Зі спортивною метою використовуються важкодоступні печери, подолати які можна за допомогою спеціальних приладів та обладнання. Печери часто слугують основними об'єктами розвитку наукового, біологічного та екологічного туризму.

В Україні вирізняють три регіони розміщення печер:

Подільсько-Буковинський (Тернопільська, Чернівецька, Львівська, Хмельницька, Івано-Франківська області);

Крим;

Карпати.

Для збереження найунікальніших печер їх включають до складу національних парків. Так, в Україні охороняється державою Червона, Геофізична, Скельська. Крубера, Миру, Мармурова, Еміне-Баїр-Хасар та інші печери Криму, всі найбільші печери Поділля та Буковини – Оптимістична, Озерна, Кришталева, Вертеба, Ювілейна, Перлина, Атлантида, Попелюшка (вони є пам'ятками природи державного значення).

Більшість печер в Україні мають корозійне походження, в басейні річок Великої та Малої Угольки в Закарпатській області є група карпатських карстових печер, у Перечинському районі знайдено невеликі печери у вулканічних породах андезитів, у Солотвинському соляному штоці – штучні виронки глибиною до 400 м, де діє алергологічна протиастматична лікарня [Рутин]. На території АР Крим відомо 857 карстових порожнин різних генетичних типів. Понад 40 печер мають природоохоронний статус різного рівня. Найглибші: Солдатська (500м), Каскадна (400м), Нахімовська (372 м), Дружба (270м), Молодіжна (260м); найдовші : Червона (137 км), Солдатська (2,1 км), Мармурова (1,6 км), Еміне-Баїр-Хосар (1,5 км), Чорна (1,2 км). З них відкриті для відвідування та екскурсій печери: Еміне-Баїр-Хосар, Кизил-Коба, Червона та Мармурова. Це найгарніші та найбільші печери України та усєї Центрально-Східної Європи.

Печери Подільсько-Буковинського регіону здебільшого карстові порожнини, що розміщені на території Хмельницької, Тернопільської, Чернівецької, Львівської та Івано-Франківської областей. Їх нараховується понад 130. у Тернопільській області зараз існує 70 печер, у Чернівецькій області – 35. Більшість цих печер розвідані у 15-30-метровій гіпсовій товщі, частково у вапняках та пісковиках. Сумарна протяжність печер – 412 км, 5 із них є найдовшими у світі. Серед найбільш відомих та найкрасивіших: Попелюшка, Буковинка, Гострі Говди, Баламутівська, Довгий яр, Дуча, Озерна, Млинки, Вертеба, Атлантида, Оптимістична. Зокрема, Оптимістична печера є найдовшою печерою Європи (207 км), найдовшою серед гіпсових печер світу і другою печерою світу за загальною довжиною печерних ходів (після Мамонтової печери у США).

Найбільші та найглибші печери показані в таблицях 3.2, 3.3, 3.4.

Таблиця 3.2

Найбільші печери України

Карстова порожнина	Карстова область	Місце знаходження	Довжина, м
Оптимістична	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	188 000
Озерна	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	114 000
Попелюшка	Передгірсько-Кримська	АР Крим	80 000
Кришталева	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	22 000
Млинки	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	21000
Червона	Гірсько-Кримська	АР Крим	13 700
Вертеба	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	7 820
Буковинка	Подільсько-Буковинська	Чернівецька	2 300
Угринь	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	2 120
Солдатська	Гірсько-Кримська	АР Крим	2 100

Загальновідомим є те, що в різних печерах світу протягом тривалого часу вивчалися проблеми функціонування психобіологічної сфери людського організму. Сьогодні також і в Україні створено декілька підземних лікарень і клінік. Застосування спелеотерапії досліджували в Кришталевій та Озерній печерах Поділля, що засвідчило про наявність лікувальних властивостей мікроорганізмів печер і доцільність створення алергологічних стаціонарів для лікування хронічних бронхітів, пневмоній, бронхіальної астми.

Таблиця 3.3

Найглибші печери України

Карстова порожнина	Карстова область	Місце знаходження	Глибина, м
Солдатська	Гірсько-Кримська	АР Крим	500
Каскадна	Гірсько-Кримська	АР Крим	400
Нахімовська	Гірсько-Кримська	АР Крим	374
Дружба	Гірсько-Кримська	АР Крим	270
Гвоздецького	Гірсько-Кримська	АР Крим	191
Еміне-Баїр-Коба	Гірсько-Кримська	АР Крим	150
Аверкієва	Гірсько-Кримська	АР Крим	145
Суворовська	Гірсько-Кримська	АР Крим	140
Бездонна	Гірсько-Кримська	АР Крим	140
Еміне-Баїр-Хосар	Гірсько-Кримська	АР Крим	125

В наш час в Солотвино діють 2 шахти - № 8 і № 9. розроблений інвестиційний проект відкриття спелеотерапевтичного відділення в печері Попелюшка Чернівецької області (вміст кисню цієї печери прирівнюється до гірського повітря). Рекомендовано створити на базі Стебницького ДГХП рудника №1 спелеолікарню Все вищесказане підтверджує доцільність вивчення спелеоресурсів для подальшого застосування спелеотерапії на основі використання мікроклімату печер. Крім того, спелеотуризм в Україні діє як особлива форма екотуризму, про що свідчить діяльність спелеоклубів у Києві, Сімферополі, Львові, Тернополі та інших містах.

За методикою О. О. Бейдика спелеологічні ресурси України (областей та АР Крим) визначались з урахуванням: 1) закарстованості; 2) довжини порожнин; 3) глибини порожнин [табл. 3.3]. При визначення бала закарстованості виходили з того, що 1 бал – 0 %; 2 бали – 1-10 %; 3 бали – 11-20 %; 4 бали – 21-50 %; 5 балів – понад 50 %. За цим показником найвищий бал отримали АР Крим, Тернопіль-

Таблиця 3.4

Розміщення спеалресурсів на території України

Адміністративна одиниця (автономія, область)	Площа адміністративної, тис. км ²	Площа закарсто- ваного району	Сумарна довжи- на порожнин, м	Сумарна глибина порожнин, м
Ар Крим	27,0	19800	71230	22 987
Вінницька	26,5	8100	190	20
Волинська	20,2	0	0	0
Дніпропетровська	31,9	600	0	0
Донецька	26,5	615	110	5
Житомирська	29,9	0	0	0
Закарпатська	12,8	260	710	100
Запорізька	27,2	0	0	0
Івано-Франківська	13,9	1600	190	12
Київська	28,9	0	0	0
Кіровоградська	24,6	0	0	0
Луганська	26,7	320	90	5
Львівська	21,8	3600	75	5
Миколаївська	24,6	1150	27	4
Одеська	33,3	6050	72	6
Полтавська	28,8	0	0	0
Рівненська	20,1	0	0	0
Сумська	23,8	0	0	0
Тернопільська	13,8	11200	371 748	212
Харківська	21,4	0	0	0
Херсонська	28,5	14000	101	4
Хмельницька	20,6	1500	3000	40
Черкаська	20,9	0	0	0
Чернівецька	8,1	1100	41 800	63
Чернігівська	31,9	0	0	0
Загалом по Україні	603,7	69895	490 443	23 463

ська область, закарстованість яких становить 73 % та 81 % відповідно. Найменший бал (1) отримали Волинська, Житомирська, Запорізька, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Харківська, Черкаська, Чернівецька області, закарстованість яких становить 0 %. При визначення бала довжини порожнин виходили з того, що: 1 бал – 0м (підземні порожнини відсутні); 2 бали – 1-100м; 3 бали – -101-1000м; 4 бали – 1001-10 000м; 5 балів – понад 10 000метрів. При визначенні бала глибини порожнини виходили з того, що 1 бал – 0м; 2 бали – 1-10 м; 3 бали – 20-99 м; 4 бали – 100-1000м; 5 балів – понад 1000 м.

Аналіз результатів засвідчує високу залежність показників (м) та оцінки (бал) сумарної довжини та сумарної глибини порожнин Автономії та областей. Оцінки у 17-ти випадках збігаються, у 6-ти випадках відрізняються на 1 бал. Найвищу оцінку, що визначається сумарною довжиною та глибиною порожнин, мають АР Крим (сума балів 10), Тернопільська (9), Чернівецька (8) області. Нагадаємо, що власне ці території відомі такими печерами як: Червона, Мармурова, Еміне-Баїр-Хосар та інші в Криму, Оптимістична, Голубі озера – в Тернопільській області, Попелюшка – у Чернівецькій області.

3.5. Кліматичні ресурси в туризмі

Вплив клімату на організм людини називають біокліматом. Біокліматичні параметри комплексно впливають на організм людини. До основних біокліматичних параметрів відносяться наступні: сонячна радіація, температура

повітря, атмосферний тиск, напрям та швидкість вітру, вологість повітря та опади.

Сонячна радіація. Сонячна радіація складається з двох складових – видимого (світлового) випромінювання і невидимого (ультрафіолетового) та інфрачервоного) випромінювання. Кількість сонячної радіації вимірюється в калоріях.

Для туризму найбільше значення мають світловий та ультрафіолетовий режими сонячної радіації. Величина світлового випромінювання, при якій проводять різні туристичні заняття, визначається протяжністю сонячного світла. В північних широтах протяжність сонячного саява в літній період є недоліком, а в період полярної ночі при відсутності сонячного світла туристичні заняття практично неможливі.

Медико-кліматичні характеристики ультрафіолетового та світлового режимів територій, розміщених в різних широтах, наведені в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Медико-кліматична характеристика ультрафіолетового режиму

Середня широта, град.	УФ-режим	Комфортність
Більше 67,5	Довготривалий період з УФ дефіцитом	Дратівливий режим, активний дискомфорт
67,5...62,5	Нестача УФ взимку	Тренувальний режим, зимовий дискомфорт
62,5...57,5	Незначний дефіцит УФ взимку	Бережливий режим, незначний зимовий дискомфорт
57,5 – 52,5	Оптимальний	Бережливий режим, комфортний режим
52,5 – 47,5	Незначний надлишок УФ влітку	Бережливий режим, незначний дискомфорт
47,5 ...42,5	Надлишок УФ влітку	Тренувальний режим, літній дискомфорт
< 42,5	Надмірний надлишок УФ влітку	Дратівливий режим, активний дискомфорт

Таблиця 3.6

Медико-кліматична характеристика світлового режиму

Параметр	Режим впливу		
	Дратівливий (1 бал)	Тренувальний (2 бали)	Лояльний (3 бали)
Кількість годин сонячного сйва за рік	Менше 1700	1700...2000	2000...2500
Кількість днів без сонця за рік	Більше 140	100...140	60...100
Кількість годин сонячного сйва за червень	Менше 280	280...300	300...340
Кількість днів без сонця за червень	Більше 3	2...3	1...2
Кількість днів без сонця	Більше 25	20...25	10...20

Під впливом ультрафіолетового випромінювання в організмі людини виробляється вітамін Д. При обранні місця для відпочинку слід звертати увагу на надлишок ультрафіолетового випромінювання. Мешканцям середніх широт відпочинок на півдні слід проводити у весняні та осінні місяці. При нестачі ультрафіолетового випромінювання взимку їх поповнюють постійним опроміненням в фотаріях.

Нижче наведена характеристика біологічної активності сонця в залежності від висоти сонця над горизонтом в полудень.

Характеристика біологічної активності Сонця

Висота Сонця над горизонтом в полудень, град.

Слабка (УФ дефіцит) – ультрафіолет не досягає земної поверхні

Менше 25

Помірна

25...45

Сильна

45...60

Надмірна

Більше 60

Температура повітря. Важливим показником є температура повітря, що вимірюється в градусах за Цельсієм ($^{\circ}\text{C}$). Найчастіше використовують при температурних показниках – середньорічну температуру, середню температуру найтеплішого місяця та найхолоднішого місяця в році.

Для кожного регіону визначається абсолютний максимум та абсолютний мінімум температури повітря. Зменшення температури від екватора до полюсів визначається зміною кута падіння сонячних променів.

Для розвитку рекреації та туризму температура повітря характеризується протяжністю наступних періодів: безморозного, сприятливого для літньої рекреації, купального, а також тепловідчуттям людини в холодні та теплі періоди. Період, сприятливий для зимової рекреації, встановлюється тоді, коли середньодобова температура повітря досягає -5°C (проте не нижче -25°C). При такій температурі можливі всі види зимового відпочинку. Період, сприятливий для літньої рекреації, визначається числом днів із середньодобовою температурою вище 15°C , коли також можливі всі види літнього відпочинку.

В оцінках впливу клімату на організм людини виходять, перш за все, із характеристики її теплообміну, виділяючи відповідно комфортний, субкомфортний (відносно сприятливий) та дискомфортний (несприятливий) клімат (табл. 3.7).

Застосовують різні методи розрахунку теплового балансу організму та низку комплексних показників, що характеризують вплив клімату на людину.

Тепловідчуття людини визначається сукупним впливом наступних трьох компонентів: **температури, вологості повітря та швидкості вітру**. При рекреації важли-

во враховувати термічний дискомфорт, що проявляється перегрівом в літній та переохолодженням в зимовий періоди.

Таблиця 3.7

Медико-кліматична характеристика температури повітря

Параметр	Режим впливу		
	Дратівливий	Тренувальний	Лоаяльний
Протяжність без морозного періоду, дні	Менше 90	90...280	180...240
Протяжність зимового періоду, дні	Менше 60	120...90	120...150
Протяжність дискомфортного періоду з переохолодженням, дні	Більше 20	10...20	Менше 10
Протяжність літнього періоду, дні	Менше 60	60...90	Більше 90
Протяжність дискомфортного періоду з перегрівом, дні	Більше 20	15...20	Менше 15
Повторюваність комфортних умов за літній період, %	Менше 11; Більше 30	11...20	21...30
Протяжність купального сезону, дні	Менше 60	60...90	Більше 90

Атмосферний тиск. Атмосферний тиск вимірюється в міліметрах ртутного стовпчика (мм. рт.ст.) або гектопаскалях (Гпа). В середньому на рівні моря на широті 45° при температурі повітря 0°C атмосферний тиск складає приблизно 760 мм рт ст. і вважається нормальним.

Атмосферний тиск безперервно змінюється у зв'язку із зміною температури та переміщення повітря. Протягом доби він два рази (вранці і ввечері) підвищується і два рази знижується (після опівдня і після опівночі).

Повітряні маси відрізняються одна від одної властивостями, тому вони постійно переміщуються в горизон-

тальному та вертикальному напрямках. Це спричинено нерівномірним нагріванням Землі і, як наслідок, різницею атмосферного тиску. Ця різниця формує загальну циркуляцію атмосфери (систему горизонтальних і вертикальних повітряних течій). Створюється загальна циркуляція атмосфери під впливом неодинакової сонячної радіації різних широт на суші і на морі, що ускладнюється обертанням Землі та процесами хвилеутворення.

Напрямок та швидкість вітру. Вітер – це важливий прояв загальної циркуляції атмосфери – горизонтальний рух повітря відносно земної поверхні. Вітри виникають в результаті різниці атмосферного тиску. Чим більша ця різниця, тим сильніший вітер. Повітря переміщується із областей високого тиску в області низького тиску, проте через поворотне прискорення відхиляється від заданого напрямку (вправо в північній півкулі і ліво – в південній).

Вітер характеризується швидкістю та напрямом. Швидкість визначається в м/с і км/год. Середня швидкість біля земної поверхні складає 5...10 м/с. Швидкість вітру можна оцінювати в балах. Така система запропонована англійським адміралом Ф. Бофортом і називається шкалою Бофорта. Швидкість вітру змінюється в широких межах: від повного штилю (0...0,5 м/с) до шторму (більше 15...20 м/с) та урагану (більше 30 м/с).

При швидкості вітру більше 7...8 м/с зазвичай не рекомендується проводити туристичні заняття.

Під повітряною масою розуміють великий об'єм повітря в тропосфері, що володіє визначеними загальними властивостями (температурою, волого місткістю, динамікою та ін.). Повітряні маси рухаються в загальній циркуляції атмосфери як одне ціле. Виділяються чотири типи повітряних мас: **екваторіальні, тропічні, помірні та**

арктичні (антарктичні). В кожному типі повітряних мас виділяють також континентальні та морські повітряні маси, що відрізняються за вмістом вологи.

Якщо повітряні маси рухаються у більш вологі широти або на більш холодну поверхню, їх називають теплими, так як вони приносять потепління. Якщо повторні маси рухаються в більш нижчі широти або на теплішу поверхню, їх називають холодними. Перехідна зона в атмосфері між двома повітряними масами з різними властивостями отримала назву **атмосферного фронту**. Ширина атмосферного фронту складає декілька десятків кілометрів, а товщина - декілька сотень метрів.

Атмосферні фронти поділяються на циклонічні (теплі і холодні) і кліматичні. Виділяють три типи атмосферних фронтів – тропічний (північний і південний), що розділяє екваторіальні та тропічні повітряні маси; помірний (їх також два), що розділяє помірні та тропічні повітряні маси; арктичний (антарктичний), що розділяє арктичну (антарктичну) та помірну зони. З їхнім проходженням пов'язані контрастні зміни погоди, що супроводжуються перепадами температури, вологості, тиску повітря, випаданням опадів та іншими явищами.

Нисхідний потік холодного повітря, що утворює на земній поверхні область підвищеного тиску, називається антициклоном. Висхідний потік пониженого атмосферного тиску, називається циклоном. Циклони приносять теплу та дощову погоду, антициклони – ясну та суху погоду з високими температурами влітку і сильними морозами взимку.

Людина реагує на різні зміни погоди, особливо атмосферного тиску, вологості та температури. Виділяють особливий тип метеозалежних людей, хоча будь-яка людина

є метезалежною, тільки ця залежність в кожного проявляється по-різному.

Люди, що страждають порушеннями артеріального тиску, захворюваннями серцево-судинної та дихальної систем, по-різному реагують на ці зміни. Механізм впливу зміни температури та тиску на організм людини визначається коливаннями густини кисню в повітрі, що залежить від цих двох величин, а вміст кисню обумовлює окислювальні процеси в організмі людини. На різні перепади густини кисню організм людини болісно реагує (наприклад, виникає так звана гірська хвороба).

Вологість повітря та атмосферні опади. Вологість повітря – це кількість водяної пари в повітрі. Максимальна кількість водяної пари може містити повітряна маса, сформована над водною поверхнею при високих температурах. Зазвичай вологість повітря більша вдень ніж вночі, протягом року найбільша вологість спостерігається влітку, а найнижча – взимку. Межа вмісту водяної пари в повітрі при заданій температурі називається максимальною вологістю (E).

Вологість повітря буває **абсолютна та відносна**. Абсолютна вологість повітря визначається кількістю водяної пари (g), що міститься в 1м² повітря.

Відносна вологість повітря – співвідношення реальної кількості вмісту в повітрі водяної пари до максимального його вмісту при даній температурі. При 100%-ій відносній вологості відбувається випадіння опадів. Повітря, що має максимальну вологість, називається насиченим.

Відчуття людиною вологості повітря пов'язане з відносною вологістю повітря, абсолютну вологість людина не відчуває. З туристичною метою є важливою відносна

вологість в денний період. Взимку майже всюди відносна вологість висока (80-90%). В теплий період спостерігаються значні добові коливання вологості (від 80% вночі до 50...60% вдень). Інколи в особливо «сухі» дні вологість знижується до 30 % і менше. Для здоров'я людей відносна вологість найбільш сприятлива в межах 40...60%.

З абсолютною вологістю пов'язане таке дискомфортне явище, як духота, що виникає в теплий період року. Вона часто дуже важко переноситься, якщо супроводжується термічним перегрівом – розвивається гіротермічний дискомфорт. Духота важко переноситься людьми, які мають захворювання серцево-судинної системи, бронхіальну астму.

Атмосферні опади – продукти конденсації водяної пари, що випадають з хмар у вигляді дощу, паморозі, граду, крупи, снігу тощо. Опади розрізняються за фізичним станом – рідкі (дощ) і тверді (сніг, крупа, град). За характером випадіння опади бувають: зливові (інтенсивні, не затяжні, захоплюють незначну площу), обложні (середньої інтенсивності, рівномірні, довготривалі, можуть продовжуватись декілька днів, захоплюючи значні території), моросячі (дрібнокрапельні, підвішені в повітрі). Характер випадання опадів дуже важливий для проведення туристичних занять.

Коли випадає більше 3 мм опадів вдень, день вважається дощовим. Дощові дні перешкоджають туризму та відпочинку. Інколи зливові дощі, особливо після затяжної спеки, не заважають відпочинку та освіжають повітря (при умові їхньої короткотерміновості).

Оцінка впливу біоклімату на організм людини.

Біоклімат виявляє як позитивний так і негативний вплив на організм людини.

Люди пристосовуються до визначених кліматичних умов тої чи іншої місцевості. Пристосованість людини до певних кліматичних умов називається **адаптацією**. При зміні кліматичних умов організм людини відчуває значні адаптаційні навантаження, яких людині слід уникати. При організації відпочинку і лікування необхідно враховувати та вибирати сезон, коли рівень адаптаційного навантаження буде найменшим.

Звикання людини до нових кліматичних умов проходить поступово, протягом відповідного часу, що називається адаптаційним періодом. Він може продовжуватись від декількох днів до місяця. Крім кліматичних відмінностей необхідно враховувати відмінності в годинникових поясах – часову адаптацію. При різкій зміні біологічного циклу розвивається **десинхроноз**.

У жителів міст, що перебувають в умовах штучного мікроклімату (житло, одяг), механізми адаптації значно ослаблені. Відпочинок та лікування міських мешканців в природних умовах значно підвищує стійкість їхнього організму до несприятливого впливу зовнішнього середовища.

Метод оцінки впливу біоклімату на організм людини був розроблений в 1988р. в Центральному інституті курортології СРСР (зараз Центр медичної реабілітації і фізіотерапії в Росії). Усі біокліматичні параметри оцінювались по мірі їхнього сприятливого впливу на організм людини. При цьому несприятливі фактори, що виявляють підвищене навантаження на адаптаційні системи організму людини, були названі драгівливими; фактори, що призводять до менш вираженої напруги у пристосуванні організму людини, - тренувальними; фактори, сприятливі для всіх без винятку людей, в тому числі і для ослаблених хворих, - досяльними.

Особливості клімату України

Кліматичні умови України підпорядковуються зональності території, чітким сезонним контрастам різних кліматичних елементів, зростанню континентальності з північного заходу на південний схід (рис.3.8)

Крім того, простежується відмінності кліматичних показників в гірських районах та на узбережжі морів. В усі сезони року та в усіх кліматичних зонах України можна застосовувати аеротерапію та геліотерапію. У зв'язку з наявністю приморських регіонів України є можливість використовувати таласотерапію як один з основних методів кліматичного лікування, пов'язаного з перебуванням біля моря.

В межах України виділяють декілька рекреаційних регіонів з відмінними кліматичними особливостями. **На Півночі та Північному Сході** (Волинська, Чернігівська, Сумська області, північні частини Рівненської, Житомирської, Київської та Харківської областей) клімат характеризується значними контрастами мінімальних зимових і максимальних літніх температур.

Клімат Центральної України (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська, Полтавська, Дніпропетровська, Луганська, південні частини Рівненської, Житомирської, Київської, Харківської, північна частина Донецької області) м'який, з менш виявленими сезонними температурними контрастами.

Південна частина України (Одеська, Миколаївська, Херсонська, Запорізька області та південна частина Донецької області, Крим) вирізняються дуже теплим кліматом, короткою зимою, невеликою кількістю опадів – 300-500 мм на рік, великою кількістю сонячних днів.

Особливо сприятливі кліматичні умови **Південного берегу Криму**, середня температура січня $+4^{\circ}\text{C}$, липня – $2-4^{\circ}\text{C}$, кількість сонячних днів сягає 230 на рік.

На заході України, в межах **Українських Карпат** зима порівняно м'яка, літо – тепле, опадів – 700-800 мм на рік, у горах – 1600 мм на рік. Для регіону характерна висока відносна вологість повітря (80%). У межах цієї кліматичної зони виділяють Передкарпатський і Закарпатський курортні райони.

Сприятливий для лікування та відпочинку клімат південної (Чорноморське узбережжя і Південний берег Криму з субтропічним кліматом середземорського типу) і західної (Українські Карпати) частини території України – важлива передумова організації приморських та гірських курортів, де широко використовується кліматотерапія як основа лікувальних методик. Найсприятливішими територіями України для зимових видів відпочинку є гірські райони Карпат, частково Криму. Тривалість залягання снігового покриву тут становить 5-6 місяців, а його товщина – 10-35 мм. За період з середини листопада до середини квітня спостерігаються найсприятливіші температурні умови. Приблизно 70% днів цього періоду мають сприятливий тип погоди. Період з високим сніговим покривом (10-35 см) становить 75% тривалості періоду зі сприятливими для зимових видів відпочинку і спорту температурними і вітровими режимами. У нагір'ї цей період триває із середини грудня до кінця березня, а в середньогір'ї - з початку грудня до середни квітня. У зв'язку зі сприятливими кліматичними умовами у зимовий період в гірській частині Карпат сформувалось кілька центрів для зимового туризму та відпочинку (Рахів, Ясіня, Воловець, Подобовець, Славське, Ворохта, Розлуч, Турка та ін.).

Кримські гори меш придатні для розвитку зимових видів спорту і відпочинку, що пов'язано з меншим сніговим покривом, частими відлигами.

О. О. Бейдик оцінив кліматичні ресурси України за наступними показниками: 1) середня температура липня; 2) тривалість періоду з температурою повітря $+10^{\circ}\text{C}$; 3) річна кількість опадів. При оцінці середньої температури липня з 2-х показників до уваги бралися найнижчі показники місяця, що розцінювались як вагоміші (контрастніші), ніж найвищі показники, межа температурної комфортності, її нижній рівень (1 бал). Отже, бралось 1 бал - $+16,0\dots+17,9^{\circ}\text{C}$; 2 бали - $+18,0\dots+18,9^{\circ}\text{C}$; 3 бали - $+19,0\dots+19,9^{\circ}\text{C}$; 4 бали - $+20,0\dots+20,9^{\circ}\text{C}$; 5 балів - $+21,0^{\circ}\text{C}\dots+23,0^{\circ}\text{C}$. Загалом по території України сприятливі для розвитку літньої рекреації температурні показники (багаторічна середньоліпнева температура повітря перебуває у межах $+16,0\dots+23,8^{\circ}\text{C}$), утім найсприятливішими липневими температурами відзначаються АР Крим, Дніпропетровська, Запорізька, Одеська, Херсонська області (5 балів).

Дані щодо тривалості періоду з температурою $> 10^{\circ}\text{C}$ оцінювались О. О. Бейдиком теж за 5-бальною системою: 1 бал- 130-150 днів, 2 бали – 150-160 днів, 3 бали – 161-170 днів, 4 бали – 171-190, 5 балів – понад 190 днів. Як засвідчили результати, територію України доцільно вважати сприятливою для літнього оздоровлення, лікування, туризму, адже на території семи областей тривалість періоду з температурою понад 10°C становить понад пів року (Вінницька, Дніпропетровська, Херсонська, АР Крим) або 172-183 дні (Закарпатська, Миколаївська, Полтавська) ; на решті території (17 областей) тривалість відповідного періоду становить 155-170 днів. Своєрідним винятком є Чернівецька область, де середня тривалість періоду з температурою понад 10°C сягає 131 день.

При оцінці річної кількості опадів з 2-3 показників враховано максимальні, що розцінювалися як вагоміші; межа комфортності, її найнижчий рівень. Це, поруч з іншими аргументами (депресивнішими пахмурними днями, безхмарною погодою), пояснюється традиційно дещо позитивнішим відношенням населення до сонячних днів, ніж дощових. Отже, 1 бал – 1000-1500 мм, 2 бали – 700-1000 мм, 3 бали – 600-700 мм, 4 бали – 500-600 мм, 5 балів – менше 500 мм. За результатами обрахунків, найбільші бали (4,5) отримали 15 областей, що відповідає кількості опадів 410-590 мм на рік. Найнесприятливішими для розвитку рекреації та туризму за вищевказаним кліматичним показником є області надмірної зволоженості (чотири карпатські області).

Бал оцінки кліматичних ресурсів різних областей України О.О. Бейдик визначає як суму балів оцінки середньої температури липня, річної кількості опадів, тривалості періоду з температурою $> 10^{\circ}\text{C}$. При визначенні балу кліматичних ресурсів виходили з того, що 1 бал – 3-5; 2 бали – 6-7; 3 бали – 8-10; 4 бали – 11-12; 5 балів – 13-15 балів у сумі.

Як засвідчують результати інтегрованої оцінки кліматичних ресурсів автономії та областей України, найбільший бал (5) отримали чотири приморські території (АР Крим, Запорізька, Миколаївська, Херсонська) та одна придніпровська (Дніпропетровська) область; 4 бали – Одеська та Донецька області, 3 – Кіровоградська, Полтавська та Черкаська області і 2 бали – Вінницька та Луганська. Три бали отримали 6 областей і найменшу кількість (1-2 бали) – 7 областей України, що загалом характеризує їх як території надмірного зволоження та відносно низьких температур (Полісся, Карпати).

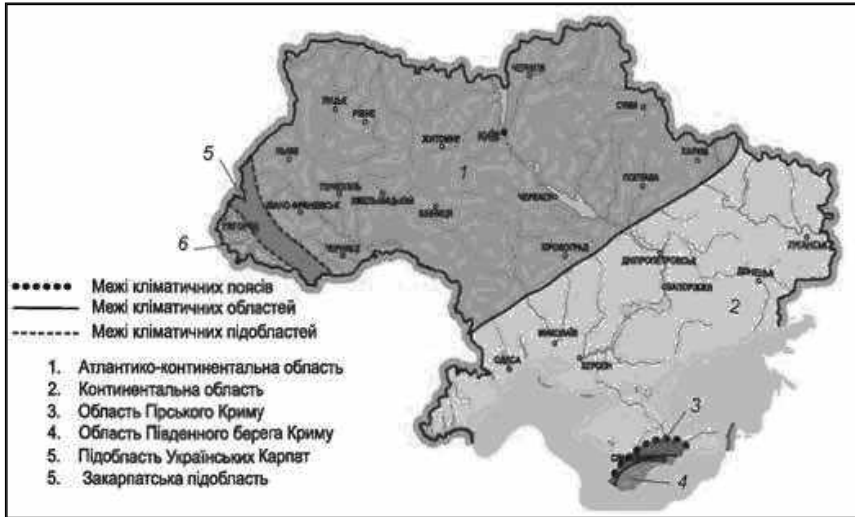

Рис. 3.9. Кліматичні області України [24]

Загалом слід підсумувати, що кліматичні ресурси України досить різноманітні, проте загалом клімат сприятливий для розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, що дозволяє широко використовувати кліматотерапію

3.6. Водні рекреаційно-туристичні ресурси

Характеристика водних рекреаційних ресурсів.

Поняття «водні рекреаційні ресурси» визначають за наявністю (або сукупністю) водних об'єктів зі сприятливими для різних видів рекреаційної діяльності ресурсами, режимними та якісними характеристиками.

Водні рекреаційні ресурси оцінюються для територіальних одиниць різних рангів (країни, області, річкових басейнів і т.д.). При цьому необхідно враховувати водні об'єкти з істотно відмінними кількісними, режимними та якісними характеристиками – моря, озера, річки, водосховища, ставки. Важливо звернути увагу на основні аспекти використання та охорони водних об'єктів.

Водоймам та річкам належить особлива роль в організації відпочинку населення, так як водойми та річки володіють великими можливостями для заняття різними видами спорту, естетично впливають на туристів живописним прибереговим ландшафтом. Тому більша частина закладів рекреаційної сфери і майже усі зони короткострокового і приміського відпочинку розташовані безпосередньо на берегах водоймищ чи річок, або поблизу них. Найбільш розповсюдженими видами відпочинку на узбережжі внутрішніх водних об'єктів в літній період є купання, сонячні і повітряні ванни, парусний та водно-моторний спорт, катання на катамаранах, човнах та водних лижах.

Основні види водних рекреаційних ресурсів істотно відрізняються за характером один від одного. За основними наслідками для берегової зони та акваторій їх поділяють на дві групи:

- 1) види відпочинку з переважним використанням території;
- 2) види відпочинку з переважним використанням акваторії.

До першої групи відноситься організований відпочинок в будинках відпочинку, стаціонарний і неорганізований туризм, пікніки, огляд місцевості, збір грибів та ягід, відпочинок з використанням автотранспорту та ін.

До другої групи слід віднести купання, відпочинок з використанням двигунного маломірного флоту, катання на байдарках і яхтах, рибальство, підводне плавання, віндсерфінг та ін.

Рис. 3.10. Бурштинське водосховище (вигляд з Касової гори)

До водних об'єктів відносяться **природні** (моря, океани, великі та малі річки) **та штучні** (водосховища, ставки, кар'єри) (рис. 3.10) водойми.

Забезпеченість території водними об'єктами визначають наступні показники: **обводненість** – відношення протяжності водних об'єктів (в км) до загальної площі території (в км²) та **заозерність** – відношення площі водних дзеркал озер до площі території.

Придатність водойм або річок для організації відпочинку визначається їхнім гідрологічним

режимом (коливанням витрат та рівнів води, швидкості течії, температури води). При несприятливих гідрологічних умовах необхідно вводити обмеження на використання водойм та річок, здійснювати спеціальні інженерно-технічні заходи для покращення гідрологічного режиму.

Гідрологічні умови незарегульованих річок в туристичний сезон визначаються за типом річки. Рівнинні річки, що характеризуються невеликим нахилом та повільною течією, сприятливі для відпочинку на узбережжі. При проектуванні зон відпочинку на берегах річок необхідно враховувати режим течії. Чим звивистіша річка, тим нерівномірніше розподілена швидкість течії по ширині русла: біля увігнутого берега вона вища, ніж біля випуклого. Відповідно змінюється і глибина річки, тобто біля увігнутого берега вона більша.

При туристичному освоєнні водних об'єктів важливо оцінити їхню придатність для окремих видів відпочинку, наприклад пляжно-купального, різних видів водного спортивного туризму.

Значний вплив на масштаби рекреаційного використання водних об'єктів мають такі фактори, як **транспортне освоєння** та **доступність** водойм. Для короткочасного відпочинку без ночівлі межею транспортної доступності вважається 60-70 км (не більше 2 годин їзди на автомобілі). Для короткочасного відпочинку з ночівлею ця межа може бути збільшена до 3-4 годин, а для тривалого – до 1-2 діб. Рекреаційна цінність водних об'єктів особливо зростає тоді, коли їхня берегова зона обладнана відповідним чином, тобто створена рекреаційна інфраструктура – пляжі, судові станції, причали, пункти харчування, лікування, прокату, розваг, санітарно-технічне облаштування.

Пляжно-купальний відпочинок

Пляжно-купальний відпочинок організовується на берегах практично усіх водних об'єктів. При оцінюванні такого відпочинку розглядаються умови підходу до води, наявність та якість пляжної смуги, характер дна, швидкість течії та глибина, температура тощо.

На території пляжу повинні виділятися функціональні зони: **відпочинку** – 40-60% загальної площі; **обслуговування** – 5-8 %, **спортивні** – 10%, **озеленення** – 20-40%, **дитячого сектора** – 5-7 %, **піших доріжок** – 3-5 %. Параметри акваторій, придатних для різних видів рекреаційних занять показані в таблиці 3.8.

Протяжність купального сезону визначається кліматичними умовами та температурним режимом водойм. Температура повітря повинна бути +20...+24°C, температура води - не нижче +17°C. купання при температурі води +14...16°C в курортології дозволяється лише для загартованих людей та спортсменів, при температурі +17...+19°C – для здорових людей. Більш висока температура води підходить для купання всіх відпочивальників. Вода з температурою +20...+24°C оцінюється як слабо тепла, +25...+27°C – тепла, > +27°C – дуже тепла .

Найбільш сприятливими для пляжно-купального відпочинку є морські узбережжя теплих морів: Чорного, Азовського, Каспійського, Японського. Проте їхнє рекреаційне навантаження повинне строго відповідати нормам антропогенного навантаження, що на сьогодні складає 1 людину на 5м². В наш час всі ці норми, на жаль, не дотримуються.

Для пляжно-купального відпочинку небідна наявність мілководних територій, проте не занадто значних. Добрі піщані пляжі та піщане дно поширені по берегах Балтійського, Чорного, Азовського та Каспійського морів. Для організації купання на річках оптимальною вважається швидкість течії менше 0,3 м/с. Річки з більшою течією непридатні для купання. На узбережжі морів і великих озер обмежувальним фактором при купанні є хвилювання води. Купання допускається при хвилюванні води не

Таблиця 3.8

Параметри акваторій для рекреаційного використання

Параметри акваторій	Купання	Підводне плавання	Веслові судна	Байдарки та каное	Академічна гребля	Стрибки з трампліна	Водні лижи	Моторний спорт	Парусний спорт
Площа бажана, (га)	5	-	100-500	500	-	-	100-500	100-500	300-900
Площа мінімальна	-	-	1	30	-	-	-	30-50	50-100
Довжина бажана, м	50	-	2200	2200-5000	2500-3000	-	1500	1600-15000	1850-2500
Довжина мінімальна	25	-	1100-1200	1000-1100	-	-	-	750-1000	500
Ширина бажана, м	25	-	90-100	900-1200	140-200	-	100	200-2000	200-2000
Ширина мінімальна	5-11	-	30-100	30-200	120	-	-	50-200	200
Глибина бажана, м	1,4-1,8	-	2-3	3	3	5,8	-	3-5	1,2-2,0
Глибина мінімальна	0,5-0,6	-	0,75	0,75-1,50	2,5-3,0	5,0	-	1,5-2,0	1,0-1,2

більше 3 балів. Велике значення мають санітарно-гігієнічний стан пляжу. Значне забруднення узбережжя Чорного та Азовського морів призводить до закриття пляжів. Особливо негативно впливає на природний стан водойм неорганізований відпочинок. Це обумовлено:

- **масштабністю** розвитку неорганізованого відпочинку. Так, за оцінками потік туристів з короткочасовим відпочинком у 10 разів перевищує чисельність туристів з тривалим відпочинком;
- **значною концентрацією** рекреантів на обмежених мальовничих ділянках узбережжя з надзвичайною переважністю природних компонентів;
- **підвищеною епідемічною небезпекою** для рекреантів через відсутність медичного обслуговування та умов організації водопостачання, харчування, дотримання правил особистої гігієни, збору та знешкодження відходів;
- **безконтрольним і неправильним використанням** екваторіально-територіальних комплексів для різних видів відпочинку з більш вираженим забрудненням і порушенням приберегового ландшафту у порівнянні з зонами організованої рекреації;
- **підвищеною небезпекою забруднення** водойм в місцях неорганізованого відпочинку патогенною мікрофлорою та яйцями гельмінтів .

Сьогодні для пляжно-купального відпочинку активно використовуються штучні водойми. До них відносяться водосховища, ставки, кар'єри.

Водосховище – це штучна водойма, зазвичай створена в долині річки водонапірними спорудами для накопичення та збереження води з метою регулювання стоку, покращення водопостачання, вирівнювання роботи ГЕС,

зрошення, покращення судноплавства та інших потреб. Водосховища використовують для яхтингу, віндсерфінгу, купання (див рис.3.9). Проте вони не повинні перетворюватися в зони неорганізованого відпочинку для населення. При плануванні, проектуванні, підготовці та експлуатації водосховищ можуть враховуватись лише певні вимоги рекреації. Спеціальні водосховища з рекреаційною метою можуть створюватись у найбільш сприятливих для даного району мікрокліматичних умовах. Завдяки наявності при будівництві гідровузлів індустріальної бази та кваліфікованих кадрів, спорудження на берегах водосховищ готелів, турбаз та інших рекреаційних об'єктів може здійснюватись за короткі терміни. Ускладнює рекреаційне освоєння водосховищ підтоплення та затоплення існуючих мінеральних джерел, санаторіїв, будинків відпочинку, пам'яток архітектури та інших об'єктів, цінних для організації відпочинку, а також через погіршення умов відпочинку на ділянках річок в нижній частині гідровузлів, з різними добовими та тижневими коливаннями рівня і зниження температури води. До негативних умов відпочинку також слід віднести і «цвітіння води» в окремих водосховищах, інтенсивну переробку берегів на великих водосховищах, відсутність на тих чи інших ділянках берега пляжів або лісових масивів, значне відступання зрізу води, заростання мілководних ділянок.

Ставок – це невелика мілководна природна водойма глибиною 3...5 м. Зазвичай ставок використовують для купання жителів навколишніх населених пунктів. Періодично воду в ставках спускають і ставки чистять. Багато ставків знаходиться в межах міст, де використовуються мешканцями як зони відпочинку.

Кар'єр – сукупність гірничих розробок. Поступово кар'єри заповнюються водою, а їхні береги задернову-

ються. Більшість кар'єрів використовуються місцевими жителями для купання. Проте кар'єри мають ряд недоліків: дно їхнє нерівне, там накопичується велика кількість сміття, відходів, старої техніки, що створює загрозу для купання. Тому є необхідність проводити очищення та вирівнювання дна.

Для будівництва окремих оздоровниць більш перспективними є малі річки та озера. На малих річках можна будувати гідропарки, що складаються з системи різних водойм, з'єднаних каналами. Різновидністю гідропарків є аквапарки – заклади розваг з комплексом різних видів атракціонів. При організації оздоровчого відпочинку на воді кількість туристів не повинна перевищувати 200 осіб на 1 км берега.

Види водного спортивного туризму

Популярними видами відпочинку з переважним використанням акваторії є яхтинг та сплав на човнах та плотах.

Яхтинг вимагає наявності значної акваторії (більше 400 га) з достатньою глибиною (більше 3 м) і значною пошматованістю берегової лінії. Сприятливою також є значна повторюваність слабкого хвилювання (менше 3 балів) в межах даної акваторії. При визначенні ємкості акваторії для парусного спорту враховують технологічні (1-2 яхти на 1 км) і психологічні (1 яхта на 5...10 га) критерії туристичних навантажень. Найбільш сприятливі умови для розвитку яхтингу спостерігаються в морських затоках, великих озерах та водосховищах.

В тренувальному спортивному туризмі для **сплавів на човнах і плотах** рекомендуються річки з порогами в Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській та Черні-

вещькій областях України, а також річкові масиви гірського Криму. Сплави на човнах та плотах також є популярним видом відпочинку на воді. В цьому випадку необхідно розрізняти сімейний та спортивний туризм. Для сімейного туризму найбільш придатними є спокійні малі річки, що протікають в межах лісової зони. При виборі маршруту необхідні відомості про повноводність річки, її режим, глибину, підходах до води.

Спортивний туризм на воді представляє собою сплави на байдарках, каное, катамаранах та плотах зазвичай на ріках з великою кількістю перешкод. Складність маршруту визначається швидкістю течії річки, протяжністю маршруту та кількістю перешкод. Швидкість течії річки залежить від кута її падіння. Найчастіше зустрічаються на річках наступні перешкоди: пороги, кам'янисті перекати та водоспади.

Структура водних ресурсів туризму

Водні ресурси туризму поділяються на **курортно-бальнеологічні, спортивно-туристичні та рибальсько-мисливські**, що різняться головним видом туризму та характером освоєння водних ресурсів, проте одночасно тісно пов'язані між собою спільними водними об'єктами, матеріально-технічними засобами, а також загальними купально-пляжними та іншими видами відпочинку біля води і на воді.

Курортно-бальнеологічні водні ресурси розвиваються на базі використання в санаторно-курортній справі підземних джерел та солених озер з визначеними мінеральними властивостями. З матеріально-технічної точки зору вони представлені джерелами підземних лікувальних мінеральних вод або озерами з мінеральними грязями,

ропою та водою, та побудованими на їхній базі оздоровницями з водогрязелікувальними закладами. Функціональні особливості вищезгаданих ресурсів визначаються складом, властивостями та лікувальним застосуванням мінеральних вод та грязей, комфортністю природних та кліматичних умов та іншими факторами.

До спортивно-туристичних ресурсів відносяться різноманітні види водних об'єктів для відпочинку, спорту та туризму. Характерною рисою цих ресурсів є виражена сезонність. Матеріально-технічною базою слугують водні об'єкти, різні заклади (будинку відпочинку, турбази та табори, яхт-клуби тощо), транспортні засоби (туристичні теплоходи, катери, моторні човни, яхти, байдарки), спеціально підготовлені зони відпочинку (обладнані пляжі, пункти прокату плавзасобів, водорятувальні станції, відгороджені дамбами аквапарки та ін.).

Рекреаційні навантаження на спортивно-туристичні ресурси є наступні: на 1 людину, що купається в річці чи на озері, необхідно мати 4...23м² акваторії, 20...46м² пляжу і біля 300 м приберегової території, на один веслувальний човен – 0,4...2 га акваторії, на одне моторне чи парусне судно – 1,2...8 га, на водяні лижі – 4...16 га і т.д.

Рибальсько-мисливські ресурси розвиваються на базі використання водних об'єктів для любительського рибальства та мисливства. Матеріально-технічний склад цих ресурсів представлений рибальськими та мисливськими угіддями (річки, озера, водосховища, ставки та болота), водотраспортними засобами (моторні та гумові човни, байдарки), засобами спортивного вилову риби (вудки, спінінги та ін.) та відстрілу водоплаваючої та болотної дичини (вогнепальна зброя), а також спорудами для ночівля та відпочинку.

До території рибальсько-мисливських ресурсів відносяться експлуатаційні поціновувачами рибальства та мисливства водотоки та водойми. Функціональність досліджуваних ресурсів обумовлена рекреаційною цінністю водних угідь, що визначається запасами та видовим складом риби, водоплаваючої та болотної дичини, дозволеними термінами, засобами та способами отримання здобичі; мірою антропогенного впливу на водне середовище, віддаленістю від населених пунктів, транспортною доступністю та іншими чинниками.

Рибальсько-мисливська сфера вимагає дотримання високоякісних характеристик та певних термінів. Орієнтована норма допустимого рекреаційного навантаження на приберегову акваторію та берег в любительському рибальстві складає при вилові риби з човна 10...20 осіб на 1 га, з берега – 50...100 осіб на 1 га. Рибальсько-мисливські ресурси негативно впливають на якість водних ресурсів – забруднення нафтопродуктами від моторних човнів, побутовими відходами тощо.

Водні ресурси України

Україна, незважаючи на слабку забезпеченість прісними водами, може задовольнити вимоги в рекреаційних потребах практично по всій території. Найбільшу цінність мають моря – **Чорне та Азовське**, що омивають на відстані понад 2 тис. км південну частину держави та відіграють важливу роль у її рекреаційно-туристичному комплексі. На їхніх берегах функціонує найбільший рекреаційно-туристичний регіон України міжнародного значення, де розташовані найбільші курорти України: курорти південного берега Криму, Одеська група курортів, Євпаторія, Скадовськ, Маріуполь, Бердянськ, Саки та

ін.). Україна має досить розгалужену річкову мережу, що складається з 71 тис. річок загальною довжиною 248 тис. км. Понад 67 тис. (24,4%) є коротшими 10 км та їхнє загальна довжина становить 131 тис. км; 4011 річок мають довжину, що перевищує 10 км. Головною річкою є Дніпро, що протікає з півночі на південь та розділяє територію держави на правобережну та лівобережну частини. До категорії великих річок з площею басейну понад 50 тис км² належать також Дунай, Тиса, Дністер, Південний Буг, Прип'ять, Десна і Сіверський Донець. Більшість річкових басейнів (95,9 %) має площі, що не перевищують 50 км². До басейну Чорного та Азовського морів належать 95,6 % річок, до басейну Балтійського моря – лише 4,4 %. Щільність річкової мережі різна в межах України. Так, коефіцієнти щільності річкової мережі найбільші в Карпатах (0,94-2,5 км/км²). У басейні р. Дністер вони зменшуються від витоку (1,0-1,7 км/км²) до гирла (0,2-0,18 км/км²). Схожий характер зміни коефіцієнтів щільності і в басейні Південного Бугу а в басейні Дніпра. Крім річок на території України побудовано 1 153 водосховища з площею водного дзеркала 284 тис. га та 28 764 ставки з площею 223,26 тис. га (табл. 3.9).

Велику рекреаційно-туристичну цінність України містять моря – Чорне та Азовське. **Чорне море** (420 тис. км²) належать до внутрішніх морів. Найміководнішою є північна частина Чорного моря, що внаслідок незначних глибин (80-120 м) та отримання в літній період теплих прісних річкових вод краще прогривається і є найсприятливішою для водних видів рекреаційно-туристичної діяльності. Температура морської води на поверхні коливається від +20 до +24°C. Солоність чорноморської води неоднакова: на значній відстані від берега показник сягає

Таблиця 3.9

Водні ресурси в межах адміністративних утворень України

Регіони	Наявність річок		Нааявність ставки і водосховища							
	Кількість на довжину, в км	Загальна довжина, в км	ставки				водосховища			
			Кількість	Площа водного дзеркала, тис. га	Об'єм, ман.м ³	Кількість	Площа водного дзеркала, тис. га	Об'єм, ман.м ³	Корисний	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Україна	-	-	28764	223,26	3344,82	1153	284,00	8497,00	5963,00	
АР Крим	1 657	5996	875	4,46	102,47	22	4,10	390,50	361,10	
Області Вінницька	3 600	11800	3216	22,50	275,60	73	12,40	326,00	254,00	
Волинська	131	3378	439	3,99	57,80	13	2,25	42,01	38,93	
Дніпропетровська	949	7560	1432	12,60	220,30	131	21,60	963,60	768,10	
Донецька	2 287	11653	1010	8,53	194,80	151	19,68	891,20	641,30	
Житомирська	2 739	12877	826	9,81	115,08	43	6,97	163,13	30,84	
Закарпатська	9 429	19578	59	0,29	8,70	9	1,28	51,80	42,62	
Запорізька	979	5953	897	8,57	189,32	28	2,48	73,74	62,30	
Івано-Франківська	8 321	15656	620	2,37	30,99	3	1,67	63,47	15,37	
Київська	1 522	8745	2389	16,40	259,10	58	9,46	185,70	161,70	
Кіровоградська	644	9870	3285	16,05	221,21	84	9,58	276,60	224,60	
Луганська	104	3297	352	3,00	73,09	65	6,28	229,41	162,84	

Закінчення табл. 3.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Львівська	8 950	16343	1220	5,84	86,86	24	4,2	93,68	84,03
Миколаївська	102	3283	865	8,77	110,07	44	6,52	297,63	205,75
Одеська	1 143	7962	828	6,83	66,43	55	78,33	1963,3	873,90
Полтавська	1 779	13002	1272	15,90	278,07	67	6,37	146,40	100,70
Рівненська	1 373	7643	656	6,40	72,25	13	3,77	75,04	66,95
Сумська	1 543	8490	1199	9,32	164,60	46	5,12	111,13	90,14
Тернопільська	1 401	6064	874	5,65	57,83	27	3,80	81,19	52,10
Харківська	867	6405	1910	9,89	115,18	51	32,40	1529,50	1356,20
Херсонська	20	855	360	6,19	107,80	31	27,40	225,70	76,70
Хмельницька	3 114	9540	1803	12,20	147,20	61	10,02	157,05	145,02
Черкаська	1 059	5877	2312	17,00	246,30	37	5,86	117,13	83,52
Чернівецька	4 240	8966	482	2,92	41,28	2	0,14	4,53	2,95
Чернігівська	1 261	8480	683	7,78	102,21	15	1,93	36,49	35,41

18-18,5%, поблизу гирл річок 1-10 %, середня солоність води становить 14 ‰, що значно нижче показника середземноморського регіону (37-38 ‰). На березі Чорного моря чимало чудових пляжів загальною довжиною кілька сотень кілометрів, хоча з рекреаційною метою використовують лише незначну кількість.

Азовське море (39 тис. км²) – найбільший мілководний басейн світу, є фактично затокою Чорного моря. Середня глибина – 7-10м, максимальна – 13,5 м. оскільки Азовське море нешироке та розташоване на південь від степової материкової частини України, його вода добре прогрівається та досягає літньої температури +27-+32°C, що є сприятливим кліматичним чинником для лікування та оздоровлення. На берегах моря зосереджено чимало курортів з прекрасними піщаними пляжами, найбільші з яких Маріуполь, Бердянськ.

Що стосується озерних територій, то найбільшу рекреаційну цінність мають озера приморської частини України, де зосереджені значні запаси лікувальних грязей. У басейні Дунаю – Ялпуг (149 км²), Кагул (90 км²), Кузурлай (82 км²), Катлабуг (68 км²), Китай (60 км²); на узбережжі Чорного моря - Сасик (310км²), Тилігул (160 км²), Алібей (72 км²), Хаджибей (70 км²), Шагани (70 км²), Куяльник (61 км²); на Кримському півострові : Сасик (70км²), Донузлав (48 км²), Айгуль (37 км²), Тузла (12 км²), на узбережжі Азовського моря – Молочне (170 км²).

На Поліссі найбільшу рекреаційно-туристичну цінність мають озера Шацького природного національного парку – Свитязь (24,2 км²), Пулимецьке (16 км²), Турське (13 км²), Пісочне (2 км²), що активно використовуються [1].

На Дніпрі створено чимало водосховищ, що також використовуються в рекреаційно-туристичній діяльнос-

ті. Серед них: Київське (922 км²), Канівське (582 км²), Кременчуцьке (2 752 км²), Дніпродзержинське (367 км²), Дніпропетровське, Каховське. На інших річках Дністровське (142 км²) на р. Дністер, Печенізьке (86 км²) на Сіверському Донці, Червонооскільське (123 км²) на Осколі, Ладжинське (20 км²) на Південному Бузі, Карачунівське на Інгульці, Сімферопольське на Салгірі. Найкращі можливості для задоволення рекреаційно-туристичних потреб мають Дністровське, Сімферопольське, Дніпропетровське водосховища. Інші водосховища на Дніпрі через заболоченість берегів, цвітіння води влітку та забрудненість мають обмежені можливості для відпочинку та туризму.

Більшість великих річок України є придатними для організації усіх видів спорту, туризму та відпочинку. Передусім це Дніпро, а також його притоки: Сож, Десна, Сула, Псел, Ворскла, Самара, Прип'ять, Тетерев, Рось, Інгулець. Значне рекреаційне значення мають притоки Прип'яті – Стир, Горинь, Случ, Уж, Десни – Сейм. Сіверський Донець та його притоки є головною водною артерією Донбасу, тому рекреаційне значення його надзвичайно велике.

Південний Буг з його мальовничими берегами, численними порогами, відносно чистою водою є одним з найперспективніших для рекреаційного використання регіоном. Чималі можливості для функціонування водних видів рекреаційної діяльності має Дністер, передусім в межах Дністровського каньйону (на Поділлі). Карпатські ріки придатні для плавання на байдарках і каное, а також купання. Зокрема, це Черемош, Тиса, Прут, Стрипа, Свірж, Теревовля, Ріка, Латориця, Уж та інші річки. Унаслідок забруднення Дунай та Західний Буг мають обмежені можливості для рекреаційного використання.

О. О. Бейдик до гідрографічних ресурсів зараховує площі актуальних смуг (зон «крайового ефекту») рекреаційних територій, що розраховано за відповідними методиками. Гідрографічні ресурси охоплюють такі характеристики водних об'єктів:

- 1) площу актуальних смуг рекреаційних акваторій морів;
- 2) площу актуальних смуг та акваторій річок;
- 3) площу актуальних смуг та акваторій озер;
- 4) площу актуальних смуг та акваторій водосховищ.

Зважаючи на те, що розміри акваторій річок, озер, водосховищ менші ніж морів, а також те, що для рекреації використовується не тільки приберегова частина річок, озер, водосховищ, а й інші віддалені ділянки, враховують усю акваторію останніх. Під рекреаційною акваторією розуміють усю водну поверхню певної річки, озера, водосховища. Бал оцінки гідрографічних ресурсів адміністративних одиниць О. О. Бейдиком визначена за часткою загальної площі актуальних смуг та рекреаційних акваторій морів, озер, річок, водосховищ від площі адміністративної одиниці. При визначенні бала гідрографічних ресурсів виходить з того, що: 1 бал – 1,0-5,0%. 2 бали – 5,1-10,0%. 3 бали – 10,1-15,0%. 4 бали – 15,1-20,0%, 5 балів - > 20,0%.

Враховуючи вищезазначене, найбільшу оцінку гідрографічних ресурсів, частка яких від площі області становить 17-23%, отримали три області (Волинська, Закарпатська, Черкаська). Зазначимо, що ці області забезпечили собі роль лідера за рахунок «річкової складової», 17 областей і Крим оцінено в 2-3 бали, останню групу (1 бал) становлять Луганська, Харківська, Донецька та Житомирська області.

3.7. Лісові рекреаційно-туристичні ресурси України

Україна належить до європейських країн, слабо забезпечених лісовими ресурсами. Її лісистість становить усього 15,9 %, тоді як в Швеції 68%, Іспанії- 55%, Італії- 36 %, у Румунії цей показник складає 26%, у Польщі 30%, у Німеччині – 38%, у Білорусі -35%, у Словаччині - 38% . Лісистість у різних частинах та регіонах нашої держави різна. Значно вищий цей показник на заході та півночі, особливо у Карпатах та Кримських горах. У західних регіонах України та на півночі лісистість становить 20-40 %, в Криму – 10 %. Площа українських лісів державного значення становить 7,5 млн. га, а тих, що можуть використовуватись для рекреаційної діяльності – 4 млн. га [28].

Ліс відіграє неоціненну роль у житті суспільства. Він є потужним накопичувачем біологічної маси, основним джерелом кисню, регулятором стоку, захисником ґрунту від ерозії, важливим рекреантом. Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцезональним виконанням виконують переважно екологічні, естетичні, виховні та інші функції, мають обмежене експлуатаційне значення та підлягають державному обліку та охороні .

Усі ліси на території України є її лісовим фондом. До лісового фонду належать також земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю, але надані для потреб лісового господарства. До лісового фонду не належать: усі види зелених насаджень у межах населених пунктів, що не віднесені до категорії лісів; окремі дерева та групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, садибах, присадибних, дачних та садових ділянках. Лісовими ресурсами є дере-

вина, технічна та лікарська сировина, кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення та виробництва. Лісові ресурси за своїм значенням поділяються на лісові ресурси державного та місцевого значення. Ліси України **за екологічним та господарським значенням** поділяються на першу і другу групи.

До першої групи належать ліси, що виконують переважно природоохоронні функції. Залежно від переваг виконуваних ними функцій ліси першої групи належать до таких категорій захисності:

водоохоронні (смути лісів вздовж річок, навколо озер, водойм та інших водних об'єктів, смуги лісів, що захищають нерестовища цінних промислових риб, а також захисні лісові насадження на смугах відводу каналів);

захисні (ліси протиерозійні, приполонинні, захисні смуги лісів вздовж залізниць, автомобільних доріг міжнародного, державного та обласного значення, особливо цінні лісові масиви, державні захисні лісові смуги, байрачні ліси, степові переліски та інші ліси степових лісостепових, гірських районів, що мають важливе значення для захисту навколишнього природного середовища). До цієї категорії належать також полезахисні лісові смуги, захисні лісові насадження та смуги відводу залізниць, захисні лісові насадження на смугах відводу автомобільних доріг;

санітарно-гігієнічні та оздоровчі (ліси населених пунктів, ліси зелених зон навколо населених пунктів та промислових підприємств, ліси першого та другого поясів зон санітарної охорони джерел водопостачання та ліси зон округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій);

ліси на територіях природно-заповідного фонду (заповідники, національні природні парки, пам'ятки при-

роди, заповідні урочища, регіональні ландшафтні парки, що мають наукове історичне значення, лісоплодові насадження та субальпійські деревні та чагарникові угруповання).

До другої групи належать ліси, що поряд з екологічним мають експлуатаційне значення і для збереження захисних функцій, безперервності та невиснажливості використання яких встановлюється режим обмеженого лісокористування [28].

Корисними властивостями лісів є їхня здатність зменшувати вплив негативних природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, регулювати стік води, попереджувати забруднення навколишнього середовища та очищувати його, сприяти оздоровленню населення та його естетичному вихованню.

Гірсько-туристичні лісові ресурси України зосереджені в Українських Карпатах та Кримських горах. В межах України Карпати простягаються на 280 км від верхів'їв річки Сян (західний кордон) до витоків річки Сучава (румунське прикордоння). Середня ширина близько 100 км. Загалом Українські Карпати поділяються на Зовнішні (Скибові) Карпати (Бескиди, Горгани та Покутсько-Буковинські Карпати); Центральні або Верховинські, внутрішні або Полонинсько-Чорногірські. Середня висота Українських Карпат становить 1000 м. Найвищими вершинами є Говерла – 2061 м, Бребенескул – 2035 м, Піп-Іван – 2022 м, Петрос – 2020 м, Гутин-Томнатик – 2016 м, Ребра – 2001 м. Вони розташовані в Чорногірському масиві Українських Карпат, що простягається територією Івано-Франківської та Закарпатської областей на 40 км. Окрім Головного хребта, масив містить ряд бокових хребтів: Озірний, Маришевська, Хеде, Кострич та ін. Чорно-

гірський масив є традиційним місцем проведення пішохідних, лижних, велосипедних та комбінованих походів.

Особливо цікавими з рекреаційної точки зору є Верхньодністровські Бескиди (північний масив Східних Бескидів, розташований у Львівській області) через наявність екосистем мішаних буково-ялицевих та буково-смереково-ялицевих лісів на схилах гірських хребтів. Обезлісені схили можна використовувати для організації гірськолижного відпочинку.

Загалом Карпатські гори багаті на дикорослі плоди та ягоди, лікарські рослини. Гірські долини, захищені хребтами, мають сприятливий клімат для розвитку кліматичних курортів (Яремче, Свалява, Поляна, Східниця, Розлуч, Космач, Шешори, Вижниця та ін.). Природо-ресурсна база санаторно-курортної галузі Карпатського регіону щорічно дає змогу оздоровлювати 10 млн. осіб, активно розвивається також сільський зелений туризм.

Кримські гори також використовуються для усіх видів активного гірського туризму. Незначна лісистість (10%), наявність крутих оголених схилів є привабливими для скелелазіння та альпінізму. Ці гори не поступаються Карпатам своєю екзотичністю та особливістю. Наявність значної кількості культурно-історичних ресурсів лише доповнює природно-ресурсну основу території, формуючи її значну краєзнавчо-пізнавальну та наукову цінність.

Видовий склад лісових територій формують 80 видів дерев, 280 чагарників, з яких 54% - це хвойні (здебільшого на Поліссі) види. Твердо-листяні породи становлять 40% загальних запасів деревини: дуб високостовбурний (18%), дуб низькостовбурний (4%), бук (13%), граб (2%). Дуб переважає на Поліссі та в Лісостепу, бук – на заході України та в Криму. В Україні цінні в рекреаційному відношенні

насадження дуба донедавна становили 15%, бука – 20%, ясена – 10% від площі насаджень в колишньому СРСР . Такі породи лісових насаджень мають особливе значення для організації санаторно-курортного лікування, туризму та відпочинку.

У зв'язку з великою заурбанізованістю міст, шумовим навантаженням важливе значення надається створенню зон рекреаційно-туристичного типу у містах та селищах міського типу, де населення має змогу відпочити без важких та далеких переїздів. За таким принципом організовані короткочасні відпочинки у приміських зонах м. Києва (210,2 тис. га), м. Харкова (190,9 тис. га), м. Львова (76,0 тис. га) та інших великих міст, що зазначено у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10

Розміщення рекреаційних зон в Україні

Природна зона	Кількість зон відпочинку, шт.	Загальна площа, тис. га	Площа вкрита лісами, тис. га
Полісся	30	138	126
Лісостеп	145	646	596
Степ	62	397	85
Карпати	28	397	295
Всього	265	1330	1092

В межах України виділяють 265 придатних до рекреаційного використання зон та окремих місцевостей загальною площею понад 1,3 млн. га.

Важливе значення має вид короткочасного відпочинку та його тривалість. Розрізняють приміські ліси для масового відпочинку та міжселітебні рекреаційні ліси за межами приміських територій – прирічкові та приозерні зони від-

починку та здоров'я. У приміських лісах населення проводить свій щоденний і щотижневий короткотерміновий відпочинок без ночівлі, а міжселітебні використовуються переважно для тривалого відпочинку. На території України створено 115 зон відпочинку на приміських територіях площею 488 тис. га і 150 зон на міжселітебних площею 833 тис. га. Основна кількість (80%) зон відпочинку розміщена в приміських лісах Лісостепу, на міжселітебних територіях значна питома вага їх припадає на Карпати.

За функціональними особливостями рекреаційну діяльність в лісах можна поділити на наступні види:

рекреаційно-оздоровча, що охоплює усі вікові групи населення та сприяє зниженню нервових та фізичних перевантажень організму, профілактиці захворювань, відновленню фізичного та духовного потенціалу людини. Відбувається в паркових, лісопаркових, лісових зонах, а також на приміських територіях, що використовуються для відпочинку. Рекреаційно-оздоровча діяльність тісно переплітається з іншими видами відпочинку;

рекреаційно-спортивна, що поєднує заняття спортом, включаючи мисливство, рибальство та здійснюється в лісах (водоохоронних і експлуатаційних), вони переважно закріплені за мисливськими та рибальськими базами;

рекреаційно-туристична діяльність пов'язана з подорожами та походами з метою активного відпочинку та пізнання природи;

рекреаційно-утилітарна діяльність, що полягає у збиранні грибів, ягід, заняття садівництвом і городництвом на присадибних ділянках. Це наймасовіший вид відпочинку, що відбувається на стаціонарних об'єктах – ділянках колективних присадибних господарств, а неорганізований – в приміських і інших лісах в сезон збору ягід та грибів;

рекреаційно-пізнавальна діяльність здійснюється в дендраріях, ботанічних садах, інших природних об'єктах, де людина може підвищити власний рівень пізнання природничих наук.

3.8. Природні лікувальні ресурси

До природних лікувальних ресурсів в першу чергу відносяться мінеральні води, лікувальні грязі та озокерит.

Мінеральні води

Мінеральні води – це підземні (рідше поверхневі) води, що характеризуються підвищенням вмістом біологічно активних мінеральних (рідше органічних) компонентів, що володіють специфічними фізико-хімічними властивостями, створюючи лікувальний ефект на організм людини. Мінеральні води є своєрідним продуктом мінеральних джерел, що представляють собою природний вихід мінеральних вод на земну поверхню (на суші або під водою).

Утворення мінеральних джерел пов'язане переважно з перетином водоносних горизонтів ерозійними зниженнями рельєфу (долинами, ущелинами, улоговинами, ярами та ін.), наявністю тектонічних розломів, існуванням вікон в водонапірних горизонтах, через які напірні водоносні горизонти утворюють виходи на поверхню.

Мінеральні джерела поділяються на **постійні** (характеризуються незмінністю режиму, живлення відбувається за рахунок мінеральних вод, глибоко залягаючих водоносних горизонтів) та **змінні** (режим цих джерел, що живляться водами ґрунтових водоносних горизонтів,

тісно пов'язаний з інтенсивністю випадіння атмосферних опадів).

Виділяють **висхідні та нисхідні** мінеральні джерела. Висхідні джерела живляться напірними мінеральними водами, рух яких проходить знизу вгору. Серед мінеральних джерел цієї групи типові джерела азотних, вуглекислих, сульфідних вод різної температури. Нисхідні мінеральні джерела живляться ґрунтовими мінеральними водами, що рухаються зверху вниз від площі живлення водоносних горизонтів до місця виходу води. Серед них відомі багаточисельні джерела з холодною мінеральною водою різного іонного складу та різної мінералізації.

В залежності від зв'язку з основним горизонтом живлення та глибини залягання мінеральні джерела можуть мати різний склад (вуглекислі, сульфідні, азотні), величину мінералізації та температуру.

Для мінеральних джерел, пов'язаних з ґрунтовими або неглибокими водоносними горизонтами, характерні слабо- (до 2г/л) або мало мінералізовані (2...5 г/л) води. Глибокі напірні водоносні горизонти зазвичай живлять мінеральні джерела з середньою (5...15 г/л) та високою мінералізованою водою (15...30г/л) різного іонного складу, часто розсолами з мінералізацією 35...150 г/л та вище.

В залежності від температури води мінеральні джерела поділяються на холодні (до 20°C), теплі (20...36°C), термальні (37...42°C) та високотермальні (вище 42°C).

Мінеральні води містять ті ж речовини, що присутні в людському організмі. Їхні лікувальні дії полягають у відновленні порушеної рівноваги. До лікувальних відносяться лише ті мінеральні води, чий хімічний склад та фізичні властивості відповідають прийнятним нормам, розробленим на основі багаторічного досвіду використання.

На даний час виділено 9 основних бальнеологічних груп мінеральних вод, а всередині груп – різні гідрохімічні типи:

Мінеральні води, дія яких визначається іонним складом та мінералізацією.

Вуглекислі води.

Сірководневі (сульфідні) води.

Залізисті води.

Бромні, йодні, йодобромні води.

Кремністі термальні води.

Миш'яковмісні води.

Родонові (радіоактивні) води.

Борвмісні води.

Для віднесення мінеральних вод до тієї чи іншої бальнеологічної групи використовується сукупність кількісних показників та ознак:

- загальна мінералізація;
- іонний склад мінеральних вод;
- газовий склад та газонасиченість;
- вміст у водах мінеральних та органічних активних компонентів;
- радіоактивність вод;
- активна реакція води, що характеризується величиною рН;
- температура вод.

До питних лікувально-столових вод належать води мінералізацією від 1 до 10 г/л, до лікувальних – від 10 до 15 г/л. В окремих випадках як лікувальні використовуються води з мінералізацією більше 15 г/л в строго дозованих кількостях.

На території України є мінеральні води основних бальнеологічних груп:

Група А. Води без специфічних компонентів та властивостей, лікувальна дія яких обумовлена основним іонним складом та загальною мінералізацією, зокрема, азот та метан містяться в них у розчинному стані в умовах атмосферного тиску, лише в незначних кількостях. Води цієї групи виведені на земну поверхню свердловинами, вичнені та використовуються на курортах Миргорода (Полтавська область), Куяльника (Одеська область), Трускавця та Моршина (Львівська область), Слов'янська (Донецька область) тощо (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Курорт Миргород [30]

Група Б. Вуглекислі води – одна з найпоширеніших груп лікувальних мінеральних вод України, що відзначаються високим вмістом CO_2 при незначному вмісті інших газів. Вирізняють декілька підтипів цих вод: 1) тип «Нарзан» - гідрокарбонатно-кальцієві води (до 1г/л);

«Єсентуки» - гідрокарбонатно-натрієві (6-7 г/л); 3) «Арзні» - хлоридно-натрієві (12-95 г/л). Для цих видів певною мірою характерний підвищений вміст заліза, кремнієвої кислоти та ін.. Райони поширення: Закарпаття (Ужгород, Шаян, Берегове, Плоске, Голубине, Неліпино, Поляна, Свалява, Тарасівка, Кельчин); Івано-Франківська область (Буркут); Львівська область (Гребенів, Іваньківці); Чернівецька область та східна частина Криму (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Курорт Шаян [31]

Група В. Сульфідні води, фізіологічна та лікувальна дія зумовлена наявністю сульфідів. Хімічний склад сульфідних вод різний: мінералізація коливається від 0,6 г/л до 35 г/л, вміст сірководню сягає 0,01-0,06 г/л.

Найбільші запаси цих вод зосереджені у Прикарпатті: Черче, Більшівці, Городенка Івано-Франківської області, Немирів, Любінь Великий, Шкло у Львівській області. Є також запаси цих вод у Чернівецькій та Тернопільській областях. Їх використовують з метою санаторного лікування та курортах Шкло, Немирів, Любінь Великий, Черче на ін. (рис. 3.13).

Рис. 3.13. Курорт Черче [32]

Група Г. Залізисті, миш'якові з високим вмістом марганцю, міді, алюмінію. Це природні води, що містять більше 0,7 мг/л миш'яку. Належать до відносно рідкісних різновидів мінеральних вод. Ця група вивчена та використовується у санаторіях Закарпатської області.

Група Г. Води йодні, бромні та йодно-бромні з високим вмістом органічних речовин. Наявність бромну та йоду не менше 5-25 г/л при мінералізації води 10-12 г/л. Максимальний вміст бромну в розсолах – 857 мг/л, йоду –

до 75 мг/л. Переважають хлоридно-натрієві води. Запаси цих вод зосереджені на Прикарпатті та безпосередньо в Карпатах (Солотвинський та Чоп-Мукачевський артезіанський басейни), Причорномор'ї та Приазов'ї.

Група Д. Радонові (радіоактивні води) – використовуються на курорті Хмільник (Вінницька область). Їхні запаси пов'язані з виходом на поверхню та неглибоким заляганням Українського кристалічного масиву, що простягається через усю центральну частину України з північного заходу на північний схід. Найбільші запаси цих вод зосереджені в Кривому Розі, Великому Анадолі, Миронівці, Білій Церкві та інших поселеннях.

В Україні трапляються кременисті мінеральні води в районі м. Харкова, на заході Закарпаття та у південно-східній частині Тернопільської області. Мінералізація вод коливається в межах 0,2-3,0г/л, трапляються розсоли. Вміст кремнієвої кислоти 80-130 мг/л. Головні райони розміщення: Харків, Велика Бігань, Гараздівка, Іванівка, Косино, Ужгород, Камянець-Подільський, Дунаївці та ін.. З лікувальною метою кременисті води використовуються на курорті «Березівські мінеральні води» (Харківська область), в санаторіях Харкова.

В Україні також відомі лікувальні мінеральні води з підвищеним вмістом органічних речовин (0,01-0,03 г/л) завдяки курорту Трускавець у Львівській області, тут використовується лікувально-мінеральна вода типу «**Нафтуся**». Це гідрокарбонатно-сульфатно-кальцієво-магнієва вода з мінералізацією 0,7 г/л. Вони містять органічні речовини, що пов'язані з Бориславським родовищем нафти та надають воді специфічного неприємного присмаку та запаху. Головні запаси цієї води розташовані в районі Трускавця та поблизу Східниці. Крім того, відкрито велике

родовище в смт Верхнє Синьовиднє Сколівського району. Значні запаси цієї води наявні в Хмельницькій (смт Сатанів) та Тернопільській областях, що дає необмежені можливості для функціонування санаторно-курортного господарства (рис. 3.14).

Рис. 3.14. Курорт Сатанів [33]

Головною установою в Україні, що займається вивченням впливу мінеральних вод на здоров'я людини та затверджує рекомендації щодо їхнього використання є Український науково-дослідний інститут медичної реабілітації та курортології Міністерства охорони здоров'я України в Одесі. Хімічний склад та напрямки застосування мінеральних вод регулюються державним стандартом України ДСУ – 878 – 93 «Води мінеральні питні» .

Лікувальні грязі

До бальнеологічних ресурсів відносяться також і лікувальні грязі – осади різних водойм, торфові відклади боліт, виверження грязевих вулканів та інші природні утворення.

За міжнародною класифікацією лікувальні грязі поділяються на:

- **торфові** (залізисті, сульфідні, соляні, радіоактивні);
- **органічні** (сапропелеві), що знаходяться на дні озер; ці грязі утворюються із рослинних та тваринних організмів;
- **неорганічні** (мінеральні) мулові грязі: джерельні, утворені в місцях виходу джерела, сопкові, що виходять на земну поверхню разом з водою;
- **осадові** морських лиманів.

В Україні для курортного лікування застосовують переважно мулові органо-мінеральні сульфідні грязі – антропогенові відклади солоних водойм на ранній стадії літогенезу. Вони представляють собою пластичну масу зелено-сірого або чорного кольору. Запаси сульфідних мулових грязей в Україні досить значні. Їм притаманна висока вологість (40-70 %), вміст сульфідів – 0,05-0,5 %, та більше, мінералізація грязевого розчину 1-350 г/л. Їх застосовують поруч з іншими методами лікування на курортах Одеської групи та в АР Крим (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Родовища лікувальних грязей в Україні

Родовище	Місце знаходження	Розвідані запаси, тис. м ³	Використання
1	2	3	4
Оз. Солоний лиман	Дніпропетровська обл.	948	Обл. лікарня Солоний лиман
Оз. Ріпне	Донецька обл.	145	Курорт Слов'янськ
Оз. Сліпне	Донецька обл.	80	Курорт Слов'янськ
Оз. Саки (сх. басейн)	АР Крим	986	Саки, Євпаторія

Продовження табл. 3.11

1	2	3	4
Оз. Саки (зах. басейн)	АР Крим	3735	Саки, Євпаторія
Оз. Кизил-яр	АР Крим	10 000	Не використовують
Оз. Аджи-гольське	АР Крим	72	Не використовують
Оз. Тобечицьке	АР Крим	5 500	Не використовують
Оз. Чокрацьке	АР Крим	4 660	Не використовують
Оз. Узунларське	АР Крим	6 930	Не використовують
Оз. Сасик (Сиваш)	АР Крим	855	Не використовують
Оз. Конрадське	АР Крим	245	Не використовують
Булганацька група вулканів (Керченський п-ів)	АР Крим	4,9	Курорт Феодосія
Оз. Солонець-Тузли	Миколаївська обл.	237	Не використовують
Лиман Тилігульський	Миколаївська обл.	11276	Курорт Коблево
Лиман Березанський	Миколаївська обл.	10910	Курорт Коблево
Лиман Куяльницький	Одеська обл.	15327	Корти Одеської групи
Лиман Хаджибейський	Одеська обл.	11048	Не використовують
Лиман Будацький	Одеська обл.	4190	Курорт Сергіївка
Лиман Шагани	Одеська обл.	14965	Не використовують
Лиман Алібей	Одеська обл.	16986	Не використовують

Закінчення табл. 3.11

1	2	3	4
Лиман Бурнас	Одеська обл.	3214	Не використовують
Оз. Грязьове	Херсонська обл.	106	Санаторій «Го-при»
Оз. Салькове	Херсонська обл.	501	Не використовують
Оз. Кругле	Херсонська обл.	100	Не використовують
Оз. Генічеське	Херсонська обл.	1082	Не використовують

Використовують також гіпсові купоросні торфи. Запаси таких грязей розміщені в північній та середній частині України: Хмельник, Черче, Миргород, що використовуються на курортах Любінь Великий, Моршин, Шкло у Львівській та Миргород у Полтавській областях, Хмельник у Вінницькій області.

Сопкові грязі – продукт діяльності грязевих вулканів, сопок, інших утворень, розташованих у молодих складчастих областях у зонах технічних порушень, складених глинистими товщами. У сопкових грязях мало органічних речовин, проте підвищений вміст окремих хімічних елементів (бромі, бору, йоду). Єдиним місцем в Україні, де поширені сопкові грязі, є Керченський півострів (АР Крим).

З лікувальною метою в санаторно-курортних закладах України (Трускавець, Східниця, Моршин) використовують **озокерит**. Родовища цієї лікувально-оздоровчої речовини зосереджені на Прикарпатті: Бориславське, Дзвиняцьке, Старунське, Поляницьке родовища. Вони, зазвичай, розташовані поблизу родовищ нафти, що обумовлено їхнім геологічним утворенням. Однак, практично усі родовища озокериту не освоюються, існує лише одна (Бориславська)

малопотужна озокеритодобувна шахта, його видобувають гірничим способом, як вугілля. Згодом очищають від породи шляхом водного виварювання або бензинової екстракції. Потужність жил озокериту жовтого та коричневого кольору досягає 1м. Він є досить високоякісним, що визначається високою температурою плавлення (близько 70°C). Озокерит використовують у вигляді озокеритових компресів та озокеритових паляниць.

Рис. 3.15. Озокеритова шахта в Бориславі [34]

3.9. Комплексна оцінка природних умов та ландшафтів

Методика комплексної оцінки природних умов та ландшафтів

Методика комплексної оцінки природних умов та ландшафтів з метою туризму та відпочинку розроблена в кінці 80-х років ХХ ст. Ю. А. Веденіним та М. М. Мірошніченко, з окремими доповненнями використовується і в наш час. В навчальному посібнику ця методика розглядається в скороченому варіанті.

Історія організації та експлуатації курортів, місць відпочинку та туризму свідчить про те, що основним формуючим їхнім фактором є наступні природні елементи: сприятливий клімат, різноманітний рельєф, наявність узбережжя теплих морів, озер та великих річок, різноманіття рослинного покриву. В той ж час окремі елементи природи (заболоченість, підвищена відносна вологість тощо) відіграють протилежну роль, обмежуючи можливість організації відпочинку та туризму. Сучасні тенденції розвитку рекреаційних територій показали, що при оцінці природних умов необхідно враховувати різне значення одних і тих самих факторів для зимових та літніх видів відпочинку та туризму. З врахуванням цього для оцінки природних умов та ландшафтів прийняті наступні природні фактори:

для літніх видів відпочинку та туризму: 1) тривалість (тривалість) сприятливих температурних умов; 2) кількість сонячних днів; 3) термічна характеристика морської води; 4) відносна вологість повітря; 5) рельєф; 6) обводненість; 7) рослинність; 8) заболоченість;

для зимових видів відпочинку та туризму: 1) тривалість сприятливих температурних умов; 2) кількість сонячних днів; 3) вітровий режим; 4) сніговий покрив; 5) рельєф; 6) рослинність.

Природні фактори впливають на фізіологічний стан людей (наявність комфортних та дискомфортних умов для відпочивку та туризму) та організацію місць для відпочинку та туризму (при цьому необхідно враховувати можливість організації значних за площею місць для відпочинку та туризму, що обслуговують велику кількість людей, а також різноманітних видів відпочинку та туризму).

Оцінка природних факторів, що впливають на фізіологічний стан людей. Для оцінки природних факторів,

що впливають на фізіологічний стан людей, враховують літні та зимові види відпочинку та туризму.

1. Літні види відпочинку та туризму

Температуру місцевості для літніх видів відпочинку та туризму можна визначити за допомогою кількості днів із середньодобовими температурами від 15°C до 20°C. Обираючи ці показники, автори методики виходили з того, що теплому та помірно теплому літу відповідають середньомісячні температури 14...21,0° С.

Температуру води на морському узбережжі оцінювали за температурою води найтеплішого місяця року. Виходячи з цього, температура води для морських ванн оцінювали наступним чином: **дуже холодна** (8...13°C), **холодна** (14...16°C), **прохолодна** (17...18°C), **теплувата** (20...25°C), **тепла** (25...27°C). При цьому враховувалось, що масові морські купання можливі при температурі 17°C і вище.

Відносна вологість повітря оцінювалась виходячи з того, що найбільш комфортні умови спостерігаються при помірно-вологодому повітрі 56...70%, а найменш комфортні – при вологості повітря більше 86 %.

Кількість ясних сонячних днів визначають тільки за період із середньодобовими температурами 15...20°C за формулою

$$S = \frac{\sum S_x n_x}{W}$$

де S – сума сонячних годин в рік, за період з температурами 15...20°C; S_x - кількість сонячних годин за x місяців; n_x – кількість днів з температурами 15...20°C; W - кількість днів в місяці.

При цьому умовно приймалося, що сума сонячних годин рівномірно розподіляється на всі дні місяця. За цією

формулою розраховувалась і кількість ясних сонячних днів для зимових видів відпочинку. При цьому за S приймається кількість днів, коли яскраво світить сонце, за період із середньодобовими температурами від -5 до -15°C . а за S_x – кількість днів з температурами від -5 до -15°C .

2. Зимові види відпочинку та туризму

Температуру місцевості для зимових видів відпочинку та туризму можна визначити за допомогою кількості днів із середньодобовими температурами від -5 до -15°C . При цих температурах створюються найбільш комфортні умови для лижних прогулянок та зимових туристичних мандрівок. Ці показники відповідають помірно теплій та помірно холодній зимі.

Величину вітрового режиму n % (% річної суми днів з відповідними температурами) визначають шляхом підрахунку кількості днів n з температурою від -5 до -15°C при швидкості вітру більше $3,5$ м/с за наступними формулами:

$$n\% = \frac{n100}{N}; \quad n = \frac{30 \sum C_x}{100}; \quad C_x = a_x + v_x$$

де n – кількість днів із швидкістю вітру більше 3 м/с при температурі $-10\dots-15^{\circ}\text{C}$ або кількість днів із швидкістю вітру більше 5 м/с при температурі $-5\dots-15^{\circ}\text{C}$; N – кількість днів за 1 місяць, C_x – сумарна кількість днів за 1 місяць із швидкістю вітру більше 3 м/с при температурі $-10\dots-15^{\circ}\text{C}$; a_x – кількість днів за місяць із швидкістю вітру більше 3 м/с при температурі $-10\dots-15^{\circ}\text{C}$; v_x – кількість днів за місяць із швидкістю вітру більше 5 м/с при температурі $-5\dots-10^{\circ}\text{C}$.

Слід виходити з того, що вітер зі швидкістю більше 5 м/с викликає дискомфортні відчуття при температурі

нижче 0-1⁰С, а вітер з швидкістю більше 3м/с впливає негативно при температурі -10⁰С і нижче.

Оцінка природних факторів, що впливають на організацію місць відпочинку та туризму.

Для оцінки природних факторів, що впливають на організацію місць відпочинку та туризму, також враховуються літні та зимові види відпочинку та туризму.

Літні види відпочинку та туризму

При оцінці рельєфу території для місць відпочинку та туризму необхідно виходити з того, що гірські райони, що поєднують в собі найрізноманітніші висоти, з гірськими піками та льодовиками, живописними перевалами та улоговинами, пологими долинами, пересіченими гірськими річками, сприятливі для найбільшої кількості видів відпочинку та туризму. Більш низьку оцінку отримують середньо- та низькогірні райони через зменшення можливостей для організації окремих видів туризму і спорту у зв'язку з більш обмеженим набором класифікаційних показників для гірського туризму та альпінізму. Найменшу оцінку отримали рівнини – найбільш одноманітний і в той час найрозповсюджений тип рельєфу.

При оцінці територій з рослинністю найвищий бал отримали зони мішаних ті широколистяних лісів з добре розвинутим підліском та трав'яним покривом, з різноманітними галявинами та прогалинами. При цьому враховувалось, що великі лісові масиви створюють умови для відпочинку значної кількості людей, а їхній склад та структура сприятливо впливають на мікрокліматичні та санітарно-гігієнічні умови. Для них характерні різноманітні та красиві пейзажі.

Тайгові, переважно хвойні ліси також дозволяють організувати місце відпочинку та туризму для великої кількості відпочиваючих, проте, на відміну від мішаних і широколистяних лісів, вони характеризуються менш сприятливими мікрокліматичними та санітарно-гігієнічними умовами. Невеликі лісові масиви або їхня повна відсутність найменш сприятливі умови для відпочинку.

При оцінці **гідрографічної сітки** слід виходити з багатства різноманітних водойм, що визначають можливість організації значних за площею районів відпочинку. Наприклад, найбільший розвиток великих зон відпочинку та туризму стимулює поєднання поозер'я та густої сітки великих та середніх річок. Райони з густою сіткою великих та середніх річок мають більш обмежені можливості для організації різноманітних великих зон відпочинку та туризму. Ще більші обмеження мають райони з середньою та малою щільністю великих та середніх річок, а також безводні райони.

З точки зору організації відпочинку найбільш цінними є сухі і не заболочені території, що створюють сприятливі санітарно-гігієнічні та мікрокліматичні умови. Наявність великих заболочених територій виключає організацію місць відпочинку та туризму.

2. Зимові види відпочинку та туризму. Важливо враховувати протяжність та висоту залягання снігового покриву. Найкращі умови створюють при тривалому періоді залягання снігового покриву висотою 40...60 см. В той ж час території з тривалістю снігового покриву менш 30 днів і висотою менше 10 см взагалі виключає організацію будь-яких зимових видів масового відпочинку та туризму.

Взимку хвойні ліси створюють добрий захист від сильного вітру та визначають оптимальні умови для відпочинку.

ку. Мішані ліси характеризуються менш сприятливими вітрозахисними, а це означає менш комфортними мікрокліматичними умовами.

Листяні ліси мають голі крони, що знижує їхні вітрозахисні та естетичні якості. Ще більш низьку оцінку отримують лісостеп, степова зона, пустеля та тундра.

Оцінка окремих природних факторів в залежності від конкретної території

Для оцінки території за окремими факторами прийнята п'ятибальна система – п'ять балів за найбільш та 1 бал за найменш сприятливі умови відпочинку та туризму. Оцінка надавалася за найбільш розповсюдженою або за найкращою характеристикою.

Окремі природні фактори мають неоднакову цінність з точки зору можливостей організації відпочинку та туризму. Так, узбережжя теплих морів, різноманітний рельєф та тривалий сезон з комфортними температурами є тими факторами, що визначають найкращі умови організації місця відпочинку та туризму. Інші елементи мають другорядне значення.

Цінність одних і тих самих факторів змінюється в залежності від сезону року. Наприклад, при організації літніх видів відпочинку рослинність, наявність річки, озера або моря виступають в ролі основних факторів, при організації зимових видів відпочинку вони або мають підпорядковане значення або взагалі не враховуються. Тому при сумарній оцінці території основні фактори, на відміну від додаткових, враховувались з коефіцієнтом 2 [Кус.]. Виходячи з отриманих сумарних оцінок, всі території розділені на 5 категорій: **1) найбільш сприятливі; 2) сприятливі; 3) відносно сприятливі; 4) малосприятливі; 5) несприятливі.** Для літніх видів відпочинку та

туризму найсприятливіші території характеризуються, перш за все, тривалим теплим періодом та розміщенням на березі теплого моря. Ці два фактори зазвичай поєднуються з різноманітною рослинністю та рельєфом або сильно розвинутою гідрографічною сіткою.

Сприятливі території – це гірські райони, підвищені території з різноманітною рослинністю, райони поозер'я та густої річкової сітки.

Відносно сприятливі території характеризуються найчастіше високою оцінкою будь-якого фактору – сильно розвинутою гідросіткою або рослинністю, а також тривалістю комфортного періоду або різноманітністю рельєфу.

Малосприятливі або несприятливі території отримали низькі бали за основними факторами, що робить найчастіше неможливим розвиток тут великих зон відпочинку та туризму. Це, зазвичай, не виключає можливості організації закладів місцевого значення та окремих видів лікувального туризму.

Для зимових видів відпочинку виявились наступні закономірності. Для найсприятливіших територій характерне поєднання тривалого комфортного періоду та різноманітного рельєфу з високою оцінкою більшості другорядних факторів. Сприятливі території – це райони з протяжним комфортним періодом, часто у поєднанні з розчленованим рельєфом або достатньо мальовничою рослинністю.

До відносно сприятливих територій відносяться майже всі райони з тривалим комфортним періодом для зимових видів відпочинку.

Малосприятливі території є цікавими лише для організації місцевого відпочинку.

Несприятливі території виключають розвиток зимових видів відпочинку.

Оцінка естетичного значення природних ландшафтів

Естетичність ландшафту з метою організації відпочинку та туризму визначається поєднанням двох або трьох компонентів (пересічний рельєф, водний об'єкт, різноманітний рослинний покрив), чергуванням відкритих та закритих територій (ліс, пасовище, луки, болото), наявності видовищних панорам (урвища, уступи, відкриті водойми тощо) та колористичного різноманітного пейзажу.

Оцінка естетичності ландшафту має прикладний напрямок (головним чином з метою рекреації) та базується на порівнянні природних територій за ступенем привабливості. Краса природи об'єктивна та незалежна від будь-яких смаків, отже, здатна викликати однакові відчуття в різних суб'єктів. Тому спроби уніфікувати системи та критерії оцінки здаються досить коректними. При цьому естетичність розглядається як ступінь емоційної привабливості тої чи іншої території. В наш час методи оцінки естетичності ландшафту розвиваються за трьома напрямками.

Класичними називаються методи оцінки, в основу яких покладений опис естетичних властивостей ландшафту. Цей метод оцінки базується на ствердженні неможливості визначення естетичних характеристик природних компонентів за допомогою кількісних показників. Проте цей підхід не має практичної реалізації, оскільки некоректно аналізувати властивості природних компонентів та порівнювати привабливість території на основі емоційних епітетів.

Соціологічне опитування вважається найбільш об'єктивним та надійним методом оцінки. Однак, через некомпетентність респондентів опитування, як правило,

зводиться до в'ясування переваг різних категорій туристів стосовно способів або місць відпочинку. Об'єктивність цього методу при виявленні показників привабливості ландшафту спірна, оскільки створенням анкет займаються спеціалісти. Проблематичність реалізації цього методу полягає в його трудоємкості та значних фінансових затратах.

Методи експертних оцінок в наш час є найбільш актуальним напрямком. Робляться спроби знайти сукупність об'єктивних критеріїв оцінки. При досягненні цієї мети можна було з великою ймовірністю та більшою визначеністю, ніж опираючись на індивідуальний смак, кваліфікувати пейзаж як більш або менш привабливий.

Більшість методів передбачає кількісну оцінку естетичних якостей ландшафту. Особливо широке розповсюдження отримав метод бальної оцінки окремих рекреаційних властивостей ландшафту та особливостей їхнього поєднання.

Параметри, на основі яких проводиться оцінка естетичного значення ландшафту, в загальній формі повторюють параметри ландшафтної структури території в цілому. У більшості авторів вони співпадають, не дивлячись на відмінності у формуваннях, та зводяться до наступного.

1. При оцінці рельєфу найбільше значення надається властивостям, що визначаються мірою вертикального та горизонтального розчленування, що в свою чергу відображає складність геологічної структури.

Вертикальне розчленування рельєфу визначає висотну різноманітність природних компонентів, наявність або відсутність ландшафтних панорам, далеких перспектив, оглядових точок і ін.

З горизонтальним розчленуванням рельєфу пов'язано різноманіття крайових зон, ліній і також перегинів рельєфу.

Розчленування рельєфу як вертикальне, так і горизонтальне характеризує контрастність території, створює динамічність образу ландшафту, в цілому підвищує атрактивність поверхні.

Неостаннє значення у формуванні рельєфу належить формам морфоскульптури. Різноманітність геоморфологічних об'єктів, як один із елементів атрактивності, характеризується кількістю унікальних та екзотичних форм рельєфу, що підвищує його естетичні властивості. Особливо привабливими вважаються нивальні (снігові) та гляціальні (льодовикові) форми, альпінотипові вершини, а також форми, генеровані ерозійними та акумулятивними процесами в долинах.

2. Всі параметри, що оцінюють естетичні якості рослинності, зводяться до визначення породного складу, виділенню ярусів та визначенню життєвості, зімкненості крон, зрілості верхнього ярусу, тобто те, що визначається в процесі ландшафтної зйомки.

За результатами оцінки найбільш привабливими вважаються мішаний зрілий ліс, з замкненістю крон, розрідженим або слабо вираженим підліском.

3. Водні об'єкти володіють яскраво вираженим притягуючим ефектом і, безумовно, домінують в ландшафті. Виділяються площинні (озера) та лінійні (ріки) водні об'єкти.

Лінійні водні об'єкти оцінюються профілем річки, кутом падіння і, відповідно, швидкістю течії, характером руслових процесів – наявність водоспадів, перепадів, порогів і ін. Поєднання територій та акваторій формують так звані краєві зони – межі відмінних середовищ.

4. Атмосферні явища традиційно не враховуються при оцінці ландшафту, оскільки важко прогнозуються та є короткочасовими. Однак вони можуть нести самостійне

естетичне навантаження, проте частіше просто формують фон сприйняття. Можливість спостереження в межах території тих чи інших атмосферних явищ вказується в загальному описі.

Інтегральна оцінка придатності відповідної території для відпочинку та туризму включає рекреаційні оцінки ландшафтів та екологічний стан природного середовища.

Інтегральна рекреаційна оцінка ландшафтів складається з середніх значень основних параметрів ландшафту: рельєфу, водних об'єктів та рослинного покриття. Оцінка кожного параметру містить функціональну та естетичну складову. За трьохбальною системою оцінки встановлюється наступна градація територій для туристичного освоєння: **несприятливі** (1...1,4 бали); **відносно сприятливі** (1,5...2,4 бали); **сприятливі** (2,5...3 бали).

У відповідності з прийнятою градацією за значенням ландшафтного потенціалу проводиться зонування території за мірою сприятливості природних ландшафтів для туристичного освоєння.

При інтегральній рекреаційній оцінці екологічного стану природного середовища також використовується трьохбальна система градації території: **чисті** (2,5...3 бали); **відносно чисті** (1,5...2,4 бали); **забруднені** (1...1,4 бали) території. Згодом проводиться екологічне зонування території.

Сприятливі рекреаційні території зазвичай характеризуються високим ландшафтно-рекреаційним потенціалом (2,5...3 бали) та чистим природним середовищем.

Відносно сприятливі рекреаційні території включають: а) сприятливі ландшафти та відносно чисте природне середовище; б) відносно сприятливі ландшафти та чисте

природне середовище; в) відносно сприятливі ландшафти та відносно чисте природне середовище.

Несприятливі території характеризуються або найнижчою оцінкою ландшафту, або крайнім негативним екологічним станом території.

Контрольні запитання та завдання

1. Що означає термін «природні рекреаційні ресурси»?
2. Які природні ресурси туризму відносяться до прямих, а які до опосередкованих?
3. Як класифікують природні рекреаційні ресурси? Які існують методи оцінки природних ресурсів рекреації та туризму?
4. В чому полягає суть медико-біологічного типу оцінки природних рекреаційних ресурсів?
5. Які методи економічної оцінки природних ресурсів ви знаєте?
6. Які особливості кадастрового та бального методів оцінки туристичних ресурсів?
7. В чому полягає суть туристичної ренти?
8. Які переваги втілення та використання туристичної ренти?
9. Який механізм туристичної ренти?
10. Які основні принципи обліку, розподілу та використання туристичної ренти?
11. В чому відображається привабливість рельєфу з метою туризму та відпочинку?

12. В яких випадках рельєф можна розглядати як туристичний ресурс?
13. Як впливає рельєф на формування та функціонування різних типів територіальних систем рекреації та туризму?
14. Як проводиться оцінка рельєфу для організації гірськолижного та спортивного туризму?
15. Які особливості впливу клімату на організм людини?
16. Що таке біоклімат? Які його основні елементи?
17. Які найважливіші метеорологічні елементи та їхній вплив на організм людини?
18. Які основні особливості оцінки водних ресурсів для розвитку спортивного туризму?
19. Водні ресурси туризму та їхні характеристики.
20. В чому полягає привабливість рослинності з метою розвитку туризму?
21. Як проводиться оцінка біологічних ресурсів території?
22. Які природні ресурси туризму відносяться до лікувальних?
23. В чому суть методики оцінювання природних лікувальних ресурсів?
24. Назвіть основні типи мінеральних вод.
25. Поясніть, в чому полягає методика комплексної оцінки природних умов Ю. А. Веденіна та М. М. Мірошніченко?
26. Які існують методи комплексної оцінки природних ландшафтів з метою розвитку туризму та відпочинку?
27. Проведіть класифікацію природних рекреаційних ресурсів свого регіону. Намагайтесь скласти кадастр туристичних ресурсів регіону.

28. Проаналізуйте природні туристичні ресурси свого регіону та виділіть найбільш значущі природо-орієнтовані види туризму, що отримали розвиток в регіоні.
29. Проаналізуйте територіальні відмінності природних рекреаційних ресурсів України. Поясніть отримані результати.

Література до теми

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу. К.: Київ. ун-т. 2001. 395 с.
2. Геологічні пам'ятки України. К., 2006. Т. 1. 318 с.
3. Зінько Ю. В. Природоохоронні геоморфологічні об'єкти у структурі геотуризму Західної України // Вісник Львівського ун-ту. Серія геогр.. Випуск 35. Львів, ЛНУ ім. І. Франка. 2009. С. 94-103.
4. Зінько Ю. В., Брусак В.П., Гнатюк Р., Кобзак Р. Заповідні геоморфологічні об'єкти Українських Карпат: структура, особливості поширення та використання // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Матер. міжн. Семінару. Львів, ЛНУ ім. І. Франка. 2004. С. 260-280.
5. Кіпчач Ф. Я. Використання водних ресурсів та основні тенденції їхніх змін в регіонах України // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. Випуск 35. Львів. 2008. С. 130-140.
6. Коротун І. М., Коротун А.К., Коротун С.І. Природні ресурси України: Навчальний посібник. Рівне. 2000. 192 с.

7. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів, 1997. 259 с.

8. Микула О. Я., Ступень М.Г., Персоляк В.Ю. Кадастр природних ресурсів: Навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів. Львів: Новий Світ. 2006. 192 с.

9. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: Навч. пос. / За ред. Ф. Д. Заставного. К.: Знання. 2006. 575 с.

10. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х част.: Підручник. Чернівці: Чернівецький ун-т, 2010. 210 с.

11. Стежками Карпатського парку: Путівник. Коломия: ВАТ «Коломийська друкарня ім. Шухевича». 2004. 26 с.

12. Стойко С., Єрмоленко Ю. Карпати очима допитливих. Львів: Каменяр, 1950. 82 с.

13. Стойко С., Гадач Є., Шимон Т. Заповідні екосистеми Карпат. Львів: Світ. 1991. 162 с.

14. Стецюк В. Естетична функція рельєфу України у контексті екологічної комфортності // Проблеми геоморфології та палеогеографії Українських Карпат та прилеглих територій: матер. між нар. Семінару. Львів: ВЦ ІНУ ім. І. Франка. 2004. С. 150-162.

15. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Івано-Франківськ, Вид-во. Прикарпатського нац. Ун-ту. ім. В. Стефаника. 2006. 287 с.

16. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії. Львів: Вид. Центр ЛНУ ім. І. Франка. 2003. 444 с.

17. Роман Бронецький «Сучасний стан освоєності бальнеологічного потенціалу Поділля» // Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер. Географія. 2010. Вип. 2 (28). – С. 260-

264. [Електронний ресурс]: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/21662/1/Bronetsky1.pdf>

18. Наукові праці Лісівничої академії наук України «Екологія, ценотична гетерогенність формації бука лісового в Україні та збереження пралісових екосистем» 2018 рік-Львів . [Електронний ресурс]: <http://fasu.nltu.edu.ua/index.php/nplanu/article/view/255>

19. Ковальчук С.І., Кучинська О.П., Чайка Н.А. «Національний природний парк “Подільські Товтри” - осередок охорони природних цінностей Поділля» . [Електронний ресурс]: https://www.researchgate.net/profile/Andrey-Kovalchuk-2/publication/318379167_Menedzment_ekosistem_prirodno-zapovidnih_teritorij_Management_of_ecosystems_in_protected_areas_In_Ukrainian/links/59665085458515e9af990d4d/Menedzment_ekosistem_prirodno-zapovidnih_teritorij_Management_of_ecosystems_in_protected_areas_In_Ukrainian.pdf#page=156

20. Шоробура І., Долинська О., «Туризм Хмельниччини» [Електронний ресурс] : https://goik.univer.kharkov.ua/wp-content/files/issue_25/25_16.pdf

21. Бальнеологічні ресурси. [Електронний ресурс]: https://pidruchniki.com/10670412/turizm/prirodni_rekreatsiyni_resursi

22. Ковтуник І. І. Природно-географічні рекреаційні ресурси та курортні території поділля. *Агросвіт*. 2020. № 11. С. 122–126. DOI:

23. Сміль І.В. Туристичні ресурси світу: навчальний посібник. – Ніжин.: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.

24. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%94%D1%84_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

25. https://www.google.com/search?sxsrf=ALiCzsYZJIu_fvmJboywnUpp-

26. <https://www.google.com/search?q>

27. <https://www.google.com/search?q>

28. https://mepr.gov.ua/files/images/news_2020/26022020

29. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

30. <https://www.google.com/search?sxsrf>

31. <https://www.google.com/search?q> <https://www.google.com/search?q=%>

32. <https://www.google.com/search?q=%>

33. <https://www.google.com/search?q=%D1%84%D0%BE%D1%82%D0%BE+%D0%BA%D1%83%D1%80%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%83+%D0%A1%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2&sxsrf=ALiCzsZygZa37VNZEv07HHQZgKlQmc9bIA:1657705792091&tbm=isch&source=iu&ictx=1&vet=1&fir=cB1KO>

34. https://drogmedia.net.ua/wp-content/uploads/2017/10/1508149814-1508149812007_605092776.jpg

ТЕМА 4

ПРИРОДНО-АНТРОПОГЕНІ ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

4.1. Екологія та охорона туристичних ресурсів

Природне біорізноманіття є невід'ємною складовою організації та використання території для рекреації та туризму. Незважаючи на те, що в сучасних умовах XXI століття наявність туристично-рекреаційних ресурсів не є остаточною запорукою розвитку туристично-рекреаційної сфери, проте раціональний та прагматичний підхід їхнього використання формує певний пріоритет стосовно туристично-рекреаційного розвитку території. Поліфункціональність окремих об'єктів природоохоронного фонду в Україні реалізується в незначній мірі, за окремими винятками. Отож, беручи до уваги природно-географічне розташування та унікальність біорізноманіття, в поєднанні

з культурно-історичним наповненням території, території та об'єкти природозаповідного фонду України мають реальні перспективи реалізації власних рекреаційно-туристичних можливостей ресурсного використання, на основі створення нових, цікавих туристичних атракцій.

Серед величезної кількості туристичного природокористування зупинимось на трьох основних типах: туристично-оздоровчому, туристично-спортивному та пізнавально-туристичному.

Туристично-оздоровчий тип природокористування слугує для задоволення потреб в простому та розширеному відтворенні фізичних та психічних сил людини. Цей тип природокористування супроводжується істотними змінами природних комплексів та вимагає значного благоустрою території, проведення її функціонального зонування.

Пізнавально-туристичний тип природокористування сприяє розвитку інтелектуальних та духовних сил людини. Здійснюється це шляхом споживання культурних та природних ресурсів. При цьому мова не йде про речове та енергетичне споживання, а про споживання інформаційне – через сприйняття екскурсійних об'єктів і ландшафтів в місцях їхньої локалізації.

Туристично-спортивний тип природокористування пов'язаний з задоволенням потреб людини у розширеному відновленні фізичних сил. Особливе місце в структурі даного типу займають групи фізичних занять з режимом тренування. Даний тип природокористування повинен пов'язуватися з унікальними, а іноді важкодоступними природними комплексами, включати наявні природні перешкоди, перепон, екстремальні природні умови.

Вплив туризму на природне середовище. Швидкі темпи розвитку світової індустрії туризму та значний еко-

номічний зиск, який вона приносить, робить використання земель для туризму перспективним та здатним успішно конкурувати, витісняючи інші види землекористування. Використання територій для туризму створює «фон», де проявляються інші види господарської діяльності. В окремих місцях створюються ландшафти, де туристичне використання земель є основним.

Туристичні ландшафти досить тендітні, а туристичні ресурси вичерпні, незамінні та мають обмежені можливості. Їхнє стихійне та нераціональне використання створює ряд екологічних проблем в районах інтенсивного їхнього освоєння для туризму, як в економічно розвинутих країнах, так і в тих, що розвиваються. По ходу господарського освоєння території виникає проблема забезпечення збереження хоча б частини первісної природи, а також окремих рукотворних об'єктів, що представляють культурно-історичну цінність для культури даної країни або суспільства чи всього людства. Для цього у світі практично у всіх країнах виділені відповідні ділянки суші або водного простору, що оголошені охоронними територіями, де господарська діяльність строго обмежена або виключена зовсім.

Виділяють декілька аспектів впливу туризму на довкілля: **на екосистеми та природні ресурси** – землю, флору, фауну, повітря, ландшафт тощо; **на будівлі**, особливо, на пам'ятники архітектури; **на місцеві групи населення** – їхню культуру, цінності, уклад і т.д.; **на місцеву регіональну економіку**. Туризм впливає на природне середовище як позитивно, так і негативно. Приклади негативного впливу туризму на природне середовище багаточисленні. Разом з тим туризм може позитивно впливати на довколишню природу, сприяючи її стійкому розвитку,

забезпечуючи благоустрій та соціальний прогрес. Якщо правильно організувати туризм, він може зробити істотний внесок у збереження природного та культурного середовища.

Туризм стимулює створення водоочисних споруд, видалення сміття та інших відходів, так як більшість туристів вважають оптимальним те місце відпочинку, де не спостерігається шкідливий вплив виробничих підприємств та транспортних засобів, а сприятлива екологічна ситуація залишається основною туристичною вимогою. Нижче наведені основні компоненти туристичної індустрії, що впливають на туристичне середовище (табл. 4.1 і 4.2.).

Таблиця 4.1.

Позитивний вплив компонентів туристичної індустрії на довкілля

Компонент туристичної індустрії	Фактори впливу на навколишнє середовище		
	Економічні	Соціально-культурні	Екологічні
1	2	3	4
1. Розміщення	Створення більш сучасної інфраструктури. Зайнятість та прибуток для місцевого населення. Розширення ринку для місцевих товарів та послуг.	Попередження міграцій, особливо коли об'єкти розміщені у віддалених та сільських районах. Збереження традиційного архітектурного стилю.	Альтернатива іншій, більш руйнівній діяльності. Охорона близько розташованих природних об'єктів.
2. Морські та річкові круїзи	Розширення участі в міжнародному поділі праці. Зайнятість та прибуток для місцевого населення.	Концентрація діяльності більшої частини терміналів.	Створення фондів для охорони та дослідження природи.

Закінчення табл. 4.1

1	2	3	4
3. Дозвілля та розваги	Збільшення диверсифікації місцевої економіки.	Внесок у розвиток місцевих традицій.	Пропаганда та приваблення уваги туристів через засоби дозволя до проблем регіону.
4. Харчування	Збільшення споживання місцевих товарів. Зв'язок з іншими секторами економіки.	Підтримка традиційних форм діяльності.	Представлення можливостей для споживання натуральних продуктів (зменшення використання отрутохімікатів).
5. Перевезення	Стимулювання розвитку сучасних галузей. Внесення різних податків та зборів.	Нові можливості культурно-соціального обміну.	Покращення екологічної ситуації шляхом розвитку високотехнологічних та екологічно чистих видів транспорту.

Туризм дозволяє за короткий проміжок часу, без приваблення значних об'ємів капіталу та довготривалих строків підготовки створити нові робочі місця.

Таким чином, правильна організація туристичної діяльності сприяє доброму стану довкілля. В той же час туризм, як ні одна із галузей світової економіки, повністю залежить від стану навколишнього середовища людини.

Таблиця 4.2

Негативний вплив складових туристичної галузі на довкілля

Компонент туристичної індустрії	Фактори впливу на навколишнє середовище		
	Економічні	Соціально-культурні	Екологічні
1. Розміщення	Збільшення вартості оренди землі; втрата економічної незалежності.	Сезонність зайнятості та нижчі посади для місцевих працівників.	Інтенсивне використання ресурсів, забруднення води, ріст відходів і т.п.
2. Морські та річкові круїзи	Анклавність структур, мінімізм фінансових потоків прийомній стороні (на суші).	Використання закордонних працівників, нелегальна міграція.	Масивне забруднення твердими відходами; використання палива з шкідливими домішками.
3. Дозвілля та розваги	Тіньова діяльність. Трансфер прибутків, уникання від податків.	Запозичення іноземних культурних цінностей, зіткнення матеріальних та духовних інтересів. Споживче відношення до місцевої культури, розповсюдження субкультури.	Шумове забруднення. Деградація природних ресурсів та ландшафтів.
4. Харчування	Ріст імпорту як загрози місцевим виробникам.	Конфлікт з місцевим населенням, так як кращі продукти пропонуються туристам.	Ріст кількості пластикових упаковок; навантаження на сільське господарство у зв'язку із збільшенням споживання продуктів харчування.
5. Перевезення	Економічна слабкість через високу частку іноземного капіталу.	Нелегальна міграція.	Ріст переміщення створює додаткове шумове та повітряне забруднення.

Вплив туризму на навколишнє середовище

Туризм є динамічною галуззю, його вплив на довкілля постійно змінюється в зв'язку зі зміною туристичної мети, коливань процесів, що торкаються економічної та фізичної сфери, а також у зв'язку із зміною мети як туристів, так і приймаючих їх людей, коливань процесів, що торкаються економічного та фізичного середовища, а також у зв'язку з технологічними та іншими змінами у туристичній індустрії. Між виробниками туристичних послуг та захисниками навколишнього середовища можливі три типи взаємовідношень:

1) відносна незалежність, коли прихильники різних сторін поважають протилежну позицію, зберігаючи ізоляцію та намагаючись мінімізувати кількість контактів, однак така ситуація неможлива при масовому туризмі;

2) симбіоз (взаємна підтримка та взаємовигідне використання природних ресурсів, збереження та підтримка природних та археологічних зон, а також історичних пам'ятників є способом покращення взаємовідносин. Збереження (в контексті розвитку туризму) виражається в тому, що туризм:

- стимулює відновлення існуючих історичних місць, будівель та пам'ятників;
- сприяє трансформації старих будівель та територій в принципово нові туристичні можливості;
- підвищує відповідальність за управлінський та адміністративний контроль, що, в свою чергу, покращує якість взаємовідносин та дозволяє в більшій мірі задовольняти потреби клієнтів;

3) конфлікт, що виникає в результаті руйнівних дій туристів; збір гербаріїв, квітів, листя, частин рослин, необережне поводження з вогнем, вирубка ялинок та сосен,

засмічення лісів, прокладання пішохідних та велосипедних доріжок через лісовий масив, організація кемпінгів.

При дослідженні взаємовідносин між туристами та місцевим населенням розглядаються наступні ситуації:

- **з боку туристів** – дослідження попиту на туристичні послуги, особливостей місцевого населення, їхньої мотивації, очікування туристів;
- **з боку місцевого населення** – дослідження пропозицій ринку туристичних послуг, використання трудових ресурсів, місцевої туристичної індустрії;
- **з боку як туристів, так і господарів** – дослідження сутності, особливостей та наслідків контактів туристів та господарів.

Результатом дослідження є так званий поріг толерантності, що використовується для характеристики деякого критичного рівня взаємовідносин, за межами якого позитивне відношення місцевого населення до туризму змінюється негативним. Поріг толерантності залежить від місця, часу, культурної та економічної дистанції між гостями та господарями. Присутність туристів у відповідний період року істотно змінює звичайний соціальний уклад життя, виникає зростання соціальних ризиків.

Якщо великі міста здатні справлятися з великою кількістю туристів, то незначні за розмірами історичного значення містечка стикаються із зростаючими природними та функціональними проблемами, такими, як автомобільний рух, шум, забруднення і т.д. Інколи ці проблеми призводять до зміни місцевих галузей економіки, що в більшій мірі стають залежними від туризму та впливають згодом на зміну вигляду цілого регіону.

4.2. Екологічний туризм

Визначення екологічного туризму. Туризм – один з найекологічних природокористувачів. Роль туризму в екологізації суспільного життя збільшується. При цьому необхідно розрізнити поняття «екологічність туризму» та «екологічний туризм».

Екологічність або неекологічність туризму визначається мірою та характером впливу індустрії туризму на навколишнє середовище (атмосферу, водні ресурси, ґрунти, флору та фауну). **Екологічність** туризму – це конкретні функції для захисту та відновлення довкілля, неекологічність – негативний вплив на навколишнє середовище усіх видів туризму. Слід зауважити, що нема таких видів туризму, що не приносили б шкоди природі. При цьому люди все частіше починають задумуватись про екологічні наслідки мандрівок.

Існує чимало визначень екологічного, або екотуризму, кожне з яких виявляє ті чи інші важливі аспекти. В сукупності вони досить повно описують різноманіття та еволюцію уявлень про мету та завдання нової туристичної галузі.

Одним із найбільш визнаних визначень поняття «екотуризм» є визначення Міжнародного союзу охорони природи (МСОП): **екотуризм** – це мандрівка з відповідальністю перед довкіллям в межах відносно непорушених природних територій з метою вивчення та насолодження природою та культурними цінностями, що сприяють охороні природи, виявляють м'який вплив на довкілля, забезпечують активну соціально-економічну участь місцевих жителів та отримання ними переваг від цієї діяльності.

Згідно визначення з Вікіпедії, екотуризм, або екологічний туризм - вид туризму, що полягає у подорожах до природних недоторканих людиною та природоохоронних територій. Екотуристи намагаються не здійснювати значного впливу на територію, сприяючи самосвіті та створюючи можливість збору коштів на заходи зі збереження природи території, тим самим допомагаючи розвитку поселенської мережі території. Розвиток екотуризму часто розглядають як важливий засіб збереження довкілля для майбутніх поколінь.

Проте впродовж останніх років з боку екологів лунає все більше критики в бік екотуризму, особливо його розвитку на територіях природно-заповідного фонду. Багато фахівців у галузі охорони природи і заповідної справи схиляються до думки, що будь-який вплив туризму, в тому числі і екотуризму, є негативним для дикої природи. Це призводить до витоπτування рослинності, небезпеки виникнення пожеж, факторі занепокоєння для диких тварин, забрудненні водних джерел, засмічуванні території, вандалізмі тощо. Саме з цих міркувань, у 2010 році, до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» додано поправки, які забороняють всі види туризму на території природних заповідників.

Принципи та мета екотуризму

Основні принципи екологічної туристичної діяльності наступні:

- стимулювання та задоволення бажань спілкування з природою шляхом цільових мандрівок в недоторкані або мало видозмінені природні території;
- попередження негативного впливу на природу та культуру та переконання туроператорів та туристів

сприяти охороні природи та соціально-економічному розвитку території;

- поєднання відпочинку, розваг та екологічної освіти мандрівників;
- принесення вигоди місцевому населенню і не суперечення його інтересам та соціально-економічному розвитку;
- стати складовою частиною індустрії туризму.

Основним завданням екотуризму є екологічна освіта, підвищення культури взаємовідносин людини з природою, формування етичних норм поведінки в природному середовищі, виховання почуття великої відповідальності за долю природи та її окремих елементів, а також відновлення духовних та фізичних сил людини, забезпечення повноцінного відпочинку в умовах звичного природного середовища.

У сфері екотуризму часто включають поїздки, пов'язані з задоволенням любительських, професійних та наукових інтересів, з навчанням і освітою. До нього можуть бути приєднані такі види туризму, як релігійний, етнічний та лікувально-оздоровчий. Отже, об'єктами екологічного туризму можуть бути як природні, так і історико-культурні пам'ятки, природоохоронні території, місця компактного проживання етнічних груп населення, що зберегли власні звичаї та традиції, тим самим зацікавляючи рекреантів з інших регіонів та країн.

Функції екотуризму:

Виділяють наступні функції екотуризму:

- збагачення туристів життєво важливими екологічними знаннями;
- емоційне оздоровлення, позбавлення від «міського» стресу;

- соціалізація світогляду туристів шляхом формування їхньої екологічної культури;
- формування толерантного відношення до незнайомих культур та етносів, до їхнього способу життя та традицій, адаптованих до середовища проживання;
- створення нових робочих місць для місцевого населення;
- стимулювання традиційних форм природокористування, виробництва екологічно чистих продуктів харчування;
- ріст інвестицій які в інфраструктуру та сервіс, так і в охорону природи;
- ріст благоустрою місцевого населення та розвиток спеціальної освіти, скерованої на набуття туристичних та природоохоронних професій.

Проведені визначення, принципи та функції екотуризму показують, що доцільно розрізняти два трактування екотуризму – **вузьке (класичне)** та **широке**. Цікавим є те, що вузьке трактування екотуризму господарює в країнах, що володіють значними територіями : Канаді, США, Австралії. Таке трактування підтримують і розвивають, перш за все, представники «зеленого» руху. Широкого трактування дотримуються експерти з туризму та його дослідники із країн Західної Європи, що володіють вельми обмеженими ресурсами «дикої природи».

Види та типи екотуризму

Все різноманіття видів екотуризму доцільно поділити на 2 основні види:

1) **екотуризм в межах природоохоронних територій та акваторій** – розробка та проведення таких турів є

класичним напрямком в екотуризмі, а відповідні тури відносяться до екотурів у вузькому значенні даного терміну, їх можна віднести до «австрійської» моделі екотуризму;

2) **екотуризм поза межами природоохоронних територій (акваторій)** - до цього типу турів відносять дуже широкий спектр видів екологічно орієнтованого туризму, починаючи від агротуризму і закінчуючи круїзом на комфортабельному лайнері. Цю групу екотурів ідентифікують з «німецькою» або «західноєвропейською» моделлю.

Виділяють три основних типи екотуризму:

1) **класичний природний**, головним об'єктом якого є дика природа, що практично не відчула антропогенного впливу;

2) **рекреаційний**, головним об'єктом якого є території, видозмінені людиною, проте відносно екологічно прийнятні для рекреації та туризму;

3) **соціально-культурний**, суть якого полягає у знайомстві та вивченні, проте без будь-якого втручання, культури, звичаїв, способу життя, вірувань, особливостей взаємодії з довколишнім середовищем різних народів, що заселяють ту чи іншу територію.

В англійських країнах екотуризм умовно поділяють на **науковий, пізнавальний та рекреаційний**. До наукового екотуризму відносять експедиції вчених, літні польові практики студентів, інші мандрівки, що вимагають збору наукової інформації про відвідуваний регіон. Пізнавальний екотуризм – це екотуризм в класичному розумінні. Його різновидами можна вважати тури за спостереженням птахів, китів або екзотичних метеликів; ботанічні екскурсії; археологічні, етнографічні та палеонтологічні мандрівки; екосафари, тури для пошанувачів відео- та фотозйомки.

Основною метою рекреаційного екотуризму є відпочинок на природі, що може бути активним (пішохідні, лижні, кінні походи, альпінізм, спелеотуризм, різні види гірських та водних мандрівок) та пасивним (відпочинок в наметових містечках, пікніки, близькі прогулянки, рибальство, збір плодів на природі).

Тенденції розвитку екотуризму.

В цілому для розвитку екотуризму за останні роки характерні декілька тенденцій. З одного боку, екотуризм стає все більш різноманітним, постійно виникають нові види, з другого – зростає його інтеграція з іншими галузями туристичної індустрії.

Прихильники класичного природоохоронного екотуризму в його вузькому трактуванні, стурбовані зростаючим негативним впливом значних потоків екотуристів, закликають до виходу екотуризму за межі природоохоронних територій.

В масових видах курортного або екскурсійного туризму з'являються елементи екологічного туризму, наприклад, короткотермінові відвідування національних парків та інших природних територій. Всі ці тенденції, безумовно, призводять до деякого «розмиву» меж екотуристичної діяльності.

Екологічний туризм впливає за останні роки і на жорсткі форми туризму. Тепер багато туристів під час відпустки охоче поєднують двотижневі «пляжні» програми з короткими суто екологічними екскурсіями. Вони, хоча і надають перевагу комфортабельному відпочинку, проте в екологічно сприятливих умовах, стимулюючи власників готелів та владу курортів турбуватися про охорону довкілля, втілювати в індустрію туризму екологічні технології.

В Україні екологічний туризм успішно розвивається поки що в межах окремих природних територій, до яких

відносяться, в першу чергу, заповідники та національні парки. В окремих національних парках екологічний туризм став одним з основних напрямів їхньої діяльності, приносячи при цьому певний прибуток в місцевий бюджет. Цей процес призвів до того, що особливі природоохоронні території стали однією із організаційних форм охорони природних та культурних ландшафтів України. Проте такі форми діяльності здебільшого характерні для окремих природоохоронних територій «старожилів» даної діяльності, як Карпатський та Шацький національні парки, що функціонують понад 20 років та вдало поєднують наукові, природоохоронні та рекреаційно-туристичні види діяльності. Виходячи з рішень різних конференцій та наукових досліджень з питань розвитку системи екотуризму можна зробити припущення, що унікальний розвиток системи екотуризму України стримується наступними чинниками:

- відсутністю соціально-політичних та економічних умов, сприятливих для інвестицій у розвиток екотуризму;
- неспроможністю вітчизняних національних парків;
- відсутністю детальної інформації (включаючи спеціалізовану) про рекреаційні території в межах природоохоронних об'єктів;
- відсутністю туристичного продукту в рамках екотуризму, що відповідає зразкам міжнародного туристичного ринку;
- відсутністю у штатних працівників відповідних структурних підрозділів адміністрацій національних парків та інших природоохоронних територій достатнього досвіду та знань щодо організації екотуризму, зокрема, в питаннях маркетингу;

- відсутністю єдиних цивілізованих стандартів формування цін на послуги;
- недооцінюванням участі місцевого населення у розвитку екотуризму.

4.3. Природоохоронні території як ресурс екотуризму

Характеристика природоохоронних територій України. Правове регулювання.

Природно-географічні умови України сприяють формуванню на її території різноманітної флори та фауни. Флора України налічує 4 523 види судинних рослин, близько 800 видів мохоподібних, 1000 видів лишайникових, понад 4 000 видів водоростей., близько 15 000 видів грибів. Найбільшим різноманіттям флористично-фауністичних видів характеризується Кримський та Карпатський регіони, Кременецькі гори. Таким ж багатством та видовою різноманітністю відзначається фауна України, що нараховує 44 800 видів тварин, з них: хребетних – 694 види, птахів – 344, рептилій – 20, земноводних – 17, риб – понад 200, інших - 12 видів. Станом на 01.01.2019 ПЗФ України охоплював 8295 територій та об'єктів загальною площею 3,985 тис.га в межах сухопутної території та 402,5 тис.га в межах акваторії Чорного моря. Показник заповідності становить приблизно 6,6 відсотків. Більше половини (62%) площі ПЗФ України займають території та об'єкти загальнодержавного значення. Серед них 19 природних і 5 біосферних заповідники, 52 національних парки, 320 заказників, 136 пам'яток природи, 18 ботсадів,

20 дендрологічних та 7 зоологічних парків, 89 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Загальна площа територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення становить 2,5 млн. га, місцевого- 1,8 млн. га. Найбільший відсоток заповідності серед адміністративно-територіальних одиниць у м. Київ, Івано-Франківській, Хмельницькій та Закарпатській областях. Найменший – у Вінницькій, Харківській, Дніпропетровській, Черкаській та Миколаївській областях.

Верховною Радою України прийнято низку законів, що регулюють правові основи організації охорони природи та використання природних ресурсів на території нашої держави. Зокрема, **Закон України «про охорону навколишнього середовища» (від 25.06.1991 р.)** визначив основні вимоги щодо охорони природи та використання природних ресурсів, коло природних об'єктів, що підлягають правовій охороні, органи та громадські організації, що забезпечують охорону природи та регулюють використання природних ресурсів в межах України. **Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (від 16.06.1992 р.)** визначив правові основи організації, охорони та ефективного використання природно-заповідного фонду України, відтворення його природних комплексів та об'єктів. Тут висвітлена класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України, визначені форми їхньої власності та режим територій і об'єктів природно-заповідного фонду, їхній статус та завдання, вимоги щодо охорони природних комплексів тощо. Інші питання з охорони навколишнього середовища ВРУ і КМУ затвердили в урядових постановках та інших Законах України, зокрема у **«Лісовому кодексі України» (від 21.01.1994 р.)**, **«Кодексі України про надра» (від 27.07.1994 р.)**, **«Водному**

кодекси України» (від 6.06.1998 р.), «Земельному кодекси України» (від 13.03.1992 р.). Законом України «Про природно-заповідний фонд України» подається офіційне трактування цього поняття. У 2019 році Президентом України підписано 15 указів щодо створення чи розширення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а в 2020 році до переліку національних парків додалися Королівські Бескиди та Північне Поділля.

Природно-заповідний фонд України – це система ділянок суходолу і водного простору, природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду, тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

У Законі України «Про природно-заповідний фонд України» подано класифікацію територій та об'єктів ПЗФ України (стаття 3) та форми власності на території та об'єкти природно-заповідного фонду (стаття 4). До складу природно-заповідного фонду України входять як природні, так і штучно створені території та об'єкти. За О. О. Бейдиком природно-заповідні об'єкти або **природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси** – це геосистеми, до складу яких входять як природні так і антропогенні об'єкти, що використовуються в туристично-рекреаційному господарстві. Структура природно-антропогенних РТР відображена на рис. 4. 1.

Державний природно-заповідний фонд включає чотири структурних підрозділи:

- природоохоронну та науково дослідну складову (біосферні та природні заповідники, пам'ятки природи);

Рис. 4.1. Структура природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів

- природоохоронну та рекреаційну складову (національні парки і пам'ятки садово-паркового мистецтва);
- природоохоронну та ресурсовідновну складову (заказники природи);
- науково дослідну та природоохоронну складову (ботанічні сади, дендропарки та зоопарки).

Зазначимо, що різні види природоохоронних територій характеризуються різними ступенями заповідності. Наприклад, для рекреаційних потреб заповідники не використовуються. Найбільше значення для рекреаційно-туристичної сфери мають природні національні парки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва, зоологічні сади, пам'ятки природи.

Найвизначніші природоохоронні території зосереджені в Карпатах, Криму, Київській, Рівненській, Волинській, Херсонській областях, тобто в регіонах, найпридатніших для організації рекреаційно-туристичного господарства. (таблиця 4.3, 4.4).

Таблиця 4.3

Основні об'єкти природо-заповідного фонду України

Назва	Область	Рік створення	Площа, га
Національні парки			
1	2	3	4
Карпатський національний природний парк	Івано-Франківська область	1980	50 303
Шацький національний природний парк	Волинська область	1983	32 515
Національний природний парк «Синевир»	Закарпатська область	1989	40 400
Вижницький національний природний парк	Чернівецька область	1995	7928
Національний природний парк «Подільські Товтри»	Хмельницька область	1996	261 316
Національний природний парк «Святі гори»	Донецька область	1997	40 609

Продовження табл. 4.3

1	2	3	4
Яворівський національний природний парк	Львівська область	1998	7079
Деснянсько-Старогутський національний природний парк	Сумська область	1999	16 215
Національний природний парк «Сколівські Бескиди»	Львівська область	1999	35 684
Ужанський національний природний парк	Закарпатська область	1999	39 159
Національний природний парк «Гуцульщина»	Івано-Франківська область	2002	32 271
Галицький національний природний парк	Івано-Франківська область	2004	14 685
Національний природний парк «Гомільшанські ліси»	Харківська область	2004	14 315
Ічнянський національний природний парк	Чернігівська область	2004	9 666
Національний природний парк «Великий Луг»	Запорізька область	2006	16 756
Мезенський національний природний парк	Чернігівська область	2006	31 035
Національний природний парк «Голосіївський»	Київ	2007	4 525
Гетьманський національний природний парк	Сумська область	2009	23 360
Національний природний парк «Залісся»	Київська область	2009	14 800

Продовження табл. 4.3

1	2	3	4
Білоозерський національний природний парк «святі гори»	Київська, Черкаська область	2009	7 000
Слобожанський національний природний парк	Харківська область	2009	5200
Пирятинський національний природний парк	Полтавська область	2009	12000
Дворичанський національний природний парк	Харківська область	2009	
Черемоський національний природний парк	Чернівецька область	2009	
Сіверсько-Донецький національний природний парк	Луганська область	2009	
Дермансько-Острозький національний природний парк	Рівненська область	2009	
Національний природний парк «Чарівна гавань»	Автономна республіка Крим	2009	
Національний природний парк «Бузький Гард»	Миколаївська область	2009	6 138
Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	Миколаївська область	2009	35 223
Національний природний парк «Тузовські лимани»	Одеська область	2010	27 865
Верховинський національний природний парк	Івано-Франківська область	2010	12 023

Продовження табл. 4.3

1	2	3	4
Приазовський національний природний парк	Запорізька область	2010	78 127
Нижньосульський національний природний парк	Черкаська область	2010	16 879
Національний природний парк «Північне Поділля»	Львівська область	2010	15 588
Природні заповідники			
Природний заповідник «Горгани»	Івано-Франківська область	1996	5 344,2
Дніпровсько-Орільський природний заповідник	Дніпропетровська область	1990	3 766,2
Природний заповідник «Єланецький степ»	Миколаївська область	1996	1 675,7
Казантипський природний заповідник	Автономна республіка Крим	1998	450,1
Канівський природний заповідник	Черкаська область	1923	2 027,0
Карадазький природний заповідник	Автономна республіка Крим	1979	2 872
Кримський природний заповідник Філії «Леб'язжі острови»	Автономна республіка Крим	1923	44 175
Луганський природний заповідник Філії: Станочно-Луганський заповідник, «Стрільцьвський степ»	Луганська область	1968	2 122
Природний заповідник «Медобори»	Тернопільська область	1990	10 521
Природний заповідник «Мис Март'ян»	Автономна республіка Крим	1973	240

Закінчення табл. 4.3

1	2	3	4
Природний заповідник «Михайлівська цілина»	Сумська область	2009	
Опукський природний заповідник	Автономна республіка Крим	1998	1 592,3
Поліський природний заповідник	Житомирська область	1968	20 104
Природний заповідник «Розточчя»	Львівська область	1984	2084,5
Рівненський природний заповідник	Рівненська область	1999	42 288,7
Черемський природний заповідник	Волинська область	2001	2 975,7
Український степовий природний заповідник Філії: «Хомутівський степ», «Кам'яні могили», «Крейдова флора».	Донецька, Запорізька, Сумська області	1961	3 335,6
Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник	Автономна республіка Крим	1973	14 523

Таблиця 4.4

Природоохоронні території
загальнодержавного значення в Україні

Біосферні заповідники	Асканія-Нова • Дунайський • Карпатський • Чорноморський • Чорнобильський
Природні заповідники	Горгани • Дніпровсько-Орільський • Древянський • Єланецький степ • Казантипський • Канівський • Карадазький • Кримський Луганський • Медобори • Мис Март'ян • Михайлівська цілина • Опукський • Поліський • Розточчя Рівненський • Український степовий • Черемський • Хомутовський степ • Ялтинський гірсько-лісовий

Закінчення табл. 4.4

Національні природні парки	Азово-Сиваський • Білобережжя Святослава • Білоозерський • Бузький Гард • Великий Луг • Верховинський • Вижницький • Галицький • Гетьманський • Голосіївський • Гомільшанські ліси • Гуцульщина • Дворічанський • Дермансько-Острозький • Деснянсько-Старогутський • Джарилгацький • Дніпровсько-Тетерівський • Залісся • Ічнянський • Кармелюкове Поділля • Карпатський • Кременецькі гори • Мезинський • Нижньосульський • Пирятинський • Північне Поділля • Подільські Товтри • Приазовський • Припять-Стохід • Святі Гори • Синевир • Синьогора • Сіверсько-Донецький • Сколівські Бескиди • Слобожанський • Тузовські лимани • Ужанський • Хотинський • Чарівна гавань • Черемоський • Шацький • Яворівський • Королівські Бескиди • Північне Поділля • Кам'янська Січ • Олешківські піски • Зачарований край • Нобельський природний парк • Дністровський каньйон • Бойківщина • Приморський
Заказники	Алтагир • Бакирівський Великоанадольський ліс • Великоселецький • Дача Галілея • Жежавський • Касперівський • Малоперещепинський • Молочний лиман • Новий Світ • Серетський • Філофорне поле Зернова-Чистилівський • Шупарський • Яблунівський • Яйківський • Русько-Полянський • Липівський • Шуляцьке болото • Тарасів обрій • Сулинський • Мощенська діброва • Козацький вал • Старобердянське лісництво

В Україні розташовані такі всесвітньо відомі заповідники, як Асканія-Нова в Херсонській області (кінець XIX ст., 11 тис. га), Чорноморський у Херсонській та Миколаївській областях (1927 р., 57 тис. га), Карпатський у Закарпатській області (1968 р., 12 тис. га), Канівський у Черкаській області (1931 р., 1 тис. га), Ялтинський (1979 р., 2,9 тис. га) в Криму та ін.

Серед туристів дедалі більшої популярності набувають установи природно-заповідного фонду, що передбачають поліфункціональне використання території. Це національні парки та ландшафтні регіональні парки, де поруч з природоохоронною функцією відбувається рекреаційна діяльність.

Слід також знати, що в межах природно-охоронних територій України є Водно-болотні угіддя міжнародного значення. У Списку, який формується на виконання Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція), знаходяться 50 водно-болотних угідь міжнародного значення. У 2019 році до цього Списку в Україні внесено нові водно-болотні угіддя: Атак-Боржавське, Долина нарцисів, Печера Дружба, Чорне багно, Бурштинське водосховище, Витоки ріки Погорілець, Витоки ріки Прут, Ріка Дністер, Верхове болото «Надсяння», Лядова-Мурафа, Урочище Озірний-Бребенескул. Крім того, Мінприроди здійснює координацію діяльності 8 українських біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і Біосфера» та об'єкту Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». Також здійснюється координація української частини українсько-румунського біосферного резервату «Дельта Дунаю», українсько-польсько-словацького біосферного резервату «Східні Карпати», українсько-білорусько-польського біосферного резервату «Західне Полісся», українсько-польського біосферного резервату «Розточчя» та об'єкту Всесвітньої природної спадщини «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи». Така міжнародна співпраця дозволить раціонально використовувати природоресурсні

можливості території для розвитку екотуризму, враховуючи світовий досвід та власні можливості.

Залежно від цільового призначення, природоохоронного статусу, територіальної та ландшафтної структури заповідних об'єктів, С. М. Стойко виділив їхні основні функції:

1. Науково-дослідна, що полягає у можливості проведення в заповідних територіях систематичних стаціонарних досліджень, результати яких використовують при науковому обґрунтуванні раціонального природокористування, рекреаційного навантаження тощо.

2. Екологічна, що полягає у наданні платних, екологічних, соціальних і рекреаційних послуг туристам та екскурсантам. Це відіграє важливу роль у формуванні власних фінансових ресурсів установ МЗФ в умовах ринкових відношень.

3. Соціальна, що властива національним паркам, охоронним ландшафтним районам, паркам-пам'яткам садово-паркового мистецтва. Вона полягає у забезпеченні рекреаційними ресурсами населення міст та індустріально-промислових агломерацій.

4. Природо-пізнавальна, що властива екосистемам як природного, так і культурного походження. Туристи та краєзнавці мають змогу ознайомитись з визначними пам'ятниками та явищами природи, пейзажним різноманіттям територій, побачити екзотичних тварин та рослин, відвідати історичні місця та споруди тощо.

5. Культурно-освітня та дидактична полягає у сприянні розвитку загальноосвітньої сфери людини, розширенні її природно-краєзнавчого світогляду, вихованні природоохоронної активності та відповідальності за стан природи як світового та національного багатства.

6. Ландшафтно-естетична, що полягає у розумінні людиною важливого значення навколишньої природи, розуміння природного естетизму. Завдяки цьому в Україні у XIX ст. створювались ландшафтні парки (Софіївка, Олександрія, Тростянець тощо), ботанічні сади, брались під охорону скелі, старі дерева тощо.

В літературі існує таке поняття, як пейзажно-естетична оцінка ландшафту та коефіцієнт вибірковості. О. О. Бейдик вважає, що пейзажно-естетичні властивості ландшафтів поряд з їх технологічною придатністю є головним чинником територіального розподілу рекреантів. Вони залежать не тільки від природних чинників, але й від характеру антропогенізації ландшафтів, тобто здатності змінюватись при їхньому цілеспрямованому перетворенні.

Об'єктами оцінки пейзажно-естетичних властивостей ландшафту є:

- **Окремі території, що мають відмінні за своїми властивостями оцінки** (лісові, лукові, степові, скельні, болотні, озерні, лісо-лукові, озерно-болотні та ін.). Усі ці відмінності зумовлені внутрішньою структурою (складом порід, характером мікрорельєфу, кам'янистості або скелястості поверхні, наявності в межах її території водних об'єктів тощо).
- **Зони сполучення різко контрастних ареалів ландшафту** (ліс-луки, вода-ліс тощо). Сюди зараховано унікальні та пізнавальні об'єкти природи; печери, скелі, водоспади та ін.
- **Окремі елементи ландшафту, що мають вигляд точкової території** та дають змогу споглядати багатопланові краєвиди та панорами (вершини, хребти, окремі точки, перевали а ін.

Критерієм такої пейзажно-естетичної оцінки є загальний обсяг інформації при його зовнішню та морфологічну структуру, тобто про різноманітність рельєфу, рослинних формацій, наявності водних об'єктів тощо. Це інформує ландшафт і збільшує його пейзажно-естетичну цінність. Показниками вибірковості ландшафтів за їхньою пейзажно-естетичною цінністю може бути відносна щільність рекреантів на однорідних за технологічними властивостями угіддях або їхніх сполученнях при обов'язковій рівності інших умов (транспортна чи пішохідна доступність, якість обслуговування тощо). Непрямими показниками густоти рекреантів є щільність стежкової мережі, кількість стоянок, стадій дигресії ландшафтів.

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що площа природоохоронних територій складає близько 6,6% площі території України станом на 2020 рік. У перспективі цей показник заплановано збільшити до 15%.

Екотуризм на природоохоронних територіях

Як було зазначено вище екотуризм є найбезпечнішим екологічним видом природокористування. В його рамках пізнання може йти в руслі або освітнього процесу, або простого ознайомлення. В першому випадку освітній процес пов'язаний з цілескерованим та тематичним отриманням відомостей про елементи екосистеми, у другому – з непрофесійним спостереженням за природою. Оздоровлення може проходити в **пасивній** (стаціонарне знаходження в природному середовищі), **активній** (пов'язаний з переходами туриста від одного природного об'єкту до наступного) та **спортивній** (подоланні природних перешкод при проходженні маршруту) формах.

Доцільна диференціація форм екотуризму в залежності від інтенсивності рекреаційної діяльності при його практичній організації на природоохоронних територіях, де функціональне зонування передбачає різні режими природокористування. Така диференціація проводиться з врахуванням двох можливих позицій. Перша базується на тому, що реалізуюча форма екотуризму є агресивнішою при інтенсивнішому переміщенні туриста в природному просторі. Інтенсивність визначається протяжністю та швидкістю активного пересування туриста. В основі другої позиції лежить принцип раціонального дослідження природних ресурсів. Його сутність полягає у науково-пізнавальній інформації, що несе в собі об'єкт природи. Ця інформація повинна використовуватись в найповнішому обсязі. Тому якщо цей об'єкт або екосистема є особливо цінними, їхній потенціал не вартує використовувати в формі ознайомлення. Краще замінити їх на менш цінні об'єкти, використання яких в рекреаційно-ресурсному циклі не погіршить якості туристичного обслуговування, проте зменшить навантаження на унікальні об'єкти природи. На відміну від першої позиції раціональне використання пізнавального потенціалу дозволяє розумно розподілити туристичний потік.

Найважливішою ланкою в розвитку екотуризму є наступні природоохоронні території, що мають певні переваги при порівнянні з іншими територіями:

- розташовуються в наймальовничіших, привабливих, цікавих з пізнавальної точки зору місцях;
- володіють сформованою системою обслуговування туристичних груп, відпрацьованою системою туристичних маршрутів, досвідом організації просвітницької діяльності;

- володіють відповідною інфраструктурою та підготовленим персоналом;
- формують ставлення місцевого населення до конкретного місцевого резервату та існуючим на його території екологічним обмеженням на господарську діяльність.

Ресурсами екотуризму є об'єкти матеріальної та духовної культури, що невід'ємно пов'язані з навколишнім природним середовищем. Включення в програми екотурів відвідування історико-культурних пам'яток є на сьогодні світовою тенденцією. Також слід зауважити, що до ресурсів екотуризму відносяться тільки ті пам'ятки історії та культури, що знаходяться на території ПЗО та інших привабливих природних ділянках або розташовані в безпосередній близькості від них.

Розвиток екотуризму на території заповідників та національних природних парків.

З тих чи інших причин, лише заповідники та національні парки володіють потенціалом, необхідним для розвитку екотуризму:

1) мережа заповідників та природних національних парків охоплює унікальні привабливі ландшафти та екосистеми, не порушені діяльністю людини;

2) заповідники та їхні відділи є мережею науково-дослідних закладів, що охоплюють різні природні зони, обумовлюючи їхню перспективність для організації туризму, студентських практик, волонтерських програм;

3) поєднання еколого-просвітницької та екотуристичної діяльності на базі заповідників значно підвищують ефективність екологічної освіти та дозволить привернути увагу громадськості до питань охорони природи.

Розвиток туризму в заповідниках та національних природних парках допустимо при наступних умовах:

- туристи не повинні порушувати екосистеми заповідників та національних природних парків;
- рішення наукової діяльності в конкретному заповіднику або національному парку повинні прийматись на основі експертного аналізу;
- для заповідників та національних парків не прийнятні масові види туризму;
- потік туристів в заповідники та національні прати повинен обмежуватись та ретельно регулюватись;
- для розвитку екотуризму повинні використовуватись буферні зони заповідників та національних парків, а також суміжні території;
- заповідники та національні парки можуть отримувати прибуток, виступаючи в якості організаторів екскурсійних програм на місцях, пропонуючи відвідувачам можливі послуги;
- туристична діяльність повинна здійснюватись на методичні базі заповідників та національних парків, в тісній кооперації з іншим науковими та еколого-просвітницькими відділами;
- підбір клієнтів і організація екскурсій для відвідування заповідників та національних парків повинні здійснюватись через сітку спеціалізованих турагенств та турсоператорів;
- діяльність заповідників та національних парків не повинна бути збитковою.

До основних проблем, що перешкоджають розвитку туризму на природоохоронних територіях України відносять наступні:

- відсутність єдиних методів визначення рекреаційного навантаження та моніторингу, а також чіткого

правового забезпечення рекреації в заповідниках та національних парках;

- відсутність розвинутої інфраструктури;
- відсутність інформації про райони проведення турів та еколого-пізнавальних програм, а також спеціалізованої інформації;
- відсутність маршрутів і програм, розроблених для різних категорій туристів, а також турпродукту, що відповідає стандартам на міжнародному ринку;
- відсутність досвіду та знань працівників природоохоронних територій для успішної організації туризму;
- відсутність достатнього різноманіття платних послуг та продукції, єдиних цивілізованих стандартів формування цін на послуги, що надаються туристові;
- відсутність рекламно-інформаційних матеріалів та можливостей виходу на міжнародний ринок екотуризму;
- відсутність механізмів, при яких частина фінансових надходжень від екотуризму скеровується на потреби місцевих мешканців, а також недооцінення необхідності участі місцевого населення у розвитку екотуризму.

Щоб вирішувати ці проблеми, необхідно розвивати не масові, а альтернативні види туризму, що сприяли б охороні природних комплексів і одночасно допомагали б розв'язувати завдання, пов'язані з екологічним просвітництвом та отриманням рекреаційного ефекту. Тому туристичною спеціалізацією природоохоронних об'єктів повинно бути обслуговування туристів, для яких головними видами рекреації є заняття, що базуються не на споживанні екологічних ресурсів, а на спілкуванні з природою.

Необхідно розвивати пізнавальні форми туризму та популяризувати серед населення екологічні та культурно-історичні знання, що сприяє привабливості на відпочинок освічених людей. Одним із важливих завдань розвитку пізнавальних форм туризму є туристичні маршрути або екологічні стежки, що розширюють в екскурсантів знання про процеси і явища довколишньої природи. Друге завдання – виховання екологічної культури поведінки людини як частини загальної культури взаємовідносин людей одним з одним та відношення людини до природи. Екологічні маршрути та стежки також є регуляторами потоку туристів, розподіляючи їх в різних напрямках по природоохоронних об'єктах, знижуючи тим самим туристичне навантаження на природне середовище.

Однак освітній аспект в українському екотуризмі розвинутий досить слабо – частіше екскурсії або тури виявляються скерованими на демонстрацію визначних місць, екзотичних «чудес» і «красот» природи, а не на усвідомлення екологічних проблем та активної участі у їхньому вирішенні. Швидше можна говорити про успішну реалізацію тих чи інших конкретних принципів екотуризму, а не про наявність «абсолютно позитивних» прикладів розвитку екотуризму в Україні.

Найбільш оптимальними умовами для розвитку екотуризму володіють національні парки. Основними вилами туристичних послуг і товарів для національних парків можуть бути розроблені, обладнані та підконтрольні парку постійні маршрути; освітні та консультативні послуги різних типів; організація спортивного, пригодницького, зеленого, сільського, лікувального та реабілітаційного туризму; спеціальні екологічні та еколого-культурні тури;

екскурсійні послуги, в тому числі в межах околиць парку, проведення спеціальних заходів та акцій (ярмарки, аукціони, фестивалі, конкурси тощо); підконтрольні заготовлення туристами так званих дарів природи, продаж екологічно чистих місцевих продуктів харчування; екотехнологічні послуги розміщення та транспортні послуги; прокат туристичного спорядження; виготовлення та продаж сувенірів, в тому числі і поштових марок; продаж торговельних знаків з екологічною символікою парку, рекламні послуги; виготовлення і продаж спеціальної аудіо-, фото- і кінопродукції .

Режим заповідників, найсуворіший при порівнянні з іншими видами природоохоронних територій, накладає максимальні обмеження на організацію екологічного туризму. Специфіка заповідників як резерватів, створених для вирішення низки науково-дослідних завдань, дає можливість використовувати їх для наукового екологічного туризму. Проте для його розвитку необхідне виділення спеціальних зон, строге дотримання прийнятої природоохоронної системи і чітке нормування кількості відвідувачів.

Успішний розвиток екотуристичної діяльності на території національних парків (частково, заповідників) зможе додатково сприяти привабленню власних засобів. Джерелами поступлення можуть бути орендна плата за виділення парком землі під будівництво закладів туристичної сфери, розробка додаткових тарифів за відвідування парку, ліцензійна діяльність на відрахування від фірм, що планують організувати в літній час найбільш популярні серед відвідувачів кінні, водні та веломаршрути (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Елементи туристичного знакування в межах природоохоронної території

Вплив туристичної діяльності на екологію природоохоронних територій.

Різні види туристичної діяльності на території заповідників та національних парків часто призводять до негативних наслідків (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Наслідки туристичної діяльності на території заповідних зон

Туристична діяльність	Впливаючі фактори	Наслідки
1	2	3
Класичний екотуризм		
Мандрівки/ прогулянки	Прокладання стежок/ доріжок	Руйнування рослинності
	Ходьба	Викликає руйнування рослинності, ерозію та ущільнення ґрунтів.
Спостереження за тваринами (фотографування)	Фізична присутність	Тварини пригнічуються, їм заважають в період виведення потомства і під час полювання
	Годування тварин	Поведінкові зміни, зміщення видів
	Обладнання штучних водойм та місць сольової підгодівлі	Неприродна концентрація тварин, ерозія та ущільнення ґрунту, пошкодження рослинності при ходьбі.
Прогулянки на човнах	Фізична присутність	Внесення дисбалансу в життя тварин, що проживають у водному середовищі, пошкодження водної рослинності (перш за все в малих водоймах).
Кемпінг/пікнік	Обладнання табору, ходьба	Ерозія та ущільнення ґрунту, руйнування рослинності при ходьбі.
	Шумове навантаження	Негативний вплив на тваринний світ
	Сміття	Евтрофікація, небезпека для тварин, негативний вплив на ландшафт.
	Збір дров для вогнища	Руйнування біотипу, ерозія та видалення поживних речовин (перш за все в горах); небезпека лісових пожеж.
	Вмивання з милом в водоймах.	Забруднення водойм та евтрофікація.

Продовження табл. 4.5

1	2	3
Купівля сувенірів	Купівля пір'я, частин тіла тварин, живих організмів.	Зменшення рідкісних видів.
	Купівля коралів, раковин.	Руйнування рифів, зменшення видів.
Пригодницький екотуризм		
Альпінізм/ треккінг	Фізична присутність, ходьба	Ходьба викликає руйнування рослинності, внесення дисбалансу.
	Буріння отворів, вапнякові сліди.	Пошкодження скель та погіршення їхнього зовнішнього вигляду.
Занурення в воду / плавання	Відколювання коралів	Пошкодження рифів.
	Підводне полювання	Зменшення видів риб.
Водні екскурсії та маршрути	Фізична присутність	-
	Прогулянки по суходолу	При ходьбі пошкоджується рослинність на берегах водойм
Рафтинг	Посадка на пліт та причалювання плоту	Ерозія та ущільнення ґрунту, нанесення шкоди рослинності на березі через ходьбу.
	Транспортування плоту	Ерозія та ущільнення ґрунту, нанесення шкоди рослинності; випадково можна задавити тварину.
Авіаспорт	Присутність літальних апаратів	Внесення дисбалансу в життя тварин
	Транспортування літальних апаратів	Ерозія та ущільнення ґрунту, нанесення шкоди рослинності; випадкової шкоди тваринам.

Закінчення табл. 4.5

1	2	3
«Споживчий» екотуризм		
Полювання	Перевищення квоти на відстріл тварин.	Зменшення видів тварин.
	Полювання за межами виділених ділянок.	Зменшення видів тварин, внесення істотного дисонансу в життя тваринного світу.
	Порушення етичних принципів полювання.	Страждання тварин, гниття м'яса.
Спортивне рибальство	Перевищення квот	Зменшення видів риб, зміщення видів.

Як видно з таблиці, більшість видів рекреаційної та туристичної діяльності все ж таки шкодять заповідним зонам.

4.4. Рекреаційні навантаження на ландшафтні комплекси

Характеристика рекреаційних навантажень.

За останній час збільшилась кількість людей, які захоплюються туризмом, що обумовлює розширення територій, охоплених в тій чи іншій мірі туристичною діяльністю.

В зв'язку з цим проходить збільшення рекреаційного навантаження на природні комплекси, що призводить до деградації цих комплексів. Для збереження ландшафтних комплексів необхідно встановити нормативи рекреаційного впливу на них.

У світовій практиці рекреаційного використання природних комплексів спостерігаються великі відмінності в нормативах.

Наприклад, площа пляжних територій для відпочивальників визначається в різних країнах з розрахунку від 5...15м². Це норма навантаження на дану територію. Проте на багатолюдних курортах ці норми в пік сезону не дотримуються, і на одну людину в результаті скупчення людей подекуди припадає до 1м² і менше.

Різні природні комплекси та їхні складові елементи істотно відрізняються між собою за величиною потенційної стійкістю до рекреаційних навантажень.

Стойкість природного комплексу до рекреаційних навантажень називається його здатністю протистояти цим навантаженням до певної межі. Перевищення навантаження призводить до втрати здатності природного комплексу до самовідновлення.

Під **навантаженням** розуміють відвідування певною кількістю туристів одиниці площі природного комплексу за одиницю часу.

Навантаження буває:

- **критичне** – коли в природних комплексах можуть пройти незворотні зміни;
- **допустиме** – близьке до критичного, проте воно не призводить до критичних змін;
- **недопустиме** – коли в природних комплексах вже пройшли незворотні зміни.

Найбільшою проблемою для ландшафтних комплексів є допустиме навантаження.

Допустиме рекреаційне навантаження – максимальне навантаження, що може витримати туристична територія без серйозної шкоди для місцевих ресурсів, без

негативного враження від поїздки, без виникнення соціально-економічних проблем в населення.

Допустиме рекреаційне навантаження поділяють на три основні види:

1. **Екологічне допустиме навантаження** – це рівень відвідуваності туристичної території, перевищення якого призводить до негативних екологічних наслідків. Проходить це або в результаті дії туристів, або внаслідок негативних наслідків від функціонування туристичної інфраструктури.

2. **Рекреаційне соціально допустиме навантаження** – рівень відвідуваності туристичного об'єкту, перевищення якого призводить до погіршення вражень від мандрівки.

3. **Місцеве соціально допустиме навантаження** – рівень відвідуваності території, перевищення якого призводить до негативних наслідків для місцевої культури та погіршення взаємовідносин місцевого населення з туристами.

Визначення норми рекреаційного навантаження.

Вплив людини на природні комплекси розвивається поетапно. Розглянемо ці етапи.

1. Діяльність людини не вносить в природний комплекс ніяких природних змін.

2. Рекреаційний вплив людини відображається у встановленні нещільної сітки стежок, в появі серед трав'яних рослин окремих світлолюбивих видів, в початковій фазі руйнування трав'яного покриву.

3. Стежкова мережа ще порівняно густа, в трав'яному покриві переважають світлолюбіві види, починають з'являтися також лучні трави, потужність трав'яного покриву зменшується, на позастежкових ділянках відновлення лісу все ще задовільне.

4. Стежки щільною сіткою пролягають через ліс, в складі трав'яного покриву кількість власне лісових видів незначна, життєздатних молодих дерев віком 5-7 років фактично нема, трав'яний покрив зустрічається фрагментарно, біля стовбурів дерев.

5. Повна відсутність трав'яного покриву і молодих дерев на вибитій площі – окремі екземпляри бур'янів та однорічних видів трав.

Межа стійкості природного комплексу, тобто межа, після якої настають незворотні зміни, проходить між третім і четвертим етапами. Відповідно за гранично допустиме приймається те навантаження, що відповідає третьому етапу. Незворотні зміни в природному комплексі починаються на четвертому етапі, а загроза загибелі лісових насаджень – на п'ятому етапі. Перший, другий, частково третій етапи впливу людини на рослинний покрив з точки зору естетичної привабливості природного комплексу в більшості випадків слід визнати позитивним.

Під нормою рекреаційних навантажень зазвичай розуміють одночасне навантаження, що вимірюються кількістю людей за одиницю часу на одиницю площі. Якщо в це поняття ввести період інтенсивного рекреаційного використання територій протягом доби, можна отримати більш достовірне навантаження на природний комплекс протягом заданого часу.

Рекреаційне навантаження є тим показником, що відображає сукупний вплив рекреаційної діяльності на ландшафтні комплекси. У відношенні існуючого досвіду нормування рекреаційних навантажень необхідно зауважити наступні особливості:

1. В якості джерела впливу, який необхідно нормувати, приймається кількість відпочивальників (рекреантів).

Разом з тим не враховується такі фактори рекреаційного впливу, як транспортні засоби рекреантів та будівництво різного роду інфраструктурних споруд. Фактично проводиться нормування не рекреаційного навантаження, а потоку рекреантів, туристів та екскурсантів.

2. Немає єдиної думки відносно системи вимірювання рекреаційного навантаження. Так, в якості одиниці виміру різними авторами приймаються наступні показники: а) кількість осіб, які можуть одночасно знаходитись на одиниці площі території; б) кількість людей, які можуть одночасно знаходитись на одиниці площі території при певному періоді її експлуатації; в) кількість туристів, які перебувають за добу на рекреаційних об'єктах протягом сезону; г) кількість відпочиваючих, які проходять по одиниці площі за одиницю часу; д) одночасна кількість відпочивальників на одиницю площі з врахуванням сумарного часу виду відпочинку за досліджуваний період.

3. Норми рекреаційних навантажень встановлюються по-різному для: 1) різних типів одного з ландшафтних компонентів; 2) різних типів ландшафтних комплексів; 3) окремих видів рекреаційної діяльності; 4) різних функціонально-ландшафтних систем і 5) різних сумісних варіантів.

4. Для одного і того ж об'єкту при однотиповому використанні норми рекреаційних навантажень можуть відрізнятись в залежності від критерію їхнього визначення – функціонального або екологічного. Практичне застосування норми навантажень в таких випадках ускладнено.

Рекреаційне навантаження має два аспекти – **кількісний та якісний**.

Кількісний аспект. Існуючі показники в більшій мірі оцінюють відвідуваність та одночасне рекреаційне на-

вантаження, проте не відображають реального навантаження. В кількісному аспекті того чи іншого показника повинна відображатись не тільки кількість рекреантів за одиницю часу на одиницю площі, але і протяжність їхнього перебування в межах об'єкту рекреації. Одинакова кількість рекреантів за однаковий досліджуваний період може виявляти різне за протяжністю рекреаційне навантаження. Наведений фактор необхідно враховувати при розробці методики вимірювання навантаження та визначення рекреаційного потенціалу.

Норми навантаження не повинні перевищувати допустимих об'ємів рекреаційного використання, їх слід визначати не окремо за різними критеріями, а шляхом їхнього співвідношення та пошуку оптимальної величини з точки зору технологічних особливостей окремих видів рекреації, психофізичної комфортності відпочинку та стійкості ландшафтів до антропогенного навантаження. Ключове значення мають норми допустимого одночасного рекреаційного навантаження, річні та встановлені на більш тривалий період, що дозволять уникнути дискомфорту рекреаційного процесу, деградації ландшафтів та враховувати так звану втому природних комплексів.

Допустимі об'єкти рекреаційного використання території вираховуються з врахуванням впливу не рекреаційних видів діяльності. В межах тих ландшафтів, де крім рекреаційної діяльності представлені ще інші види господарського використання, норми допустимого рекреаційного навантаження повинні бути пропорційно знижені. Такі норми будуть реальними на відміну від можливих, що визначаються з умовою виконання ландшафтом тільки рекреаційних функцій.

Якісний ефект. Норми рекреаційних навантажень не можуть бути встановлені без аналізу ландшафтної та функціонально-господарської структури території. Перш за все, у різноманітні ландшафтних комплексів необхідно виділяти власне рекреаційні ландшафти – природні та антропогенні ландшафтні комплекси, що створені (перетворені) для виконання безпосередньо рекреаційних функцій. Незначне зосередження рекреаційних ландшафтів можемо спостерігати за межею міста на приміських територіях, курортних місцевостях.

Одним з визначальних факторів нормування є також величина екологічного потенціалу ландшафтного комплексу; його здатність до самоочищення; стійкість до тих чи інших видів рекреаційних, а при поліфункціональному використанні – всього комплексу антропогенних навантажень. Необхідний аналіз структури рекреаційного використання ландшафтних комплексів у зв'язку з тим, що окремі види відпочинку відрізняються технологічними особливостями та вимогами психофізіологічної комфортності рекреаційного процесу, виявляють неоднакове за протяжністю та впливовим видом навантаження.

До низки критеріїв визначення рекреаційних навантажень відносяться наступні:

- для визначення рекреаційного навантаження необхідно знати кількість туристів, що відвідують ту чи іншу територію, а також розподіл туристичних потоків за сезонами та місяцями року;
- для визначення норми рекреаційних навантажень, необхідно оцінити туристичну інфраструктуру, наприклад, за сталими показниками, як: кількість номерів в готелях, кількість місць в санаторно-курортних закладах та закладах відпочинку; рівень

розвитку транспортної сітки; обладнання основних туристичних маршрутів;

- при визначенні рекреаційних навантажень на ландшафтні комплекси слід враховувати основні види впливу туристів на довкілля;
- при визначенні норм рекреаційних навантажень необхідно враховувати те, що ці норми змінюються з освоєнням туристами туристичної території;
- показники рекреаційних навантажень слід диференціювати в залежності від різних напрямків туристичної діяльності; різних типів туристичних територій; окремих компонентів природних ландшафтів; функціонально-господарської специфіки територій.

Контрольні запитання та завдання

1. *Які виділяють типи туристичного природокористування? Коротко проаналізуйте кожний.*
2. *Які основні види впливу туризму на довкілля?*
3. *Які особливості та напрями впливу туризму на соціальне середовище?*
4. *В чому полягає екологічність та неекологічність туризму ?*
5. *Які існують підходи до визначення екотуризму?*
6. *Чи можна розглядати екотуризм як один з найбільш ресурсозберігаючих видів туризму?*
7. *Які основні завдання та принципи екотуризму?*

8. Які моделі екотуризму ви знаєте? Які функції реалізуються в межах кожної з них?
9. Які ви знаєте категорії природоохоронних об'єктів?
10. Чому власне об'єкти природоохоронних територій слугують базою для розвитку екотуризму?
11. Які особливості впливу туристичної діяльності на екологію заповідних територій?
12. Назвіть та проаналізуйте найцінніші природозаповідні території України.
13. Що таке «рекреаційне навантаження»?
14. Які різновиди та форми рекреаційних навантажень ви знаєте?
15. Як проводиться визначення рекреаційного навантаження?
16. Проведіть оцінку екотуристичного потенціалу будь-якого регіону нашої країни.
17. Охарактеризуйте одну із природоохоронних територій вашого регіону за наступним планом: а) географічне положення об'єкту; б) природні умови та їхня оцінка; в) ландшафти та їхня комплексна оцінка; г) історико-культурний спадок території; д) особливості туристичного використання; е) туристичні маршрути та екологічні стежки, їхня характеристика.
18. Якщо в вашому регіоні є приклади розвитку екотуризму, складіть характеристику екотуристичного маршруту, де врахуйте: а) тип маршруту; б) його тривалість; в) протяжність та склад маршруту; г) сезонність функціонування; д) принципи екотуризму та їхня реалізація; е) програма маршруту; є) популярність маршруту; з) використовувані туристичні ресурси.

Література до теми

1. Алейникова Г. М., Бовсуковская А.Я., Голубничая С.Н, Данильчук В.Ф. Методология оценки рекреационных территорий. Донецк: ДИТБ, 2003. 236 с.

2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу. К.: Київ. ун-т. 2001. 395 с.

3. Брусак В. П., Зінько Ю В. Географічні дослідження в заповідниках // Природничі дослідження на Розточчі: Зб. наук.-техн. праць. Львів: Вид-во Укр. ДАТУ. 1995. С. 5-14.

4. Гетьман В. І. Основні завдання та проблеми розвитку екотуризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України // Гори і люди (у контексті сталого розвитку): Матеріали міжн.конф. Рахів. 2002. С. 304-313.

5. Гетьман В. І. Платні рекреаційні послуги установ природно-заповідного фонду України: Законодавчі норми та економічні можливості // УГЖ. 2002. №1. с. 58-64.

6. Департамент агропромислового розвитку. Праліси. [Електронний ресурс] : <https://www.apr.adm-km.gov.ua/news/view/299-Bukov%D1%96-pral%D1%96si-%D1%96-davn%D1%96-bukov%D1%96-1%D1%96si-Karpat-ta-%D1%96nshih-reg%D1%96on%D1%96v-Yevropi>

7. За матеріалами ТСН.ua «Подільські Товтри». [Електронний ресурс] : https://tsn.ua/osoblyva_ukraina/podilski-tovtri-nepovtorni-pagorbi-analogiv-yakim-u-sviti-nemaє-310385.html

8. Заповідники і національні природні парки України загальнодержавного значення. Довідник. К., 1998. 240 с.

9. Наукові праці Лісівничої академії наук України «Екологія, ценотична гетерогенність формації бука лісового в Україні та збереження пралісових екосистем» 2018 рік-Львів . [Електронний ресурс]: <http://fasu.nltu.edu.ua/index.php/nplanu/article/view/255>

10. Коржик В. Буковина для всіх. Маршрути екотуризму. Чернівці, 2002. 112 с.

11. Ковальчук С.І., Кучинська О.П., Чайка Н.А. «Національний природний парк “Подільські Товтри” - осередок охорони природних цінностей Поділля». [Електронний ресурс]: https://www.researchgate.net/profile/Andrey-Kovalchuk-2/publication/318379167_Menedzment_ekosistem_prirodno-zapovidnih_teritorij_Management_of_ecosystems_in_protected_areas_In_Ukrainian/links/59665085458515e9af990d4d/Menedzment-ekosistem-prirodno-zapovidnih-teritorij-Management-of-ecosystems-in-protected-areas-In-Ukrainian.pdf#page=156

12. Петранівський В. А., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство : навч. пос. / За ред. Ф. Д. Заставного. К.: Знання. 2006. 575 с.

13. «Подільські Товтри» .[Електронний ресурс]-Режим доступу: <https://7chudes.in.ua/nominaciyi/podilski-tovtry/>

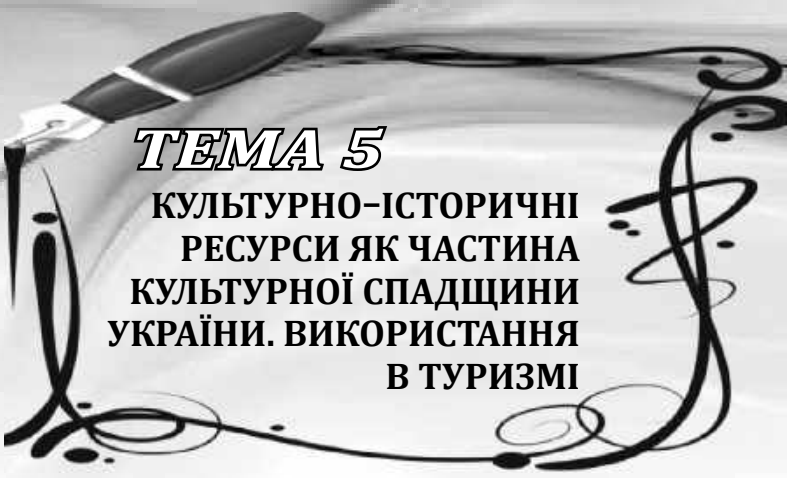
14. Стойко С., Єрмоленко Ю. Карпати очима допитливих. Львів : Каменяр. 1950. 82 с.

15. Стойко С., Гадач Є., Шимон Т. Заповідні екосистеми Карпат. Львів : Світ. 1991. 162 с.

16. Тернопільське ОУАМГ . Природний заповідник «Медобори». [Електронний ресурс]: <https://ternopillis.gov.ua/derzhlisgospi/prirodnii-zapovidnik-medobori.html>

17. Шоробура І., Долинська О., «Туризм Хмельниччини» [Електронний ресурс] : https://goik.univer.kharkov.ua/wp-content/files/issue_25/25_16.pdf

18. <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>

ТЕМА 5
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ
РЕСУРСИ ЯК ЧАСТИНА
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ
УКРАЇНИ. ВИКОРИСТАННЯ
В ТУРИЗМІ

Ідентифікація держави неможлива без вивчення, формування та збереження історичної, культурної та національної свідомості народу, що безпосередньо уособлюється через культурно-історичну спадщину. Охоплюючи досвід, цінності, норми, звичаї різних поколінь, культурно-історична спадщина відтворює багатовікову історію розвитку суспільства шляхом взаємовпливу різних культур та народів впродовж тривалого часового періоду, тим самим формуючи неповторне культурно-історичне середовище чи простір, що візуалізується матеріально та наповнюється духовно. Візуальний компонент (будинки, пам'ятники, меморіальні місця, сакральні комплекси тощо), доповнений інформаційною складовою, формує суспільні погляди громадян стосовно виникнення, розвитку та еволюції народу зокрема та нації загалом. Проте кожне суспільство по-різному відносилось до історичного надбання, в

результаті чого значна його частина втрачена внаслідок війн, цілеспрямованого імперського знищення, тоталітарних режимів, тим самим формуючи ідеологічні умови занепаду культури. Для України, що впродовж тривалого періоду не мала власної державності, а її культурно-історична спадщина зазнавала та далі зізнає цілеспрямованого знищення, це питання є надзвичайно актуальним. За підрахунками фахівців, в Україні лише в ХХ ст. знищено близько 10 тисяч архітектурних об'єктів, що мали культурно-історичну цінність. Щонайменше на 700 з них збереглася фіксаційна документація різного ступеня докладності (малюнки, фото, описи тощо), що дозволяє в подальшому їхнє часткове відтворення, все решта втрачено незворотньо та остаточно [4]. Тому вивчення культурно-історичної спадщини України – як потенційної можливості реалізації національної доктрини розвитку держави не лише сприятиме еволюції національної свідомості, а й формуватиме позитивний імідж України, як самодостатньої держави на міжнародній арені. Територіальна неоднорідність культурно-історичної спадщини України зумовлює необхідність вивчення потенційних та реально існуючих можливостей її використання в межах кожного адміністративного утворення. Одним зі шляхів її використання та популяризації в світовій цивілізаційній спільноті є залучення туристичних культурно-історичних ресурсів – як важливої складової в розвитку туризму України.

5.1. Елементи культури, що приваблюють туристів

Найбільшу цікавість туристів викликають різні елементи культури та мистецтва.

Образотворче мистецтво – один з найважливіших видів культури, його зв'язок з туризмом проявляється в тому, що на відомих курортах, наприклад в приміщеннях готелів, виставляються витвори національного образотворчого мистецтва з метою ознайомлення туристів з культурою регіону. Також популярними є фестивалі, що ширше представляють різноманітні види національного образотворчого мистецтва. Наприклад, характерною особливістю регулярного едінбурзького фестивалю в Шотландії є те, що він знайомить людей з творами місцевих художників, а також з іншими видами мистецтва, що викликає особливу зацікавленість в туристів. Що стосується нашої держави, розвиток образотворчого мистецтва в Україні веде відлік із прадавніх часів, періоду трипільської та скіфської культур, вирізняються майстерною технікою виконання і засвідчують високий мистецький рівень витворів тодішніх жителів сучасної території України. Дійшли до нас зразки мистецтва Київської Русі, яке розвивалося в загальному руслі середньовічної європейської культури і було пов'язане з церквою і християнською вірою. Провідні жанри образотворчого мистецтва Києво-Руської держави - мозаїка, фреска, іконопис і книжкова мініатюра. Шедевром мистецтва мозаїки вважається зображення Оранти (або Богоматір Непорушна Стіна) в центральній апсиді Софіївського Собору в Києві (рис. 5.1.).

Рис. 5.1. Богоматір Оранта (мозаїчний образ з собору Київської Софії) [21]

Живопис 17-18 ст. в Україні асоціюється з творами Дмитра Левицького, Володимира Боровиковського, Гаврила Васька тощо. В 19 ст. українське образотворче мистецтво пов'язане з такими відомими постатями як І. Сошенко, Т. Шевченко, Д. Безперчий, А. Куїнджі, М. Пимоненко, С. Васильківський та ін. Сьогодні твори Тетяни Яблонської, Івана Марчука, Феодосія Гуменюка, Садовського Віталія, Андрія Чебикіна, Олександра Бородая та інших відомі далеко за межами України.

Поряд із канонічним та академічним малярством ще з княжих часів в Україні розвивається унікальний жанр «народної картини». Образи «Козака Мамає» та «Козака з бандурою» стали знаковими для українського мистецтва. Як елемент народного побуту, ці картини стали відображенням характеру та світогляду простого українського народу. 20 століття подарувало цілу плеяду талановитих майстрів народного живопису, які у своїй творчості розвивають барвисті й фантастичні образи, породжені уявою та реалізовані за законами стилістики народного малярства 18—19 століть і українського декоративного розпису. Це Ганна Собачко-Шостак, Параска Власенко, Наталя Вовк, Параска Хома, Марія Приймаченко, Никифор Дровняк, Катерина Білокур, Іван Сколоздра та ін. На жаль, для широкої громадськості більшість цих імен не відамі, тому через популяризацію біосоціального туристичного ресурсу, в основі

якого і є непересічна особистість та її внесок в розвиток культурно-історичної спадщини України, є можливість інформувати, навчати та підвищувати культурний рівень як власних громадян, так і іноземних туристів.

Музика та танцювальне мистецтво є привабливими видами культури. Відомі музичні фестивалі щороку збирають тисячі учасників. В багатьох готелях туристів знайомлять з національною музикою під час вечірніх розважальних програм, на фольклорних вечорах та концертах. Етнічні танці – характерний елемент національної культури. Кожний регіон країни має власні етнічні танці. Яскравими прикладами музичної та танцювальної культури є танці народів Африки, полінезійські, японський театр «Кабуки», російський балет та інші. До найвідоміших українських музичних фестивалів слід віднести наступні музичні дійства: Молода Галичина, Країна Мрій, Гогольfest, ART JAZZ, Доля, Західфест, Джазфест тощо. Їхня промоція на світових теренах неабияк допомогла б популяризувати українську сучасну, етнічну та класичну музику.

Народні промисли – народна творчість у вигляді виготовлення різних товарів, виготовлених місцевими майстрами, наприклад, сувеніри, що користуються попитом в туристів. В окремих туристичних центрах створюються спеціальні магазини в національному стилі, де місцеві майстри виготовляють вироби безпосередньо в присутності покупців. До найвідоміших народних промислів України належать виробництво Опішнянської та Косівської кераміки, Крелевецьких тканих рушників, Петриківський розпис тощо (рис. 5.2)

Історична спадщина є культурним потенціалом регіону. Наявність унікальних історичних об'єктів може передбачити успішний розвиток туризму в регіоні.

Рис. 5.2 Петриківський розпис [20]

Національні туристичні організації повинні займатися розповсюдженням інформації про історичний потенціал тієї чи іншої місцевості. В якості цікавих нововведень в сфері презентації історичної спадщини та приваблення туристів виділяють спеціальні світозвуківі шоу–програми, що отримали розповсюдження в Європі та країнах Середземноморського регіону. Специфіка таких шоу полягає в особливому відтворенні окремих сторінок історії з використанням різноманітних спецефектів. Доцільно проводити культурні заходи, традиційні для місць туристичного призначення.

Літературні пам'ятки регіону мають більш обмежену при порівнянні з іншими елементами культури привабливість, проте, все ж можуть слугувати причиною організації різнопланових туристичних програм і маршрутів. Літературні твори наділені силою створювати враження про країну та її культуру. Доведено, що наявність чи відсутність відповідного роду літератури в країні вказує на стан її культурної та політичної систем. В розважальні програми для туристів доцільно включати літературні вечори, тимпаче, що окремі готелі прекрасно володіють обладнаними бібліотеками. В межах пізнавального туриз-

му рекомендується організувати літературні тури по місцях, пов'язаних з іменами авторів та героями відомих літературних творів.

Незважаючи на значну кількість українських літературних діячів, стверджувати про наявність сучасних туристичних маршрутів, які б володіли пізнавальною, навчальною та розважальною функціями, ми не можемо. Безумовно, існують туристичні екскурсійні маршрути стежками Івана Франка чи Лесі Українки, Тараса Шевченка, М. Коцюбинського та інших визначних особистостей. Проте вони часто є застарілими, з відсутність необхідної інфраструктурної складової та можливостей сучасних методів огляду експозицій. Необхідно взяти до уваги світовий досвід організації тематичних літературних маршрутів в контексті сучасних можливостей їхнього використання.

Паломництво – давній вид мандрівок, відомий людству не одне тисячоліття. Мотивом до паломництва є прагнення відвідати святі для конкретної релігії місця, наприклад, кожний мусульманин повинен здійснити хадж в Мекку, а для справжнього християнина мрією є відвідини Святої Землі (Єрусалиму) чи Риму. Україна володіє чисельними сакральними пам'ятками, що є основою християнської віри нашої держави. Низка поселень набули статусу паломницьких центрів державного та міжнародного значення: Зарваниця, Унів, Гошів, Почаїв, Київ, Страдч тощо. Створення належного рівня туристичної інфраструктури (закладів розміщення та гастрономії, транспортна доступність, інформаційний ресурс) дозволяє щороку збільшувати кількість не лише паломників, а й звичайних пошанувачів релігійного туризму в Україні (рис. 5.3).

Рис. 5.3. Зарваницький паломницький центр

Об'єкти освіти (коледжі, університети, інститути тощо) та науки (спеціалізовані музеї та виставки) також можуть стати елементами культури. Наприклад, всесвітньо відомі університети Оксфорд чи Кембрідж давно стали самостійними об'єктами показу для туристів. Екскурсії на наукові об'єкти слід організовувати як для спеціалістів

Рис. 5.4. Будівля Чернівецького університету

в конкретній галузі знань, так і для масових туристів. Наприклад, Космічний Центр управління польотами імені Джона Кеннеді в Флориді кожного року привертає величезну кількість туристів та пропонує освітню та наукову інфор-

мацію навіть несвідомим в цій області знань туристами. В колишній резиденції митрополитів Буковини та Далмації розмістився Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Оскільки будівля є унікальною пам'яткою архітектури України, це щороку приваблює тисячі туристів як з України, так і іноземців. В Україні є чимало освітніх закладів, що могли б слугувати туристичною принадою території.

Об'єкти харчування з національною кухнею викликають значну цікавість в туристів. Туристи полюбляють куштувати національні страви країни, по якій мандрують. Так, маже всі туристи, які відвідують Україну вперше прагнуть покуштувати український борщ, вареники або галушки.

Окремі ресторани, пропонуючи іноземцям національні страви, пояснюють, із яких продуктів і як вони приготовлені. Особливу цікавість туристів викликають кафе, ресторани, оформлення яких гармоніює з пропонованим меню, наприклад ресторан, що спеціалізується на гуцульській кухні та оформлений в гуцульському стилі з елементами місцевого фольклору.

Туристи вважають харчування важливим елементом культури, тому особливості національної кухні, асортимент страв, їхня якість обов'язково залишить відбиток у спогадах не тільки про відпочинок, але і про країну.

Таким чином, збереження культурної спадщини в регіоні має визначальне значення для приваблення туристичних потоків туристів.

5.2. Культурно - історичні туристичні ресурси України

Класифікація культурно - історичних туристичних ресурсів. Культурно-історичні ресурси є спадщиною минулих епох суспільного розвитку. Простір утворений культурно-історичними об'єктами, в певній мірі визначає напрям екскурсійних маршрутів.

Під культурно-історичними ресурсами туризму слід розуміти сукупність об'єктів та явищ, пов'язаних з діяльністю людини, що представляють собою її результати матеріального чи нематеріального (духовного) характеру.

Роль культурно-історичних або суспільно-історичних РТР досить не стабільна або інерційна, вона залежить від відношення суспільства до туристично-рекреаційної сфери та її розвитку. Структуру історико-культурних ресурсів розглядають по-різному. Ми ж притримуємося поділу суспільно-історичних ресурсів за Бейдиком О. О. Згідно цієї класифікації загальна структура суспільно-історичних ресурсів відображена на рисунку 5.5.

Архітектурно - історичні туристичні ресурси.

Цей вид туристичних ресурсів є матеріальною та духовною спадщиною сьогодення, формуючи певною мірою погляди людей на загальне світобачення. Багато провідних країн світу використовують історико-культурні пам'ятки для отримання значної частини власних прибутків (Італія, Монако, Ватикан, Андорра, Франція тощо). Архітектурно-історичні туристичні ресурси слугують основним засобом задоволення потреб пізнавально-культурного туризму.

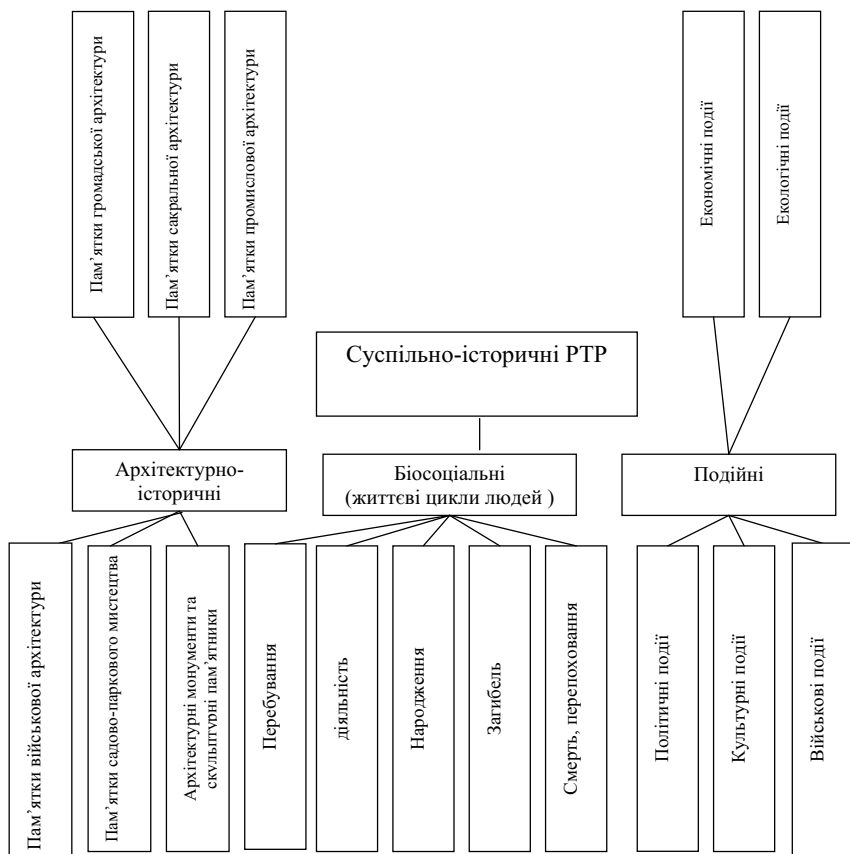

Рис. 5.5. Структура суспільно-історичних RTP
(за О. О. Бейдиком).

В Україні під охороною держави перебувають понад 140 тисяч нерухомих пам'яток історії та культури, а саме: понад 64 000 пам'яток археології; понад 54 000 пам'яток історії; близько 7 000 пам'яток монументального мистецтва; понад 15 600 пам'яток містобудування та архітектури.

Україна має значний потенціал архітектурно-історичних пам'яток, 12 тисяч найцінніших у туристичному відношенні пам'яток архітектури взято під охорону держави, передусім це зразки монументальних витворів мистецтва, починаючи з III ст. до нашої ери [6]. До найдавніших пам'яток стародавньої історії України відносяться найстаріші поселення первісних людей в Україні в с. Королеве на Закарпатті (900 тис. р. тому), поселення в Донбасі (Амбросівка), на Харківщині (Ізюм), Житомирщині (Городище), в печерах Криму, на Подністров'ї (Лука Врублівна, Бабин, Буківна). Загалом відомо 58 таких поселень епохи палеоліту. Попри наявність поселень також епохи мезоліту та неоліту найбільшу цікавість представляють місця проживання населення трипільської культури. Нині на території України відомо близько 1000 поселень трипільської культури на межиріччі Південного Бугу та Дністра (Доброводи – 250 га, Майдан – 270 га, Пальяни – 450 га). Селище Майданівка налічувало близько 1500 будинків, де мешкало понад 10 тис. мешканців. Вже наприкінці VII ст. до н.е. з'являються перші грецькі поселення-колонії на українському Причорномор'ї. До найголовніших пам'яток античних часів належить Ольвія, Херсонес, Тіра, Пантікапей.

Грецькі міста мали широкі культурні та торговельні зв'язки з Грецією, в містах процвітали ремесла, продукцію реалізовували в Грецію та сусідні племена скіфів, сарматів, фракійців, через них – слов'янам. Проте вплив греків на слов'ян був значно менший, ніж на скіфів, бо слов'ян від греків відокремлював величезний скіфський масив. З часом, коли слов'яни розселилися аж до Причорномор'я, взаємодія грецької та давньоруської культур стала більшою. Території античних міст зі збереженими рештками різних споруд оголошені **державними заповідниками** [5].

Ще один важливий вид архітектури України – це **пам'ятки архітектури часів Київської Русі**. До цих пам'яток зараховано передусім храми та монастирі, бо інших споруд, окрім залишків оборонних валів, не збереглося. Найдавнішою та найбільшою мурованою церквою України, що збереглася лише у фундаменті, була Десятинна церква, побудована Володимиром Великим близько 988-996 рр. у Києві. Вона завалилася у 1240 р. під час облоги Києва Батием. До найкраще збережених пам'яток належить церква Спаса в Чернігові (1024 – 1051) та найславніша та найбагатша будова княжої доби – Київська церква Св. Софії (1017), що слугує єдиним зразком архітектурної цінності для Середньої Європи загалом. До будов Старокняжої доби належить також Спас на Брестові (XI–XII ст.), церква Видубецького монастиря, Михайлівський собор (1108), Борисоглібівська церква в Чернігові (1120), Кирилівська церква в Києві (1140) та інші. Цікавою та унікальною є церква Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі. Храм побудовано неподалік літописної Богородичної церкви XII століття; точну дату побудови невідомо. На основі історичних, архітектурних та археологічних досліджень можна датувати її другою половиною XVI століття (бл. 1584–1585 років) (рис. 5.6).

Про цивільне будівництво Старокняжої доби маємо лише історичні згадки щодо залишків міських мурів у Києві, Вишгороді, Володимирі-Волинському, Галичі, Холмі. З тих часів залишилися невеликі рештки Золотої Брами у Києві (1037), дві квадратні вежі поблизу Холма (XII ст.), та округла вежа біля Камінця на Берестейщині (1270–1288). Українська архітектура цього часу суттєво вплинула на будівництво сусідніх Польщі, Новгороду, Володимира-Суздальського та Білорусі.

Рис. 5.6. Церква Успіння Пресвятої Богородиці в Крилосі

Летичів, Кременець, Радзивилів, Броди та слугував для перевезення товарі з Близького Сходу. Зворотнім шляхом вивозили товари західноєвропейського виробництва. У II пол. XV – на поч. XVII ст. відбувається бурхливий розвиток оборонних споруд в Україні, в результаті чого великі землевласники і шляхта перетворювали власні оселі на справжні фортеці, фортифікували церкви, костели, монастирі, побоюючись різного роду нападів та повстань селян. Київський єпископ Йосиф Верешинський у 1592 та 1595 рр. видав спеціальні вказівки та поради щодо побудови навколо Києва відповідної оборонної системи, в результаті чого чимало міст і містечок на Київщині та

Важливою складовою архітектурно-історичних туристичних ресурсів є **об'єкти оборонного зодчества України**. Добре укріпленні міста-фортеці стояли в Середньовіччі на великих шляхах, у місцях, що зазнавали постійних набігів кочівників. Через укріплені міста проходили транзитні торговельні шляхи. Один з них - від Одеси до Східної Галичини – пролягав через Балту, Ольгопіль, Тульчин, Брацлав, Немирів, Вінницю, Літин,

Брацлавщині було відбудовано (після знищення у XIII ст. та XV ст.) з наданням магдебурзького права. Розташовані на вершинах пагорбів, оточені озерами, річками та болотами, оперезані земляними валами та ровами, фортеці та замки слугували воєнними пунктами, придатними до кругової і тривалої боротьби з ворогом. Різноманітні за розмірами вони гармоніюють з навколишньою природою, виконуючи функцію охорони незалежності держави чи певної території; водночас вони представляли собою визначні витвори архітектури, де втілено талант і майстерність багатьох поколінь людей. На території України з XIV–XVII ст. збереглося майже 100 замків та фортець (чимало з них вже руїни). Деякі такі пам'ятки реставрують вже по 20–30 років (Ужгородський і Невицький замки на Закарпатті та Хотинський в Чернівецькій області). Існують чимало класифікацій оборонних споруд України на основі аналізу історичної цінності, особливостей їхнього розташування, технічного стану, придатності для розміщення в них закладів відпочинку та туризму, характеристики сучасного використання (рис. 5.7). Найбільш цінні та ви-

Рис. 5.7. Жовківський замок

датні фортифікаційні споруди України представлені в таблиці 5.1.

Особливе місце в архітектурі України посідають об'єкти **мурованої архітектури XVII - XIX ст.**, що відносяться до другої від княжих часів доби розвитку українського мистецтва та вважаються його золотою добою. В цей період українське козацтво стало національно – політичною школою, що відобразилася на формуванні нового напрямку у манері будівництва. Україна цього разу переймає із Західної Європи напрям барокко. В архітектурі з'являються розкішні декоративні фронтони, портали, брами з важкими пілястрами, завитками та бурхливою орнаментикою. Новий характер архітектури формується під впливом старої традиції мурованого будівництва та дерев'яного будівництва. Центром мистецького життя у XVII ст. стає Наддніпрянська Україна, де за часів гетьманів Самойловича та Мазепи побудовано чимало споруд. Лише за Мазепи в Києві побудовано 6 величних будов, не рахуючи інші по всій Гетьманщині. Бароккові будівлі з'являються також у Львові – костьоли Бернардинів (1600), Єзуїтів (1613), великі церкви в Бережанах. До архітектурних об'єктів українського дерев'яного будівництва цього періоду слід зарахувати Покровський Собор 1680 р. в Харкові, Собор у Ромнах, будова Київської Лаври – Усіх Святих (1696 – 1698), Воскресіння та Петра і Павла, будови Батурина, Ізюму, Чернігова, а в подальшому розвитку - Троїцьку церкву Гусятинського монастиря (1672 – 1674), храм Преображення в Прилуках (1716), Собор у Ніжині [5].

Таблиця 5.1

Видатні фортифікаційні споруди України [8]

Місце знаходження	Найменування
1	2
1. Львівська область	Одеський замок (XIV ст.)
	Підгорецький замок
	Золочівський замок
	Поморянський замок
	Свіржський замок
	Старосільський замок
	Фортеця Тустань (IX - XIV ст.)
	Бродівський замок
	Замок Гербутів
	Оборонна Святоуспенська Унівська лавра (IX ст.)
	Оборонний Крехівський монастир (XVII ст.)
Лаврський монастир Св. Онуфрія (XIII ст.)	
2. Волинська область	Луцький замок (XIV ст.)
	Любомльський замок (XV-XVI ст.)
	Олицький замок (XVI ст.)
3. Рівненська область	Замок князів Острозьких в Острозі (XIV- XVI ст.)
	Замок князів Острозьких в Дубно (XVI ст.)
	Замок князів Чарторийських у Клевані (XV ст.)
	Руїни замку у с. Новомалин (XIV-XV ст.)
	Руїни замку у с. Корець ((XV-XVII ст.)
	Замок династії Вишневецьких у с. Гайкури (XV-XVII ст.)
	Руїни замку у с. Губків (XV-XVII ст.)
	Руїни замку в с. Степань (XV-XVII ст.)
	Палац у м. Дубно (XVI-XVII ст.)
	Палац Стецьких у Великих Межириччях (1789 р.)
	Троїцький монастир-фортеця (XV-XVI ст.)
	Свято-Троїцький Межирицький монастир-фортеця (XV-XVII ст.)
Свято-Троїцький Корецький монастир-фортеця (XV-XVII ст.) у с. Корець	

Продовження табл. 5.1

1	2
3. Закарпатська область	Мукачівський замок (VII-VIII ст.)
	Ужгородський замок (XIII-XVIII ст.)
	Невицький замок (XIII-XVIII ст.)
	Середнянський замок (XII-XVIII ст.)
	Чинадіївський замок (XV ст.)
	Замок «Канків» у Виноградові (XI-XII ст.)
	Королевський («Неляб») замок (XII-XVIII ст.)
	Боржавський замок (VII-VIII ст.)
4. Івано-Франківська область	Галицький замок (XIV-XVII ст.)
	Пнівський замок (XVI-XVII ст.)
	Чернелицький замок (XVII ст.)
	Раковецький замок (XIV-XV ст.)
	Манявський скит (XIII ст.)
	Гошівський Василіянський монастир (XVI-XIX ст.)
5. Тернопільська область	Кременецький замок (XV ст.)
	Палац Вишневецьких (1720 р.)
	Теребовлянський замок (XIV ст.)
	Микулинецький замок (XVI-XVII ст.)
	Бережанський замок (XVI ст.)
	Збарзький замок (XVI ст.)
	Скала-Подільська (XIV ст.)
	Скалатський замок (XVI-XVII ст.)
	Бучацький замок (XIV ст.)
	Підзамоцький замок (1600 р.)
	Чортківський замок (1610 р.)
	Кривчецький замок (XVII ст.)
	Замок у Золотому Потоці (XVII ст.)
	Сидорівський замок (XVII ст.)
	Кудриньцький замок (XVII ст.)
	«Окопи Святої Трійці»
	Бакотський Михайлівський печерний монастир (XI ст.)
	Свято-Успенська Почаївська лавра (XIII ст.)

Закінчення табл. 5.1

1	2
6. Хмельницька область	Кам'янець-Подільська фортеця (XV-XVII ст.)
	Жванецький замок (XV-XVII ст.)
	Меджибізька фортеця (XIV-XVIII ст.)
	Сатанівський замок (XIV-XVст.)
	Летичівський замок (XV-XVI ст.)
7. Вінницька область	Старокостянтинівський замок (XVI ст.)
	Руїни замку у Буші (XVII ст.)
	Руїни замку в Озаринцях (1657)
	Башта Черленківського замку (XVI ст.)
	Надбрамна башта замку Свейковських (XVII ст.)
	Палац Потоцького в Тульчині (XVIII ст.)
8. Одеська область	Оборонні монастирські мури XVII ст. в центрі Вінниці
9. Чернівецька область	Свято-Усікновенський печерний монастир XI-XX ст. в Лядові
10. Чернігівська область	Білгород-Дністровська фортеця
11. Донецька область	Хотинська фортеця
12. АР Крим	Єлецький Успенський монастир Чернігова
12. АР Крим	Густинський монастир
12. АР Крим	Святогірська Успенська лавра (XVI ст.)
12. АР Крим	Судацька фортеця
12. АР Крим	Феодосійська фортеця
12. АР Крим	Ханський палац Бахчисарая (XVI-XVIII ст.)
12. АР Крим	Печерний Успенський монастир (VIII ст.)
12. АР Крим	Місто-фортеця Чуфут-Кале
12. АР Крим	Печерне місто-фортеця Тепе-Кермен (V ст.)
12. АР Крим	Печерне місто-фортеця Ескі-Кермен (VI ст.)
12. АР Крим	Печерне місто-фортеця Мангуп (VI-XIV ст.)
12. АР Крим	Генуезька фортеця Чембало
12. АР Крим	Печерний культовий комплекс Качі-Кальон (Vст.)
12. АР Крим	Монастир Шулдан (VIII ст.)
12. АР Крим	Печерний монастирський комплекс Челтер
м. Київ	Києво-Печерська лавра (XI ст.)

Із збережених зразків цивільного будівництва особливої уваги заслуговують дім Мазепа в Чернігові XVII – XVIII ст. та кам'яниця полковника Я. Лизогуба в Седневі кінця XVII ст. Справжніми перлинами українського бароко вважають будови Києва другої чверті і середини XVIII ст. – Митрополичий дім поблизу Софіївського Собору, будинки Київської Лаври (будинок лаврської друкарні).

Вже з середини XVIII ст. будівельний рух в Україні послаблюється. Проте виникають окремі будівлі в стилі рококо, де на зміну важким та громіздким формам бароко з'являються легші та граційніші прикраси в будівлях. До таких споруд в Україні належать Андріївська церква у Києві (1744 – 1767), Св. Юра у Львові (1749 – 1764) і в Тернополі. У класичному стилі побудований палац у Вишнівці на Волині (1730 – 1740), палати гетьмана Розумовського в Почапах, Лютині, Глухові та Батурині. В кінці XVIII ст. і в XIX ст. українці зазнавали найгіршого тиску царської влади, яка поступово ліквідує автономність України, що не могло не відобразитися на мистецькому житті. У 1800 році виходить наказ російської влади, яким заборонено будувати церкви українського типу.

З початком XX ст. поміж українськими митцями поширюється течія відродження українського архітектурного стилю, участь у якій беруть В. Кричевський, І. Левицький, С. Тимошенко, Д. Дяченко, Г. Лукомський, Ф. Шумов.

Народна архітектура України досить розмаїта за стилями або типами, вона уособлює національні та духовні цінності народу, слугуючи водночас засобом художнього та культурного виховання людини. Народну архітектуру можна класифікувати як **житлово-господарську та духовну** (церкви, дзвіниці, каплиці), окремо виділяють **будівлі громадського центру та виробничі споруди**

(вітряки, млини тощо). Дерев'яна церковна архітектура України виникла одночасно з хрещенням Русі. Сьогодні залишилися такі пам'ятки датовані XVI – XVII ст., однак є відомості археологічних досліджень, що засвідчують про наявність дерев'яних храмів вже у XII – XIII ст. Дерев'яні храми України В. Січинський класифікує на типи: бойківський, лемківський, гуцульський, галицький, закарпатський, української рівнини, Слобожанщини, Придніпровський. До шедеврів народної архітектури належать: церква Св. Параскеви (1724) в с. Крехів Жовківського району на Львівщині, церква Св. Юра XV – XVI ст. у м. Дрогобичі, церква Миколая (1763) з с. Кривки у Музеї народної архітектури та побуту у Львові, церква Різдва Пр. Богородиці XVIII ст. м. Ворохта на Івано-Франківщині, церква Св. Дмитра (1676) в с. Згорани Любомильського району на Волині, церква Св. Івана Богослова XIII ст. в с. Скорики Підволочиського району на Тернопільщині, церква Св. Миколая (1746) у м. Вінниці, церква Св. Трійці (1775 – 78) в м. Новомосковську на Дніпропетровщині, церква Покрови Пр. Богородиці (1764) в м. Ромни на Сумщині.

Особливе місце серед архітектурно – історичних туристичних ресурсів посідають **Музеї просто неба**. В Україні такі музеї мають назву «Музеї народної архітектури та побуту». У Європі їх називають скансенами, що означає місцевість, зрита окопами. Перший музей просто неба відкрито у Стокгольмі у 1891 р. Сьогодні у світі діє понад 3000 музеїв просто неба, у Європі їх найбільше – понад 2000, передусім у Швеції, Норвегії, Фінляндії. Перший музей просто неба в Україні закладений в 1964 р. у **м. Переяславі-Хмельницькому**, де сьогодні експонують 140 пам'яток народної архітектури. Усі експозиційні

матеріали згруповано у чотири розділи: археологічний, сільські промисли, колекція вітряків, наддніпрянське село. В цьому музеї, окрім побуту хлібороба розкрито додаткові заняття гончарством, бондарством, пасічництвом, ткацтвом тощо. Особливо цінним здобутком музею є триверха козацька церква 1606 р. з с. Острійки – найдавніша споруда Наддніпрянщини з тих, що збереглися до наших днів. Ще один **музей народної архітектури та побуту України у Києві** – найбільший у світі. Він займає площу понад 150 га з експозицією близько 200 архітектурних експонатів, що поділяються між 6 секторами (Середня Наддніпрянщина, Полтавщина, Слобожанщина, Полісся, Поділля, Карпати, Південь України). Експозиції музею показують особливості забудови різних регіонів України, що представлені переважно селянськими садибами, доповнені поодинокими будівлями корчми, гамазею, кузні, олійні, школи та сакральними спорудами. **Відкриття музею у Львові** відбулося у 1971 р. Він носить назву музей народної архітектури і побуту «**Шевченківський гай**», де знаходиться 10 розділів: Бойківщина, Лемківщина, Гуцульщина, Покуття, Буковина, Західне Поділля, Волинь, Рівнинне Закарпаття тощо. Експозиція музею займає 50 га, де встановлено 124 пам'ятки народної архітектури та побуту, серед яких – 6 храмів (рис. 5.8).

Своєрідний за змістом музей народної архітектури та побуту функціонує в Ужгороді з 1970 р., що розташований в центрі міста на схилі Замкової гори. Експозиція невелика за площею (3,5 га), представляє не тільки садиби Закарпатських українців, але й інших народів цього регіону. У 1986 р. прийняв перших відвідувачів музей у **Чернівцях** (площа 45 га). Сьогодні він нараховує 30 пам'яток народної архітектури, розташованих в секто-

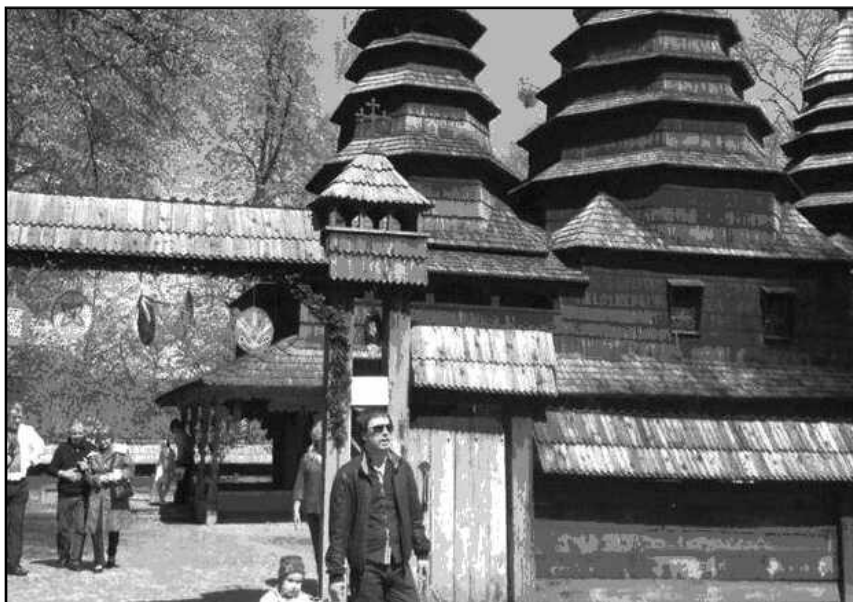

Рис. 5.8. Музей народної архітектури та побуту у Львові імені Климентія Шептицького [11]

рах «Західне Подністров'я», «Хотинщина», створюється «Підгір'я» та «Гуцульщина». Створено також музей обласного типу в с. **Крилос біля Галича**, де формуються чотири експозиційні сектори: Покуття, Гуцульщина, Опілля та Бойківщина. Сьогодні вже експонується 12 пам'яток народної архітектури Івано-Франківщини. Загалом, в Україні нараховується 14 музеїв-скансенів.

Поруч з музеями під відкритим небом в Україні діє величезна кількість інших музеїв різних типів, недарма наша держава включена в першу десятку за кількістю та багатством музейних експонатів серед країн Європи. В Україні існують **3 типи музеїв**:

1) **науково-освітні**, або публічні, що призначені для широкої верстви населення та гостей України (наприклад, Дніпропетровський історичний музей, Державний історичний музей України в Києві тощо);

2) **науково-дослідні** або академічні, що призначені для спеціалістів та формуються при науково-дослідних установах (наприклад, Львівський природознавчий музей НАН України);

3) **навчальні**, що використовуються учнями та студентами. Вони створюються при школах, середніх та вищих навчальних закладах з освітньою метою (наприклад, музей археології при Інституті українознавства імені І. Крип'якевича НАН України).

Нині в Україні є музеї наступних профілів: історичні, краєзнавчі, мистецтвознавчі, меморіальні, літературні, природничо-наукові, галузеві. Вони можуть мати ще вужчу спеціалізацію, ділитись на види та підвиди [86].

Перші музеї в Україні виникли ще в XIX ст. (археологічні, історичні). У 1890 р. виник Миколаївський музей, а в 1811 р. – Феодосійський. У їхню основу лягли знахідки старогрецьких та римських монет, побуту, архітектурних фрагментів. Історико-архітектурний музей в Одесі відкрито у 1825 році. До його колекції увійшли пам'ятки Ольвії, Пантікапея, Херсонесу. Перший історичний музей України організовано у 1869 р. – Музей Чорноморського флоту у Севастополі. Його засновники - учасники оборони Севастополя 1854 – 55 рр. Севастопольський музей є військово-історичним, а у 1899 р. в Києві виникає різносторонній музей, де зібрано не тільки історичні пам'ятки, але й мистецькі. Згодом його колекції слугували основою в організації багатьох музеїв України. Одним з найстарших краєзнавчих музеїв є Полтавський. Його засновано у 1891 р. з

ініціативи відомого російського вченого В. Докучаєва. На західній Україні музеї здебільшого діяли при монастирях, церквах. У Львові, у 1873 р. за підтримки приватних осіб виник Музей художнього промислу, а в 1893 р. в одному із залів Міської Ратуші засновано «Історичний музей міста Львова», згодом, в 1895 р. за ініціативи НГШ створено етнографічний музей, а також у 1905 р. у Львові виник «Церковний музей». У музеях України зберігаються експонати світового значення. Наприклад, єгипетська колекція, складена в кінці ХІХ ст. в Одеському археологічному музеї (посуд, саркофаги, цінності). У Київському музеї історичних коштовностей України зберігається знайдена в Товстій могилі золота пектораль (вагою 1150 г, 30,5 см в діаметрі). Ця пектораль найвидатніша археологічна знахідка за всю історію скіфознавства в Україні [5].

Найбільше різноманітного посуду, браслетів, каблучок, сережок та інших коштовностей зберігається в Київському державному історичному музеї України. Зокрема зберігся в музеї Межигірський, Качинський, Пастирський скарби. Майже всі вони срібні, за винятком окремих предметів. До шедеврів світового мистецтва належать мозаїки Софії Київської (640 м кв, на сьогодні збереглося 260 м кв). У музеях України є значна кількість творів західноєвропейського мистецтва, окремі роботи видатних художників (картина «У лихваря» Жоржа де Латура (1593 – 1652) зберігається у Львівській галереї мистецтв, портрет інфанти Маргарити Дієго Веласкеса зберігається у Київському державному музеї західного та східного мистецтва). Гордістю Музею російського мистецтва у Києві є картина «Українець» В. Тропініна, що 17 років жив в Україні і створив безліч творів на українську тематику. У Харківському художньому музеї зберігається перший варіант картини І. Рєпіна «Запорозжці пишуть листа турецькому султанові».

На основі поєднання найцінніших в історико-архітектурному плані об'єктів в Україні сформовані **історичні заповідники державного та місцевого значення**. Така система державних історико-культурних заповідників в Україні розпочала формуватися у 20-х рр., в результаті чого урядовими постановами створили 10 державних заповідників (Ольвія, Могила Шевченка в Каневі, Всеукраїнський музейний городок, Кам'янець- Подільська фортеця, Монастир босих Кармелітів у Бердичеві, замок князів Острозьких у Староконстантинові, Кирилівський Монастир у Києві, Спасо- Преображенський монастир у Новгороді-Сіверському, дендропарк «Софіївка» в Умані). Масове нищення української культури в 30-х роках ХХ ст. призвело до припинення діяльності більшості з них, проте після 2-ї Світової війни окремі з них відновили своє існування. У 50 – 60 –х рр.. організували історико-культурні заповідники «Кам'яна могила», «Хутір Надія», «Хортиця». Найбільше заповідників створено з початком 1990 рр., особливо за перших п'ять років незалежності. За видами та категоріями 47 історико-культурних заповідників класифікують наступним чином: **національні** – 7; **історико-архітектурні** – 10; історико-археологічні - 2; **історико-меморіальні** – 2; **історико-культурні** – 17; **палацово-паркові** – 7; **музеї-заповідники** – 8. Найважливіші з них представлені в табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Найвизначніші історико-культурні заповідники України [5]

Назва	Дата заснування, площа, особливість
1	2
1. Національний заповідник «Софія Київська»	1944 р. Площа – 5 га, 10 архітектурних пам'яток XI – XIX ст.
2. Національний Києво-Печерський заповідник	1926 р., площа – 26 га. налічує 80 пам'яток архітектури в т.ч. 9 храмів.
3. Державний заповідник «Стародавній Київ»	1987 р., площа – 200 га в межах Верхнього міста і Подолу. Налічує 31 пам'ятку архітектури, 10 пам'яток історії, 25 пам'яток археології.
4. Державний історико-меморіальний заповідник «Лук'янівське кладовище»	1994 р., поховані відомі постаті: Ф. Кричевський, М. Пимоненко, В. Воблий, П. Тутковський та ін.
4. Державний історико-культурний заповідник у м. Переяславі-Хмельницькому	1979 р., площа 30 га, налічує 140 пам'яток історії та культури, 17 музеїв.
5. Шевченківський національний заповідник у Каневі	1925 р, зараховано Музей Т. Шевченка, могилу поета, Успенський собор, садибу М. Максимовича та В. Науменка в с. Прохорівка.
6. Національний заповідник «Чигирин»	1989 р., зараховані пам'ятки історії, культури, природи Чигирина, Суботова, Холодного Яру.
7. Державний історико-культурний заповідник «Батьківщина Т. Шевченка»	Охоплює 43 окремі території з меморіальними музеями в Кирилівці і Моринцях (Черкаська область)
8. Меморіальний історико-культурний заповідник в Кам'янці (Черкаська область)	1995 р. – створений на базі музею О. Пушкіна і П. Чайковського.
9. Чернігівський державний архітектурно-історичний заповідник	1967 р.- на базі 34-х пам'яток архітектури XI – XIX ст.
10. Державний історико-культурний заповідник у Глухові Сумської області	1994 р. – на основі пам'яток історії та культури столиці Гетьманщини (XVII ст.).

Продовження табл. 5.2

1	2
11. Державний музей-заповідник М. Гоголя в с. Гоголевому на Полтавщині.	Створений на базі родової садиби Гоголів-Яновських.
12. Державний музей-заповідник українського гончарства в смт. Опішні (Полтавщина).	Створений в Зінківському районі Полтавської області.
13. Національний заповідник «Хортиця» (Запоріжжя)	1965 р., охоплює о-ва Хортицю, Байди, Дубовий, Близнюки, де розташовано 42 пам'ятки історії та природи і Музей запорізького козацтва.
14. Державний історико-археологічний заповідник «Кам'яна могила»	Розташований в Мелітопольському районі Запорізької області. Охороняються пам'ятки житла людини VII тис. до н.е.
15. Історико-археологічний заповідник «Ольвія»	Створений в с. Прутиному Миколаївської області. Площа 333 га.
16. Державний музей-заповідник І. Тобілевича «Хутір Надія»	Створений в с. Миколаївці Кіровоградської області.
17. Національний заповідник «Херсонес Таврійський»	Створений на базі пам'яток античного середньовіччя міста Херсонеса біля Севастополя.
18. Державний історико-архітектурний заповідник у Бахчисараї.	Створений в 1955 р. на базі історико-археологічного музею в Ханському палаці (XV- XVIII ст.)
19. Луцький історико-культурний заповідник	Створений в 1985 р. на базі історичного середмістя (замок, монастирі, церкви, синагога)
20. Історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»	Створений в 1966 р. в с. Пляшів Радивилівського району Рівненської області.
21. Державний історико-культурний заповідник в м. Острозі Рівненської області	Охоплює архітектурний комплекс Замкової пори (XIV-XVI ст.), монастир-фортецю (XV-XVI ст.) в с. Межиріччі. Всього 25 пам'яток історії та культури.

Закінчення табл. 5.2

1	2
22. Національний заповідник «Давній Галич»	Створений в Галицькому районі Івано-Франківської області, охоплює пам'ятки історії та культури Галича, сіл Крилоса та Шевченкового.
23. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові	Створений в 1978 р. на базі Львівського середмістя XIV-XVII ст. Площа 120 га, охоплює понад 100 паняток архітектури, історії.
24. Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі»	Створений в Дрогобицькому районі Львівської області на базі меморіальних місць, пов'язаних з життям Івана Франка.
25. Державний історико-культурний заповідник «Тустань»	Створений в Сколівському районі Львівської області у 1994 році на базі міста-фортеці Тустань IX-XIII ст.
26. Державний історико-архітектурний заповідник у м. Жовкві Львівської області.	Налічує 40 пам'яток містобудування, архітектури, історії.
27. Державний історико-культурний музей-заповідник у Кам'янці-Подільському	Створений у 1928 році на основі старої фортеці XIV-XVII ст

Україна славиться не лише замками, а й чудовими палацями та парками. У 1785 р. Катерина II видала «жаловальну грамоту дворянству», що засвідчила виняткове право дворянству, що засвідчила виняткове право на володіння маєтками. Сотні тисяч земель в Україні були роздані численним фаворитам, що призвело до збагачення поміщиків. Багаті люди, маючи дармову робочу силу (кріпаків) будували власні палаци, розбивали чудові паркові зони навколо них. Для кращого ландшафтного оформлення власних маєтків запрошували архітекторів з інших країн та залучали місцевих майстрів. У маєтки завозили рідкісні види дерев, кущів, саджанців екзотичних рослин.

До найбагатших **перлин палацово–паркової архітектури** відносяться наступні споруди: Маріїнський палац у Києві (1759 р. за проектом В. Растреллі), палац гетьмана К. Розумовського поблизу Батурина (XVIII ст. за проектом Ч. Камерона), поміщицька садиба в с. Качанівка Чернігівської області (XVIII ст.), палац в с. Сокиринці Чернігівської області (1763 р. за проектом П. Дубровського), садово–парковий комплекс Софіївка в Умані, садиба в с. Дашеві у Вінницькій області (XVIII ст.), палац в смт. Курилівці Хмельницької області (1805 р.), палац графа Воронцова біля підніжжя Ай–Петрі (за проектом архітектора Е. Блору), палац в с. Новоселиця на Хмельничинні, палац в с. Носківці Жмеринського району Вінницької області.

Загальна кількість найвизначніших пам'яток історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва в Україні понад 2334 одиниці. Всі шість типів архітектурно – історичних пам'яток (таблиця 5.3) не представлені всі в одній з областей. П'ять груп відображені на територіях п'яти областей – Київській, Львівській, Полтавській, Харківській та Херсонській областях України. Чотири групи представлені в 10-ти областях України: Вінницькій, Дніпропетровській, Івано-Франківській, Хмельницькій, Тернопільській, Чернівецькій, АР Крим, Одеській та Черкаській областях.

Таблиця 5.3

Кількість і функціональна структура найважливіших архітектурно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів (пам'яток містобудування та архітектури України)[2].

Адміністративна одиниця (автономія, область)	Кількість, тип (функція) і ціннісний ранг архітектурно-містобудівних споруд							Разом			Кількість пам'яток історії, археології, містобудування та архітектури, монументального мистецтва	Частка найважливіших архітектурно-історичних РТР від загальної кількості пам'яток, %			
	Помітність архітектури	Промислова архітектура	Військова архітектура	Архітектурні монументи	Культурна архітектура	Садово-паркове мистецтво	2	3	4	5			6	7	8
1							2						8		10
АР Крим							80	0	40			3	177	3441	5,1
Вінницька							59	1	2			0	102	2204	4,6
Волинська							27	0	3			0	145	837	17,3
Дніпропетровська							16	1	2			0	33	2050	1,6
Донецька							0	0	0			0	11	2399	0,5
Житомирська							26	0	1			0	45	2314	1,9
Закарпатська							19	0	0			0	90	674	13,4
Запорізька							2	0	1			0	4	1862	0,2
Івано-Франківська							8	3	1			0	90	1419	6,3
Київська (без м. Києва)							12	0	1			1	59 — 185	1945 — 2886 941	8,5
м. Київ							113	0	24			2	46		

Закінчення табл. 5.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Кіровоградська	6	0	1	0	4	0	11	1320	0,8
Луганська	3	4	0	0	3	0	10	1644	0,6
Львівська	210	0	12	6	279	1	508	3934	12,9
Миколаївська	7	0	0	0	4	0	11	1445	0,8
Одеська	40	0	3	1	21	0	65	2663	2,4
Полтавська	24	0	1	1	21	1	48	2211	2,2
Рівненська	0	1	6	0	46	0	67	1122	6,0
Сумська	10	0	0	0	33	0	44	1626	2,7
Тернопільська	37	0	1	0	72	1	111	1068	10,4
Харківська	38	0	12	1	13	4	68	2535	2,9
Херсонська	7	1	3	1	7	0	19	1726	1,1
Хмельницька	104	2	30	0	48	0	184	2015	9,1
Черкаська	25	0	0	1	21	2	49	2143	2,3
Чернівецька	9	0	1	0	56	1	67	750	8,9
Чернігівська	59	0	0	0	68	4	131	2859	4,6
Загалом по Україні	955	13	145	13	1189	19	2334	49147	4,8

Аналізуючи загальну кількість архітектурно-історичних об'єктів на території держави стає очевидним, що найбільша кількість пам'яток архітектури припадає на **м. Львів та Львівську область**, що пояснюється давнім освоєнням цієї території, віддаленістю від військових дій минулого, значною щільністю населення та близькістю до історичної Європи. Львів завжди відігравав роль значного історичного, культурного, політичного, економічного центру як Галицько-Волинської держави, так і Польщі та Австро-Угорщини, згодом – всієї Західної України. У Львові збереглися визначні пам'ятки починаючи з XII ст. Особливу цінність становлять ансамблі площі Ринок (XV – XIX), Вірменської (XIV – XIXст.), Руської (XV – XX ст.) вулиць; церкви Івана Хрестителя (XII – XIV ст.), Св. Миколая (XII ст.), П'ятницька (XIV ст.), костели Св. Марії Сніжної (XII ст.), Кафедральний собор (XIV – XVIII ст.), Св. Андрія (XVII ст.), Єзуїтів (XII ст.) та інші. Особливою унікальністю та привабливістю виділяються церкви Успенська (XVI – XVII ст.) та Святоюрський (XVIII ст.) (рис.5.9) і Вірменський (XIV - XIII ст.) собори, Домініканський костел (XVIII ст.). До сьогодні приваблюють туристів та вражають своєю унікальністю будинки площі Ринок – Чорна Кам'яниця (XVII ст.), палац Корнякта (XVI ст.). У місті найкраще в Україні збереглася житлова забудова та архітектура епохи Середньовіччя.

Місто внесено до списку найцінніших у культурному відношенні міст світу. Крім Львова у Львівській області існує ще чимало унікальних за архітектурно-історичними особливостями поселень: Дрогобич, Самбір, Броди, Жовква, Золочів. Зокрема, у Жовкві також збережено архітектурні особливості середньовічного міста.

Рис. 5.9. Собор Святого Юра у Львові [12]

Другим великим центром за кількістю пам'яток архітектури є **Київ**. Його візитівкою є споруди епохи Київської Русі – Золоті ворота (1037 р.), Софіївський собор (1037 р.), Видубецький монастир (XI ст.), Кирилівська церква (XIV ст.), ансамбль Києво–Печерської Лаври (XI ст.). У 1990 р. Софія Київська та Києво–Печерський історико-культурний заповідник внесені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Серед інших споруд столиці слід назвати Маріїнський та Київський палаци, Андріївську та Покровську церкву, деякі будівлі на Подолі (XVII ст.), університет (XIX ст.), оперний театр та інше.

Третє місце за кількістю пам'яток архітектури посідає **Кам'янець-Подільський**, де їх налічують понад 150. Цікавими в історико-архітектурному плані є Стара Фортеця (XV – XVIII ст.), оборонний комплекс Старого Міста (XIV – XVIII ст.), чимало церков, костелів, цивільних споруд XIII – XIX ст. На заході України є чимало визначних споруд

в Івано-Франківській області, Чернівцях, Закарпатській області. Безліч відомих та цінних пам'яток архітектури нараховує Лівобережна Україна, особливо Чернігів (Спасо-Преображенський собор 1030 р., Борисоглібовський собор XII ст., Успенський собор XII ст., церкви Пятницька, Іллінська (XII – XIII ст.), Єлецький та Троїцький монастир (XII – XVII ст.), будинок полкової канцелярії та Катеринська церква (XVII ст.), Ніжин (Миколаївський (1668 р.), Благовіщенський та Введенський (1778 р.) собори), Прилуки (Спасо-Преображенський собор та козацькі церкви XVIII ст.), Ромни (Сятодухівський собор та дерев'яна Георгієвська церква), Полтава (Хрестоздвиженський монастир XVII ст., Спаська церква XVIII ст., Сампсоніївська церква 1801 р. тощо).

Як бачимо різноманітність архітектурно-історичних туристичних ресурсів України є важливою передумовою розвитку туристичної сфери держави.

5.3. Біосоціальні туристичні ресурси

Ще донедавна поняття «біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси не використовувалося в науковій вітчизняній туристичній літературі. Методика їхньої оцінки полягала в аналізі літературних і інших джерел, що містили відомості про видатних осіб, з якими зв'язана територія, обкреслена сучасними межами будь-якого суб'єкта адміністративно-територіального розподілу України (АР, область) (аналіз загальної кількості БРТР в його межах, підрахунок однієї і тієї ж особи в декількох категоріях, якщо на це

є підстави, визначення структури і умовних позначень БРТР) чи держави загалом.

Згідно класифікації О.О. Бейдика біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси – це специфічна складова рекреаційно-туристичних ресурсів, що об'єднує культурно-історичні та інші об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть, поховання) [2]. Їхній аналіз не має на меті виявляти позитивні чи негативні моменти в житті та діяльності відомих постатей, лише приймає до уваги сам факт присутності тієї чи іншої відомої людини на території України та її здобутків загалом. Структура біосоціальних ресурсів охоплює такі життєві людські цикли: **«народження», «діяльність», «перебування», «загибель», «поховання»**, де ключовими або опорними ланками є «народження» і «смерть». Такий аналіз, на підставі опрацювання та вивчення значної кількості літературних та архівних джерел, охоплює територію в межах сучасного політико-адміністративного поділу України. На підставі аналізу монографічних та експедиційних матеріалів та опрацювання відомостей О. О. Бейдиком створено картографічну модель кількості та структури найвизначніших БРТР України в розрізі кожної області. Ці відомості стосуються передусім діячів вітчизняної економіки, політики, культури, релігії, науки, військової справи, які представлені у 5-ти номінаціях. Унаслідок цього усі п'ять номінацій присутні у шести областях (Львівській, Хмельницькій, Житомирській, Київській, Чернігівській, Одеській). Найменшу кількість «номінацій» мають такі області: Луганська, Донецька, Чернівецька та Кіровоградська. На території України налічують близько 1629 визначних об'єктів, що входять у ранг біосоціальних ресурсів, зокрема їхня щіль-

ність становить близько 0,03 один/ км кв, максимальна – 0,01 од./ км кв (Київська обл.) [2].

На території нашої країни є чимало місць, пов'язаних з життям та діяльністю відомих діячів культури, науки, мистецтва як України так і іноземних держав. З іменем Т.Г. Шевченка пов'язані села Кирилівка, Моринці Черкаської області, міста Київ, Переяслав-Хмельницький, Канів та інші.

У селі Нагуєвичі Львівської області народився Іван Франко (з ним пов'язані ще такі міста як Дрогобич, Львів тощо), у місті Новоград-Волинському – Леся Українка, у Вінниці – М. Коцюбинський, у селі Суботів – Богдан Хмельницький, в селі Угринів – Степан Бандера. У всіх цих поселеннях наявні музеї та меморіальні комплекси відомих постатей. Щороку туди приїжджають тисячі туристів з багатьох країн, щоб ознайомитися з духовно-культурною спадщиною України. Духовно-культурне надбання нашої держави неможливо уявити без славетних родів, серед яких: Чубинські, Старицькі, Сташенки, Кричевські, Чикаленки, Лазаревські, Мурашки, Леонтовичі, Смиренки, Шухевичі, Крушельницькі та інші не менш відомі українські родоводи, що є елітою української нації. На жаль, про багатьох з них ми майже нічого не знаємо, зважаючи на суспільно-історичні обставини різних періодів існування української нації. Це ще раз засвідчує актуальність пошуку та дослідження вітчизняних особистостей, які зробили значний внесок у політичну, культурно-мистецьку, економічну та інші види діяльності нашої держави. До прикладу, згадаємо рід Смиренків, на чолі якого стояв запорізький непокірний козак Степан Смиренко (рис. 5.10.). Не підкоряючись цариці 20 років він козакував на Січі, а згодом - чумакував. Його син Федір (1780-

1867) самотужки викупився з неволі та викупив власних дітей, а згодом зі свояками Яхненками заснували знамениту фірму «Брати Яхненки та Симиренки». У їхній діяльності – створення парового рафінадного заводу, що обслуговував цукроварню та випустив перші пароплави на Дніпрі – «Українець» та «Ярослав». Ще один їхній нащадок – Платон Симиренко (1820-1863) – видатний промисловець, інженер, економіст, меценат. Його брат Василь Симиренко (1835-1918) – промисловець, культурний діяч, меценат. Син Платона Левко (1855-1920) став видатним ученим-помологом, фундатором садівництва та автором праць «Досвід вивчення кримського промислового садівництва», «Генеральний каталог», «Кримське промислове са-

Рис. 5.10. Рід Симиренків [14]

дівництво», «Помологія» у 3-х томах. Він загинув від кулі чекіста, згодом знищили його сина Володимира (1889-1938), також відомого вченого, засновника дослідних станцій та розсадників в галузі садівництва. Як бачимо

весь рід Симиренків об'єднує висока європейська культура, ерудиція, відданість рідній землі, прогресивність. Так, Платон Федорович Семиренко у 1860 році допоміг Т. Шевченкові видати «Кобзар». Вони допомагали видавництву «Вік» у видавництві праць П. Чубинського, М. Драгоманова, Б. Грінченка, НТШ у Львові та ін. [5].

Чимало можна сказати і про рід Барвінських, який протривав понад шість сторіч, та прославився своїми заслугами перед українським народом та його культурою. Досить згадати Мартина Барвінського, ректора Львівського університету у 1830-і роки – одного з перших українців на цій посаді; його сина - композитора В. Барвінського; громадського діяча, засновника газети «Діло» - Володимира, автора українських історичних драм – Осипа Барвінського, історика – Богдана Барвінського, художника та інженера – Романа Барвінського та відомого лікаря – Олександра Барвінського.

Ще варто згадати родину Крушельницьких, яка у 30-і роки ХХ ст. зазнала репресій (рис.5.11). Вона відома найперше іменами Антона Крушельницького – прозаїка, драматурга, літературознавця. Майже всі члени його сім'ї, діти та внуки зазнали переслідувань та винищення. Практично єдиною продовжувачкою цього славетного роду залишилась внучка Лариса, яка нині є відомим археологом, доктором історичних наук та директором наукової бібліотеки НАН у Львові.

Рис. 5.11. Родина Крушельницьких [15]

Україна зробила величезний внесок у Світову науку, у різні її галузі. Знати усі славетні імена та місця, пов'язані з їхнім народженням, діяльністю та смертю практично неможливо, проте найважливі постаті знати необхідно. (таблиця 5.4.)

Таблиця 5.4

Найславетніші українські вчені-дослідники [5]

Прізвище	Місце народження, науковий доробок
1	2
1. Юрій Дрогобич (1450-1494 рр.)	м. Дрогобич, Львівської області. Доктор медицини та філософії. Автор праць «Юдіціум прогностика» - найдавнішого твору українця, де подаються відомості астрономії, географії, метеорології.
2. Микола Кибальчич (1853-1811 рр.)	м. Конотоп, Чернігівської області. Творець проекту реактивного двигуна.
3. Олександр Засядько (1779-1837 рр.)	с. Лютенка, Полтавської області. Винахідник-артилерист. Творець бойових ракет та пускового станка для стрільби ними, генерал..
4. Володимир Вернадський (1863-1945 рр.)	Санкт-Петербург, Російська імперія , нащадок запорізьких козаків. Основоположник геохімії, біохімії, радіогеології. Засновник сучасного вчення про ноосферу.
5. Юрій Лисянський (1773-1837 рр.)	м. Ніжин. Мореплавець, організатор кругосвітньої подорожі 1805-1807 р.р Дослідник північної Америки, Індії.
6. Микола Міклухо-Маклай (1846-1888 рр.)	Новгородська губернія, нащадок козацького роду. Мандрівник, антрополог, етнограф, дослідник народів Нової Гвінеї, постановник питання щодо єдності та спорідненості всіх рас людства .

Закінчення табл. 5.4

1	2
7. Ілля Мечніков (1845-1916 рр.)	с. Іванівка, Харківська область. Видатний мікробіолог, займався питанням старіння. Лауреат Нобелівської премії (1908 р.)
8. Михайло Остроградський (1801-1861 рр.)	с. Пашенна, Полтавська область. Математик, дослідник гідростатики, гідродинаміки, теорії міцності хвиль, теорії притягання.
9. Євген Патон (1870-1953 рр.)	м. Ніцца , Франція. Учений в галузі електрозварювання металів, містобудування, організатор кафедри містобудування в Київському політехнічному інституті.
10. Юрій Кондратюк (1897-1942 рр.)	м. Полтава. Визначний теоретик космонавтики, розробник схеми 4-ступеневої ракети, проекту польоту до небесних тіл. Автор книги «Завоювання міжпланетних просторів» (1929 р.)
11. Сергій Корольов (1907-1966 рр.)	м. Житомир. Засновник практичної космонавтики за часів СРСР, творець балістичних та геофізичних ракет, ракетоносіїв, пілотування, космічних кораблів «Восток» і «Восход», штучних супутників Землі.
12. Віктор Глушков (1923-1982 рр.)	м. Ростов-на-Дону. Вчений в галузі теорії обчислювальних машин, економічної кібернетики, теорії автоматизування систем управління та систем штучного інтелекту.

Українська держава прославлена багатьма відомими особистостями музичного мистецтва. Розрізняють **народну та професійну музику**. Автори народних мелодій залишаються здебільшого невідомими, як в усній народній творчості. Ці мелодії передаються з покоління в покоління,

місцями вдосконалюючись та виробляючись. Народна музика є скарбницею різних епох та стилів. В Україні діють численні хори та інструментальні ансамблі, що пропагують цей доробок народної творчості. Крім хорових співів, в Україні широко відомі капели бандуристів, які існували в 1920-х р. в Києві, Харкові, Полтаві, Запоріжжі, Умані, Дніпропетровську. Тепер працює заслужена капела України. На Західній Україні широкою популярністю користувались своєрідні народні ансамблі – троїсті музики. Твори багатьох українських поетів удостоювались честі називатись народними: М. Петренка «Дивлюсь я на небо, та й думку гадаю», С. Руданського «Повій, вітре, на Вкраїну», Л. Глібова «Стоїть гора високая», В. Александрова «Я бачив, як вітер берізку зламав».

Українська класична музика відома іменами М. Березовського (1745-1777 рр.), Дмитра Бортнянського (1751-1825 рр.). Чимало цікавих композицій та окремих богослужбових співів залишив Михайло Вербицький. Особлива його заслуга – мелодія до гімну «Ще не вмерла Україна». Центральною постаттю в українській музиці був у другій половині ХІХ ст. Микола Лисенко (1842-1912). Він творець мелодії до «Кобзаря», багатьох романів, дуетів, опер. Його продовжувачем вважають Миколу Леонтовича (1877-1921), Кирила Стеценка (1881-1922). Значний внесок у розвиток української музики зробили західноукраїнські композитори С. Воробкевич (1836-1903), В. Матюк (1852-1912), А. Вахнянин (1841-1900), О. Нижанківський (1862-1919), Д. Січинський (1865-1909), В. Барвінський (1888-1963), С. Людкевич (1879-1979), М. Колесса (1903-2003).

Імена найвизначніших українських художників представлені в таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Найвизначніші художники України [5]

Ім'я	Місце народження, найвизначніші твори.
1	2
1. К. Трутовський (1826-1893 рр.)	Продовжувач традицій Т. Шевченка: «Гра в карти», «Колядники на Україні», «Весільний викуп», «Хворий», «Приїзд вчительки» тощо.
2. П. Мартинович (1856-1933)	Жанрові портрети, портрети селян, портрет чумака Федора Мигаля.
3. В. Орловський (1842-1914)	Пейзажі «Біля Дніпра», «Околиці Києва», «Повінь», «Сінокіс», «Жнива», «Хати в літній день».
4. С. Світославський (1857-1931)	Соціальні пейзажі. Основні твори: «Дніпровські пороги», «Подвір'я весною», «На весну», «Миргород», «Вони на ниві», «Зима», «Околиці Києва».
5. П. Левченко (1856-1917)	«Стара хата», «Край села», «У сльоту», «Хутір», «Глухомань», «Село взимку», «Біла хата».
6. С. Васильківський (1854-1915)	«Весна на Україні», «Ранок», «Степова дорога», «Козача левада», «Степовий став», «На річці Орелі», «Чумацький Ромаданський шлях», «Тин», «Повінь на Дніпрі», «Козак в степу».
7. О. Сластіон (1855-1933)	«Сільський краєвид», «На річці Псьол», «Проводи на Січ», «Україна».
8. М. Пимоненко (1862-1912)	Майстер побутового жанру: «Портрет батька», «Автопортрет», «Святкове ворожіння», «Перед грозою», «Орач», «Брид», «Ярмарок».
9. О. Мурашко (1875-1919)	«Похорон кошового», «У кав'ярні», «Портрет дівчини в червоному капелюсі», «Недільний день».
10. Ф. Кричевський (1879-1947)	«Наречена», «Довбуш», «Три віки».
11. М. Жук (1813-1961)	«Портрет М. Біляшевського», «Дівчина в кріслі», «Жіночий портрет», «Біле і чорне».
12. М. Бойчук (1882-1939)	Художник-монументаліст: «Урожай», «Портрет жінки», «Чоловічий портрет».

Закінчення табл. 5.5

1	2
13. К. Устиянович (1839-1903)	«Бойківська пара», «Гуцулка біля джерела», «Шевченко на засланні», «Скит Манявський».
14. М. Івасюк (1865-1930)	«Гуцулка під деревом», «Мати», «В'їзд Хмельницького в Київ».
15. І. Труш (1869-1941)	«Дві гуцулки», «Трембітар», «Гуцульський похорон», «Арабські жінки».
16. Я. Петрак (1878-1916)	«Старий гуцул», «У літній день», «Підпалювач», «Вхід на вулицю Руську».
17. А. Монастирський (1878-1912)	«Вид на річку Прут у Карпатах», «Зима в Карпатах», «Село Делятин», «Запорожець», «Біля водопою», «Паламар».
18. О. Новаківський (1872-1935)	«Захід сонця», «Після дощу», «Весняна мряка», «Автопортрет», «Коляда», «Собор Юра», «Квіти».
19. О. Кульчицька (1877-1967)	«Пастушок з гусьми», «Сирота», «Діти на леваді», «Жнива», «Сестра Ольга в білому».

З іменами відомих постатей в Україні пов'язані безліч місць, де вони народились, працювали та померли. Організовані меморіальні, літературно-меморіальні музеї. Наприклад, Івана Котляревського в Полтаві, Маркіяна Шашкевича в с. Підлісся на Львівщині, Юрія Федьковича в м. Путила Чернівецької області та в м. Чернівці, Івана Нечуя-Левицького в м. Стеблеві на Київщині, Панаса Мирного у Миргороді, Василя Стефаника в с. Русові Івано-Франківської області, Осипа Маковея в м. Яворові на Львівщині і Заліщиках Тернопільської області, Павла Тичини в с. Піски на Чернігівщині та у Києві, М. Рильського в с. Романівка на Житомирщині та Києві, О. Довженка в смт. Сосниця на Чернігівщині. Не тільки музеями, архітектурними меморіалами відзначені місця, пов'язані з життям та діяльністю відомих письменників, політиків,

Таблиця 5.6
Біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси України (за О. О. Бейдиком)

Адміністративна одиниця (автономія, область)	Життєві періоди, події						Загалом
	Народилися	Діяли	Перебували	Загинули	Поховані	Загалом	
1	2	3	4	5	6	7	
АР Крим	8	6	17	0	1	32	
Вінницька	23	4	0	0	3	30	
Волинська	10	4	39	0	4	57	
Дніпропетровська	16	2	0	0	3	21	
Донецька	15	3	0	0	0	18	
Житомирська	18	10	5	5	8	46	
Закарпатська	22	0	6	0	7	35	
Запорізька	12	1	2	0	3	18	
Івано-Франківська	39	9	8	0	6	62	
Київська	52	73	152	3	63	343	
Кіровоградська	21	0	0	0	2	23	
Луганська	9	2	0	0	0	11	
Львівська	83	76	13	5	72	249	
Миколаївська	14	1	5	0	1	21	
Одеська	18	59	27	5	6	115	
Полтавська	75	2	43	0	21	141	
Рівненська	10	4	3	0	1	18	
Сумська	43	2	14	0	5	64	
Тернопільська	26	3	1	0	3	33	
Харківська	27	4	1	0	14	46	
Херсонська	13	1	4	0	2	20	
Хмельницька	16	7	2	2	1	28	
Черкаська	35	14	2	0	10	61	
Чернівецька	24	0	0	0	5	29	
Чернігівська	42	28	22	2	14	108	
Загалом по Україні	675	315	364	24	251	1629	

громадських діячів. На багатьох будинках в Україні встановлено меморіальні дошки. Наприклад, тільки Іванові Франку у Львові встановлено 6 меморіальних дошок на стінах будинків, де він періодично жив та працював. Крім того народ України, висловлюючи свою шану та повагу, встановлюючи на вулицях міст і сіл пам'ятники. Найбільш таких пам'ятників встановлено Тарасові Шевченку та Іванові Франку.

В Україні свого часу жили і працювали також іноземні діячі культури та науки: О. С. Пушкін (Одеса, Бахчисарай), А. Чехов (Суми, Ялта), В. Короленко (Полтава), М. Гоголь (с. Василівка, Ніжин), А. Купрін (Київ, Хмельницький), П. Чайковський (Кам'янка, Одеса). Серед діячів Польщі – А. Міцкевич (Бахчисарай, Одеса), Ю. Словацький ((Кременець), Я. Івашкевич (Київ), австрійську державу представляли К. Маркс (Львів), Й. Рот (Броди), Францію – О. Бальзак (Верхівня, Київ) та інші знаменитості.

Кількісний розподіл біосоціальних рекреаційно-туристичних ресурсів представлена в таблиці 5.6.

5.4. Подієві ресурси України

За твердженням Смалъ І.В. у праці «Туристичні ресурси світу» подія, видовище із давніх часів були та є потужним спонукальним чинником до подорожі. Так, Олімпійські ігри в Давній Греції приваблювали десятки тисяч охочих з усього Середземномор'я, а сучасні Олімпійські Ігри збирають сотні тисяч вболівальників із усього світу.

Низка природних явищ раніше викликало паніку та страх (Сонячне затемнення чи виверження вулкану), а нині вони набули здатності приваблювати до місць спостереження за ними пошановувачів гострих відчуттів. Туристична індустрія ж здавна навчилася використовувати людську цікавість і перетворювати її на прибуток. Людська цікавість і отримання нових вражень - невичерпне джерело, із якого організатори туристичної справи черпають на снагу та прибуток. Подієві ресурси належать до динамічних чинників формування туристичних потоків, оскільки охоплюють мотиваційні передумови подорожі до місця, де відбувається подія чи явище. Спортивні змагання, культурно-мистецькі заходи, політичні акції, унікальні природні явища - далеко не повний перелік подій, які спонукають людину до мандрівки. Подієві ресурси охоплюють найбільш суттєві прояви сучасного суспільного буття із його модою на глобалізацію, екологію, активний і здоровий спосіб життя, переконаннями й уявленнями про стиль і стереотип поведінки людини у соціумі, включають його пропаганду та механізми реалізації. Необхідно зазначити, що дана теза найбільшою мірою стосується частини світової спільноти, яку прийнято називати Західним світом. Велике значення має постійність і періодичність проведення заходів (Смаль І.В., 2010).

Окремі види подієвих ресурсів найбільш доцільно класифікувати за тематикою заходу: національні і релігійні свята, гастрономічні, музичні, театральні фестивалі, спортивні змагання, покази мод, карнавали, технічні салони і виставки, економічні форуми тощо (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Класифікація подієвих ресурсів за тематикою (за Смаєв І.В.)

ВИД РЕСУРСІВ	ТЕМАТИКА	ПРИКЛАДИ ПОДІЇ
1	2	3
ГРОМАДСЬКІ	Гастрономічні фестивалі	Пивний фестиваль “Октоберфест” (Мюнхен, Німеччина), свято молодого вина Божоле Нуво (Франція), фестиваль морепродуктів на о. Гров (Іспанія), “Свято меду” (Мукачеве, Закарпаття)
	Фестивалі і виставки квітів	Виставка тюльпанів (Нідерланди), фестиваль квітів у Челсі (Велика Британія), свято троянд (травень) і жасмину (серпень) у Грассі (Франція), фестиваль хризантем (Японія), фестиваль квітів (Таїланд), виставка квіткових експозицій на Співочому полі (Київ)
МИСТЕЦЬКІ	Музичні, театральні фестивалі і конкурси	Музичний конкурс “Євробачення”, фестиваль джазу в Монтре (Швейцарія), “Слов’янський базар” (Білорусь), “Нова хвиля” (Латвія), “Таврійські ігри” (Україна), Фестиваль художнього драматичного мистецтва (Франція)
	Кінофестивалі	Канський (Франція), Берлінський (Німеччина) кінофестивалі, кінофестиваль “Молодість” (Україна), “Кінотавр” (Росія)
	Фольклорні обряди, свята і фестивалі	Midsummer’s Day (Велика Британія), фестиваль кельтської музики (Франція), фольклорний фестиваль у Шешорах (Україна)
СПОРТИВНІ	Спортивні змагання	Літні і зимові Олімпійські ігри, чемпіонати світу і Європи з футболу й інших видів спорту, спартакіади
	Ралі, перегони і регати	Перегони Формули-1, міжнародні автоперегони, напр. Париж – Дакар, регати: Vendee Globe, Volvo Ocean Race
	Спортивні фестивалі	“Лижний фестиваль” (Норвегія), “Перегони човнів” (Велика Британія)

Закінчення табл. 5.7

1	2	3
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ	Театралізовані шоу	Шоу Lord of the Dance (Велика Британія), “Кіносценія” (Франція), “Наше Різдво” (Україна)
	Карнавали	Карнавал в Новому Орлеані (США), Венеціанський карнавал Італія), карнавал в Ріо-де-Жанейро (Бразилія), карнавал в Мацатлані (Мексика)
	Національні фестивалі і свята	Фестиваль Святого Патрика (Велика Британія, Ірландія), “Парад кохання” (Німеччина), весняні та осінні фестивалі (Китай), Дівали або “Фестиваль Вогнів” (Індія)
ЕКОНОМІЧНІ І ПОЛІТИЧНІ	Аукціони	Сотбі’с, Крісті’с (твори мистецтва, антикваріат, Велика Британія), NAFA (хутра, Канада), Гелос (твори мистецтва, Росія), FFS (хутра, Фінляндія), Flora Holand (квіти, Нідерланди)
	Покази мод	Тиждень високої моди в Парижі (Франція), Milano Moda Donna (Італія), Тижні моди Mercedes-Benz
	Ярмарки і виставки	“Райзен Гамбург” (туристичний ярмарок, Німеччина), Брюссельський міжнародний книжковий ярмарок (Бельгія)
	Автомобільні й авіаційні Салони	Детройтський (США), Франкфуртський (Німеччина), Лондонський (Велика Британія), Женевський (Швейцарія), Токійський (Японія) автосалони, авіасалон в Ле Бурже (Франція), авіасалон на о. Лангкави (Малайзія)
	Політичні й економічні форуми	Всесвітній економічний форум у Давосі (Швейцарія), Генеральна асамблея ООН, зустрічі світових лідерів
РЕЛІГІЙНІ	Релігійні свята, ходи і події	Сходження Благодатного вогню у переддень Воскресіння Христового (Єрусалим)

В Україні також існує чимало сучасних дійств різного тематичного скерування та територіальних особливостей,

які щороку спонукають тисячі туристів відвідувати фестивалі, ярмарки, спортивні події тощо.

Проте до наявності та аналізу подієвих туристичних ресурсів є неоднозначне ставлення, що обумовлене сферою їхнього дослідження. Мова йде про часовий аспект подієвих ресурсів та причинно-наслідковий аспект їхнього використання. Так, історичні події вивчає історична наука, історична географія, політологія тощо, що засвідчує про міждисциплінарний характер вивчення таких ресурсів. Дослідження подійних чи подієвих ресурсів базується на вивченні речових, письмових, образотворчих, фонічних та інших пам'яток і матеріалів, що тією чи іншою мірою відображають достовірність подій в минулому. Вони є проявом соціального та природного рухів, знакових подій в історії нашої держави (регіону, області) [2]. Подійні ресурси охоплюють політичні, військові, культурні, економічні та екологічні події, що так чи інакше вплинули на суспільно-історичне чи культурне життя держави. Здебільшого події відображаються або підтверджуються матеріальними, літературними джерелами, свідченнями очевидців. За результатами аналізу монографічних джерел, обробки кількісних та якісних показників О. О. Бейдик визначив, що максимальну кількість типів або номінацій подійних ресурсів (5) має лише Київська область – 4 – дев'ять областей (Львівська, Рівненська, Івано-Франківська, Тернопільська, Полтавська, Харківська, Донецька, Одеська, Миколаївська), а найменшою кількістю номінацій (2) володіють Сумська та Кіровоградська області. Слід зауважити, що події аналізувались у період з IX ст. до 1996 року. Найбільшу загальну чисельність подій зафіксовано у Львівській області (94), найменшу - у Кіровоградській (6), а загальна кількість найважливіших подій у сучасних межах України – 626 [2].

Безумовно, аналіз подійних ресурсів не зводиться до констатації самого факту, події, береться до уваги також місце події, будівлю чи територію, особу, з якою її пов'язують. Як бачимо, навіть подійні ресурси можна вичати в комплексі з архітектурними та біосоціальними ресурсами. Наведемо окремі приклади важливих подій, що пов'язані з виданням найдавніших рукописних книг в Україні, більшість з них носять релігійний характер і написані літературною мовою слов'ян того часу, що називається церковнослов'янською. Найдавнішою книжкою такого типу є так зване Остромислове Євангеліє, переписане дяком Григорієм у 1056-57 рр. для новгородського посадника Остромисла. Проте невідомо, де працював Григорій: у Києві, чи у Новгороді. Остромислове Євангеліє – це розкішна рукописна книга, що налічує 295 пергаментних аркушів, писаних у два стовпці, з позолотою та фігурними заставками. З XI ст. збереглися ще дві чудові книги – Ізборнік Святослава (1073) і Псалтир Єгберта Трирського, з яких перша постала в Україні. Перша книга писана та ілюстрована українським майстром, друга – західноєвропейським. У першій є цікаві малюнки Святослава з дружиною Іриною і матір'ю Гертрудою. Відомо, що Ізборнік Святослава на замовлення князя переписав дяк Іоан. Написані всі три книжки на спеціально виготовлених для цього шкірах (пергаментах). На пергаменті написано також славне Пересопницьке Євангеліє на замовлення княжни Насті Гольшанської-Заславської у 1556-61 рр. Вже у XIV ст. використання пергаменту було рідкісним через поширювання паперу (німецького, перського, самаркандського, з першої половини XVI ст. – українського). Автори Євангелія – пересопницький архімандрит Григорій і переписувач Михайло з Сянока. Пересопниця – село

поблизу Рівного, в XII-XIII ст. було столицею удільного князівства, наприкінці XV ст. стало власністю князів Чорторийських. Саме за них в місцевому монастирі переписано Євангеліє [5]. Книга потрапляла до рук гетьмана Івана Мазепи (на ній є його автограф). За його вказівкою її передано в Переяслав, згодом вона опинилась в Полтаві і навіть в Петербурзі. Її випадково повернули до Переяслава, а згодом - до Центральної Наукової бібліотеки НАН України. Сьогодні збережених рукописних книг в Україні ніхто не перелічував. Однак у всеросійському масштабі 1897 р. нараховано рукописних книг XI-XIV ст. до 700, а кількість рукописних книг XV - XVII ст. становила 25 тисяч. Скільки серед них українських - невідомо [1].

Зі слов'янських народів першими друкували книжки чехи (1468), за ними українці (1491), цього ж року слов'янською, з особливостями української живої мови, надруковано перші дві книжки Октоїх та Часослов у друкарні Швайпольта Фіоля в Кракові. Працю Фіоля продовжив Франциск Скорина, що у Празі 1517-19 рр. видрукував 23 книжки. Окремі з них - біблійного змісту - перекладено тодішньою білорусько-українською мовою. На території Білорусії того часу видано «Учительське Євангеліє».

У другій половині XVI ст. друкарство активно розвивається на Західній Україні, зокрема у Львові та в Острозі, де у 1580 р. надруковано усім відомі, перекладені на той час, релігійні книжки. У Галичині друкарні діяли: у Львові - друкарня Ставропігійського братства, Михайла Сльозки, єпископа Шумлянського; в провінції - у Стратині, Крилосі, Перемишлі; на Волині - в Острозі, Дермані, Почаєві, Четвертні, Луцьку, Кременці, Житомирі. У Києві діяло три друкарні, найбільша з яких - у Києво-Печерській Лаврі.

Безліч друкарень діяло на Поділлі. Про розвиток книгодрукування свідчать видані книжки. Наприклад, Львівська друкарня за 1591-1622 рр. видрукувала 13 книг; Острозька за 1574-95 рр. – 11 книжок; Київська за 15 років – 40 книг (зокрема, Требник Петра Могили об'ємом 1670 сторінок); Почаївська друкарня – з 1730 до кінця XVIII ст. – 187 книг. Українські видання поширювались в Московії, Угорщині, Румунії. Обмеження на українські книжку виникли в Московії. Цар Олексій Михайлович заборонив їхнє поширення під страхом смерті. Переслідувань зазнала українська книжка Г. Ставровицького «Учительське Євангеліє». Після Переяславської угоди під нагляд царя потрапили всі українські друкарні, спалено перший том «Четьи Минеи» митрополита Дмитра Туптала, виданий в Києво-Печерській Лаврі. Москва в 1769 р. заборонила Києво-Печерській Лаврі видавати український буквар. Тому в Україні поширились знову рукописні книги: побачили світ літопис Самовидця, Величка, «История Русов», твори Сковороди, навіть «Енеїда» І. Котляревського.

Сьогодні в Україні діє 2 Музеї книгодрукування: загальнореспубліканський у Києві (у будинку друкарні Києво-Печерської Лаври) і у Львові (діє як відділ при Галереї мистецтв).

Події останнього століття в Україні часто носять промисловий або індустріальний характер, що вплинули на загальний рівень економічного прогресу території нашої держави та мають велике пізнавальне значення. В Україні є визначні пам'ятки індустрії початку ХХ ст.: Дніпровська ГЕС, Харківський тракторний завод, перші трактори. Чудовим витвором науки і техніки є суцільнозварний міст через Дніпро у Києві. Літаки АН-24, АН-40, ІЛ-62, АН-22, ТУ-44. діють добре обладнані музеї у Києві на заводах

«Арсенал», «Більшовик», «Ленінська кузня», що висвітлюють значення подій тих часів. Схожі музеї є також на багатьох заводах Харкова, Одеси, Дніпропетровська.

Оригінальні музеї створено на окремих залізничних станціях України, зокрема в Ковелі на Волині (встановлено на вічне збереження паровоз), на станції Ясинувата (експонатами стали паровоз серії ОВ і три вагона), на Єнакієвському металургійному заводі зберігається паровоз 1929 р., збудований на Коломенському паровозобудівельному заводі. У 1992 році відкрито музей історії електротранспорту в Києві. У Миколаєві діє широко відомий в Україні музей історії судобудівництва та флоту, також в Миколаєві знаходиться колишня водонапірна башта – пам'ятник інженерного мистецтва, споруджена за проектом академіка В. Шухова. Про історію розвитку фармацевтики в Галичині детально розповідається в музеї-аптеці у Львові. Інтер'єр обладнано в приміщенні, в якому у 1737 році діяла аптека – одна з перших у Східній Європі. Цікаве та самобутнє підприємство є у Львівській області – Дрогобицький солевиварувальний завод, один з найстаріших промислових підприємств в Європі (1250 рік) (рис.5.12). Українська військова думка також неодноразово створювала переворот у світовій військовій справі за рахунок важливих винаходів. Наші предки винайшли і застосували перші підводні човни, що наводили паніку та страх на турецькі міста. Українці першими поставили гармати на двоколісний лафет, що спростило їхнє пересування по території. Чимало місць в Україні, що пов'язані з розвитком науки та культури. Наука закладалась представниками Києво-Могилянської Академії, що бере початок у 1615 році з Братської школи, яку у 1632 р. перетворено в колегію з латинською мовою викладання, а в

1701 році колегію перетворено в Академію. З тих часів збереглися сонячні годинники. Один з таких годинників встановлений у вигляді колони на чотирикутній базі у XVIII ст. посеред двору (тепер вул. Г. Сковороди, 2). Сонячні годинники зберігаються в Києво-Печерській Лаврі на ротонді першого фонтану в Києві «Самсон» [5].

Рис. 5.12. Дрогобицька
солеварня [15]

Можна ще приводити чимало історичних подій, пов'язаних з розвитком українського суспільного життя, проте всі вони свідчать про величезний внесок України у науково-технічний прогрес та вимагають всебічного вивчення та аналізу.

5.5. Трансресурсні об'єкти

У загальній структурі туристичних ресурсів вирізняється ще таке поняття, як трансресурсні об'єкти або наскрізні, що стосуються усіх груп РТР (природних, антропогенних чи суспільно-історичних), тобто можуть належати до кожної з них. Вони поділяються на дві групи: **гомогенні та парарекреаційні** [2]. Суть гомогенних ресурсів полягає в тому, що їхнє походження пов'язане як з нашою державою, так і з територією тієї країни, у межах якої вони первісно зародились. Це може бути явище, подія, об'єкт тощо. На території України налічують близько

500 таких ресурсів, проте їхня кількість постійно зростає. Гомогенні ресурси містять інформацію про історико-культурні особливості того чи іншого народу, що є духовно-культурним потенціалом різних націй та етносів у межах нашої держави. Найбільша кількість гомогенних об'єктів розміщена в АР Крим, Київській, Львівській, Хмельницькій, Одеській областях (таблиця 6.8.). здебільшого вони пов'язані з життям і діяльністю в Україні представників інших держав, а також з пам'ятниками історії та культури (Римська фортеця I-II ст. на мисі Ай-Тодор в Криму; військовий меморіал, споруджений на честь британців, які загинули в Кримській війні 1853-1856 років у Севастополі). Сюди ж можна зарахувати поховання шведів на полі Полтавської битви, пам'ятний знак перемоги російських військ над шведами у 1709 р. під час Північної війни 1700-1721 рр. у Харківській області, поховання поляків у селі Кодак на Дніпропетровщині), могили албанців та сербів в Одесі тощо [2]. Безліч об'єктів гомогенного типу розташовані в ботанічних садах, зоопарках та інших рекреаційно-туристичних комплексах.

Відомо про життя і діяльність на території України представників багатьох держав – 39-ти видатних діячів Польщі, 26-ти французів, 25-ти італійців, 24-х німців. Найбільша їхня чисельність припадає на Київську область (70 осіб), АР Крим (44), найменша (1 особа) – в шести областях України (Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Сумській, Чернігівській). В Україні чимало гомогенних об'єктів, пов'язаних в II Світовою війною. Це стосується поховань військо службовців на нашій території (італійців, німців, англійців, поляків, тощо).

Опорним каркасом гомогенних ресурсів є окремі будівлі, споруджені іноземцями (оперний театр у Львові та Одесі), Контрактова будівля в Києві, фортеця Єнікале в Керчі, польська фортеця Кодак у Дніпропетровській області, головний годинник Львівської ратуші); музейні та інші експонати, скульптури італійських майстрів XVIII-XX ст. у Кам'янець-Подільському державному історико-культурному заповіднику тощо). Сюди відносяться зразки військової техніки та зброї. Гомогенні ресурси бувають постійними або тимчасовими. До тимчасових належать пересувні виставки картин, релігійних святинь, дорогоцінних виробів та інших творів зарубіжного мистецтва, що в різні часи знаходились на території України.

Зазначимо, що чималий інтерес становлять гомогенні ресурси найбільших міст України. Бейдик О. О. класифікував їх на:

- 1) поховання відомих іноземців;
- 2) архітектурні пам'ятники, створені іноземцями;
- 3) пам'ятники, споруджені на честь відомих історичних подій, відомих іноземців, міст-побратимів;
- 4) меморіальні дошки, відкриті на честь видатних іноземців і подій в історії закордонних держав;
- 5) відвідування України відомими іноземцями;
- 6) вулиці міст, названі на честь відомих іноземців [2].

Крім того, особливої уваги заслуговують поселення, де проживають етнічні меншини України, предки яких мігрували на територію України та зазнали часткової асиміляції (греки в Донецькій області, німці в Дніпропетровській області, поляки на Житомирщині, албанці, словаки, румуни тощо).

5.6. Оцінка культурно-історичних ресурсів

Для оцінки великої кількості різноманітних об'єктів, що формують культурно-історичні ресурси туризму, проводять їхній облік, дають характеристику і проводять типологію.

Спочатку враховують та характеризують культурно-історичний об'єкт. Для цього вказують назву об'єкту, його місцезнаходження, маркування, власника, літературні та інші джерела по об'єкту, схему місцезнаходження, дають короткий характеристику об'єкту.

Згодом проводять типологію об'єктів. За її основу приймається інформаційна сутність культурно-історичних об'єктів: унікальність, типовість серед об'єктів даного виду, пізнавальне та виховне значення, атрактивність.

Інформативність культурно-історичних об'єктів з метою туризму може бути виміряна кількістю необхідного і достатнього часу на їхній огляд. Для визначення часу огляду об'єкту необхідна класифікація об'єкту в основі, що відображало б протяжність огляду. Доцільно вибрати дві кваліфікаційні ознаки: ступінь організації об'єкту для показу та місце розташування екскурсантів по відношенню до об'єкту огляду.

За ступенем організації об'єкти поділяються на **спеціально організовані** та **неорганізовані** для показу. Організовані об'єкти вимагають більше часу для огляду, так як вони є метою огляду та складають основу екскурсії. Неорганізовані об'єкти слугують супутнім до екскурсії загальним планом, фоном, що охоплюється одним поглядом без детального огляду.

За місцем розташування екскурсантів об'єкти поділяються на **інтер'єрні** (внутрішній огляд об'єкту) і

екстер'єрні (зовнішній огляд об'єкту). Сумарний час огляду екстер'єрних об'єктів завжди більший за час огляду інтер'єрних об'єктів (за винятком музеїв та окремих інших сховищ історичних цінностей).

Методика оцінки культурно-історичних ресурсів в міжнародній практиці розроблена досить добре. У вітчизняній практиці розроблена лише методика оцінки природних ресурсів туризму. Тому розробка методів оцінки культурно-історичних ресурсів в Україні залишається відкритим питанням. Це пов'язано з тим, що культурно-історичні ресурси в системі туризму мають важливе значення, а для окремих видів туристичної діяльності – вирішальне.

Проте не всі види оцінок можуть застосовуватись для культурно-історичних ресурсів. Неможливим є **медико-біологічна** оцінка культурно-історичних ресурсів, тому що даний тип оцінки характеризує вплив виключно природних факторів на організм людини. Проте можливо проводити **технологічну** та **естетичну** оцінки. Доцільним є проведення **екологічної** оцінки також.

Технологічна оцінка культурно-історичних ресурсів туризму повинна здійснюватись за наступними критеріями: **ступінь фізичної збереженості** об'єкту (висока, середня, низька); **час комфортного терміну використання** об'єкту; **пропускна здатність** (кількість осіб за день); **кількість експонатів для показу**; зручність огляду об'єктів туристами; відсоток об'єктів показу, доступних для туристів на даний момент; можливість покращення технологічних властивостей об'єкту.

Технологічна оцінка культурно-історичних ресурсів туризму є важливою для характеристики міри технологічної готовності, придатності, комфортності туристичних ресурсів для прийому туристів. Критерії оцінки допомага-

ють показати, в якому технологічному стилі знаходяться туристичні об'єкти або компоненти, чи готові вони до прийому відвідувачів.

Естетична оцінка залежить від таких показників, як унікальність, естетична ємкість та здатність до технологічного впливу, різноманіття пейзажів та гармонії з оточуючим середовищем. Поняття «Естетична ємність» передбачає фізичний та культурний стан оглядового об'єкту, кількість деталей та фрагментів, з яких він складається.

Чим більш грандіознішим є об'єкт, чим більше предметів для огляду він охоплює, тим більше часу необхідно для його огляду, тим він є красивішим і цікавішим для туристів (вище його естетична цінність). Однак естетична оцінка має один недолік – наявність суб'єктивізму при оцінці об'єктів людьми в силу відмінностей естетичного сприйняття у кожного окремо взятого туриста.

При оцінці території спочатку виявляють культурні ареали, згодом формують кадастр культурних об'єктів, визначають об'єкти, що виконують культурні функції, оцінюють їхнє значення та збереженість, пропускну здатність, а також екологічну ємкість ландшафту. Згодом визначають туристичну інфраструктуру – наявність об'єктів харчування, місць для проживання туристів у відповідності до потреб і т.д. В залежності від цього визначають зміст маршруту та його протяжність.

Ще іншу оцінку культурно-історичних ресурсів пропонують науковці

Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. в праці «Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери», вважаючи, що в нашій державі історико-культурні об'єкти практично не оцінені як туристичні ресурси, а більшість визначних пам'яток не включена у

туристичні маршрути, що приводить до їх використання в обмежених масштабах. Все це відчутно впливає на вітчизняний туристичний бізнес, який, за прикладом зарубіжних країн, при належній рекламі може давати значний економічний і соціальний ефект. У зв'язку з тим В. Мацолою із Закарпаття пропонується оцінювати рекреаційну значимість території за щільністю пам'яток історії та культури на 100 км² площі. При цьому пропонується визначати щільність пам'яток найвищого класу (загальнонаціонального і міжнародного значення). За базову основу приймаються показники в Україні, де щільність всіх фіксованих пам'яток складає 7,9 одиниць на 100 км², пам'яток загальнонаціонального значення - 0,7 і відповідно по Львівській області - 18 і 1,8. Виходячи з таких даних, В. Мацола пропонує оцінювати одним балом території, де ці показники складають менше 7,9, двома балами - 8-18 і трьома - понад 18 од./100 км² [6]. Зрозуміло, що такий підхід може використовуватись для оцінки ІКТР великих регіонів, а не для визначення історико-культурного туристичного потенціалу поселення, чи навіть окремого адміністративного району Н.Ф. Поліною було запропоновано підхід, який для оцінки пізнавальної цінності включав такі ознаки: рівень організації об'єктів для показу і місцезнаходження туриста по відношенню до об'єкта огляду [9]. За рівнем організації історико-культурні об'єкти в такому випадку поділяються на спеціально підготовлені для показу і не підготовлені, а за місцем знаходження суб'єкта до об'єкту огляду - на інтер'єрні і екстер'єрні історико-культурні об'єкти. Такі термінологічні звороти, а також поняття про необхідний час огляду історико-культурних об'єктів взято до уваги автором при розробці оціночних шкал запропонованої бальної системи оцінок ІКТР.

Бальна система оцінок на практиці застосовується досить широко. Особливо у тих випадках, коли будь-яке явище не піддається точному виміру, але є потреба хоча б у приблизній його оцінці, а також тоді, коли немає потреби в точному вимірі явища.

Сутність бального підходу оцінки історико-культурних ресурсів полягає в тому, що оціночні шкали побудовані на подальшій структуризації видових компонентів у відповідності з історико-культурною важливістю явищ, що їх характеризують і часу, необхідного для огляду таких об'єктів. Необхідний час огляду визначають спеціалісти-експерти. Чим більше часу необхідно для пізнання об'єкту, тим вища пізнавальна цінність, а це значить, що вищий оціночний бал йому присвоюється.

Найбільш складним і відповідальним завданням виявилась розробка оціночних шкал для окремих показників. Адже необхідно було знайти певні закономірності для переходу від виміру до оцінки. У запропонованій методиці подається 13 підгруп, які отримані в результаті структуризації п'яти підвидів ІКТР. Кожна із підгруп характеризується логічним набором показників, які оцінюються за п'ятибальною шкалою (табл. 5.8).

Пам'ятки історії, які виділені окремим блоком, виступають важливими об'єктами огляду на туристичних маршрутах, екскурсіях, подорожах. Вони вважаються цінним джерелом інформації, фактором формування національної самосвідомості українського суспільства. В таких умовах дуже важливо якнайповніше визначити рівень привабливості усіх компонентів ІКТР.[16]

Таблиця 5.8

Бальна шкала оцінок історико-культурних туристичних ресурсів (Кравців В.С., 1999)

№п/п	Групи і підгрупи об'єктів	Оцінка, бали
1	2	3
I. Археологічні об'єкти		
1.1.	Території первісного заселення	1
1.2.	Стоянки, поселення	2
1.3.	Кургани	3
1.4.	Древні городища (прості)	4
1.5.	Древні городища - складні (з декількома лініями оборони, дитинцем і довколишнім містом)	5
II. Меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами і бойовими та культурними традиціями		
2.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, бойовими традиціями, що підтверджуються історичними джерелами	1
2.2.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, пам'ятні знаки простих форм	2
2.3.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, що мають високу мистецьку цінність	3
2.4.	Групи пам'яток, меморіальні, парки, споруди, дошки, пам'ятні знаки простих форм	4
2.5.	Група пам'яток, меморіальні музеї, парки, споруди та пам'ятні знаки, що мають високу мистецьку цінність	5
III. Пам'ятники та пам'ятні місця, пов'язані з життям та творчістю діячів історії, культури		
3.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що підтверджуються історичними джерелами	1
3.2.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури спрощені (з обмеженою інформацією)	2

Продовження табл. 5.8

1	2	3
3.3.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	3
3.4.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури простих форм (з обмеженою інформацією)	4
3.5.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	5
IV. Пам'ятники оборонного будівництва (земляні, або муровані укріплення, замки із bastionними укріпленнями, монастирі, найновіші фортифікаційні споруди XIX-XX сторіч)		
4.1.	Частково збереженні елементи оборонних споруд	1
4.2.	Середньої збереженості елементи оборонних будівель або окремих архітектурних комплексів	2
4.3.	Повністю збережені елементи, або окремі комплекси пам'яток оборонного будівництва	3
4.4.	Реставровані пам'ятки оборонного будівництва без музейної експозиції	4
4.5.	Добре збережені і оновлені пам'ятки оборонного будівництва з музейною експозицією	5
V. Сакральні споруди (церкви, костели, синагоги тощо)		
5.1.	Фрагменти культових споруд	1
5.2.	Окремі культові різностильові споруди	2
5.3.	Комплекс культових різностильових споруд	3
5.4.	Окремі культові стильові споруди	4
5.5.	Комплекс культових стильових споруд	5
VI. Пам'ятки народної архітектури (поселення, двори, господарські і житлові будівлі, дерев'яні церкви і т.п.).		
6.1.	Окремі будівлі з елементами народної архітектури	1
6.2.	Окремі будівлі, що є пам'ятниками народної архітектури	2
Іб.3.	Церкви, садиби, що є пам'ятниками народної архітектури	3

Продовження табл. 5.8

1	2	3
6.4.	Окремі вулиці, або групи будівель, що є пам'ятниками народної архітектури	4
6.5.	Поселення, що визнані як пам'ятники народної архітектури, або спеціально зведені (музеї під відкритим небом)	5
VII. Громадські споруди (народні школи, народні доми, шпиталі, корчми, млини і т.п.		
7.1.	Частково збережені елементи громадських споруд	1
7.2.	Середньої збереженості елементи громадських споруд	2
7.3.	Повної збереженості елементи громадських споруд	3
7.4.	Реставровані пам'ятки громадських споруд	4
7.5.	Добре збережені пам'ятки громадських споруд.	5
VIII. Палацово-паркові ансамблі		
8.1.	Окремі залишки палацово-паркових ансамблів	1
8.2.	Окремі фрагменти палацово-паркових ансамблів	2
8.3.	Впорядковані фрагменти палацово-паркових ансамблів	3
8.4.	Добре збережені палацово-паркові ансамблі	4
8.5.	Добре збережені і впорядковані палацово-паркові ансамблі	5
XIX. Сучасні пам'ятки архітектури		
9.1.	Окремі пам'ятки архітектури, що збудовані з використанням сучасних будівельних матеріалів, технологій, композиційних вирішень	3
9.2.	Окремі сучасні пам'ятки архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів	4
9.3.	Група сучасних пам'яток архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів.	5
X. Професійні художні промисли		
10.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані на базі зібраних зразків професійних народних майстрів	3
10.2.	Наявність окремих майстрів з експозицією власних творів	4

Закінчення табл. 5.8

1	2	3
10.3.	Наявність декількох професійних майстрів та музейних експозицій, складених із художніх творів професійних майстрів	5
XI. Народні художні промисли (ткацтво, килимарство, вишивка, художня обробка шкіри, художнє плетіння, деревообробка, гончарство тощо).		
11.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані на основі зібраних зразків народних умільців	3
11.2.	Наявність окремих народних умільців з експозицією власних творів	4
11.3.	Наявність декількох народних умільців та музейних експозицій, складених із художніх творів народних умільців	5
XII. Пам'ятки матеріальної культури		
12.1.	Індивідуальні музейні експозиції	3
12.2.	Відомчі музеї пам'яток матеріальної культури	4
12.3.	Етнографічні музеї, музеї народної архітектури і побуту	5
XIII. Пам'ятки фольклору		
13.1.	Наявність окремих традицій, що збереглися у родинному і громадському побуті	5
13.2.	Поширення окремих жанрів, або видів фольклору	4
13.3.	Наявність різножанрового та різновидового складу фольклору	5

5.7. Значення культурної спадщини для розвитку туризму

Складові компоненти культурної спадщини. За останні роки інтенсивний розвиток туризму в більшості країн світу активно сприяв перегляду ставлення до культурної спадщини. Культурна спадщина складається з матеріальних та нематеріальних (духовних) компонентів.

Якщо враховувати **матеріальні** компоненти, то під культурною спадщиною (Конвенція про охорону Всесвітнього культурної та природної спадщини, прийнята в 1972 р.) розуміють три види об'єктів: **пам'ятки, комплекси та унікальні місця**.

До **пам'яток** можуть відноситись витвори архітектури, монументальної скульптури та живопису, елементи та структури археологічного характеру, надписи, печерні житла та групи елементів, що мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, науки чи мистецтва. Серед пам'яток культурної спадщини виділяють:

- пам'ятки археології;
- культову та громадську архітектуру;
- пам'ятки ландшафтної архітектури;
- малі та великі історичні міста;
- типові сільські поселення;
- музеї, театри, виставкові зали, об'єкти соціокультурної інфраструктури;
- етнографічні об'єкти, народні промисли і ремесла, центри декоративно-прикладного мистецтва;
- технічні комплекси та споруди.

До комплексів відносяться групи ізольованих або об'єднаних архітектурних будівель, єдкість та зв'язок з пейзажем яких становить видатну універсальну цінність з точки зору історії, науки чи мистецтва.

В культурні комплекси основною частиною входить і природа: в містах - це парки та сквери, зелені насадження на вулицях та площах; в сільській місцевості – присадибні ділянки; в старовинних помістях та монастирях – ландшафтні рукотворні пейзажні парки та сади. Порухнення історичного ландшафту негативно впливає на атрактивність культурного об'єкту.

Оцінка культурних комплексів з метою туризму проводиться двома основними методами:

- 1) **рангуванням** культурних комплексів за їхнім місцем в світовій та вітчизняній культурі, що відбувається експертним шляхом: встановлюються об'єкти світового, державного, регіонального та місцевого значення;
- 2) **необхідним часом для огляду**; цей метод дозволяє порівняти різні території за перспективністю культурної спадщини для розвитку туризму.

Для культурних комплексів так само, як і для природних, властивими характеристиками є **надійність та емкість**. **Надійність** культурних комплексів обумовлюється двома факторами: стійкістю до туристичних навантажень та стабільністю його відповідності ціннісним критеріям, що сформувалися в населення.

Емкість культурного комплексу визначається протяжністю періоду, протягом якого туристи можуть сприймати інформацію, що в них міститься. Цей показник залежить від двох факторів: атрактивності об'єкту та психофізіологічних можливостей людини, що відрізняються значною індивідуальністю та мають визначену межу.

До **унікальних місць** відносяться об'єкти, що творінням людських рук або спільним творінням природи та людини, а також зони, що охоплюють археологічні унікальні місця, представляючи видатну цінність з точки зору історії, естетики, етнології або антропології.

Культурна спадщина охоплює не тільки матеріальні (пам'ятники, комплекси тощо), але й нематеріальні (духовні) компоненти (моральні та естетичні ідеали, норми, зразки поведінки, мову, діалекти та говори, національні традиції та звичаї, історичні топоніми, фольклор, художні промисли та ремесла).

У зв'язку з цим важливою подією стало прийняття 17 жовтня 2003 року Генеральною конференцією ЮНЕСКО Міжнародної Конвенції про охорону нематеріально культурної спадщини. В конвенції перераховані наступні основні компоненти нематеріальної культурної спадщини : усні традиції та форми вираження, включаючи мову в якості носія нематеріальної культурної спадщини; виконавче мистецтво; звичаї, обряди, свята; знання та звичаї, що відносяться до природи та всесвіту; знання та навички, пов'язані з традиціями та ремеслами.

На кінець 2019 року в списку шедеврів нематеріальної спадщини ЮНЕСКО зазначалось 549 елементів нематеріальної культурної спадщини 127 країн.

Оцінка культурної спадщини

Існує система критеріїв оцінки культурної спадщини, у відповідності до якої кожний об'єкт культури, представлений для включення в список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (організація з освіти, науки та культури при ООН), повинен:

- 1) бути шедевром творчості, характерним певній культурі;
- 2) показувати важливість процесу передачі в часі чи геокультурному плані загальнолюдських цінностей в області культури, архітектури, монументального мистецтва, містобудівництва чи ландшафтного дизайну;
- 3) бути унікальними чи винятково важливим свідком існування або зникнення окремої цивілізації чи культурної традиції;
- 4) представляти собою архітектурний чи ландшафтний ансамбль, що знаменує один з періодів історії розвитку людства;

- 5) бути безпосередньо або опосередковано пов'язаним з подіями, традиціями, ідеями, віруваннями або творчими актами видатного світового значення;
- 6) представляти собою видатний приклад формування за участі людини ландшафту чи поселення, що характеризують окрему культуру, особливо, якщо ця культура виявилась беззахисною перед обличчям незворотних історичних змін.

Перш ніж дати оцінку культурній спадщині відповідних територій (країни, району, міста) необхідно вивчити етапи їхнього розвитку:

- 1) цивільну та військову історію об'єкту;
- 2) історико-архітектурний аспект розвитку туристичного об'єкту;
- 3) основні архітектурні стилі, що зустрічаються на території об'єкту (у зв'язку з історичними минулим країни, району, міста);
- 4) найважливіші та цікаві для туристів пам'ятки архітектури;
- 5) процеси розвитку духовної культури (втому числі її взаємовпливів з іншими культурами);
- 6) основні етапи розвитку духовної культури та важливих її пам'яток (фольклор, література та музична спадщина, образотворче мистецтво всіх типів та ін.);
- 7) творчість найвеличніших представників культури та мистецтва країни, району, міста.

Ефективність використання культурної спадщини в туризмі

Одним із можливих способів підвищення ефективності освоєння культурної спадщини зможе стати створення територіальних утворень нового типу (культурно-історичних територій, національних та рекреаційних парків), де

в комплексі змогли б поєднуватись культурно-історичні об'єкти, культурні ландшафти, види ремесел, а також національні традиції та свята.

Діяльність таких територіальних утворень повинна скеровуватись на збереження, відродження, туристичне освоєння пам'яток в їхньому природному середовищі, відтворення традиційного природокористування, циклів звичного життя та всього побуту з одночасним органічним входженням в сучасні господарські та соціальні процеси. Економічна діяльність в даному випадку є важливою частиною комплексного процесу, що охоплює збереження та використання туристичного потенціалу культурної спадщини.

Пам'ятники історії та культури, оточуючий ландшафт є національним надбанням. Сучасне освоєння території вимагає особливого підходу за принципом «збережи-віднови-не пошкодь».

Будь-який регіон містить наступні види унікальних історичних територій: древні малі міста з багатим історичним минулим; поміщицькі та палацово-паркові комплекси; монастирські комплекси, замки тощо.

Організація унікальних історичних територій передбачає поєднання відродження та розвитку традиційних форм діяльності, що сформувались історично, з інноваційними видами - туризмом, сільськогосподарським та промисловим виробництвом. Нові види діяльності повинні доповнювати, а не пригнічувати сформовані природні, господарські та соціокультурні процеси.

В основу сучасного освоєння унікальних історичних територій необхідно брати до уваги історичний, екологічний та ландшафтний принципи.

При розвитку необхідної туристичної інфраструктури важливо не порушувати історичне архітектурне обличчя

будь-якого поселення. Слід враховувати національні та релігійні особливості та традиції даної території. Необхідно, щоб кожний окремо взятий туристичний центр мав власний неповторний вигляд. В розташованих поблизу малих міст палацово-паркових та присадибних комплексах доцільно створювати природно-історичні парки. В їхню основу можна взяти **географічний** (декілька комплексів, об'єднаних одним географічним об'єктом-річкою, озером тощо), **історичний** (серія комплексів, пов'язаних однією історичною подією) та **матеріальний** (серія комплексів, об'єднаних пам'яттю про певну історичну особливість тощо) аспект. Площа таких унікальних історичних територій коливається від сотень до тисяч гектар.

Природно-історичні парки можуть бути компактними, що складаються з одного історичного комплексу та його ландшафтного оточення, і дисперсними, в межах яких територія парку охоплює декілька розташованих неподалік історичних пам'яток.

Створення природно-паркових комплексів дозволяє врятувати цінні пам'ятники історії і культури як цілісні архітектурно-ландшафтні комплекси. В природно-паркових комплексах передбачається охорона та відновлення як пам'яток історії та культури, так і навколишнього історичного рукотворного або природного ландшафту, що також розглядається як неперехідна історична та екологічна цінність, національна спадщина.

Наостанок доцільно зробити наступні висновки:

- 1) будь-яка територія володіє історико-культурною спадщиною;
- 2) збереження культурної спадщини сприяє кращому розумінню сучасниками тих умов, при яких жили попередні покоління;

- 3) культурна спадщина території часто відчуває зміни, так як змінюються природні та антропогенні фактори.

Туризм слід розглядати як ефективний фактор, що сприяє ознайомленню з культурною спадщиною. Найбільшу перевагу в туристичних подорожах отримали об'єкти та явища, що входять в так званий список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО,

5.8. Пам'ятки, що входять в список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

Значення Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Конвенція про охорону Всесвітньої культурної та природної спадщини прийнята на XVII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО 16 листопада 1972 року і вступила в силу 17 грудня 1975 року. Основна її мета – привернути увагу та сили світового співтовариства для збереження унікальних об'єктів культури та природи. В 1978 році створені Комітет та Фонд Всесвітньої спадщини, а згодом через 3 роки (в 1978 році), перші культурні та природні об'єкти внесені у Список Всесвітньої спадщини – своєрідний фонд видатних пам'яток культури та природи..

Станом на 2021 рік у списку Світової спадщини перебувають 1121 об'єкт (зокрема 869 культурних, 213 природних і 39 змішаних) з 167 країн. З об'єктів, розташованих по країнах, Італія є батьківщиною найбільшого числа об'єктів Світової спадщини з 53 об'єктами. За нею йде Китай (52), Іспанія (46), Франція (43), Німеччина

(42), Індія (36) та Мексика (34). ЮНЕСКО надає кожному об'єкту Світової спадщини ідентифікаційний номер; але нові включення часто включають попередні об'єкти, доповнені в рамках розширення. У результаті, ідентифікаційні номери перевищують 1200, хоча об'єктів у списку є менше. Це окремі архітектурні споруди й ансамблі — Акрополь, собори в Ам'єні та Шартрі, історичний центр Варшави (Польща), Львова (Україна), Московський Кремль і Красна площа (РФ) та інші міста — Бразилія, Венеція разом з лагуною та ін.; археологічні заповідники — Дельфи та ін.; національні парки — Морський парк Великого бар'єрного рифу, Єлоустонський (США) та інші. Держави, на території яких розташовані об'єкти Світової спадщини, беруть на себе зобов'язання щодо їхнього збереження.

Регіони, що представлені тут, визначені ЮНЕСКО для його дій, і не обов'язково відображають фактичне географічне розташування країн.

5 географічних регіонів, визначених ЮНЕСКО:

Європа і Північна Америка

Азія і Океанія

Арабські країни

Латинська Америка і Кариби

Африка

Таблиця 5.9

Розподіл світової культурної спадщини [17]

Регіон ЮНЕСКО	Культурний тип	Природний тип	Змішаний тип	Загалом	%
<u>1</u>	2	3	4	5	6
<u>Африка</u>	42	33	3	78	9 %
<u>Арабські країни</u>	60	4	1	65	7 %

Закінчення табл. 5.9

1	2	3	4	5	6
<u>Азія</u> <u>і Тихоокеан-</u> <u>ський регіон</u>	129	48	9	186	21 %
<u>Європа</u> <u>і Північна</u> <u>Америка</u>	375	56	9	440	49 %
<u>Латинська</u> <u>Америка</u> <u>і Кариби</u>	83	35	3	121	14 %
Загалом	689	176	25	890	100 %

Країни з найбільшою кількістю об’єктів Світової спадщини (2019 рік).

До **культурних** відносяться пам’ятки: що формують унікальний архітектурний ансамбль; в свій час вплинули

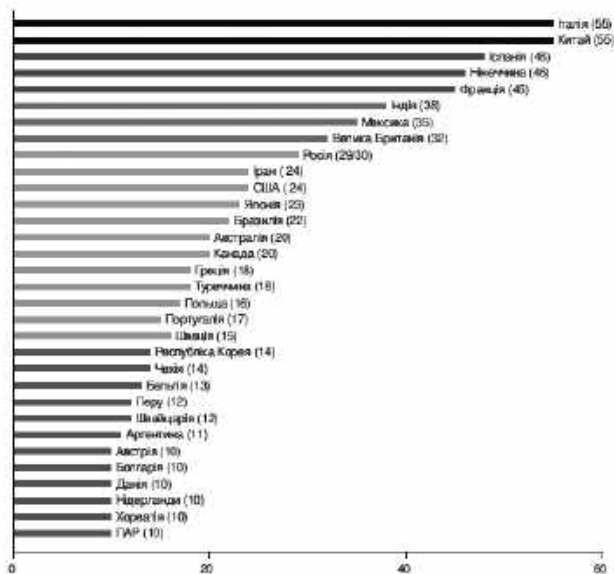

Рис. 5.13. Країни з найбільшою кількістю об’єктів Світової спадщини (2019 рік). [17]

на життя країни; слугують свідками зниклої цивілізації; ілюструють відповідний важливий період в історії держави; представляють унікальний приклад традиційного способу життя; пов'язані з ідеями та віруваннями, що мають світове значення.

До **природних** відносяться пам'ятники, що представляють собою природні зони естетичного та наукового значення: гори, вулкани, річки, широкі затоки, рифи, береги, острови, ліси, печери.

Кожний природний об'єкт, представлений для включення в Список Всесвітньої спадщини, повинен:

- 1) бути видатним прикладом одного із етапів розвитку Землі, включаючи період зародження життя та основні геологічні процеси формування ландшафту, або демонструвати важливі геоморфологічні або фізιοгеографічні ознаки;
- 2) бути надзвичайним приклад розвитку будь-якого сучасного екологічного чи біологічного процесу, включаючи материкові, прісноводні, узбережні і морські екосистеми, а також колонії бактерій та стада тварин;
- 3) демонструвати цікаві природні явища чи місця виняткової природної краси, що мають естетичне значення;
- 4) містити найважливіші та істотні (з точки зору науки та біологічного відтворення) природні ознаки, призвичаєні для плідного біологічного обміну, включаючи ареали, що мають загальносвітове значення та знаходяться під загрозою знищення.

Пам'ятники Європи

Більше половини усіх пам'ятників в Списку Всесвітньої спадщини розташовані в Європі. Ці пам'ятники від-

носяться до різних епох, починаючи з первіснообщинного ладу. До видатних пам'яток цього періоду відносяться древні наскельні малюнки. Найяскравіші зразки розміщені в печерах південної Франції та Південної Іспанії.

До первіснообщинного періоду відноситься **мегалітична забудова** – гігантські кам'яні споруди різної форми. В основному ці споруди слугували для поховань. В списку об'єктів Всесвітньої спадщини представлені мегаліти Ірландії, південної Англії та Мальти.

Пам'ятниками античності вважаються об'єкти, розміщені на території Греції (Афінський Акрополь, Дельфи, Вергіна, Олімпія, Епідавд, Басай), в Італії (пам'ятники Древнього Риму) та інших європейських країн.

Найбільше пам'яток відноситься до **епохи Середньовіччя** – набережні Сени в Парижі, Собор в Шартре, кафедральний собор в Бунже, історичні центри Авін'йона і Страсбурга, собор в Трирі, Кельнський собор, Вестмінстер в Великобританії, Лондонський Тауер, історичні центри Таллінна, Риги, Вільнюса, Варшави, Кракова, Праги, Флоренції, володіння Ватикану, Стара частина Валетти, старовинні квартали Дубровніка, Соборна площа в Пізі та ін.

Декілька десятків об'єктів відносяться **до епохи нового часу** – це світські резиденції, монастирі та церкви, об'єкти інженерного мистецтва, меморіальні місця та садово-паркові ансамблі.

До природних пам'яток відносяться затоки Джиролате і Порто на Корсиці (Франція), Мессельський кар'єр в Німеччині, печери Скок'яка в Словенії, печери Агтелекського карсту в Угорщині, Словацький карст в Словаччині, «Заповідник дикої природи острів Гоф» в Великобританії, Плітвічські озера в Хорватії.

Пам'ятки Азії

Приблизно чверть пам'яток культури розташовані в Азії. Серед них знаходяться **пам'ятки первісного часу** на території Китаю і острові Ява (стоянки первісної людини) і **пам'ятки древніх цивілізацій**, представлені старою частиною Єрусалиму, Лубкіни (батьківщини Будди), Великою Китайською стіною, храмом та захороненням Конфуція в м. Цюйфу.

Значна кількість пам'ятників культури в Азії відноситься до архітектурної спадщини **середніх віків**. Це старі квартали Стамбула, древня частина Дамаска і Халеба в Сирії, середньовічна частина Єрусалиму, печерні та храмові пам'ятники в Індії, Червоний форт і мавзолей Тадж-Махал в Агрі (Індія), священне місто Канді (Шрі-Ланка), храмові комплекси і історичні міста в Пд.-Сх. Азії, печерні, храмові та архітектурні пам'ятники на території Китаю (імператорський палац династії Мінь і Цінь в Пекіні, старе місто Ліцзян, палац Потала в Лхасі), Республіці Корея, Японії.

В Азії є тільки одна пам'ятка **Всесвітньої спадщини ХХ ст.** Користуючись світовою популярністю, вона свідчить про одну із сумних сторінок історії – Другу Світову війну. Це Меморіал Миру в Хіросімі – японському місті, на яке в 1945 р. США скинули першу атомну бомбу.

До природних пам'яток відносяться гора Сагарматха (або Еверест) в Непалі, затока Хо Лонг у В'єтнамі, «Заповідник дикої фауни Манас» в Індії, «Лісовий резерват Сінхараджа» в Шрі-Ланці, «Ліс острова Яку» в Японії та ін.

Пам'ятки Африки

В Африці виділяються пам'ятки культури, що відносяться до періодів **древньої, давньої та середньовічної історії континенту**. Найбільшою популярністю користу-

ється спадщина Древнього Єгипту та антична спадщина Північної Африки. Серед культурної спадщини Африки на південь від Сахари виділяються пам'ятки Малі (стара частина міст Джене і Тамбукту), Беніну, Гани, Сенегалу, пам'ятник Великий Зімбабве в межиріччі Замбезі та Лімпопо, руїни Кіква-Кісівані і Сонга-Манара біля узбережжя Танзанії, острів Мозамбік.

До природних пам'яток відносяться гора Кіліманджаро в Танзанії, гора Рувензорі в Уганді, «Національний пташиний заповідник Джудж» в Сенегалі, «Мисливський заповідник Селус» в Танзанії, « Фауністичний заповідник Окані» в Демократичній Республіці Конго, озеро Малаві в Східній Африці.

Пам'ятки Америки

В Північній Америці пам'ятки культурної спадщини поділяються на **пам'ятки, що виникли до завоювання цієї території європейцями і пам'ятки, пов'язані з європейською колонізацією**. Це національний культурно-історичний парк Чако в штаті Нью-Мексіко, індійське поселення Пуебло-де-Таос в верхівях р. Ріо-Гранде, історичний район Квебека, історична частина г. Сан-Хуан на о. Пуерто-Ріко, Індепенденс-хол в м. Філадельфія, Монумент Свободи в Нью-Йорку та ін.

В Латинській Америці культурною спадщиною є місто Бразилія – видатний пам'ятник сучасного зодчества.

До природних пам'яток відносяться Гавайські вулкани в Центральній Америці, парки Канадських Скелястих гір в Північній Америці, Озеро Кокос в Коста-Ріці, «Китовий заповідник Ель Віскаїно» в Мексиці, «Лісові заповідники Південно-Східної Атлантики» в Бразилії, національний парк «Карлебадські печери» в США.

Пам'ятки Австралії

В списку Світової спадщини Австралія представлена наступними пам'ятками: «Край Великих Голубих гір і Священна гора», «Озерний край Вілланда», що представляє собою скам'янілі 40 тис. років тому озера, озера Лорд-Хау, Фрейзер, Херд, Макдоналд і Маккуорі, «Великий Бар'єрний риф» та ін.

Найбільше у Список Світової спадщини занесено національних парків – природних об'єктів, що містять екосистеми, не піддані значним змінам в результаті діяльності людини.

Більше 40 країн внесли в Список біля 80 національних парків на усіх континентах. По сім національних парків внесли Канада і США, по чотири – Індія та Конго, по три – Індонезія, Коста-Ріка та Перу, по два – Іспанія, Малайзія, Непал, Танзанія, ПАР.

Однією з важливих складових частин світової спадщини є геологічні пам'ятки – різного роду геологічні утворення, що відображають в тому чи іншому вигляді розвиток Землі.

В Списку нематеріальної спадщини людства поки що фігурує біля 50 пам'яток, розміщених в 42 країнах світу. Це усна, художня, музична народна творчість, звичаї, танці, карнавали, театр та ін..

Контрольні запитання та завдання

1. Яку роль відіграють різні елементи культури у формуванні туристичної цікавості?

2. *Які елементи української культури здатні привернути увагу до нашої країни іноземних туристів?*
3. *В чому полягає зміст культурно-історичних ресурсів туризму?*
4. *Які види пам'яток історії та культури ви знаєте?*
5. *Як поділяються культурно-історичні ресурси?*
6. *За допомогою яких методів проводиться оцінка культурно-історичних ресурсів туризму?*
7. *Перерахуйте особливості та критерії комплексної оцінки історико-культурної та природної спадщини.*
8. *Перерахуйте основні способи підвищення ефективності використання культурної спадщини.*
9. *Які ви можете назвати способи включення чи доручення культурної спадщини в практику туристичної діяльності ?*
10. *Перерахуйте основні напрямки культурного туризму.*
11. *Назвіть основні точки зору на поняття «культурний ландшафт».*
12. *Виділіть та охарактеризуйте основні елементи культури вашого регіону, що є об'єктами туристичної зацікавленості в сучасних умовах або могли б стати ними в перспективі. Як вони використовуються в практичній діяльності турфірм регіону?*
13. *Розробіть триденний культурно-пізнавальний тур по території вашого місця проживання. При розробці маршруту основну увагу слід звернути на проведенні оцінки та виявленні основних форм використання культурно-історичних ресурсів регіону.*
14. *Охарактеризуйте одну із найбільш відвідуваних туристами культурно-історичну пам'ятку вашо-*

го регіону за наступним планом: а) тип; б) місце розташування; в) доступність; г) атрактивність; д) і; ж) туристичне значення; з) пропускна здатність; і) забезпеченість.

Література до теми

1. Антонович Д. Книга рукописна / Українська культура. Курс лекцій. К., 1993. 110 с.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу. К.: Київ. ун-т, 2001. 395 с.
3. Данилюк А. Г. Народна архітектура Бойківщини. Житлове будівництво. Львів: Українські технології. 2004. 168 с.
4. Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся. Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка. 2001. 147 с.
5. Данилюк А. Г. Історико-культурні туристичні ресурси України. Навчально-методичний посібник. Львів, ЛНУ імені І. Франка. 2003. 80с.
6. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів. 1997. 259 с.
7. Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довід. Держреєстру національного культурного надбання / В. В. Вечерський, О. М. Гадованюк, Є. В. Тиманович та ін.; за ред.. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. К.: Техніка. 2000. 664 с.
8. Петранівський В. Л., Рутинський М. Й. Туристичне краєзнавство: Навч. пос. К.: Знання. 2006. 575 с.

9. Полинова Н.Ф. Оценка необходимого и достаточного времени на осмотр экскурсионных объектов // Социально-географические проблемы повышения эффективности туристско-экскурсионного обслуживания. Минск: Из-во Беларуск. ун-та. 1978. С.100-104.

10. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: навчальний посібник. Ніжин.: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. 2010. 336 с.

11. <https://lviv.vgorode.ua/reference/muзей/264957-muzej-narodnoi-arkhitektury-ta-pobutu>

12. <https://www.google.com/search?q=%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%8E%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80&oq=%D1%81%D0%B2%D1%8F%D1%82%D0%BE%D1%8E%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9+&aqs=chrome>.

13. <https://www.google.com/search?q=%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B8&sxsrf=ALiCzsa2TcxQ1XSww4Ymkr0zXvbnLUwIfw>:

14. <https://www.google.com/search?q=%D0%A0%D1%96%D0%B4+%D0%A%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85&sxsrf>.

15. <https://www.google.com/search?q=%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D1%81%D0%BE%D0%BB%D>.

16. Кравців В.С., Гринів Л.С., Копач М.В., Кузик С.П. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери. Наукове видання. - Львів: НАН України. - ІРД НАН України. - 1999.-78с. https://tourlib.net/books_ukr/kravciv8.htm

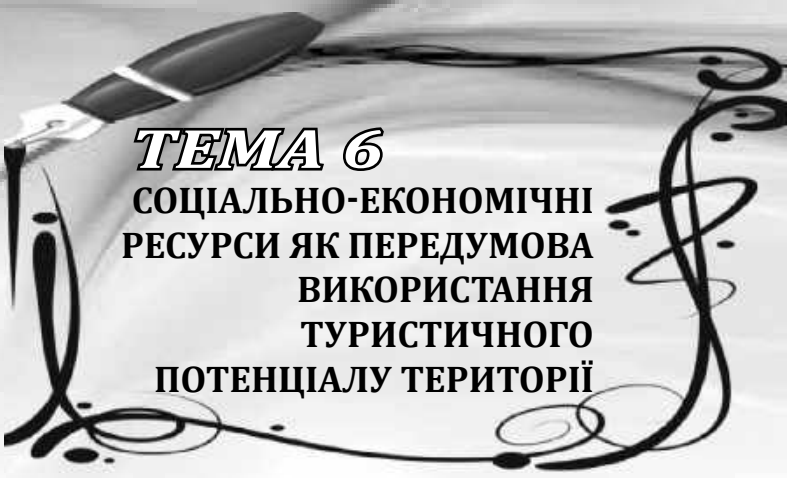
17. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%AE%D0%9D%D0%95%D0%A1%D0%9A%D0%9E

18. https://www.google.com/search?sxsrf=ALiCzsa5s7zFnBA-mKyZITBATAQpC_ZGIQ:1658492387069&source=univ&tbm=isch&q

19. <https://www.google.com/search?q=%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F&sxsrf=ALiCzsZ3p9lR5->

20. <https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fkorali.info%2Fuploads%2Fimages%2Fdefault%2Fpetrykivka2.jpg&imgrefurl=https>

21. <https://uk.wikipedia.org/wiki>

ТЕМА 6
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
РЕСУРСИ ЯК ПЕРЕДУМОВА
ВИКОРИСТАННЯ
ТУРИСТИЧНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ

6.1. Визначення та класифікація соціально-економічних ресурсів туризму

Туристична сфера як вид діяльності взаємодіє з низкою галузей економіки, починаючи з будівництва і закінчуючи транспортними перевезеннями, тим самим формуючи власну частку зайнятості населення. Проте, оцінити кількість працівників, зайнятих у сфері туризму, складно. Крім того, туризм підтримує різноманітні зв'язки з підприємствами інших секторів економіки: сільськогосподарськими підприємствами, заводами з виробництва транспортних засобів, меблевими фабриками та ін. Соціально-економічна інфраструктура є тим невід'ємним елементом у механізмі функціонування туризму, який

забезпечує процес ресурсного використання, створення, просування та реалізацію туристичного продукту у взаємозв'язку з життєзабезпеченням території. До соціально-економічних туристичних ресурсів належать географічне положення, транспортна доступність, рівень економічного розвитку та добробуту суспільства, стандарти обслуговування, організація туристичного господарства, кількість зайнятих у галузі, тощо.

Донедавна зростання обсягів туризму позитивно відображалось на економіці країн, створюючи додаткові робочі місця та сприяючи розвитку малого підприємництва. Доведено, що вплив туризму на зайнятість стає визначальним для багатьох країн, які головно залежать від цього сектору економіки. Так, економіка Ізраїлю страждає через значне скорочення туристського потоку, безробітними стали сотні висококваліфікованих гідів-перекладачів, закриваються кафе, перукарні, порожніють готелі. Досить напруженою є ситуація й у Єгипті, де зберігається загроза терористичних актів. У таких країнах діяльність понад 50 % працездатного населення прямо чи опосередковано пов'язана з туризмом. На відміну від невеликих держав, у великих індустріальних країнах у туристичній сфері зайнято лише 5% працездатного населення. Однак зі зростанням значення туризму, збільшенням туристського потоку, розширенням будівництва готелів та інших об'єктів інфраструктури туризму ця цифра збільшується. Незважаючи на загальну обізнаність стосовно факторних особливостей розвитку туризму та значення соціально-економічної інфраструктури загалом та туристичної зокрема, неможливо передбачити наслідки втручання зовнішніх чинників, що часто від нас не залежать. Так сталося з пандемією коронавірусу, що кардинально

змінити потреби людини та безпосередньо відобразилася на розвитку світового та вітчизняного туризму, скоротивши прибутки в рази, кардинально зменшивши кількість туристів та скорегувавши географію туристичних маршрутів. На жаль, збройні конфлікти та війни повністю унеможливають проведення туристичної діяльності, відкладаючи її на Соціально-економічні ресурси туризму визначаються як сукупність об'єктів та явищ антропогенного характеру, що необхідні для найбільш ефективного розвитку індустрії туризму в країні чи регіоні. При цьому соціально-економічні об'єкти та явища в процесі організації відпочинку виступають або як умови, або як ресурси. Наприклад, частина населення курортної місцевості, яка не бере участь в туристичній діяльності, виступає умовою цієї діяльності, а частина населення, яке може бути зайняте в туристичних закладах, виступає в якості трудових ресурсів туристичного господарства.

Соціально-економічні ресурси туризму поділяються на 6 основних блоків:

- 1) інформаційні ресурси;
- 2) трудові ресурси;
- 3) фінансові ресурси;
- 4) матеріальні ресурси;
- 5) управлінські ресурси;
- 6) інфраструктура туризму.

Коротко охарактеризуємо кожний із блоків.

Інформаційні ресурси туризму утворює інформація різного роду, що її турист отримує в різний час: а) в процесі підготовки до туристичної мандрівки, використовуючи для цього довідники, путівники, матеріали періодики, поради друзів, знайомих та родичів; б) в ході реалізації туристичної поїздки за допомогою спостережень, розпо-

відей екскурсиводів, знайомства з буклетами, картами, путівниками на місці; в) після завершення туристичної поїздки з метою поглиблення та закріплення уявлень та вражень від поїздки та відвідин країни. У більшості країн світу інформаційним ресурсам туризму приділяється досить значна увага. Країни, що спеціалізуються на прийомі туристів, величезними тиражами видають путівники по основних регіонах та туристичних центрах, буклети, довідники, карти, листівки, каталоги, рекламний матеріал. Зазвичай ці матеріали роздаються туристам безкоштовно або за символічну плату в інформаційних кіосках, музеях, переходах метро і т.д. Варто нагадати, що перші туристичні путівники були відомі людству ще за часів Древнього Риму. Описи подорожей можна знайти як у популярній, так і в спеціальній літературі, на електронних носіях. Туристична галузь генерує реклами приблизно в три-п'ять разів більше, ніж будь-яка інша. Велике значення мають сучасні електронні засоби інформації, наприклад, мережа Інтернет, багато тисяч сайтів якої пропонують користувачам детальний опис туристичних центрів, пам'яток і навіть віртуальні подорожі. Видавництво «Columbus Press» кожних два роки перевидає всесвітній туристичний путівник «World Travel Guide», який містить укладені за однаковими схемами детальні описи понад 200 країн, туристичних центрів і територій. Станом на 2018 рік в Україні функціонували 42 туристично-інформаційні центри у всіх регіонах нашої держави, надаючи безоплатну інформацію туристам (рис. 6.1.). Безумовно, такого інформаційного забезпечення туризму недостатньо, враховуючи масштаби території, ресурсні можливості та транспортну неоднорідність, проте якісні зміни відбуваються, хоча і повільно.

До трудових ресурсів

відносяться працівники туристичних підприємств – як штатний персонал, так і працівники, що працюють в туристичній сфері сезонно. Слід одразу сказати, що індустрія туризму охоплює значну кількість як основних, так і супутніх виробництв та галузей економіки, в результаті чого облік загальної кількості зайнятих в сфері туризму є ускладненим. У 2019р. глобальна індустрія туризму забезпечувала (прямо та опосередковано) близько 330 млн робочих місць, що еквівалентно 10,3% від загального рівня зайнятості. Кожен 10 працівник в світі зайнятий в туристичному секторі. На кожне робоче місце, безпосередньо створене в сфері туризму створюється близько півтора додаткових робочих місць. Кожні 30 туристів, що відвідують країну створюють прямо 1 робоче місце та опосередковано 2. Одні лише готелі та ресторани дають роботу 144 млн осіб по всьому світу. До їх числа входять близько 44 млн самозайнятих і 7 млн роботодавців. Туризм є особливо важливим сектором для забезпечення робочих місць для жінок та молоді.

Туристична галузь ЄС завжди була однією з найбільш успішних: •2,4 млн. підприємств, понад 90% з яких припадає на сектор малих та середніх, •12% зайнятості на ринку праці Євросоюзу, •23 мільйони прямих і непрямих робочих місць, •37% працівників туризму віком до 35 ро-

Рис. 6.1. Львівський туристичний інформаційний центр [8]

ків, •267 мільйонів європейців (62% населення) здійснюють щонайменше одну поїздку з метою відпочинку, а 78% європейців проводять відпустку у своїй країні чи іншій країні ЄС23. Туризм забезпечує 10% ВВП Європейського Союзу, від 2,6% в Словаччині до 25% у Хорваті [9]. Станом на 2019 допандемічний рік, в Україні зареєстровано 4 664 суб'єктів господарювання в туристичному секторі, 60% з них –це фізичні особи підприємці, 80% туристичної індустрії - це малий і мікробізнес, 80% суб'єктів малого підприємництва – це жінки. Крім туроператорів і турагентів туристичний сектор України обслуговують близько 20 тис готелів і майже 30 тис ресторанів. Працевлаштування у сфері туризму складає 1,029 млн. робочих місць, що становить 6,2% зайнятого населення України. Доходи українських туристичних компаній у 2019 році становили 31,9 млрд грн. Доходи фізосіб-підприємців у сфері туристичної діяльності у 2019 році становили 751,5 млн грн. [9].

З трудовими ресурсами тісно пов'язані **освітні ресурси**. Необхідною умовою для організації туристичного підприємства та успішної роботи в ньому професійних кадрів є профільна освіта.

Особливістю формування змісту навчання кадрів для сфери туризму є орієнтація їх на світовий досвід теоретичної і практичної професійної підготовки, формування ієрархічного рівня туристської діяльності відповідно до рівнів зайнятості у сфері туризму. Вивчення європейської практики підготовки працівників туризму засвідчує, що в цих країнах поступово склалися так звані бінарні системи вищої туристської освіти, де поряд з університетським сектором функціонують досить численні спеціалізовані заклади. З європейських країн бінарну систему вищої туристської освіти мають Бельгія, Велика Брита-

нія, Греція, Данія, Ірландія, Нідерланди, Норвегія, Німеччина, Франція, Швейцарія та ін. На протилежному полюсі перебуває так звана унітарна система вищої освіти, до складу якої входять в основному університети. Така система функціонує в Італії, Іспанії, Фінляндії, Швеції. До окремої групи належать країни з так званими інтегрованими університетами, до яких входять спеціалізовані середні й вищі навчальні заклади та країни колишнього соціалістичного табору.

У Великій Британії професійна підготовка фахівців для сфери туризму здійснюється багатьма освітніми закладами. У світовій туристській практиці позитивно зарекомендував себе досвід підготовки професіоналів у Корнудолл-коледжі та в Борнмутському університеті. У Швейцарії підготовка фахівців відповідного профілю здійснюється в широко відомих у світі навчальних закладах - Швейцарській школі готельного менеджменту (SHMS) та школі готельного менеджменту (EHL). У Франції підготовку фахівців туризму і гостинності здійснює транснаціональна туристсько-готельна корпорація (ACCOR), яка представлена в 140 країнах. Французька методика готельного менеджменту реалізується також школою Готельного менеджменту (ІНТТІ) та Інститутом міжнародного менеджменту Ватель-Париж, Паризькою школою готельного господарства і туризму. Аналіз досвіду підготовки професіоналів туризму в США свідчить, що провідним університетом у підготовці галузевих фахівців є Університет Джонсон і Уельс - член Американської асоціації відкритої освіти [5,6]. Особливістю австралійської підготовки фахівців у галузі туризму є практична підготовка в готелях та турагенціях.

Підготовкою фахівців галузі туризму займаються більше 90 вищих навчальних закладів України та велика

кількість професійних закладів нижчого рівня акредитації. Це сприяє розвитку туристичної галузі, але низький ступінь співробітництва між закладами професійної туристичної освіти та підприємствами не дає можливості для становлення високоякісного не тільки теоретичного, а й практичного аспекту освіти. Недостатність практичних навичок гальмує розвиток туристичної сфери, оскільки підприємствам необхідно проводити навчання співробітників вже на робочому місці, втрачаючи не тільки час, а й кошти. Вищі навчальні заклади зацікавлені в тому, щоб їхні випускники були конкурентоспроможними на ринку праці, оскільки це є показником якості підготовки окремого закладу та вагомою підставою для майбутнього співробітництва між підприємством-роботодавцем та закладом освіти [3].

Фінансові ресурси туризму складають грошові засоби, що можуть поступати в сферу туризму та використовуватись різними шляхами. Існує декілька основних шляхів поступлення грошових засобів в сферу туризму: а) інвестування, що може бути як державним, так і приватним; б) завдяки прибуткам від перебування іноземних туристів; в) за допомогою грошових засобів, що можуть бути отримані від діяльності як основних, так і супутніх виробництв.

Закон України «Про туризм» передбачає наступні джерела фінансування туризму:

- власних фінансових ресурсів суб'єктів туристичної діяльності, грошових внесків громадян і юридичних осіб;
- позичкових фінансових коштів (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити);

- безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань підприємств, установ, організацій і громадян;
- позабюджетних фондів;
- коштів фонду розвитку України, що формується за рахунок відрахувань суб'єктів підприємництва незалежно від форм власності;
- іноземних інвестицій;
- надходжень від туристичних лотерей;
- інших джерел, не заборонених законодавством України».

Відповідно до джерел коштів фінансування поділяється на внутрішнє і зовнішнє. Внутрішнє фінансування здійснюється за рахунок коштів, одержаних від діяльності самого підприємства: прибуток, амортизаційні відрахування, виручка від продажу чи здачі в оренду майна. Зовнішнє фінансування використовує кошти, не пов'язані з діяльністю підприємства: внески власників у статутний фонд, кредит, зобов'язання боржників, державні субсидії тощо [10].

Матеріальні ресурси є основними фондами індустрії туризму. В наш час широко використовується поняття « матеріально-технічна база туризму» (МТБ). Під матеріально-технічною базою туризму розуміють сукупність матеріальних та речових елементів виробничих сил, що використовуються для виробництва туристичних послуг. Матеріально-технічна база використовується лише туристами на відміну від туристичної інфраструктури, що використовується як туристами, так і виробниками туристичних послуг.

До матеріально-технічної бази туризму відносяться: туристичні фірми (туроператори та тур агенти), готелі, туристичні бази, підприємства харчування та торгівлі,

транспортні підприємства, пункти прокату туристичного спорядження та інвентарю, пункти реалізації туристичних путівок, туристичні клуби, станції тощо.

В основу класифікації об'єктів матеріально-технічної бази туризму закладені три основних ознаки; види пропонуванних послуг, економічні елементи та види власності господарських об'єктів.

Матеріально-технічну базу туристичних підприємств можна розглядати з погляду окремих видів послуг з поділом на:

- об'єкти розміщення та їх обладнання;
- об'єкти гастрономії та їх оснащення;
- об'єкти рекреації та їх облаштування;
- засоби туристичного транспорту та їх укомплектування;
- обладнання з надання послуг туристичного посередництва;
- об'єкти й устаткування супутньої діяльності [11].

Об'єкти сфери розміщення та їх обладнання дають можливість туристам перебувати поза місцем свого постійного проживання понад одну добу. До завдань матеріальної бази розміщення належать:

- задоволення потреб з розміщення, що пов'язані з подорожжю і перебуванням поза місцем постійного проживання, та додаткових послуг залежно від виду й категорії готельного об'єкта;
- забезпечення можливості відпочинку та відновлення фізичних і психологічних сил;
- забезпечення можливості розважатися, займатися спортом, наводити товариські контакти;
- забезпечення зручних умов роботи в організації ділових заходів у випадку конференційного чи бізнесового туризму тощо.

Об'єкти гастрономії та їх оснащення задовольняють потреби туристів у харчуванні під час перебування поза місцем постійного проживання. До завдань гастрономічної бази належать:

- пропонування клієнтам готових для споживання страв і напоїв;
- надання місця для організації товариських чи ділових зустрічей;
- створення умов для раціонального використання вільного часу завдяки проведенню культурно-розважальних заходів;
- економія часу клієнтів, призначеного для приготування їжі [11].

Об'єкти рекреаційної бази та устаткування сучасної діяльності дають можливість туристам задовольняти потреби у сфері спорту і активного відпочинку, раціонально використати вільний час, перебуваючи поза місцем постійного проживання. Іноді саме туристична атракція є основним приводом приїзду до даної місцевості чи туристичного регіону. Наприклад, термальні басейни Закарпаття, як магніт, притягують туристів до готельних об'єктів. Ці споруди завдяки збагаченню і розширенню пропозиції туристичного підприємства безпосередньо впливають на покращання його ринкової ситуації й фінансового результату.

Засоби туристичного транспорту та їх укомплектування дають змогу мандрівникам безпечно переміщатися від місця постійного проживання до місця тимчасового перебування, а також туристичним регіоном під час відпочинку. Використання транспортних засобів може бути окремою послугою, а також частиною ширшої пропозиції, наприклад, туристичного заходу, організова-

ного туристичною агенцією, коли ціна продукту передбачає нічліг, харчування, послуги екскурсовода, транспорт. Власні транспортні засоби пасажирського перевезення туристичного підприємства можуть збагатити і розширити його пропозицію (наприклад, коли готель пропонує трансфер з левовища у ціні перебування чи завдяки оренді автомобілів забезпечує гостям більшу мобільність).

Обладнання з надання послуг туристичного посередництва - це технічне оснащення туристичних агенцій та різноманітні системи бронювання, які дають змогу комплексно обслуговувати туристів завдяки організації туристичних заходів. Відомо, що на ринку існує значна група клієнтів, які самостійно не організують свої туристичні подорожі, а послуговуються спеціалізованими туристичними агенціями. Водночас системи бронювання сприяють контактуванню з клієнтами, які самостійно планують свій відпочинок [11].

Для ефективного управління основним капіталом необхідно здійснювати аналіз:

- використання основних засобів;
- ступеня зношення і модернізації основних засобів;
- періоду роботи окремих його складових частин;
- запобігання перед руйнуванням та іншими втратами складових частин основних засобів.

Аналіз використання основних засобів, з огляду на їх роль і значення у виробничій діяльності туристичного підприємства, має проводитися систематично й комплексно. Він є підґрунтям для:

- всебічної оцінки управління основними засобами підприємства;
- визначення рівня використання (ефективності) основних засобів щодо досягнутих операційних і фінансових результатів;

- виявлення резервів основних засобів з метою з'ясування можливості раціонального їх використання;
- визначення співвідношення між витратами живої й уречевленої праці та кількістю наданих послуг [11].

Управлінські ресурси досить рідко включаються авторами в структуру соціально-економічних ресурсів туризму. Під ними розуміють ієрархічну структуру управління індустрією туризму, що сформована в відповідній країні чи регіоні. Система управління сферою туризму є, на думку Н.Гончарук та Г.Коледи, частиною системи публічного управління, сукупністю взаємопов'язаних та взаємодіючих структурних компонентів, суб'єктів та об'єктів публічного управління (органів державного управління та місцевого самоврядування, професійної спільноти фахівців-управлінців у сфері туризму), що в межах визначеної компетенції, на підставі законодавства справляють організуючий вплив на суспільні відносини шляхом реалізації управлінських функцій та технологій стратегічного управління сферою туризму, а також взаємовідносин між цими органами з метою забезпечення комплексного розвитку територій, створення умов для забезпечення прискореного розвитку сфери туризму, перетворення її на вискоєфективну, інтегровану усвітовий ринок галузь. Розглядаючи систему управління сферою туризму на державному, регіональному та місцевому рівнях в умовах децентралізації влади в Україні доцільно виокремити декілька елементів (органів державної влади та органів місцевого самоврядування), що взаємодіють між собою та мають мету – розвиток туризму в Україні. На сьогодні суб'єктами регулювання туристичної діяльності є: Президент України, Верховна

Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство економічного розвитку та торгівлі (МЕРТ), профільний Департамент туризму та курортів МЕРТ, обласні та районні державні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування – обласні, районні, міські, сільські та селищні ради, об'єднані територіальні громади [12].

Туристична інфраструктура є в основі соціально-економічних ресурсів туризму та складається з п'яти взаємозв'язаних галузей: а) транспортно-комунікаційної інфраструктури; б) інфраструктури розміщення; в) інфраструктури харчування; г) інфраструктури дозвілля та розваг; д) спеціалізованої інфраструктури.

В структурі даного навчального посібника не розглядаються трудові, освітні, фінансові, матеріальні і управлінські ресурси. Всі ці групи ресурсів туризму розглядаються в інших навчальних дисциплінах, таких як менеджмент туризму, управління персоналом, економіка туризму та ін. В даному посібнику розглядається туристична інфраструктура, що є основою соціально-економічних ресурсів.

6.2. Туристична інфраструктура як основа соціально-економічних ресурсів

Згідно законодавчо закріпленого визначення, туристична інфраструктура – це сукупність готелів та інших засобів розміщення, засобів транспорту, об'єктів громадського харчування, об'єктів пізнавального, ділового, оздоровчого, спортивного чи іншого призначення, організацій, що здійснюють туроператорську чи турагентську діяль-

ність, а також організацій, що представляють екскурсійні послуги та послуги гiда-перекладача.

В більш загальному розумінні інфраструктура туризму – це група виробництв, що забезпечують пасивний туристичний баланс. Її наявність свiдчить, як правило, про рiвень розвитку національної промисловості та високий рiвень доходів на душу населення. До туристичної інфраструктури, ставляться певні вимоги:

- здатність забезпечити умови не лише для функціонування туристичних підприємств, що діють на основі різних форм власності, але і їхній ефективний та стійкий розвиток;
- сприяння виникненню та появи нових партнерських зв'язків, взаємодіючих з її складовими елементами;
- здатність бути не тільки доступною усім підприємницьким структурам туристичного ринку, але і забезпечувати можливості вирішення важливих проблем розвитку туристичного бізнесу;
- забезпечення достовірними та своєчасними статистичними відомостями, а також здійснення моніторингу діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг.

Види та функції інфраструктури туризму.

В багатьох країнах світу об'єкти інфраструктури туризму поділяються на три групи:

- **основна група** – об'єкти, що представляють основні туристичні послуги: розміщення, харчування, перевезення, екскурсійне обслуговування, послуги туристичних фірм;
- **додаткова група** – об'єкти, що доповнюють та підвищують корисну дію послуг основної групи для

споживачів; анімаційні послуги, продаж сувенірів, фототоварів, інформаційні послуги, послуги соціально-оздоровчих закладів та ін.;

- **супутня група** – об'єкти, що безпосередньо не здійснюють туристичні послуги, проте створюють відповідні зручності для туристів: банківські, фінансові, торговельні, медичні, комунально-побутові заклади.

Завдяки інфраструктурі туризму забезпечується розташування, харчування, відпочинок, інформаційне та транспортне обслуговування туристів. Туристична інфраструктура сприяє нормальному функціонуванню механізмів міжнародного економічного та науково-технічного співробітництва різних країн.

Поряд із задоволенням різноманітних туристичних потреб населення та забезпечення притоку в країну іноземної валюти від обслуговування закордонних відвідувачів інфраструктура туризму часто слугує каталізатором господарського освоєння економічно менш розвинутих районів. Її підприємства дозволяють захоплювати в господарський процес непридатні для використання іншими галузями природні ресурси та створені людиною об'єкти.

В цілому туристична інфраструктура виконує забезпечуючу, інтеграційну та регуляторну функції. **Забезпечуюча функція** туристичної інфраструктури полягає у створенні необхідних умов для організації обслуговування туристів; **інтеграційна** – в організації та підтримуванні зв'язків між підприємствами галузі; формуванні територіальних туристичних комплексів; **регулююча** – у створенні нових робочих місць, впливі на споживчий попит, розвитку галузей, що випускають предмети споживання, сприянні росту додаткових надходжень в бюджети різних рівнів.

Туристична інфраструктура прямо та опосередковано впливає на економіку країни чи регіону. **Прямий вплив** – приваблення засобів від послуг туристичного підприємства, матеріальне забезпечення працівників туризму та створення нових робочих місць, ріст податкових надходжень; **опосередкований вплив** полягає у міжгалузевій взаємодії.

Критерії оцінки туристичної інфраструктури.

Кожний компонент інфраструктури туризму має власні критерії оцінки. Так, **транспортне забезпечення** визначається густою сіткою автомобільних, залізничних доріг, водних шляхів, їхньою якістю, рівнем рухомого складу, екологічністю та облаштованістю. **Система зв'язку** включає поштово-телеграфний та телефонний зв'язок, виклик аварійного транспорту вздовж автомагістралей тощо.

Система громадського харчування визначається розвитком пунктів харчування та посадкових місць; рівномірністю їхнього розміщення та територію регіону; наявністю пунктів харчування поблизу туристичних центрів; технічним обладнанням пунктів харчування; рівнем пропонованих послуг.

До місць розміщення туристів відносяться муніципальні та відомчі готелі, приватні пансіонати, постоялі двори, сільські готелі, наметові табори, кемпінги, притулки тощо. При їхній оцінці враховується загальна кількість підприємств гостинності з загальною кількістю місць; диференційована оцінка підприємств гостинності з врахуванням місць кожного класу та пропонованих послуг; ступінь технічного обладнання розміщення підприємств гостинності по території регіону, розташування їх поблизу туристичних маршрутів та об'єктів.

Нижче ми розглянемо основні галузі інфраструктури туризму, до яких відносяться транспортна інфраструктура, інфраструктура розміщення та інфраструктура харчування туристів. В рамках розділу свідомо не розглядається інфраструктура розваг та відпочинку, так як вона не є визначальною та відрізняється досить значним різноманіттям типів закладів.

6.3. Транспортна інфраструктура в туризмі

Інфраструктура авіаційного транспорту

Згідно статистичних відомостей, темпи зростання популярності авіатранспорту вищі, ніж автотранспорту, що обумовлюється все більшим розширенням географії мандрівок та існуючої тенденції до скорочення термінів мандрівок. Внаслідок цього повітряний транспорт – найдинамічніший вид транспорту. Сітка міжнародних перевезень охоплює більше 150 країн світу. В інфраструктуру транспорту входять **авіакомпанії, аеродроми та аеропорти.**

У світі налічується більше 1300 авіакомпаній. У середньому за рік на авіарейсах перевозиться близько 1,5 млрд. пасажирів. В обслуговуванні міжнародних повітряних сполучень беруть участь понад 1 тис. аеропортів світу, близько 650 з яких забезпечують міжнародні регулярні авіаперевезення. Мережа міжнародних перевезень у даний час охоплює всі географічні регіони і більше 150 країн світу. Найбільшими авіакомпаніями світу за кіль-

кістю перевезень вважаються американські Delta Airlines, Pan American, United, французька Air France, німецька Lufthansa, британська British Airways, російський Аерофлот. Повітряний транспорт регулюється на трьох рівнях: – національному – ліцензування авіаперевізників, які працюють як на внутрішніх, так і на міжнародних маршрутах; – міжурядовому – регулярні повітряні маршрути ґрунтуються на угодах між урядами відповідних країн; – міжнародному – тарифи на регулярні рейси встановлюються (для членів авіаліній) на основі взаємних договорів між авіакомпаніями за посередництвом Міжнародної асоціації повітряного транспорту (IATA) або третьої особи. Розрізняють два види авіації: транспортну й загального призначення. Транспортна авіація складається з компаній, які здійснюють перевезення пасажирів (рейсові перевезення), вантажів і пошти. Авіація загального призначення забезпечує як загальноприйняті, так і спеціальні послуги і може бути розподілена на шість категорій: 1) повітряні таксі, що працюють як чартерні; 2) літаки, що належать підприємствам і фірмам, для перевезення виробничого персоналу, а також вертольоти; 3) спеціальні літаки (для аерозйомки, пожежники, медичні і т. ін.); 4) літаки для тренування професійних пілотів; 5) приватні літаки для бізнесу і подорожі; 6) спортивні літаки. Аеропорти обслуговують регулярні авіарейси: міжнародні, національні й регіональні, а також авіацію загального призначення, літаки різних фірм і підприємств. Будівля аеровокзалу є серцем комплексу аеропорту. У цьому місці пасажирів купують і реєструють квитки і багаж, проводять посадку й висадку. У будівлях більшості аеровокзалів знаходяться агентства з оренди автомобілів, магазини, ресторани, буфети, відділення банків [13].

Майже в кожній країні світу існують авіакомпанії, чия надійність, пунктуальність, сервіс та комфорт відповідають найвищим міжнародним стандартам. Такими авіакомпаніями в різних країнах вважаються: французька «Air France», німецька «Lufthansa», британська «British Airways», австрійська «Austrian Airlines», іспанська «Iberia», швейцарська «Swiss», фінська «Finnair» та ін. [4]

Три четверті усіх авіалайнерів розміщуються в Північній та Південній Америці. В США найбільшими авіакомпаніями є «Federal Express», «United Airlines», «Delta Air Lines», «American Airlines», «Continental Airlines», «Northwest Airlines», «US Airways», «Southwest Airlines», «TWA» (Trans World Airlines), «America West Airlines», «Alaska Airlines» в Канаді – «Air Kanada», «Kanadian Airlines», в Бразилії – «Varig» та «Brasilian Airlines».

Найбільшими авіалініями Європи вважаються «British Airways» (Великобританія); «Lufthanza German Airlines» (Німеччина); «Air France» (Франція); SAS (Scandinavian Airlines System – Швеція, Данія, Норвегія); Alitalia (Італія); Airlines (Нідерланди); Crossair, Swiss (Швейцарія); Sabena Belgian World Airlines (Бельгія); Finnair (Фінляндія). Із країн східної Європи найбільшим авіапарком володіють Болгарія та Угорщина.

В Азії найвизначнішими авіакомпаніями вважаються: ANA («All Nippon Air Ways») та JAL («Japan Airlines») (Японія); «Korean Air» (Республіка Корея); «Saudia-Saudi Arabian Airlines» (Саудівська Аравія); «Malaysia Airlines» (Малайзія); «China Southern Airlines», «Air China» (Китай); «Cathay Pacific Airways» (Гонконг); JAS («Japan Air System») (Японія); «Singapore Airlines» (Сінгапур); «Thai Airways International» (Таїланд); «Iraqi Airways» (Ірак); «THY-Turkish Airlines» (Туречина); «Phillipine Airlines» (Філіппіни).

На африканському континенті найбільші авіакомпанії є в Лівії, ПАР, Єгипті, Алжирі.

В Австралії та Океанії також існують порівняно великі авіакомпанії: в Австралії – «Qantos Airways» та «Ansett Australia», в Індонезії – «Garuda Indonesia», в Новій Зеландії – ANZ («Air New Zealand»).

Серед авіакомпаній виділяють **громадські**, тобто ті, що регулюються державою, та **приватні**. В Європі діяльність авіакомпаній в більшості регулюється керівництвом європейських країн (урядом). Британські авіакомпанії та всі авіакомпанії США приватизовані та є приватними.

В більшості країн функціонує три основних типи авіакомпаній, що виконують регулярні рейси за розкладом;

- **великі** – національні компанії, що здійснюють рейси по усій країні та за кордон;
- **регіональні** – авіакомпанії, що функціонують в межах окремих регіонів однієї країни;
- **місцеві** – невеликі місцеві авіакомпанії, що здійснюють рейси на короткі відстані з невеличких приміських аеродромів. Як правило, вони експлуатують невеликі гвинтові літаки, місткістю до 40 пасажирів, яких доправляють в аеропорти для наступної пересадки на рейси великих авіакомпаній.

В список кращих авіакомпаній світу традиційно входять:

- **за загальним враженням:** «British Airway» та «Virgin Atlantic» (Великобританія), «Singapore Airlines» (Сінгапур), KLM (Нідерланди) та деякі інші;
- **за тривалістю перевезень:** «Virgin Atlantic», «British Airways», «Singapore Airline», «Emirates» (ОАЕ), «Cathay Pacific» (Китай);

- **за економічним класом:** «Virgin Atlantic», «Emirates Airways» (ОАЕ), «British Airways», «Swissair» (Швейцарія), «Singapore Airlines» (Сінгапур);
- **кращі за програмою найчастіше літаючих пасажирів:** «British Airways», «American Airlines» (США), «Virgin Atlantic» «Swissair» (Швейцарія), KLM (Нідерланди).

Летовище – це земельна ділянка з комплексом інженерних споруд та будівель, спеціально виділена та обладнана для піднесення та приземлення, рулювання, стоянки та обслуговування повітряних суден.

Летовища, що знаходяться на висоті вище 1000м, вважаються гірськими, ті, що знаходяться в пересічній місцевості з відносними перевищеннями вище 500 м – летовища в гірській місцевості.

Летовища поділяються на **основні** (де приземлення передбачене планом польоту) та **запасні** (призначені для приземлення, коли таке приземлення неможливе на основному летовищі за певних обставин) , до запасних відносяться зазвичай і летовища для вильотів.

Головна споруда летовища – **злітно-посадкова смуга** – одна або декілька, а також простір для вирулювання та стоянки повітряних суден. Злітно-посадкова смуга повинна мати тверде покриття для піднесення літаків та обладнуватися світловими та електронними засобами навігації та забезпечення польотів.

На сучасних летовищах, що володіють належним обладнанням лайнер може бути посаджений в автоматичному режимі без участі пілота.

Аеропорт - комплекс будівель та об'єктів, призначених для прийому та відправлення повітряних суден і обслуговування повітряних перевезень. Аеропорт в комплексі

має летовище, аеровокзал, наземні споруди технічного обслуговування повітряних суден, а також необхідне обладнання, авіаційний персонал та інших працівників.

Існує **внутрішній та міжнародний аеропорт**. **Внутрішній аеропорт** слугує для обслуговування внутрішніх рейсів повітряних суден (в межах території даної держави). **Міжнародний аеропорт** – аеропорт, відкритий для прийому та відправлення повітряних суден, що виконують міжнародні повітряні перевезення, в межах яких здійснюється митний, прикордонний, санітарно-карантинний та інший контроль.

У світі нараховується біля 1000 міжнародних аеропортів. Найбільші аеропорти обслуговують більше 10 млн. пасажирів за рік. Наприклад, аеропорт О-Хара в Чикаго володіє найвищою пропускнуою здатністю – 60 млн. пасажирів за рік. В Європі найпотужнішими вважаються аеропорт Хітроу, поблизу Лондона (Великобританія).

Кількість аеропортів в світі практично не збільшується, проте зростає пасажироємність, розвивається їхня інфраструктура, вдосконалюється технологія обслуговування. Як вважають спеціалісти, аеропорт ХХІ ст. повинен бути чимось більшим, ніж просто місцем посадки в літак та висадки з нього. В десятку найбільших аеропортів входять 7 американських, два європейських та один азійський. Однак те, що аеропорт – найбільший в місті не означає, що він найкращий за обслуговуванням пасажирів. Це підтверджується кожного року опитуванням значної кількості пасажирів.

Аеропорти, найкращі за обслуговуванням пасажирів, визначаються за декількома критеріями: **інформаційним сервісом, організацією харчування, наявністю різноманітних магазинів, послуг зв'язку тощо**. Результати

досліджень показали, що найкращі аеропорти світу розміщені в наступних містах: Дубаї (ОАЕ), Сінгапур, Гонконг, Копенгаген (Данія), Куала-Лумпур (Малайзія), Сеул (Південна Корея), Афіни (Греція), Ванкувер (Канада), Цинцинаті (США), Сідней (Австралія).

В завдання аеропорту входить: обслуговування пасажирських перевезень, вантажів та пошти; забезпечення польотів повітряних іноземних та національних авіакомпаній; забезпечення регулярності та безпечності польотів; метеорологічні спостереження; забезпечення належної роботи засобів зв'язку та світлової сигналізації; здійснення технічного обслуговування повітряних суден та заправка їх паливом; заміна танків туалетів та прибирання сміття; оперативне готування харчування та подача харчування на кожний політ.

В кожному аеропорту є **наступні підрозділи: загін, що обслуговує злітно-посадкову смугу та поле; персонал з забезпечення світлотехніки; аеронавігаційна служба; технічний персонал з обслуговування пасажирів на посадку та висадку з повітряного судна;, а також із завантаженням та розвантаженням багажу; служба «Карго» (обслуговування вантажів); авіатехніки; метеорологічна служба; медична служба; довідкова служба.**

В кожному аеропорту в тісному співробітництві із працівниками самого аеропорту працюють представники представництв авіакомпаній, що здійснюють рейси на лініях, до яких відноситься аеропорт. В міжнародних аеропортах працюють служби контролю (митного, прикордонного, санітарно-карантинного, ветеринарного, фіто-санітарного тощо).

Територія кожного аеропорту строго поділяється на дві зони: **а) зону прибуття (приземлення) і б) зону від-**

правлення (вильоту). В кожному аеропорту виділяється спеціальне місце – так **звана зона очікування** (для тих, хто зустрічає, транзитних пасажирів та ін.). Особливою зоною кожного міжнародного аеропорту є **нейтральна зона**. Пасажири, що відправляються, після митного та паспортного контролю до вильоту літака, а прибулі пасажири – до митного та паспортного контролю зобов'язані знаходитися в тій зоні. На цій нейтральній території, зазвичай розміщуються всеможливі магазинчики «duty free», звільнені від податків.

Згідно офіційної статистики допандемічного періоду, За підсумками 9 місяців 2019 року обсяги пасажирських перевезень українських авіакомпаній зросли не лише порівняно з аналогічним періодом 2018 року (на 10,2 відсотка), а також перевищили рівень попереднього 2017 року в цілому (на 1 відсоток), та становили 10664,5 тис. чоловік. Впродовж звітнього періоду пасажирські перевезення здійснювали 18 вітчизняних авіапідприємств, серед яких традиційно лідером є авіакомпанія «Міжнародні авіалінії України» (зростання обсягів на 4,1 відсотка). Разом з цим, значні обсяги пасажирських перевезень виконано авіакомпаніями «Аzur Ейр Україна» (зростання – на 48,1 відсотка), «Скайап» (зростання – у 4,3 раза) та «Роза вітрів» (зростання – на 10,8 відсотка). Також слід відмітити, що п'яту позицію зайняла авіакомпанія «Буковина», яка виконує пасажирські перевезення починаючи з листопада минулого року. За 9 місяців 2019 року п'ятьма вищезазначеними найбільшими пасажирськими авіакомпаніями перевезено 10331,5 тис. чол., що складає майже 97 відсотків у загальному обсязі пасажирських перевезень українських авіакомпаній.

Міжнародні регулярні польоти

Впродовж січня – вересня 2019 року міжнародні регулярні пасажирські перевезення відповідно до затвердженого розкладу руху здійснювали 10 вітчизняних авіакомпаній до 45 країн світу. За цей період українськими авіакомпаніями розпочато виконання польотів за дев'ятьма новими міжнародними маршрутами, які поєднали повітряним сполученням:

Херсон з Бургасом;

Запоріжжя з Барселоною;

Дніпро з Бодрумом;

Одесу з Ріміні;

Харків з Парижем, Шарджею та Ріміні;

Бориспіль з містами Санья та Катанія.

Кількість пасажирів, які скористались послугами українських компаній, за підсумками 9 місяців 2019 року зросла на 7,9 відсотка та становила 5632,6 тис. чол., при цьому середній процент пасажирського завантаження міжнародних регулярних рейсів українських авіакомпаній збільшився на 1,9 відсоткових пункта та склав 81,2%.

Поруч з цим мало місце розширення діяльності на українському ринку іноземних авіакомпаній, послугами яких скористались 6935,9 тис. пасажирів, що на 38,1 відсотка перевищує показник за 9 місяців 2018 року та складає 55,2 відсотка в загальному обсязі регулярних пасажирських перевезень між Україною та країнами світу. У цьому році іноземні авіаперевізники виконували рейси за 15-ма новими маршрутами:

з Бремена, Білунна та Генуї до Києва (Жуляни);

з Манчестера, Пафоса, Дубліна та Бодрума до Києва (Бориспіль);

з Копенгагена та Риги до Львова;

з Мілана, Кракова та Баку до Харкова;
з Рима, Баку та Кракова до Одеси.

Загалом регулярні пасажирські перевезення до України виконували 39 іноземних авіакомпаній (у тому числі три нові) з 36 країн світу.

Міжнародні нерегулярні польоти

За підсумками 9 місяців 2019 року мало місце значне зростання (на 14 відсотків) в такому сегменті ринку, як міжнародні польоти на нерегулярній основі. За цей період 16-ма українськими авіакомпаніями перевезено 4148,4 тис. пасажирів. При цьому, майже 97 відсотків таких перевезень здійснено п'ятьма вищезгаданими авіакомпаніями – лідерами.

Внутрішні регулярні польоти

Регулярні внутрішні пасажирські перевезення між 11 містами України виконували чотири вітчизняні авіакомпанії, зокрема «Міжнародні авіалінії України», «Мотор Січ», «Роза вітрів» та «Скайап». За 9 місяців 2019 року регулярними рейсами у межах України перевезено 875,6 тис. пасажирів, що на 8 відсотків більше, ніж було перевезено за аналогічний період минулого року. При цьому, середній коефіцієнт зайнятості пасажирських крісел на внутрішніх регулярних рейсах українських авіакомпаній склав 79% (проти 79,5% за 9 місяців 2018 року) [14]. Враховуючи наслідки пандемії коронавірусу та стан війни в Україні, ми можемо лише сподіватися на відновлення авіації в туризмі на майбутнє.

Інфраструктура залізничного транспорту

Залізничні колії з різною щільністю мережі та рівнем технічного обладнання побудовані в більшості країн світу, проте є низка країн, де залізничних доріг немає. До таких країн відносяться: Афганістан, Бахрейн, Беліз, Бутан,

Бруней, Бурунді, Центрально-Африканська Республіка, Чад, Домініканська республіка, Сальвадор, Гвінея, Гамбія, Гвінея-Бісау, Гайана, Конго, Кувейт, Лесото, Лівія, Маврикій, Нігер, Оман, Папуа-Нова Гвінея, Ємен, Катар, Руанда, Сейшельські острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Суринам, Трінідат і Табаго, ОАЕ, Уругвай.

До інтенсивного розвитку автомобільного та повітряного транспорту з середини ХІХ ст., та в першій половині ХХ ст. залізниця була одним із основних засобів переміщення мандрівників від їхнього основного місця проживання в іншу місцевість чи країну.

Завдяки технічному прогресу значну частку перевезень взяли на себе автомобільний та повітряний транспорт. Створення швидкісних залізничних магістралей повернуло залізниці конкурентоздатність.

В межах основних європейських країн (Італія, Франція, Іспанія, Німеччина, Великобританія) мандрівки між столицями та туристичними центрами сьогодні зручніше здійснювати на потязі, ніж на автобусі чи літаку. Поїздка з Мілана в Рим займає біля 2 годин при швидкості потягу більше 200 км/год. При цьому потяг переміщується по достатньо прямій трасі, що завжди коротша за будь-яку автомобільну дорогу, що з'єднує два населенні пункти.

При наявності швидкісних потягів найбільша ефективність переміщення на залізниці спостерігається при мандрівках на відстань до 500-600 км. В цьому випадку високошвидкісні залізничні магістралі дозволяють подолати цей маршрут за 2-3 години, що досить зручно для туристів. До того ж потяги зазвичай прибувають на вокзали, традиційно розміщені в самому центрі великих міст та столиць, що створює істотні переваги порівняно з авіацією. Якщо до цього додати в декілька разів більш низьку оплату

за проїзд, то переваги залізничного транспорту (особливо при переміщенні на середні та відносно незначні відстані) очевидні. Крім власне прямого призначення (перевезення) залізниці активно використовуються з розважальною метою. «Поїздки під парою» на старовинних ретро-потягах з унікальними локомотивами по національних парках стали чудовою розвагою для туристів, розбещених супершвидкісними магістралями. У цілому світі організовувались клуби пошанувачів залізниці, знайшлися активні колекціонери старих потягів, а також власники невеличких приватних залізниць, укомплектованих рухомим складом кінця XIX – поч.. XX ст. Предметом туристичної зацікавленості є фото- та відео зйомка ретро-локомотивів зі шлейфом чорного диму з труби на фоні красивих ландшафтів, при цьому можуть записуватись фонограми оригінальних та характерних звуків механізмів при русі.

В Україні залізничний транспорт знаходиться на другому місця після автомобільного за перевезенням вантажів та на п'ятому місці за перевезенням пасажирів після автомобільного, трамвайного, тролейбусного та метрополітенного видів транспорту загального користування. Станом за 2019 рік відправлено 149, 6 млн пасажирів.

Інфраструктуру залізничного транспорту утворюють **лінійні та вузлові** елементи. **До лінійних** елементів відносяться залізничні магістралі країни чи регіону, **до вузлових та точкових** – пасажирські станції, вокзали, технічні служби, залізниці. Розглянемо коротко їхні функції.

Пасажирські станції – пункти залізничних доріг, де здійснюється формування, прийом та відправлення, транзит, технічне обслуговування рухомого складу, обслуговування пасажирів. Для обслуговування пасажирів споруджують спеціальні вокзали.

Залізничний вокзал – комплекс споруд та будівель спеціального призначення та комплексно обладнаних для обслуговування пасажирів. В будівлі вокзалу розташовуються зали очікування, квиткові каси, пункти харчування, багажні служби, службові приміщення, платформи, вокзальні тунелі та переходи.

Залізничні вокзали бувають **роздільні** (для обслуговування пасажирів далеких та приміських потягів), **напівроздільні**, коли вокзал конструктивно розділений на дві частини для обслуговування пасажирів далеких та приміських потягів, а також **єдині**, коли вокзал не розділений на зони для пасажирів далеких та приміських потягів, в цьому випадку всі платформи розташовані разом та використовуються комплексно.

Великі залізничні вокзали мають значну пропускну здатність – до 20 млн. пасажирів за рік та більше. При цьому інтенсивні пасажирські потоки виникають по мірі відправлення та прибуття потягів. Для впорядкування цих потягів на вокзалах існують зони відправлення та прибуття пасажирів. Це важливо, коли з потяга одночасно виходить більше 1000 пасажирів з багажем.

Вокзальні переходи зв'язують платформи, вокзальні приміщення, зали очікування та привокзальну площу. Серед них виділяють переходи на одному рівні зі шляхами або на рівні платформи, мости та конкорси, віадукі, пандуси, тунелі, драбини, ескалатори. Зони очікування призначені для пасажирів різних категорій, в тому числі транзитних, зали для відпочинку пасажирів з дітьми та комфортабельний зал для VIP – персон. В їхніх межах або суміжних приміщеннях вокзалу розташовані туалети, магазини, заклади харчування, бари, ресторани, квиткові каси, інформаційні та сервісні служби, бізнес-цен-

три, пункти обміну валюти, пункти медичної допомоги та охорони.

Технічні служби залізниці досить різноманітні. Крім власне організації руху потягів та технічної організації рухомого складу ці служби виконують масу обов'язків по бронюванню та продажу квитків пасажирам, інформуванню пасажирів, постачання потягам палива, води, білизни та продуктів харчування, прибирання в потягах сміття та відходів [4].

Залізничний транспорт України є провідною галуззю в дорожньо-транспортному комплексі країни, який забезпечує майже 82% вантажних і 36% пасажирських перевезень, здійснюваних всіма видами транспорту.

Експлуатаційна мережа залізниць України складає майже 19,8 тис. км (без урахування окупованих територій, мережа яких на сьогодні не експлуатується), з яких понад 47,2% електрифіковано. За обсягами вантажних перевезень залізниці України займають четверте місце на Євразійському континенті, поступаючись лише залізницям Китаю, Росії та Індії. Вантажонапруженість українських залізниць (річний обсяг перевезень на 1 км) в 3-5 разів перевищує відповідний показник розвинених європейських країн.

Важливість залізничного транспорту в системі транспортних комунікацій України посилюється і тим, що через територію держави пролягають основні транспортні транс'європейські коридори: Схід – Захід, Балтика – Чорне море.

Українські залізниці безпосередньо межують і взаємодіють із залізницями Росії, Білорусі, Молдови, Польщі, Румунії, Словаччини, Угорщини й забезпечують роботу із сорока міжнародними залізничними переходами, а також

обслуговують 18 українських морських портів Чорноморсько-Азовського басейну

Територією України проходять 3 залізничних транспортних коридори – № 3, 5, 9. Через українські порти Ізмаїл і Рені здійснюється взаємодія з пан'європейським коридором № 7, який проходить річкою Дунай. Сьогодні довжина національної мережі залізничних транзитних коридорів в Україні складає 3162 км. Це головним чином двоколіїні електрифіковані, обладнані автоблокуванням магістралі, що характеризуються високим рівнем використання технічних засобів. Окрім того, розвиваються перевезення по міжнародному транспортному коридору ТРАСЕКА (Європа – Кавказ – Азія).

Найбільшим підприємством галузі є Укрзалізниця (Акціонерне товариство «Українська залізниця»), яка здійснює централізоване управління процесом перевезень у внутрішньому й міждержавному сполученнях та регулює виробничо-господарську діяльність залізниць. До сфери Укрзалізниці входять Донецька, Львівська, Одеська, Південна, Південно-Західна та Придніпровська залізниці, а також інші підприємства та організації єдиного виробничо-технологічного комплексу, що забезпечують перевезення вантажів і пасажирів. Інвентарний парк пасажирських вагонів основних перевезень становить 4,3 тис. одиниць, в тому числі робочий парк – 3,1 тис. вагонів. Також в наявності швидкісні електропоїзди «Hyundai» - 10 од.; швидкісні електропоїзди «Тарпан» - 2 од.; міжрегіональні поїзди локомотивної тяги – 2 од. (по 5 пас. вагонів). Загальний парк вантажних вагонів становить 83,5 тис. одиниць. Із наявного парку вантажних вагонів робочий парк складає 57,7 тис. од. вагонів (без врахування вагонів на території ОРДЛО). Інвентарний парк локомотивів становить

3589 од., в тому числі: електровозів – 1628 од.; тепловозів – 1961 од.[15,16].

Основні проблеми, що потребують вирішення:

- підвищення пропускнуєї спроможності мережі залізниць України;
- оновлення та модернізація основних фондів;
- технічне і технологічне відставання українських залізниць від залізниць європейських країн;
- недостатність власних джерел для оновлення основних фондів, відсутність державної підтримки інноваційного розвитку залізничної галузі і низький рівень інвестиційної привабливості у частині залучення інвестицій, що обумовлює граничний фізичний знос та невідповідність технічного оснащення залізниць сучасним вимогам;
- недостатній рівень конкуренції на ринку надання транспортних послуг та невідповідність європейським вимогам доступу до ринку транспортних послуг;
- необхідність реформування ПАТ «Укрзалізниця», забезпечення прозорості її діяльності через формування вертикально-інтегрованої системи управління компанією, побудови її діяльності відповідно до принципів, закладених в директивах ЄС;
- виконання залізницями державних і соціальних функцій (перевезення пільгових категорій пасажирів, утримання малодіяльних збиткових ліній) у поєднанні із регульованими Урядом низькими тарифами на перевезення пасажирів та відсутністю дієвого механізму компенсації збитків від надання суспільно значущих послуг суттєво обмежує можливість техніко-технологічної модернізації заліз-

ничного транспорту, призводить до перехресного фінансування збиткових пасажирських перевезень за рахунок вантажних, що суперечить вимогам директив ЄС [16].

Інфраструктура автомобільного транспорту

До автопослуг, що використовуються в туризмі, відносяться: організація автобусних мандрівок або турів (включаючи автокаравани); організація автомобільних мандрівок з використанням власного автомобіля чи шляхом прокату автомобіля за місцем постійного проживання або відпочинку.

Мандрівництво на автобусі – найбільш популярний вид мандрівок в Україні.

В більшості випадків туристичні автобуси є власністю великих туристичних компаній, об'єднань, концернів та асоціацій. Інші туристичні фірми користуються послугами автотранспортних підприємств на основі довгострокової оренди або разових замовлень. Володіючи високою маневреністю та мобільністю, туристичні автобуси поза конкуренцією на маршрутах до 500 км. Висококомфортальні туристичні автобуси використовують і на довгих маршрутах. При цьому відпочинок туристів в нічний час забезпечується, як правило, в готелях чи мотелях (придорожніх готелях). Згідно міжнародної класифікації автобуси сертифікуються за категоріями (кількість зірок).

Переваги автобусних турів полягають в їхній відносній дешевизні: автобусне перевезення коштує приблизно в 1,5...2 рази дешевше за тур з авіа перельотом.

Туристично-екскурсійні перевезення на автобусах широко використовуються турфірмами при організації турів на внутрішніх та міжнародних маршрутах.

Протяжність більшості турів на внутрішніх маршрутах зазвичай коливається від одного до десяти днів. Значною різноманітністю відрізняється і тематика автобусних туристично-екскурсійних маршрутів. Туроператорами пропонуються програми релігійної тематики (відвідування монастирів та культових споруд країни), паломницькі тури, космічні тури (відвідування космодромів, музеїв авіації та космонавтики), театральні тури, природничі тури, розважальні тури та ін. Пропонуються також і нетрадиційні автобусні тури - банний тур, джиппінг, тури рибалок, мисливців, дегустаційні та гастрономічні тури.

Крім організації автобусних туристично-екскурсійних турів на внутрішніх маршрутах організуються чартерні несупровідні тури та екскурсійні поїздки для незалежно сформованих груп туристів. В першому випадку автобуси використовуються для організованої доставки спортивних уболівальників, бізнесменів, учених, учасників фестивалів. В другому випадку автотранспортні підприємства або турфірми організують короткотермінову поїздку для всіх бажаючих по певному цікавому міському чи приміському маршруту в супроводі гіда.

Тури на міжнародних маршрутах відрізняються протяжністю, екскурсійними програмами та умовами обслуговування під час поїздки. З точки зору цих факторів всі міжнародні автобусні тури можна поділити на **економічні, стандартні, фірмові та ексклюзивні**.

В **економічних** турах мандрівки охоплюють різноманітну екскурсійну програму, розташування в двох- або трьохзіркових готелях, розташованих в приміській зоні, нічні переїзди.

В **стандартних** турах пропонується один нічний переїзд, розміщення в двох- чи трьохзіркових готелях

поблизу станцій метро або ліній міського транспорту, різноманітна екскурсійна програма та вільний час в великих містах.

В **фірмових** турах відсутні нічні переїзди, проживання організовується в трьох- чи п'ятизіркових готелях, розміщених в центрі міста, пропонується насичена екскурсійна програма, вільний час у відвідуваних населених пунктах.

Ексклюзивні тури формуються на основі фірмових, за побажанням туристів.

В наш час в Україні пропонуються в основному два види міжнародних пасажирських перевезень автобусами: **нерегулярні та регулярні**.

На відміну від нерегулярних перевезень туристів міжнародні регулярні автобусні перевезення отримали широке розповсюдження.

Автобусні компанії пропонують наступні пакети турів і службу прокату автобусів:

- **чартерні тури** – обслуговування вечорів, одноденні поїздки на змагання, недільні поїздки – святкові тури;
- **тури супроводу** - поїздки завчасно запланованих груп протяжністю від п'яти днів до одного місяця в супроводі керівника;
- **незалежно сформовані тури**, куди включається відвідування міст та принад з використанням рейсових автобусів;
- **гнучкі тури** – поєднання автобусного транспорту з іншими транспортними засобами.

Автомобільний туризм і прокат автомобілів дає можливість мандрівникам бути незалежними в часі, маршрутах та графіку руху. Основними формами автотуризму є:

- **індивідуальний туризм** без будь-якої гарантії ночівлі та харчування (при умові, що це не довга мандрівка);
- **організований туризм** – поїздка одним або декількома автомобілями за точним графіком і з повним комплектом обслуговування під час зупинки;
- **караванінг** – вид автомобільного туризму, при якому в якості засобу розміщення використовується караван (автокараван).

Згідно із офіційною статистикою Держстату за 2019 рік послугами пасажирського транспорту скористалося 4262,4 млн пасажирів, або 95,0% від обсягу 2018р. Так, автомобільним транспортом перевезено 1804,9 млн пасажирів (94,7 відсотків до 2018 року);

- міським електричним транспортом – 1573,2 млн пасажирів (93,7 відсотків до 2018 року), у тому числі:
- трамвай – 627,5 млн пасажирів (94,2 відсотків до 2018 року);
- тролейбус – 945,7 млн пасажирів (93,1 відсотків до 2018 року).

Загальна кількість пасажирів перевезених автомобільним та міським електричним транспортом (автобус, трамвай, тролейбус) становить 3378,1 млн пасажирів або 79,3 відсотка від загальної кількості перевезених пасажирів усіма видами транспорту. Що стосується міжнародних перевезень, існує прямопропорційний зв'язок з сучасною світовою економікою, що розвивається значними темпами, в результаті чого економічні відносини стають більш комплексними, багатшаровими і багатоступінчастими. У забезпеченні сталого розвитку цих відносин важливу роль відіграє транспорт. На даний момент транспортна логіс-

тика має багаторівневу складну структуру, а логістичні ланцюжки вражають своєю довжиною та різноманітністю, залучаючи в процес доставки вантажу від виробника до кінцевого споживача різні види транспорту. В умовах конкуренції на ринку міжнародних автомобільних перевезень, основним завданням Міністерства інфраструктури є надання максимального сприяння українським автомобільним перевізниками на державному рівні. На шляху вирішення даної задачі головною метою є організація максимально-ефективної взаємодії між органами державної влади та громадськістю. Вирішення питань, які гостро стоять перед перевізниками в процесі здійснення їх основного виду діяльності - міжнародних автоперевезень, є одним із пріоритетних напрямків роботи структурних підрозділів Мінінфраструктури та Департаменту стратегічного розвитку дорожнього ринку та автомобільних перевезень зокрема [15].

Інфраструктура водних видів транспорту

Турбізнес володіє різними формами організації мандрівок, одна із них – круїзи. **Круїз** - туристична поїздка по річці чи морю, як правило, з заходженням в порти, на борту спеціального туристичного судна.

В наш час десятки круїзних компаній по цілому світу експлуатують сотні пасажирських суден, місткістю від 70 до 2000-3000 пасажирів та пропонують унікальні поїздки практично в будь-який регіон світу.

В базову вартість круїзу включено комплексне обслуговування на борту судна: проїзд на судні, проживання в каюті, триразове харчування, розваги, як правило, цілу низку заходів (свята, фестивалі, конкурси, концерти та ін.).

До інфраструктури водних видів найчастіше входять круїзні компанії та круїзні лайнери, якими вони володі-

ють. В наш час із існуючих круїзних компаній 85 % припадає на частку північноамериканських компаній.

Морські круїзи в залежності від вартості доби проживання на судні поділяються на чотири категорії: **економні, класичні, преміям-круїзи, круїзи-люкс**. Першою в міжнародних списках компаній класу люкс зазначається компанія «Silver sea Cruises» - єдина компанія, що має категорію «шість зірок», пропонуючи висококласний, проте більш демократичний вид відпочинку.

Категорію круїзних суден визначають за кількістю зірок - від 1 до 6 зірок: Standard (2...4 зірки), Premium (5 зірок – 5 зірок плюс), Lux і Superlux (6 зірок). Всього 4 судна в світі мають категорію 6 зірок (Superlux). Тут пасажирів розташовуються лише в апартаментах. Судна такої категорії розраховані на 200 пасажирів та 150 членів екіпажу.

На сьогодні портова система України налічує 18 морських портів, 13 з яких знаходяться на континентальній території України, і 5 портів – на тимчасово окупованій території АР Крим. Загальна потужність континентальних портів та терміналів становить 313,3 млн. т. Що стосується круїзного туризму в Україні, то за інформацією АМПУ, Одеський морський порт з травня по вересень 2018 року 17 разів приймав круїзні судна класу річка-море. У порівнянні з 2017 роком, кількість суднозаходів тут збільшилася майже на 30%. Так, круїзний пасажиропотік склав 3761 особу. Ще одним портом, який активно працював з круїзними лініями в Україні, став Усть-Дунайськ. Тут з початку квітня по кінець вересня 2018 року було здійснено 36 суднозаходів круїзних суден, що на 25% більше ніж в 2017 році і на 74% більше ніж в 2016-му. За час туристичного сезону порт Усть-Дунайськ прийняв 5338 пасажирів. Нагадаємо, компанія P&O Maritime, що на 100% належить

найбільшому світовому портовому оператору DP World Group, у січні 2018 року почала працювати в Україні [17]. На жаль, усі перспективні плани призупинила пандемія коронавірусу та війна в Україні. Нам залишається лише сподіватися на якнайшвидше відновлення круїзного туризму в Україні в недалекому майбутньому.

Рис. 6.2. Одеський порт [18]

6.4. Інфраструктура розміщення та харчування туристів

Інфраструктура розміщення туристів

Готельна індустрія – це пропозиція готельних послуг та організація за винагороду короткотермінового проживання в готелях, кемпінгах, мотелях, шкільних та студентських гуртожитках; будинках для приїжджих тощо.

В міжнародній практиці прийнята Стандартна класифікація засобів розміщення туристів, розроблена експертами ВТО (табл. 6.1.).

Таблиця 6.1

Стандартна класифікація засобів розміщення туристів

Категорія	Розряд	Група
Колективні засоби розміщення туристів	Готелі та аналогічні засоби розміщення	Готелі Аналогічна заклади
	Спеціалізовані заклади	Оздоровчі заклади. Табори праці та відпочинку. Громадські засоби транспорту. Конгрес – центри.
	Інші колективні заклади	Житло, призначене для відпочинку. Кемпінги. Інші заклади
Індивідуальні заклади розміщення туристів	Індивідуальні заклади розміщення	Власне житло. Орендовані кімнати. Орендоване житло. Розміщення в родичів чи знайомих. Інші.

Готель – це заклад для тимчасового проживання приїжджих з певною кількістю кімнат (номерів). Готель має єдине керівництво, що пропонує набір послуг (мінімум – надання ліжок, прибирання номеру та санвузла). В залежності від рівня послуг готелі поділяються на декілька типів, причому основною послугою є пропозиція розміщення.

Інші послуги так чи інакше сприяють підвищенню якості основної послуги і можуть пропонуватись в тому чи іншому списку послуг.

Готель люкс – знаходиться в центрі міста, має 100...400 номерів, обслуговування проводиться на висо-

кому рівні досвідченим персоналом, який виконує різні побажання клієнтів. Ціна досить висока. Як правило, в таких готелях проживають керівники великих організацій, професіонали високого рівня, учасники конференцій. Умови проживання в таких готелях – елітні.

Готелі високого рівня – знаходяться в межах міста, мають 400-2000 номерів, пропонують широкий спектр послуг навченим персоналом, ціни вище середнього рівня. В таких готелях проживають бізнесмени, індивідуальні туристи, учасники конференцій. В номерах дорогі меблі та обладнання.

Готелі середнього рівня – керівництво намагається зменшити експлуатаційні витрати, отже, ціни, в тому числі шляхом скорочення трудових ресурсів, а також за рахунок автоматизації. Ціни на середньому рівні по регіону або трішки вищі за середній рівень.

Апарт-готель – має 200...400 номерів, найчастіше використовується самообслуговування, ціна залежить від часу розміщення. В готелях цього типу проживають бізнесмени, сімейні туристи, що зупиняються на тривалій термін. Умови проживання аналогічні повністю омебльованій квартирі.

Готелі економічного класу – знаходяться на околиці або в середній частині міста, мають 10...150 добре обладнаних номерів, набір послуг обмежений, ціни на 25...30% нижчі середніх по регіону, через що ці готелі користуються попитом. В готелях такого типу проживають економічні туристи, що не вимагають повного пансіону. Як правило, харчування в таких готелях не пропонується.

Категорію готелів позначають символом * (зірочка). Кількість зірок збільшується у відповідності з підвищенням якості обслуговування та покращенням обслугову-

вання готелю. Категорія готелю встановлюється від однієї до п'яти зірок; для мотелів – від однієї до чотирьох зірок.

В залежності від категорії готелю встановлюється оплата номерів та інших послуг.

Кількості зірок в європейському готелі відповідає відповідний американський термін.

Категорія європейського готелю	Категорія американського готелю
*****	Super delux
****	Delux
***	Expensive
**	Moderate
*	Inexpensive

В різних країнах категорію готелю визначають за наступними основними параметрами: площею номерів, наявністю комунальних зручностей в номерах і на поверхах; комфортністю номерів, обладнанням та оформленням інтер'єру; інформаційним забезпеченням, в тому числі зв'язком; наявністю ліфту, характеристикою громадських приміщень; наявністю та характеристикою закладів харчування; забезпечення м можливості додаткових послуг побутового обслуговування; утриманням будівлі та під'їзних шляхів, розвитком інфраструктури, облаштуванням прилеглих територій.

За місцем розташування готелі бувають: а) розміщені в центрі міста; б) придорожні (малої поверховості з відкритими автостоянками); в) в околицях міста і в аеропортах; г) плаваючі готелі – плавзасіб, обладнаний під готель для розміщення та відпочинку туристів біля моря, річки чи озера.

Місткість готелю визначається кількістю постійних спальних місць. Розрізняють **великі, середні та малі го-**

тели. ВТО рекомендує вважати готель малим з кількістю номерів до 30. Інша точка зору полягає в тому, що такий готель може обслуговуватись та керуватись членами однієї сім'ї. В більшості випадків малі готелі, як правило, є незалежними. В різних країнах місткість готелів визначають наступним чином: в Швейцарії та Австрії готелі, що мають менше 100 місць, вважаються малими, 100...2000 місць – середніми, більше 200 місць – великими; в Чехії – до 120 місць – малими, до 500 – середніми, більше 500 місць – великими; в США – до 200 номерів – малими, до 500 номерів – середніми, більше 500 номерів – великими. В Україні немає офіційної класифікації готелів за місткістю.

За тривалістю перебування клієнтів бувають готелі для довготривалого та короткотривалого перебування клієнтів.

За протяжністю функціонування протягом року готелі поділяються на: функціонуючі **цілорічно та сезонно** (влітку, взимку).

За способом надання послуг харчування клієнтам готелі поділяються на такі, що забезпечують повний пансіон, ті, що пропонують лише сніданок або зовсім не пропонують харчування.

За кількістю поверхів готелі бувають: малоповерхові (1...2 поверхи); середньоповерхові (3...5 поверхів); підвищеної поверховості (6..9 поверхів); багатоповерхові (першої категорії – 10...16 поверхів; другої категорії – 17...25 поверхів; третьої категорії – 26...40 поверхів); висотні (більше 40 поверхів).

За рівнем комфорту та вартістю послуг бувають готелі дешеві, що пропонують мінімум послуг (наявність послуг харчування при таких готелях необов'язкова), готелі люкс, побудовані за індивідуальним проектом, з висо-

коякісними меблями, добре обладнаними приміщеннями та добре навченим персоналом.

За формою власності бувають готелі муніципальні, державні, приватні та орендовані.

Станом на 2019 рік, в Україні нараховувалося колективних засобів розміщення 5335 одиниць, з них готелів та мотелів - 3165 [19]. Як зазначає О.М. Романуха в праці «Динаміка розвитку індустрії гостинності в Україні на прикладі готельно-ресторанної галузі», торкаючись регіонального стану справ лідерами в розвитку готельної сфери виступають Одеська, Дніпропетровська, Запорізька, Львівська, Миколаївська, Київська області та м.Київ. За останні 20 років вони зуміли збільшити не лише кількість закладів розміщення, але й місць у них. Якщо в 2000 році Одеська область мала 96 готелів та аналогічних закладів розміщення на 8 161 місце, то в 2019 році дані показники дорівнювали 187 закладів розміщення та 26 151 місце. Дніпропетровська область відповідно: 84 заклади розміщення, 6 025 місць (2000 рік) та 106 закладів на 13 070 місць (2019 рік). Запорізька область: 59 закладів розміщення, 3 554 місця (2000 рік) та 133 закладів розміщення й 17 938 місць (2019 рік). Львівська область: 55 закладів розміщення та 4 893 місця (2000 рік) й 130 закладів розміщення та 13 188 місць (2019 рік). Миколаївська область: 44 закладів розміщення та 2 490 місць (2000 рік) й 103 закладів та 12 081 місця (2019 року). м. Київ: 95 закладів розміщення та 14 478 місць (2000 рік) й 129 закладів розміщення та 19 619 місць (2019 рік). Надзвичайно швидкі темпи розвитку показала Херсонська область. Анексія Криму та переміщення через це значної частини відпочивальників в інші приморські регіони України сприяли збільшенню кількості закладів розміщення з 47 у 2000 році

до 88 — у 2019 році, а місць розміщення з 2 817 у 2000 році до 16 594 у 2019 році [22]. За даними ВТО майже половина готельного фонду світу (49 %) розміщена в країнах Європи, тоді як готельний фонд України становить 0,9% від європейського. Наближеність до європейських стандартів, конкурентна цінова політика сприятимуть подальшому розвитку галузі за рахунок подальшого покращення сервісу та якості обслуговування тощо.

Інфраструктура об'єктів харчування туристів

В Україні класифікація закладів ресторанного господарства здійснюється за Державним стандартом ДСТУ 4281:2004 «Заклади ресторанного господарства. Класифікація». Наведемо деякі визначення згідно з цим стандартом.

Ресторанне господарство – вид економічної діяльності суб'єктів господарської роботи за наданням послуг щодо задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього. Суб'єкти господарської діяльності виконують роботу в ресторанному господарстві через ресторани заклади.

Заклад ресторанного господарства – організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничоторгову діяльність: – виробляє і (або) доставляє;

- продає і організує споживання продукції власного виробництва і куплених товарів;
- може організовувати дозвілля споживачів.

Ресторан – заклад ресторанного господарства, що надає гостям різноманітний асортимент страв, напоїв, кондитерських виробів, у тому числі фірмові й складні страви. Високий рівень обслуговування в ресторанах забезпечується кваліфікованими кухарями, офіціантами,

метрдохотелями і поєднується з організацією відпочинку і розваг. У структурі готельних комплексів може бути декілька ресторанів. У великих готелях, що входять у відомі готельні ланцюги, звичайно два ресторани – фешенебельний фірмовий і невеликий з низьким рівнем цін. Ресторани при готелях обслуговують як проживаючих у них гостей, так і інші категорії. Вони також організують обслуговування урочистих і офіційних прийомів, нарад, конференцій, конгресів, надають гостям інші послуги: продаж сувенірів, квітів, обслуговування в готельних номерах і т. ін. У більшості ресторанів передбачаються музична програма і проведення концертів.

Кафе – заклад ресторанного господарства, що надає гостям обмежений асортимент страв і напоїв, борошняних кондитерських виробів, кисломолочних продуктів у поєднанні з відпочинком і розвагами. Більшість готельних комплексів у своїй структурі поряд з ресторанами мають невелике кафе [1].

Харчування не є обов'язковою послугою при проведенні туристичного маршруту. Туристичні заклади харчування класифікують наступним чином:

- **за типом підприємства** – ресторани, бари, кафе, їдальні, фабрики-кухні;
- **видом власності** – приватні та орендовані;
- **місцем розташування** – в складі туристичного готельного комплексу, в складі готелю, в складі інших закладів розміщення, автономні;
- **способом обслуговування** – обслуговування офіціантами, самообслуговування, змішане обслуговування;
- **класом** – люкс, вищий, перший, поза категорією;

- **асортиментом** – страви широкого вибору, комплексні страви; страви національної кухні, екзотичні страви;
- **режимом обслуговування** – сніданок, напівпансіон, повний пансіон, шведський стіл (буфет), спеціальне харчування (дієтичне, вегетаріанське і т.д.), дитяче харчування.

Розглянемо основні типи закладів харчування, що використовуються в практиці організації туристичних мандрівок.

Ресторан – загальнодоступний заклад харчування, зазвичай з різноманітним, широким асортиментом страв складного приготування, з кондитерськими та винногорілчаними виробами, фруктами, мінеральною водою, соками, морозивом, десертами. В ресторанах широко практикується виготовлення страв за індивідуальними замовленнями, а також фірмових та національних страв, передбачених в меню. За кількістю посадкових місць існують як дуже малі ресторани (20...15 місць), та і великі (500 місць та більше). Часто в ресторанах високий рівень обслуговування поєднується з організацією відпочинку відвідувачів.

В ресторанах проводять обслуговування сімейних дійств, офіційних вечорів, прийомів, конференцій, тематичних вечорів.

Кафетерій – заклад, в асортименті напоїв якого присутня кава декількох найменувань, а також алкогольні напої, такі як ром, лікер, коньяк, що пропонуються до кави. В кафетерії готують та реалізують для споживання на місці гарячі та холодні напої, хлібобулочні та кулінарні вироби нескладного приготування в обмеженому асортименті. В меню включають гарячі та холодні напої, мучні

вироби, гарячі страви. В меню обов'язково є широкий вибір мінеральної води, соків, фруктів. Обслуговування здійснюється офіціантами.

Кафе буває декількох типів. Наприклад, в кафе-кондитерській крім кави представлений широкий асортимент (до 15 найменувань і більше) кондитерських виробів. Відвідувачам пропонуються свіжі газети та журнали. В таких кафе гарячі страви зазвичай не пропонуються. В асортименті закладу багато видів морозива, гарячі напої, фруктові-ягідні соки, мінеральна вода, спиртові напої (коньяк, ром, лікер, шампанське). Можливе як обслуговування за допомогою офіціанта, так і самообслуговування

Їдальня - заклад харчування, де готується та реалізується продукція в основному власного виробництва. Їдальні зазвичай організовуються в готелях першого класу, інколи на курортах, на підприємствах, в навчальних закладах. Це досить великий за місткістю заклад харчування. В їдальнях часто організовується харчування туристів, наприклад, при відвідуванні ними яких-небудь промислових підприємств. Можуть пропонуватись комплексні меню. Часто використовується циклічне меню, а також повний раціон: сніданок, обід, вечеря; закуски пропонуються за принципом «шведського стола», а одну основну страву можуть вибрати на роздачі.

Піцерія – заклад харчування, що спеціалізується на приготуванні та реалізації для споживання на місці піци. Італійська піцца отримала настільки широке розповсюдження, що багаточисельні піцерії, де туристи можуть недорого попоїсти, стали активно відкриватись по всьому світу. Піцерія може бути організована за принципом ресторану, тобто з обслуговуванням офіціантом та індивідуальним приготуванням страви, або за типом само-

обслуговування, коли весь асортимент представлений на роздачі. Асортимент включає декілька видів піцци, салати, мінеральну воду, соки, чай, вино.

Буфет є по суті невеликою закусконою у формі довгого стола або стійки. Основна функція буфету – швидке обслуговування відвідувачів, які можуть придбати холодні страви, бутерброди, гарячі та охолоджені напої, хлібо-булочні та кондитерські вироби. В буфеті реалізуються також гарячі страви нескладного приготування (котлети, сосиски). Схожі буфети організуються як в готелях, так і на бензоаправних станціях.

Кав'ярня – заклад харчування з обмеженим асортиментом, що спеціалізується головним чином на приготуванні кави, чаю, а також випічці та кондитерських виробів. Не виключені також горілчані вироби. Випічка та кондитерські вироби можуть готуватись на місці або замовляти. Інколи можуть приготувати нескладні страви – бутерброди та сандвічі.

Бари – спеціалізовані заклади швидкого обслуговування, призначені для реалізації мішаних напоїв в широкому асортименті. В барі можуть реалізовуватись кондитерські вироби, а інколи навіть закуски та гарячі страви. Головна функція бару – дати гостям можливість відпочити в затишній атмосфері, послухати музику або подивитись футбольний матч. Бари розташовуються в центрі міста, на узбережжі, якщо мова йде про курорт.

В залежності від асортименту бари поділяються на **пивні** (знамениті англійські паби), **винні**, а також **коктейль-холи і коктейль-бари**, що різняться розмірами та різноманітністю обладнання.

Як правило, туристи люблять відвідувати бари. В низці країн, наприклад у Великобританії, відвідування барів входить в туристичну програму.

Заклади швидкого обслуговування стають все більше популярними у світі. Туристи відвідують їх як індивідуально, так і в складі тургруп при організованих групових поїздках. Асортимент зазвичай обмежений декількома стравами: холодні та гарячі страви, бутерброди, напої, морозиво та ін. В таких закладах застосовують самообслуговування з вільним вибором страв з роздаткової стійки, що мають високу пропускну здатність та розташовуються в жвавих місцях, на шляху інтенсивних купівельних потоків.

Кейтерінг – це обслуговування найчастіше поза приміщенням закладу харчування. В країнах Східної Європи йому відповідає комплексне обслуговування. Розрізняють кейтерінг в приміщенні, кейтерінг поза приміщенням, індивідуальний кейтерінг, роздрібний продаж.

До кейтерінгу слід віднести продаж прохолодних напоїв та бутербродів на спортивній арені, а також продаж через автомат печива, соків, газованих напоїв, тютюнових виробів.

Що стосується динаміка розвитку ресторанів та підприємств з надання послуг мобільного харчування, то впродовж 2010—2019 років їх кількість збільшилась з 29 950 до 48 398 підприємств відповідно. Спад динаміки спостерігався лише в 2011 році. Проведення великих міжнародних заходів позитивно впливало на активність фізичних осіб підприємців. Так, проведення Євро-2012 сприяло збільшенню частки фізичних осіб підприємців на ринку ресторанних послуг з 79% 2012 року до 90% — 2019 року. Активність же юридичних осіб починаючи з 2012 року була не стабільною та характеризувалась періодами спадів та росту. Протягом 2012—2019 років їх частка впала з 20% до 10% [20,21]. Тривалий період пан-

демії коронавірусу та війна в Україні – це потужні негативні чинники впливу на можливості розвитку не лише гастрономічної сфери, як складової туризму, але і всієї економіки України.

6.5. Туристичні об'єкти, комплекси та заклади

Туристичні об'єкти. Туристичний об'єкт – особлива містобудівна споруда, орієнтована на пропозиції туристам заданого об'єму послуг та реалізації спеціалізованих туристичних програм.

Існує велика кількість типів туристичних об'єктів в залежності від їхніх характерних ознак, таких як місткість, стаціонарність, сезонність експлуатації та ін. Ці ознаки називають у свої працях різні науковці. Вони є основою класифікацій, представлених в спеціальній літературі (табл. 6.2.).

Туристичні об'єкти бувають **стаціонарними і напів-стаціонарними**.

Така ознака туристичних об'єктів, як місткість, відображається кількістю місць для ночівлі або кількістю відпочиваючих в пік сезону. Місткість туристичних об'єктів безпосередньо впливає як на саму структуру, систему обслуговування, організацією транспортного зв'язку, так і на характер та масштаби перетворення природного оточення.

Таблиця 6.2

Ознаки туристичних об'єктів [4]

Функціональний профіль Комплексні санаторії	Тип туристичного об'єкту	Місткість об'єкту, кількість місць	Категорія комфорту	Капітальність	Стаціонарність	Сезонність
	Санаторій	300, 500, 1000	Поza категорією II, I вища	Капітальні	Стаціонарні	Цілолітні
Відпочинкові комплекси	Санаторний табір	-	Теж саме	Капітальні сезонні	Таке саме	Таке саме
	Санаторій-профакторій	100, 200, 500	Теж саме	Капітальні цілолітні	>>	>>
	Будинок відпочинку (пансіонат)	300, 500, 1000	Звичайний, вищий, підвищений	Капітальні, некапітальні	>>	>>
	База відпочинку	100, 500, 1000	Вищий А, Б I, II	Некапітальні сезонні	Нестаціонарні	Сезонні
	Дитячий табір	120, 150, 300, 4000		Некапітальні сезонні	Теж саме	Теж саме
	Молодіжний табір	100, 500, 1000	I, II, III	Некапітальні тимчасові	Стаціонарні	>>
	Курортний готель	300, 600, 1000		Капітальні цілолітні	Теж саме	Цілолітні
Туристичні комплекси	Гурбаза	200, 500, 1000	I, II, III	Некапітальні	Теж саме	Теж саме
	Турготель	200, 500, 1000	Вищий А, Б I, II, III	Капітальні	>>	>>
	Мотель	50, 100, 300	Вищий А, Б I, II, IV	Капітальні, цілолітні	>>	>>
	Кемпінг	100, 600, 1000	III, IV	Некапітальні	Нестаціонарні	Сезонні
	Ротель	-	Поza категорією	Мобільні	Теж саме	Теж саме
	Флотель	100..200	Поza категорією	Мобільні	>>	>>
	Ботель	200..500	Поza категорією	Капітальні	Стаціонарні	>>
	Притулок, хатина	25, 50, 100	III, IV	Некапітальні	Теж саме	Цілолітні

Стаціонарні об'єкти – це об'єкти, що не переміщуються, до яких належать всі капітальні будівлі, розраховані на постійну експлуатацію до моменту повної амортизації.

Нестаціонарні об'єкти можна переміщувати на інше місце, сюди слід відносити всі транспортабельні споруди для ночівлі та обслуговування відпочиваючих: намети, автопричепи, збірно-розбірні будиночки тощо. В свою чергу нестаціонарні туристичні об'єкти поділяються на **стабільні** (намети, будиночки та ін) та **мобільні** (автопричепи, туристичні судна та ін.).

В залежності від **сезонності** експлуатації туристичні об'єкти бувають цілорічної та сезонної експлуатації. Вони можуть бути як стаціонарними, так і нестаціонарними об'єктами.

Стаціонарні та нестаціонарні туристичні об'єкти в різних своїх комбінаціях разом з супутніми спорудами та інженерною інфраструктурою формують **туристичні комплекси** (центри), де концентрується основна маса відпочиваючого населення.

Туристичні комплекси. Туристичні комплекси - це будівельні утворення різного функціонального профілю, що складаються з туристичних закладів, об'єднаних єдиним архітектурно-планувальним рішенням, загальною просторовою композицією та організацією обслуговування.

Під туристичним комплексом також розуміють сукупність різних (в залежності від функцій) туристичних закладів місткістю 1000 місць, об'єднаних єдиною функціональною програмою (лікування, оздоровлення, відпочинок, ділові зустрічі тощо).

За функціональним профілем туристичні комплекси поділяють на **поліфункціональні** (суміщені функції

курортного лікування та відпочинку, або відпочинку та туризму, або відпочинку дорослих і дітей) та **спеціалізовані** (центри дитячого відпочинку, спортивно-рекреаційні комплекси, центри курортного лікування та ін.).

Існують різні рекомендації з приводу оптимальної місткості туристичного комплексу. Так, для приморських територій з широкими просторами акваторій та великими пляжами місткість туристичних комплексів коливається в межах від 2 до 20 тисяч місць.

Туристичні центри, сформовані на основі використання для відпочинку озер та річок, де туристичні ресурси менші, мають зазвичай меншу місткість та поділяються на малі – до 0,5 тис. місць, середні – 0,5-2,5 тис. місць та великі - більше 2,5 тис. місць.

За кількістю відпочиваючих туристичні комплекси допустимо класифікувати на **мінікомплекси** місткістю до 500 осіб, комплекси місткістю 500...2000 осіб, **макрокомплекси** місткістю 2000...5000 та **мегакомплекси** місткістю більше 5000 осіб. Термін «туристичний центр», що часто зустрічається в літературі в якості синоніму слова «комплекс», відноситься до мікро- та мегакомплексів.

Однією з провідних тенденцій в світовій, в тому числі і вітчизняній, практиці будівництва стала тенденція до зниження популярності великих туристичних комплексів на користь менших, зокрема таких, як невеликі пансіонати та будинки відпочинку, туристичні бази та притулки, кемпінгові містечка. Це свідчить про перевагу формування невеликих туристичних комплексів, співмірних за масштабом природному середовищу.

Туристичні комплекси – це не тільки сукупність туристичних об'єктів, але й сама територія з усіма особливостями її природного ландшафту. При цьому власне

якість ландшафтів є спонукальною причиною вибору місця для розміщення туристичного комплексу. Місцю розташування туристичних комплексів спеціалісти надають винятково важливого значення, тим паче, якщо мова йде про розташування елітних туристичних комплексів.

Туристичні заклади та їхні типи

До туристичних закладів перш за все відносяться заклади для лікувально-оздоровчого відпочинку, спортивного, природного та пізнавального туризму.

До закладів лікувально-оздоровчого туризму відносять санаторії, санаторії-профілакторії, пансіонати з лікуванням, пансіонати та будинки відпочинку, бази відпочинку.

Санаторії володіють найрозвинутішою матеріальною базою і, як правило, невеликою територією. Територія санаторно-курортного закладу ділиться на три основні функціональні зони: **лікувальну, господарську та селетєбну (заселену)**. Найбільша зона – лікувальна, де розташовуються спальні та лікувальні корпуси, зимовий та літній спорткомплекс, їдальня, дозвільний центр, кліматобудівлі та великий санаторний парк. Спальні корпуси є у вигляді готельного комплексу з усім необхідним обладнанням. Їдальня відрізняється від ресторану обов'язковою пропозицією відпочивальникам відповідного дієтичного харчування.

Господарська та селетєбна зони повинні бути віддалені на значну відстань та відокремлені від останньої щільною смугою зелених насаджень. В господарській зоні знаходяться котельня, гаражі, майстерні, пральні та інші приміщення. Селетєбна зона призначена для проживання обслуговуючого персоналу.

В санаторії найбільша кількість обслуговуючого персоналу по відношенню до інших туристичних закладів:

лікарі-курортологи різних спеціальностей; медсестри; спеціалісти з дієтичного харчування; покоївки; аніматори, що займаються організацією дозвілля; гідрогеологи, які стежать за роботою свердловин з мінеральною водою; працівники бухгалтерії та ін. Санаторії створювались в основному як підприємства цілорічного відпочинку. Лікувальний цикл в них складає від 21 до 24 днів. В наш час терміни лікування більш різноманітні. Можливе зменшення лікування до одного-двох тижнів.

Медичне обладнання санаторіїв залежить від двох причин: основних природних лікувальних факторів, що застосовуються в оздоровниці, та від її профілю. За домінуючим природним лікувальним ресурсом санаторії поділяються на **кліматичні**, де основним лікувальним фактором виступає біоклімат, **бальнеологічні**, де лікування базується на застосуванні мінеральних вод, і **грязеві**. Можливе поєднання різних природних ресурсів: кліматобальнеологічні або кліматогрязеві, кліматобальнеогрязеві. Профіль санаторію визначається захворюваннями, що там лікують: туберкульозні, нервові, кардіологічні тощо.

Санаторії-профілакторії організовувались при підприємствах та були зорієнтовані на оздоровлення співробітників в ранковий та вечірній неробочий час. Отже, їх відмінною особливістю є наближеність до підприємств: вони не можуть бути віддалені від виробництва більш ніж на одну годину доступності. Як правило, для їхнього розташування обиралися озеленені території в близько розташованій місцевості. Територія санаторіїв-профілакторіїв та їхня місткість істотно менші, ніж санаторіїв.

На думку Любіцевої О.О. та Стафійчук В.І., за медичним профілем в структурі українських санаторіїв переважають ті, які спеціалізуються на лікуванні:

1. Органів кровообігу - переважно заклади кліматичних та бальнеологічних курортів АР Крим, Одеської, Донецької, Київської областей.
2. Нервової системи - бальнеологічні, грязьові та кліматичні курорти Одеської, Донецької, Запорізької, Закарпатської областей та АР Крим.
3. Органів дихання (нетуберкульозного характеру) - приморські, бальнеологічні та спелеологічні курорти АР Крим, Донецької, Закарпатської, Одеської областей.
4. Органів травлення - бальнеологічні курорти Львівської, Закарпатської, Полтавської, Харківської областей.
5. Органів опорно-рухової системи - грязьові, бальнеологічні, приморські курорти АР Крим, Одеської, Запорізької, Донецької областей [2].

Пансіонати з лікуванням мають дещо меншу лікувальну базу, порівняно з санаторіями. Проте якщо вони знаходяться в великих курортних зонах, що володіють поліклініками, то можуть збагачувати курс лікування відпочиваючих прикріпленням до цих поліклінік.

Мережа закладів відпочинку охоплює будинки відпочинку, пансіонати та бази відпочинку.

Пансіонати та будинки відпочинку розраховані перш за все на відпочинок людей. Будинки відпочинку з'явилися в 20-х рр. ХХ ст., а пансіонати – після Другої Світової війни. Ці заклади зорієнтовані на оздоровчий відпочинок населення.

Як і санаторії, будинки відпочинку та пансіонати мають достатньо розвинуту матеріально-технічну базу, що складається з спальних корпусів, їдальні, кіноконцертного та танцювального залів, ігротеки, бібліотеки, спорткомплексу

та декількох лікарських кабінетів (терапевтичного, стоматологічного, масажного, аеросолярію). Багато будинків відпочинку та пансіонатів володіють басейнами, саунами, тенісними кортами, водними станціями, пунктами прокату спортінвентарю. В їхніх межах прокладають стежки здоров'я, а в околицях – маршрути близького туризму.

Бази відпочинку – матеріально найменш обладнані заклади відпочинку, як правило, належать різним підприємствам та призначені в основному для сімейного відпочинку. Найчастіше вони функціонують в літній період. Більша частина баз відпочинку приймає відпочиваючих на вихідні дні або на термін від 1 тижня до 12 днів, хоча в наш час термін проживання на базах відпочинку необмежений.

Раніше бази відпочинку відрізнялись низьким рівнем комфортності. Легкі збірні будиночки без опалення з примітивними зручностями та загальною кухнею, де відпочиваючі самі могли приготувати їжу, або з досить спрощеною їдальнею. Поступово відбувалася заміна дрібних баз відпочинку на більш комфортабельні, в тому числі цілорічної дії. Кількість обслуговуючого персоналу тут істотно менша, ніж в інших закладах відпочинку.

Заклади спортивного та пізнавального туризму представлені турбазами, притулками, туристичними стоянками, що обслуговують туристичні маршрути, альпіністськими таборами, підприємствами гостинності (туристичні готелі та кемпінги, що розміщують мандруючих екскурсантів) і т.д. Представлена категорія закладів охоплює достатньо широкий спектр їхніх різновидів. Розглянемо основні з них.

Турбази обладнані спальними корпусами, кінозалами, ігротеками, бібліотеками, медичними пунктами, обладна-

ними пляжами, пунктами прокату спортивного інвентарю. Багато закладів функціонує цілорічно та пропонують непоганий набір послуг. Найкраще технічне обладнання серед стаціонарних турбаз мають гірськолижні курорти та клуби вітрильного спорту. На гірськолижних курортах, крім ресторанно-готельного комплексу, знаходяться обладнані траси різної складності з підйомниками та канатними дорогами.

Клуби вітрильного спорту володіють коштовними яхтами, стапелями для ремонту вітрильних суден, причалами та місцями розміщення туристів.

Значною матеріальною базою відрізняються **туристичні (круїзні) теплоходи**, що представляють собою в основному плавучі високоякісні готелі з басейнами, ресторанами, музичними салонами, ігротеками та ін.

Особливе місце серед закладів спортивного туризму займають **будиночки рибалок та мисливців**, створені громадськими та військовими організаціями рибалок та мисливців на території мисливських господарств. Окремі з них мають непогану матеріально-технічну базу: готелі незначної місткості, транспорт, придатний для переміщення по лісових та водних угіддях. Будиночки рибалок та мисливців функціонують протягом усього року і на час мисливських сезонів в них розташовуються мисливці, а в міжсезоння можуть відпочивати члени їхніх сімей.

Особливе місце серед природних туристичних закладів займають **рекреаційні парки**. Найбільші з них – національні парки, створені на основі унікальних природних територій та призначені для короткочасного та інтенсивного відпочинку. Вони володіють великою територією, значним обслуговуючим персоналом, добрим забезпеченням та достатньою матеріальною базою. Крім національних

парків, найближчим часом очікується розвиток мережі **природних** (прогулянково-пейзажних, кінних, мисливських, рибальських, агрономічних) та **природно-історичних** (монастирських, військово-історичних, меморіальних, етнографічних) **рекреаційних парків**.

Рекреаційні парки створюються на природних та антропогенних об'єктах і територіях з метою їхньої охорони та регламентованого рекреаційного використання.

Сукупність розміщених в країні (районі, області) туристичних закладів утворює туристичну мережу, основним показником розвитку якої є щільність туристичних закладів, що припадає на 1 тис. км² території. У відповідності з цим території поділяються на сильно-, середньо- та слаботуристично розвинуті. Функціональна відмінність туристичних закладів обумовлена їхньою орієнтацією на той чи інший вид туристичної діяльності. Цей фактор визначає ступінь розвитку їхньої матеріальної бази.

Контрольні запитання та завдання

1. *Що відноситься до соціально-економічних ресурсів туризму?*
2. *Як класифікують соціально-економічні ресурси туризму?*
3. *Яке значення інформаційних ресурсів для розвитку туризму?*

4. Охарактеризуйте фінансові та матеріальні туристичні ресурси.
5. Що формує матеріально-технічну базу туризму?
6. Як оцінюється матеріально-технічна база туризму?
7. Що розуміють під туристичною інфраструктурою?
8. Який вплив на розвиток туризму виявляє туристична інфраструктура?
9. Виділіть галузі та блоки функціонування туристичної інфраструктури.
10. Як проводять оцінку туристичної інфраструктури?
11. Які загальні особливості транспортної інфраструктури?
12. Що входить в склад інфраструктури авіаційного транспорту?
13. В чому полягає специфіка інфраструктури водних видів транспорту?
14. Які особливості та структура інфраструктури розміщення туристів?
15. Які об'єкти утворюють інфраструктуру харчування туристів?
16. Як визначають поняття «туристичний об'єкт», «туристичний комплекс» та «туристичний заклад»?
17. Як класифікують туристичні об'єкти та компоненти?
18. Які типи лікувально-оздоровчих закладів ви знаєте? Коротко охарактеризуйте кожний з них.
19. Які типи закладів відпочинку ви знаєте?
20. Які туристичні заклади ви знаєте?

21. Проведіть комплексну оцінку туристичної інфраструктури вашого регіону за наступними блоками:
 - а) транспортна інфраструктура;
 - б) інфраструктура розміщення туристів;
 - в) інфраструктура харчування туристів;
 - г) інфраструктура дозвілля та розваг;
 - д) спеціалізована інфраструктура.
22. Користуючись статистичними відомостями та матеріалами періодики, а також власними спостереженнями, визначте реальні потреби вашого населеного пункту в: туристичних фірмах (туроператорах та турагенціях), кваліфікованих кадрах для сфери туризму, закладах культури, дозвілля та розваг, спортивних закладах. Співставте отримані відомості з реальною ситуацією. Зробіть відповідні висновки.
23. Оцініть інформаційні ресурси туризму вашого регіону. Для проведення оцінки вам необхідно відповісти на наступні запитання:
 - а) які довідники, путівники, туристична література про ваш регіон є в вільному продажі?
 - б) наскільки повноцінно в цих виданнях представлена інформація про регіон вашого проживання;
 - в) має ваш регіон власну сторінку чи сайт в Інтернеті? Приведіть оцінку інформаційного змісту сайту;
 - г) інформація якого роду циркулює в центральній та місцевій пресі?
 - д) чи існує видання державного рівня, присвячене туристичним ресурсам регіону? Проведіть аналіз 2...3 видань, присвячених вашому регіону з точки зору повноти інформації про його туристичний потенціал.

Література до теми

1. Інфраструктура туризму: конспект лекцій. Для здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 242 «Туризм» за усіма формами навчання / Укладачі: О. В. Поступна, Н. А. Леоненко. Х.: НУЦЗУ. 2020. 233 с.

2. Любіцева О.О., Стафійчук В.І. гогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля // Розвиток курортної справи в Україні: Міжнар. наук.-практ. конф. (КНУКІМ. 4-6 червня 2004 р.). К., 2004.

3. Мельник А.О., Чапліч І.А. Перспективи розвитку вітчизняного туризму в умовах євроатлантичної інтеграції // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2009. №1. С.76-80.

4. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство: навчальний посібник. Львів: Український бестселер. 2011. 238 с.

5. Ткач В.О. Сучасна система освіти в туристичній індустрії. Український журнал прикладної економіки. 2016. Т.1. №3. С.102-108.

6. Федорченко В.К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: автореф. дис... д.п.н. URL: https://tourlib.net/aref_tourism/fedorchenko.htm.

7. https://pidru4niki.com/14350120/turizm/sotsialno-ekonomichni_turistichni_resursi

8. <https://lvivski.in.ua/news/u-lvovi-vidkrili-onovlenij-informacijnij-centr-dla-turistiv-foto>

9. <http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/COVID-19-TA-SOTSIALNIY-DIALOG-V-TURISTICHNIY-GALUZI-PRAKTIKA-YES-TA-UKRAYINSKI-REALIYI.pdf>

10. <https://osvita.ua/vnz/reports/tourism/36446/>
11. https://pidru4niki.com/1601101343722/turizm/upravlinnya_materialno-tehnichnoyu_bazoyu_turistichnogo_pidpriyemstva
12. [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04\(39\)/16.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04(39)/16.pdf)
13. <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/11482/1/%D0%86%D0%BD%D1%84%>
14. <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-aviatransport.html>
15. <https://mtu.gov.ua/content/zagalna-informaciya-pro-galuz.html>
16. <https://mtu.gov.ua/content/informaciya-pro-ukrainski-zalznici.html>
17. <https://mtu.gov.ua/timeline/Vodniy-transport.html>
18. <https://www.google.com/search?sxsrf=ALiCzsYo5WN1Za2Vz6q0e9HLZcc27UUcfg:1659944403344&source=uni v&tbm=isch&q=%D0%BA%D1%80%D1%83%D1%97%D0%>
19. https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/tyr/kol_zas_ukr/kol_zas_rozm_2020_u.htm
20. Офіційний сайт Держжавної служби статистики України. Колективні засоби розміщення в Україні у 2017 році. Статистичний щорічник. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_kzr_2017.pdf
21. Офіційний сайт Держжавної служби статистики України. Колективні засоби розміщення в Україні (юридичні особи, відокремлені підрозділи юридичних осіб) у 2019 році. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2019/tyr/kol_zas_ukr/arch_kol_zas_ukr.htm
22. http://www.economy.in.ua/pdf/2_2021/9.pdf

ЧАСТИНА 2

ПРАКТИЧНО- СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Мета практично-семінарських занять – доповнення лекційних занять через практичну можливість оцінити туристично-ресурсний потенціал території, його окремих складових: природно-географічної, природно-антропогенної та суспільно-історичної, ознайомлення з територіальними особливостями розміщення та використання.

Завдання:

- набуття теоретичних знань про значення туристичних ресурсів у житті людини та функціонуванні суспільства, їхні функції;
- вивчення структурних складових туристичних ресурсів та методики їхнього оцінювання;
- ознайомлення із структурою природно-географічних ресурсів та їхніми територіальними особливостями;

- ознайомлення із структурою та територіальними особливостями природно-антропогенних туристичних ресурсів України ;
- ознайомлення із структурою та територіальними особливостями суспільно-історичних туристичних ресурсів України;
- ознайомлення із туристично-рекреаційним районуванням України.

В результаті вивчення даного курсу студент повинен знати:

- змістове наповнення туристично-ресурсного потенціалу території;
- структуру туристичного фонду та її основні характеристики;
- структуру основних типів туристичних ресурсів України та територіальні особливості в розрізі адміністративно-територіальних утворень;
- частки природних, природно-антропогенних та суспільно-історичних ресурсів України в загальному туристичному фонді держави, їхню географію, переважаючі напрямки використання та заходи охорони;
- особливості туристичних ресурсів України в регіональному аспекті та напрямки їхнього раціонального використання.

вміти:

- розрізняти туристичні ресурси за класифікаційними ознаками;
- характеризувати різні типи ресурсів та наводити приклади;

- аналізувати територіальні відмінності використання туристичних ресурсів, отримані результати зображати у вигляді діаграм та картограм;
- користуватися звітними матеріалами управління туризму.

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Навчальна дисципліна «Туристично-ресурсний потенціал території та його використання» оцінюється за модульно-рейтинговою системою, яка складається із 2 модулів.

Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100-бальною шкалою. Академічні успіхи студента визначаються за допомогою контрольних заходів, передбачених навчальним планом, обов'язковим переведенням оцінок до національної шкали та шкали ECTS.

Поточний контроль здійснюється під час проведення практичних занять і має за мету перевірку засвоєння знань, умінь і навичок студента з кожного окремого модуля навчальної дисципліни. Результати поточного контролю заносяться до журналу обліку відвідування занять студентами та їхньої успішності.

До форм поточного контролю належить оцінювання:

- модульні заняття (1 модуль – 10 балів, 2 модуль - 10 балів) разом 20 балів;
- якість та правильність виконання практичних та семінарських робіт (16 робіт) – 32 бали.

Підсумковий контроль: залікова контрольна робота – 48 балів.

Протягом семестру проводиться не менше двох модулів або колоквіумів чи контрольних робіт або інших видів контролю. Максимальна кількість балів, яка встановлюється для цих видів контролю, а також відповідність оцінок FX та F у шкалі ECTS, у балах та національній шкалі визначається Вченими радами факультетів або кафедрами, які забезпечують викладання відповідних дисциплін.

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ЄКТС	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
81-89	B	добре	
71-80	C		
61-70	D	задовільно	
51-60	E		
21-50	FX	незадовільно	не зараховано
0-20	F	незадовільно (без права перездачі)	не зараховано (без права перездачі)

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 1 Загальна структура туристично-ресурсного потенціалу України

Мета роботи: проаналізувати основні структурні компоненти туристичного ресурсного потенціалу України, визначити їхню пріоритетність.

Розвиток туристичного бізнесу здійснюється за наявності основних складових: капіталу, технологій, трудових, природних та культурно- історичних ресурсів туризму. Однак для того, щоб займатись туризмом недостатньо володіти капіталом, технологією, високопрофесійними кадрами. Необхідно обрати місце, де наявні ресурси для розвитку туризму. Практика останніх років демонструє створення штучних туристичних ресурсів – великих тематичних парків, туристичних комплексів, атракціонів тощо. Тобто, якщо в межах певної території нема туристичних ресурсів, то людина може їх створити. Власне наявність туристичних ресурсів сприяє формуванню туристичного бізнесу в тому чи іншому регіоні.

Туристичні ресурси визначають специфіку розвитку в регіоні, формування пріоритетних напрямків інвестиційної політики. Крім того, на основі наявності і різноманітності туристичних ресурсів плануються і відкриваються нові туристичні маршрути.

Майбутні спеціалісти в галузі туризму повинні мати уявлення про зміст, структуру та роль туристичних ресурсів у розвитку регіонального туризму, володіти основними методами оцінки природних, культурно-історичних ресурсів та охорони довкілля. Уявлення людей про цінність території як перспективному методі туризму традиційно пов'язують з багатством природи, їх культурно-історичною спадщиною, в якості якої розглядаються, перш за все. Пам'ятки архітектури, історичні міста, архітектурні монументи тощо.

Завдання 1

Побудувати в зошиті та письмово проаналізувати структуру туристичного потенціалу території (рис. 1).

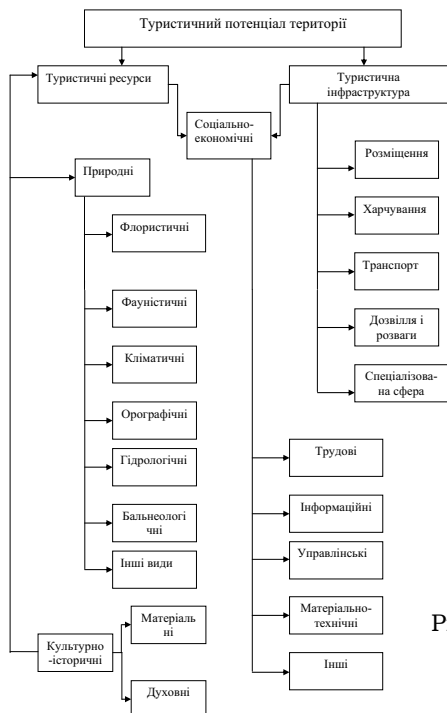

Рис. 1. Структура туристичного потенціалу території .

Слід зауважити, що в науковому розумінні існує часте застосування термінів «туристично-рекреаційний потенціал», «туристично-рекреаційна сфера». Згідно методологічного підходу це не є зовсім правильним через те, що туристична галузь є складовою рекреаційної сфери, тобто в словосполученні «туристично-рекреаційний» відбувається дублювання понять.

Завдання 2

Слід зауважити, що більша частина регіонів України характеризується низькою щільністю розміщення туристичних об'єктів, слабкою транспортною доступністю, поганим фізичним станом та відсутністю комплексності. До регіонів України, потенціал яких визнаний високим слід віднести АР Крим, Львівську, Івано-Франківську, Харківську, Закарпатську області, південні області України, міста Київ, Львів, Кам'янець-Подільський. Решта регіонів України мають певні особливості, що ускладнюють використання кожного із них або погіршують їхні якісні характеристики, що призводить до зменшення загальної оцінки.

Використовуючи таблицю 1, картографічно (на контурній карті) зобразити сумарні, природно-рекреаційні та лісові ресурси адміністративно-територіальних одиниць України. Індивідуально розробити шкалу градацій (для прикладу: 0-7; 8-15). Сумарний потенціал штриховкою або відтінками, лісові та природно рекреаційні – стовпчиковою діаграмою.

Письмово відповісти на наступні запитання:

- 1) що таке природно-ресурсний потенціал території?;
- 2) чи існує відмінність між туристичними ресурсами та туристичним потенціалом території ?
- 3) територіальне розміщення показника природно-

ресурсного потенціалу областей України.

Таблиця 1

Забезпечення населення України природно-ресурсним потенціалом

Райони	Потенціал ресурсів у розрахунку на одну особу, балів						
	мінеральних	водних	земельних	лісових	фауніс-тич-них	природних рекреацій-них	сумарний
Дніпропетровська	354	53	79	11	120	65	145
Донецька	301	44	50	11	40	61	117
Запорізька	70	150	123	16	140	85	97
Луганська	412	82	55	32	60	75	158
Полтавська	42	88	181	75	260	59	105
Сумська	11	116	157	173	220	66	95
Харківська	35	61	96	61	100	111	70
Вінницька	7	70	188	80	100	50	94
Волинська	3	116	117	327	80	79	84
Житомирська	19	117	146	291	140	56	96
Закарпатська	11	252	51	439	20	310	104
Івано-Франківська	22	215	51	355	20	151	84
Київська	6	44	69	61	60	87	46
Кіровоградська	48	115	255	48	160	63	126
Львівська	58	125	54	191	20	107	72
Рівненська	14	97	107	298	120	53	77
Тернопільська	4	97	178	105	40	52	93
Хмельницька	11	94	164	82	60	55	89
Черкаська	21	97	172	111	180	86	100
Чернігівська	50	129	196	211	260	129	131
Чернівецька	13	99	90	214	40	101	71
Автономна Республіка Крим	46	190	127	55	80	394	128
Миколаївська	11	205	195	11	240	70	115
Одеська	5	62	132	23	80	102	73
Херсонська	7	214	208	30	300	81	122

*Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – У 3-х част.: підручник. – Чернівці. 2010. – 552 с.

Рекомендована література до практичної роботи

1. *Бабинец А. Е., Марус В. И., Койнов И. М.* Минеральные и термальные воды Советских Карпат. К. : Наук. Думка. 1978. 152 с.
2. *Бейдик О. О.* Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ “Київський університет”.2003. 395 с.
3. *Долишний М. И., Нудельман М. С.* Рекреационный комплекс Карпат и его развитие // Экономика Советской Украины, 1984. № 6. С. 45-55.
4. *Здравниці Карпат.* Ужгород: Карпати. 1985. 136 с.
5. *Мацола В. І.* Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів: Наука. 1997. 259 с.
6. *Туристські ресурси України: конспект лекцій /* укладач О.В.Поступна. Х.: НУЦЗУ. 2020. 209 с.
7. *Ярьоменко С.Г.* Туристичні ресурси України: навчальний посібник. К.: ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 472 с.

Завдання для самостійної роботи студентів (4 год.)

1. З'ясувати основні відмінності між наступними поняттями: ресурси, туристичні ресурси, туристичний потенціал, природні туристичні ресурси, антропогенні туристичні ресурси, культурно-історичні особливості території, соціально-економічна інфраструктура.

2. Поясніть причини відмінностей в забезпеченні туристичними ресурсами різних адміністративно-територіальних утворень України.
3. Наведіть приклади туристичних ресурсів в різних регіонах України та проаналізуйте їх.
4. Чи можливо змінити ресурсну забезпеченість території? Відповідь обґрунтуйте.
5. Що таке «туристична якість території» ?
6. Які особливості оцінювання туристичної якості території?
7. Які методики оцінки туристичного потенціалу території ви знаєте?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 2 (4 год) Територіальні особливості природно-антропогенних туристичних ресурсів та природно-рекреаційного потенціалу України

Мета роботи: вивчити структуру та проаналізувати територіальні відмінності складових природно-антропогенних туристичних ресурсів України. Поняття екологічного туризму та його особливостей розвитку.

Природно-заповідний фонд України – це система ділянок суходолу і водного простору, природні комплекси та об'єкти, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду, тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

Державною стратегією регіонального розвитку, затвердженою постановою Кабінету міністрів від 6.08.2014 року № 385, передбачено розширення площі ПЗФ до 15 відсотків від загальної території України до 2020 року, що, на жаль, не сталося.

У Законі України «Про природно-заповідний фонд України» подано класифікацію територій та об'єктів ПЗФ України (стаття 3) та форми власності на території та об'єкти природно-заповідного фонду (стаття 4). До складу природно-заповідного фонду України входять як природні, так і штучно створені території та об'єкти. За О. О. Бейдиком природно-заповідні об'єкти або **природно-антропогенні рекреаційно-туристичні ресурси** – це геосистеми, до складу яких входять як природні так і

антропогенні об'єкти, що використовуються в туристично-рекреаційному господарстві. Структура природно-антропогенних РТР відображена на рис. 1.

Рис. 1. Структура природно-антропогенних рекреаційно-туристичних ресурсів

Державний природно-заповідний фонд включає чотири структурних підрозділи:

- 1) природоохоронну та науково дослідну складову (біосферні та природні заповідники, пам'ятки природи);

- 2) природоохоронну та рекреаційну складову (національні парки і пам'ятки садово-паркового мистецтва);
- 3) природоохоронну та ресурсновідновну складову (заказники природи);
- 4) науково дослідну та природоохоронну складову (ботанічні сади, дендропарки та зоопарки) [8].

Зазначимо, що різні види природоохоронних територій характеризуються різними ступенями заповідності. Наприклад, для рекреаційних потреб заповідники не використовуються. Найбільше значення для рекреаційно-туристичної сфери мають природні національні парки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва, зоологічні сади, пам'ятки природи.

Станом на 01.01.2019 року Природоохоронний фонд України налічував 8295 територій та об'єктів загальною площею 3,9 млн. га. Понад 60 % заповідної території припадає на об'єкти, що найбільш охороняються: сюди зараховано 19 природних та 5 біосферних заповідників, 49 національних парків, 4 мисливські господарства.

Таблиця 1

Порівняння територій природно-заповідного фонду загальнодержавного та місцевого значення у відсотках від загальної площі адміністративно-територіальних одиниць [8]

Назва АТО	Площа територій ПЗФ загальнодержавного значення, %	Площа територій ПЗФ місцевого значення, %
1	2	3
Вінницька область	1,30	1,20
Волинська область	6,58	5,06
Дніпропетровська область	1,04	1,98
Донецька область	2,62	1,68
Житомирська область	1,94	2,65

Закінчення табл. 1

1	2	3
Закарпатська область	12,44	2,07
Запорізька область	4,95	0,69
Івано-Франківська область	9,47	6,47
Київська область	10,96	1,26
Кіровоградська область	0,24	3,84
А. Респ. Крим	5,77	2,66
Луганська область	0,53	3,00
Львівська область	2,96	4,29
Миколаївська область	1,99	2,20
Одеська область	3,38	1,42
Полтавська область	2,25	3,49
Рівненська область	3,48	5,82
Сумська область	2,46	5,44
Тернопільська область	2,87	6,87
Харківська область	0,76	1,96
Херсонська область	11,43	0,99
Хмельницька область	13,57	2,34
Черкаська область	1,72	1,89
Чернівецька область	3,61	10,04
Чернігівська область	1,63	6,56
м. Київ	17,06	8,56
м. Севастополь	29,73	0,64

Завдання 1.

Дати письмове визначення таких понять:

- а) природозаповідний фонд;
- б) заповідник;
- в) національний парк;
- г) заказник;
- д) біосферний заповідник.

Завдання 2.

Використовуючи таблицю 2, картографічно зобразити природно-рекреаційний потенціал України (у розрізі райо-

нів та областей). Районів (колонка усього в %)– штриховою або відтінками, областей (колонки: у тому числі, % – стовпчиковою діаграмою. Виконати письмовий аналіз.

Таблиця 2

Природно-рекреаційний потенціал України*

Район, область, республіка	Потенційна потреба в рекреацій- них терито- ріях, тис. га	Природно-рекреаційний потенціал		
		усього, % від сумар- ного ПРП України	у тому числі, %	
			ресурсів відпочин- ку і туриз- му	ресурсів санаторно- курортного лікування
1	2	3	4	5
Донецький район	392,7	10,170	84	16
Донецька	234,3	6,152	83	17
Луганська	158,4	4,018	84	16
Придніпровський район	315,2	8,002	84	16
Дніпропетровська	187,4	4,686	84	16
Запорізька	127,8	3,316	84	16
Пієнічно-Східний район	413,1	10,253	77	23
Полтавська	88,7	1,916	81	19
Сумська	80,4	1,766	82	18
Харківська	244,0	6,571	75	25
Столичний район	543,8	12,454	82	18
Житомирська	77,4	1,627	81	19
Київська	300,0	7,328	83	17
Чернігівська	166,4	3,499	81	19
Центральний район	184,8	3,939	81	19
Кіровоградська	66,8	1,457	81	19
Черкаська	118,0	2,482	81	19
Причорноморський район	710,9	26,199	67	33
Авт. Республіка Крим	479,1	17,608	60	40
Миколаївська	65,9	1,709	84	16

Закінчення табл. 2

1	2	3	4	5
Одеська	93,8	5,012	41	59
Херсонська	72,1	1,870	84	16
Подільський район	206,6	4,575	72	28
Вінницька	69,5	1,839	61	39
Тернопільська	58,2	1,136	79	21
Хмельницька	78,9	1,600	80	20
Північно-Західний район	133,2	2,728	80	20
Волинська	75,4	1,557	80	20
Рівненська	57,8	1,171	80	20
Карпатський район	570,2	18,086	69	31
Закарпатська	183,9	7,036	57	43
Івано-Франківська	151,5	3,929	84	16
Львівська	172,0	5,377	70	30
Чернівецька	62,8	1,744	79	21
УКРАЇНА	3470,5	96,406	75	25

*Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – У 3-х част.: підручник. – Чернівці. 2010. – 552 с.

Завдання 3.

Картографічно зобразити розміщення природоохоронних територій України, вказуючи рік заснування (таблиця 3).

Таблиця 3

Основні об'єкти природо-заповідного фонду України*

Назва	Область	Рік створення	Площа, га
1	2	3	4
Національні парки			
Карпатський національний природний парк	Івано-Франківська область	1980	50 303

Продовження табл. 3

1	2	3	4
Шацький національний природний парк	Волинська область	1983	32 515
Національний природний парк «Синевир»	Закарпатська область	1989	40 400
Вижницький національний природний парк	Чернівецька область	1995	7928
Національний природний парк «Подільські Товтри»	Хмельницька область	1996	261 316
Національний природний парк «Святі гори»	Донецька область	1997	40 609
Яворівський національний природний парк	Львівська область	1998	7079
Деснянсько-Старогутський нац. природний парк	Сумська область	1999	16 215
Національний природний парк «Сколівські Бескиди»	Львівська область	1999	35 684
Ужанський національний природний парк	Закарпатська область	1999	39 159
Національний природний парк «Гуцульщина»	Івано-Франківська область	2002	32 271
Галицький національний природний парк	Івано-Франківська область	2004	14 685
Національний природний парк «Гомільшанські ліси»	Харківська область	2004	14 315

Продовження табл. 3

1	2	3	4
Ічнянський національний природний парк	Чернігівська область	2004	9 666
Національний природний парк «Великий Луг»	Запорізька область	2006	16 756
Мезенський національний природний парк	Чернігівська область	2006	31 035
Національний природний парк «Голосіївський»	Київ	2007	4 525
Гетьманський національний природний парк	Сумська область	2009	23 360
Національний природний парк «Залісся»	Київська область	2009	14 800
Білозерський національний природний парк «святі гори»	Київська, Черкаська область	2009	7 000
Слобожанський національний природний парк	Харківська область	2009	5200
Пирятинський національний природний парк	Полтавська область	2009	12000
Дворічанський національний природний парк	Харківська область	2009	-
Черемоський національний природний парк	Чернівецька область	2009	-
Сіверсько-Донецький національний природний парк	Луганська область	2009	-

Продовження табл. 3

1	2	3	4
Дермансько-Острозький національний природний парк	Рівненська область	2009	-
Національний природний парк «Чарівна гавань»	Автономна республіка Крим	2009	-
Національний природний парк «Бузький Гард»	Миколаївська область	2009	6 138
Національний природний парк «Білобережжя Святослава»	Миколаївська область	2009	35 223
Національний природний парк «Тузовські лимани»	Одеська область	2010	27 865
Верховинський національний природний парк	Івано-Франківська область	2010	12 023
Приазовський національний природний парк	Запорізька область	2010	78 127
Нижньосульський національний природний парк	Черкаська область	2010	16 879
Національний природний парк «північне Поділля»	Львівська область	2010	15 588
Природні заповідники			
Природний заповідник «Горгани»	Івано-Франківська область	1996	5 344,2
Дніпровсько-Орільський природний заповідник	Дніпропетровська область	1990	3 766,2

Продовження табл. 3

1	2	3	4
Природний заповідник «Єланецький степ»	Миколаївська область	1996	1 675,7
Казантипський природний заповідник	Автономна республіка Крим	1998	450,1
Канівський природний заповідник	Черкаська область	1923	2 027,0
Карадазький природний заповідник	Автономна республіка Крим	1979	2 872
Кримський природний заповідник Філії «Леб'язжі острови»	Автономна республіка Крим	1923	44 175
Луганський природний заповідник Філії: Станочно-Луганський заповідник, «Стрільцьвський степ»	Луганська область	1968	2 122
Природний заповідник «Медобори»	Тернопільська область	1990	10 521
Природний заповідник «Мис Мартьян»	Автономна республіка Крим	1973	240
Природний заповідник «Михайлівська цілина»	Сумська область	2009	
Опукський природний заповідник	Автономна республіка Крим	1998	1 592,3
Поліський природний заповідник	Житомирська область	1968	20 104

Закінчення табл. 3

1	2	3	4
Природний заповідник «Розточчя»	Львівська область	1984	2084,5
Рівненський природний заповідник	Рівненська область	1999	42 288,7
Черемський природний заповідник	Волинська область	2001	2 975,7
Український степовий природний заповідник Філії: «Хомутівський степ», «Кам'яні могили»	Донецька, Запорізька, Сумська області	1961	3 335,6
Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник	Автономна республіка Крим	1973	14 523

* Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник / Наталія Паньків. / Львів : Український бестселер, 2011. – 238 с.

Самостійно опрацювати відомості стосовно створення нових об'єктів ПЗФ України з 2011 року та нанести на карту.

Завдання 4.

Проаналізувати (таблиця 4) динаміку рейтингу областей України за зміною площ природно-заповідного фонду України. Дайте характеристику одного національного парку, одного заказника та одного дендрологічного парку.

Таблиця 4
Рейтинг адміністративно-територіальних одиниць за зміною площі заміною площі (фактичних) територій природно-заповідного фонду

Адміністративно-територіальна одиниця	Зміна площі за рік, га										Рейтинг
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Розом			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
Вінницька область	246,5	5083,09	-117,8	0	229,1274	169,0709	-20,3646	5589,62	8		
Волинська область	-2627,1	-482,9	5044,3	-439,6	0	-4493,08	109,7	-2888,68	27		
Дніпропетровська область	5869,87	15075,26	2488,01	1371,25	2756,163	0	0	27560,55	4		
Донецька область	71,71	1128,352	0,0353	0	142,7	407,9	3751,132	5501,83	9		
Житомирська область	1278,0348	0	-0,0448	0	0	169,6728	368	1815,66	20		
Закарпатська область	1166,29	-31,03	241,2107	833,6	278,6	1664,8	192,9	4346,37	14		
Запорізька область	151,5	1076,7	1151,005	277,2833	313,32	85,9	12,1	3067,81	16		
Івано-Франківська область	2781,33	5,8	-0,4	0	-2	-6	64,8	2843,53	17		
Київська область	367,9997	2,2	-488,015	2006,415	176580,1	511,11	1212,022	180191,85	1		
Кіровоградська область	1219,5	884	0	0	0	0	3,2826	2106,78	18		
АРК	38532,4745	3057,439	9,0486	0	0	0	0	41598,96	3		
Луганська область	4118,1731	3216,97	849,1049	221,7113	366,36	308,2	0	9080,52	6		
Львівська область	0,5	-6,456	8917,876	32,5539	169,47	-19,54	184,3544	9278,76	5		
Миколаївська область	0,7	957,22	0	0	37,47	0	0	995,39	21		
Одеська область	5397,8882	-0,0202	0	-2,021	0	-3,3521	0	5392,49	10		
Полтавська область	0,04	-22,65	8,5985	0	33,7	0	26,81	46,50	25		
Рівненська область	125	0	4757,8	0	12,1962	-6,6	3,6034	4892,00	12		
Сумська область	0	61,56	2,3054	205,4795	190,9	113,86	219,7269	793,83	22		
Тернопільська область	61,05	-11,96	219,3232	73,98	311,7232	53,73	-60,54	647,31	23		

Закінчення табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Харківська область	984,11	309,12	-0,09	0,09	0	285,6	406,6595	1985,49	19
Херсонська область	0	0	0,04	78508,16	104,1	0	0	78612,30	2
Хмельницька область	4	5999,643	-1,4128	4,55	2,2	0	0	6008,98	7
Черкаська область	2177,0489	7,7276	20,0918	2,1868	789,5936	100,67	110,06	3207,38	15
Чернівецька область	-0,05	0,112	-0,112	0	0	0	0	-0,05	26
Чернігівська область	0	0	1127,01	3495,09	5,5	75,19	16	4718,79	13
м. Київ	0	-7,6	5114,02	0	152,2	0	15,8	5274,42	11
м. Севастополь	0	0	83,92	0	0	0	0	83,92	24

Рекомендована література до практичної роботи

1. Департамент екології та природних ресурсів. «Стан навколишнього природного середовища Хмельницької області у 2016 році». -2017 рік. [Електронний ресурс]: <https://mepr.gov.ua/files/docs/Reg.report/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C%20%D0%A5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0%202016%20%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf>
2. Заповідники та національні природні парки України / Мінекобезпеки України. К.: Вища школа. 1999. 232 с.
3. Роман Бронецький. Сучасний стан освоєності бальнеологічного потенціалу Поділля // Наукові записки Тернопільського національного пед. ун-ту ім. Володимира Гнатюка. Сер. Географія. 2010. Вип. 2 (28). С. 260-264. [Електронний ресурс]: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/21662/1/Bronetsky1.pdf>
4. Наукові праці Лісівничої академії наук України «Екологія, ценотична гетерогенність формації бука лісового в Україні та збереження пралісових екосистем» 2018 рік-Львів. [Електронний ресурс]: <http://fasu.nltu.edu.ua/index.php/nplanu/article/view/255>

5. Ковальчук С.І., Кучинська О.П., Чайка Н.А. «Національний природний парк “Подільські Товтри” - осередок охорони природних цінностей Поділля» . [Електронний ресурс]: https://www.researchgate.net/profile/Andrey-Kovalchuk-2/publication/318379167_Menedzment_ekosistem_prirodno-zapovidnih_teritorij_Management_of_ecosystems_in_protected_areas_In_Ukrainian/links/59665085458515e9af990d4d/Menedzment-ekosistem-prirodno-zapovidnih-teritorij-Management-of-ecosystems-in-protected-areas-In-Ukrainian.pdf#page=156
6. Шоробура І., Долинська О., «Туризм Хмельниччини» [Електронний ресурс] : https://goik.univer.kharkov.ua/wp-content/files/issue_25/25_16.pdf
7. За матеріалами ТСН.ua «Подільські Товтри» .[Електронний ресурс]: https://tsn.ua/osoblyva_ukraina/podilski-tovtri-nepovtorni-pagorbi-analogiv-yakim-uvsviti-nemaye-310385.html
8. «Подільські Товтри» .[Електронний ресурс]-Резим доступу: <https://7chudes.in.ua/nominaciyi/podilski-tovtry/>
9. Департамент агропромислового розвитку . Праліси. [Електронний ресурс]-: <https://www.apr.adm-km.gov.ua/news/view/299-Bukov%D1%96-pral%D1%96si-%D1%96-davn%D1%96-bukov%D1%96-l%D1%96si-Karpat-ta-%D1%96nshih-reg%D1%96on%D1%96v-Yevropi>
10. Тернопільське ОУЛМГ . Природний заповідник «Медобори». [Електронний ресурс]: <https://ternopillis.gov.ua/derzhlisgospi/prirodnii-zapovidnik-medobori.html>

11. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів, 1997. 259 с.
12. Паньків Н. Туристичне ресурсознавство: навч. посібник. Львів: Український бестселер, 2011. 238 с.

Завдання для самостійної роботи студентів (8 год.)

1. Які виділяють типи туристичного природокористування? Коротко проаналізуйте кожний.
2. Які основні види впливу туризму на довкілля?
3. Які особливості та напрями впливу туризму на соціальне середовище?
4. В чому полягає екологічність та неекологічність туризму?
5. Які існують підходи до визначення екотуризму?
6. Чи можна розглядати екотуризм як один з найбільш ресурсозберігаючих видів туризму?
7. Які основні завдання та принципи екотуризму?
8. Які моделі екотуризму ви знаєте? Які функції реалізуються в межах кожної з них?
9. Які ви знаєте категорії природоохоронних об'єктів?
10. Чому власне об'єкти природоохоронних територій слугують базою для розвитку екотуризму?
11. Які особливості впливу туристичної діяльності на екологію заповідних територій?
12. Назвіть та проаналізуйте найцінніші природозаповідні території України.
13. Що таке «рекреаційне навантаження»?

14. Які різновиди та форми рекреаційних навантажень ви знаєте?
15. Як проводиться визначення рекреаційного навантаження?
16. Проведіть оцінку екотуристичного потенціалу будь-якого регіону нашої країни.
17. Охарактеризуйте одну із природоохоронних територій вашого регіону за наступним планом:
 - а) географічне положення об'єкту; б) природні умови та їхня оцінка; в) ландшафти та їхня комплексна оцінка; г) історико-культурний спадок території; д) особливості туристичного використання; е) туристичні маршрути та екологічні стежки, їхня характеристика.
18. Якщо в вашому регіоні є приклади розвитку екотуризму, складіть характеристику екотуристичного маршруту, де врахуйте: а) тип маршруту; б) його тривалість; в) протяжність та склад маршруту; г) сезонність функціонування; д) принципи екотуризму та їхня реалізація; е) програма маршруту; є) популярність маршруту; з) використовувані туристичні ресурси.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 3

Територіальні особливості спелеоресурсів України: визначення бальної оцінки закарстованості території України в розрізі областей.

Мета роботи: освоїти територіальні відмінності у використанні спелеоресурсів України та навчитися оцінювати територію з точки зору закарстованості.

Основними об'єктами спелеотуризму є **печери**. Розвиток печер безпосередньо пов'язаний з карстовими явищами. Печера представляє собою порожнину в поверхневих шарах земної кори різної форми та розмірів. Вона сполучається з поверхнею одним або декількома отворами та утворюється, головним чином, в районах карстових процесів, шляхом вилуговування та розмиву легкокорозчинних порід – вапняків, доломітів, гіпсів та ін.

Крім карстових розрізняють печери **абразійні, дефляційні, денудаційні, суффозійні** та ін. Печери можуть бути надземними та підземними. Печера, що простягається горизонтально з виходом на поверхню може використовуватись як екскурсійний об'єкт. Зі спортивною метою використовуються важкодоступні печери, подолати які можна за допомогою спеціальних приладів та обладнання. Їх класифікують за рівнем складності. **Подільсько-Буковинська карстова** область налічує 12 класифікованих печер, найбільші з них: Оптимістична (к.ск. 2Б); Озерна (к.ск. 2Б-3Б); Млинки (к.ск. 2А); Кришталева (к.ск. 2А); Перлина (к.ск. 1). **Гірсько-Кримська карстова область** налічує 141 класифіковану печеру (127 вертикальних,

7 горизонтальних та 7 комбінованих печер) 3А-4А категорій складності. **Печери Закарпатської карстової** області не класифіковані за рівнем складності, так як займають не великі довжини і не є дуже складними для проходження. За критерієм складності виділяють дев'ять категорій: 1, 2А, 2Б, 3А, 3Б, 4А, 4Б, 5А, 5Б. В одній печері, як правило, можна прокласти декілька маршрутів різних категорій складності. Із 9 категорій складності, які виділяють фахівці-спелеологи, в Україні представлені 7 категорій (крім 5А та 5Б категорій складності). Печери часто слугують основними об'єктами розвитку наукового, біологічного та екологічного туризму.

Завдання 1. За даними таблиць (на вибір студента) описати три печери України.

Завдання 2. Виконати письмово порівняльну характеристику печер: Оптимістична – Соддатська; Попелюшка – Нахімовська; Вертеба – Еміне-Баїр-Хосар; Озерна – Червона (Кизил-Коба); Дружба – Млинки; Каскадна – Буковина; Бездонна – Кришталева.

Завдання 3. Картографічно відобразити (таблиця 3) поширення печер по території України.

Таблиця 1

Найбільші печери України *

Карстова порожнина	Карстова область	Місце знаходження	Довжина, м
1	2	3	4
Оптимістична	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	260 000
Озерна	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	142 184
Попелюшка**	Подільсько-Буковинська	Чернівецька обл.	88 345
Млинки	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	51 108

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
Кришталева	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	22 610
Червона (Кизил-Коба)	Гірсько-Кримська	АР Крим	21 525
Вертеба	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	9 200
Славка	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	9100.0
Атлантида	Подільсько-Буковинська	Хмельницька область	6 521
Мушкарова яма	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	6 200
Буковинка	Подільсько-Буковинська	Чернівецька область	5 460
Гострі Говди (Скитська)	Подільсько-Буковинська	Чернівецька область	3 535
Угринь	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	2 120
Солдатська	Гірсько-Кримська	АР Крим	2 100
Мармурова	Гірсько-Кримська	АР Крим	2 055
Вітрова	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	1 700
Ювілейна	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	1 623
Еміне-Баір-Хосар	Гірсько-Кримська	АР Крим	1 460
Чорна	Гірсько-Кримська	АР Крим	1 260
Олексинська	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	1 244
Тимкова скеля	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	1 180
Джуринська	Подільсько-Буковинська	Тернопільська область	1 135

* Українська спелеологічна асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.speleoukraine.org/>

** - печера знаходиться під територією України та Молдови.

Таблиця 2

Найглибші печери України *

Карстова порожнина	Карстова область	Місце знаходження	Глибина, м
Солдатська	Гірсько-Кримська	АР Крим	517
Каскадна	Гірсько-Кримська	АР Крим	400
Нахімовська	Гірсько-Кримська	АР Крим	395
Червона (Кизил-Коба)	Гірсько-Кримська	АР Крим	275
Дружба	Гірсько-Кримська	АР Крим	270
Міледі	Гірсько-Кримська	АР Крим	262
Молодіжна	Гірсько-Кримська	АР Крим	261
Кошина 200	Гірсько-Кримська	АР Крим	247
Арабіка	Гірсько-Кримська	АР Крим	236
Хід Конем	Гірсько-Кримська	АР Крим	225
Сезам	Гірсько-Кримська	АР Крим	206
Вдовиченко	Гірсько-Кримська	АР Крим	205
Снігурочка	Гірсько-Кримська	АР Крим	200
Севастопольська	Гірсько-Кримська	АР Крим	200
Клепсидра	Гірсько-Кримська	АР Крим	197
Бездонна	Гірсько-Кримська	АР Крим	195
Гвоздецького	Гірсько-Кримська	АР Крим	191
Відважний суслик	Гірсько-Кримська	АР Крим	176
Грина	Гірсько-Кримська	АР Крим	160
Еміне-Баїр-Коба	Гірсько-Кримська	АР Крим	150
Бистриця	Гірсько-Кримська	АР Крим	154
Кримська	Гірсько-Кримська	АР Крим	150

* Українська спелеологічна асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.speleoukraine.org/>

Таблиця 3

Розміщення спелеоресурсів на території України*

Адміністративна одиниця (автономія, область)	Площа адміністративної одиниці, тис. км ²	Площа закарстованого району	Сумарна довжина порожнин, м	Сумарна глибина порожнин, м
Ар Крим	27,0	19800	71230	22 987
Вінницька	26,5	8100	190	20
Волинська	20,2	0	0	0
Дніпропетровська	31,9	600	0	0
Донецька	26,5	615	110	5
Житомирська	29,9	0	0	0
Закарпатська	12,8	260	710	100
Запорізька	27,2	0	0	0
Івано-Франківська	13,9	1600	190	12
Київська	28,9	0	0	0
Кіровоградська	24,6	0	0	0
Луганська	26,7	320	90	5
Львівська	21,8	3600	75	5
Миколаївська	24,6	1150	27	4
Одеська	33,3	6050	72	6
Полтавська	28,8	0	0	0
Рівненська	20,1	0	0	0
Сумська	23,8	0	0	0
Тернопільська	13,8	11200	371 748	212
Харківська	21,4	0	0	0
Херсонська	28,5	14000	101	4
Хмельницька	20,6	1500	3000	40
Черкаська	20,9	0	0	0
Чернівецька	8,1	1100	41 800	63
Чернігівська	31,9	0	0	0
Загалом по Україні	603,7	69895	490 443	23 463

* Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник / Наталія Паньків. / Львів : Український бестселер, 2011. – 238 с.

Рекомендована література

1. Андрейчук, В.М. Принципи охорони карстових територій // Спелеогія і карстологія. № 1. Сімферополь. 2008. С. 54-59.
2. Атлас печер України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://speleo.land.kiev.ua/atlas-caves.html>.
3. Коржик В.П. Карст і печери Буковини. Проблеми моніторингу, охорони і використання. Чернівці: Зелена Буковина. 2007. 304 с.
4. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. Посібник. Львів : Український бестселер. 2011. 238 с.
5. Природа України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nature.land.kiev.ua/>
6. Пилипюк А. В. Розробка екскурсійних спелеомаршрутів у печері “Атлантида” // Молоді науковці – географічній науці: Збірник наукових праць ІХ Всеукраїнської науковопрактичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. К.: Видавництво географічної літератури «Обрій». 2013. Випуск XI. С. 310-312.
7. Спортивний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://travelluxtour.info/vidy-turizma/sportivnyi-turizm/>.
8. Таємниці Карпатських печер [електоронний ресурс] / Ігор Меліка “Мої карпати» – Режим доступу: <http://igormelika.com.ua/moi-karpati/ukrainski-karpati/tayemnici-karpatskix-pecher> (07.03.2015).

9. Український інститут спелеології і карстології: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.institute.speleoukraine.net/>
10. Українська спелеологічна асоціація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.speleoukraine.org/>
11. Шевченко Н.О. Особливості використання печер як екскурсійних об'єктів у спелеотуристичних регіонах світу [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/
12. Ховалко А.Б. Рекреаційно-туристичний потенціал карстових печер Поділля: монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка. 2014. 217 с.

Завдання для самостійної роботи студентів (14 год.)

1. В чому відображається привабливість рельєфу з метою туризму та відпочинку?
2. В яких випадках рельєф можна розглядати як туристичний ресурс?
3. Як впливає рельєф на формування та функціонування різних типів територіальних систем рекреації та туризму?
4. Як проводиться оцінка рельєфу для організації гірськолижного та спортивного туризму?
5. Назвіть основні спелеологічні регіони України.
6. Проаналізуйте найбільші та найглибші печери України з точки зору основних спелеохарактеристик.

ПРАКТИЧНА РОБОТА №4

Регіональні особливості історико-культурних туристичних ресурсів

Мета роботи: вивчити структуру культурно-історичних туристичних ресурсів та вміти розрізняти її основні компоненти. Використовуючи основні методичні підходи стосовно оцінки туристичних ресурсів вміти застосувати їх для оцінки ресурсів на прикладі конкретних територій України.

Культурно-історичні ресурси є спадщиною минулих епох суспільного розвитку. Простір утворений культурно-історичними об'єктами, в певній мірі визначає напрям екскурсійних маршрутів.

Під культурно-історичними ресурсами туризму слід розуміти сукупність об'єктів та явищ, пов'язаних з діяльністю людини, що представляють собою її результати матеріального чи нематеріального (духовного) характеру.

Роль культурно-історичних або суспільно-історичних РТР досить не стабільна або інерційна, вона залежить від відношення суспільства до туристично-рекреаційної сфери та її розвитку. Структуру історико-культурних ресурсів розглядають по-різному. Ми ж притримуємося поділу суспільно-історичних ресурсів за Бейдиком О. О. Згідно цієї класифікації загальна структура суспільно-історичних ресурсів відображена на рисунку 1.

Україна має значний потенціал архітектурно-історичних пам'яток, 12 тисяч найцінніших у туристичному відношенні пам'яток архітектури взято під охорону держави, передусім це зразки монументальних витворів мистецтва, а починаючи з III ст. до нашої ери. До найдав-

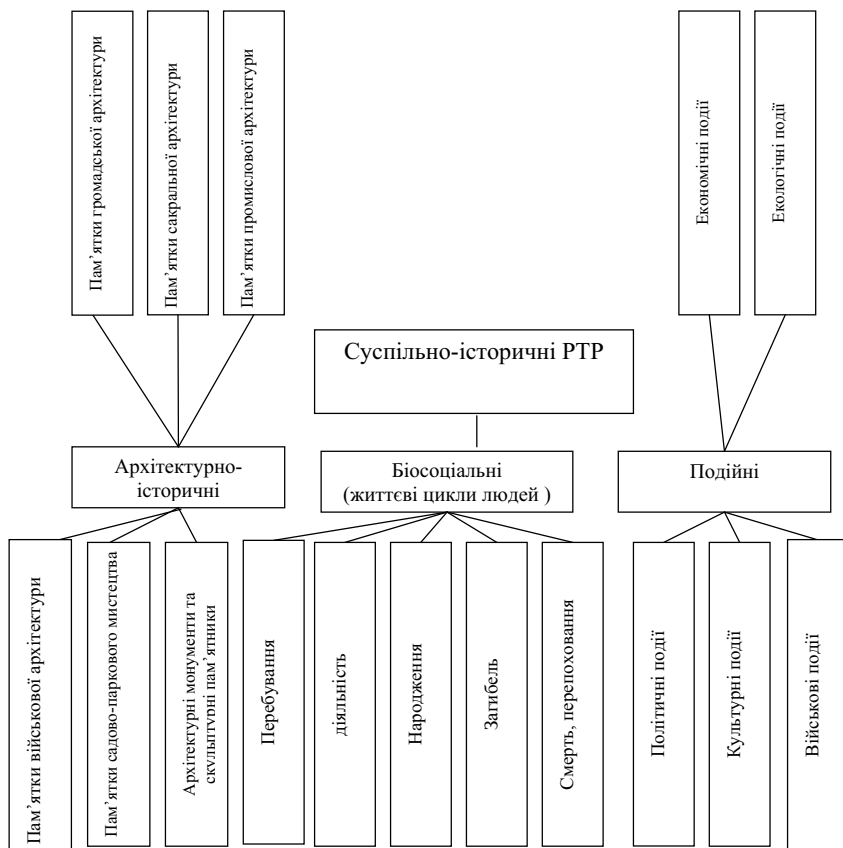

Рис. 1 . Структура суспільно-історичних RTP (за О. О. Бейдиком).

ніших пам'яток стародавньої історії України відносяться найстаріші поселення первісних людей в Україні в с. Королеве на Закарпатті (900 тис. р. тому), поселення в Донбасі (Амбросівка), на Харківщині (Ізюм), Житомирщині (Городище), в печерах Криму, на Подністров'ї (Лука Врублівна, Бабин, Буківна). Загалом відомо 58 таких поселень епохи

палеоліту. Попри наявність поселень також епохи мезоліту та неоліту найбільшу цікавість представляють місця проживання населення трипільської культури.

Нині на території України відомо близько 1000 поселень трипільської культури на межиріччі Південного Бугу та Дністра (Доброводи – 250 га, Майдан – 270 га, Пальяни – 450 га). Селище Майданівка налічувало близько 1500 будинків, де мешкало понад 10 тис. мешканців. Вже наприкінці VII ст. до н.е. з'являються перші грецькі поселення-колонії на українському Причорномор'ї. До найголовніших пам'яток античних часів належить Ольвія, Херсонес, Тіра, Пантікапей.

Завдання 1. Використовуючи навчально-методичний посібник М. Й. Рутинського «Географія туризму України», письмово проаналізувати основні центри історико-культурного туризму в розрізі областей України.

Завдання 2. Виконати письмово паспорт пам'ятки археології, історичної пам'ятки (не будівлі), історичної пам'ятки (будівлі), пам'ятника скульптури або пам'ятки живопису за власним вибором студента.

Хід виконання паспорта (за О. О. Бейдиком)

І. Пам'ятка археології:

1. Вид пам'ятки (городище, кургани, могильник тощо).
2. Найменування пам'ятки (назва, відома серед населення або офіційна тощо).
3. Місцезнаходження пам'ятки (на чий території розташована: міста, села, підприємства).

4. Опис пам'ятки:
 - а) дата виявлення;
 - б) ким виявлена;
 - в) датування пам'ятки;
 - г) конфігурація і стан (форми, розміри, кількість одиниць у груповій пам'ятці);
 - д) коли і ким здійснені розкопки;
 - е) де зберігаються знайдені речі.
5. Збереження пам'ятки:
 - а) технічний стан;
 - б) хто охороняє.

II. Історична пам'ятка (не будівля).

1. Вид пам'ятки (місце битви, могила, обеліск, меморіальна плита тощо).
2. Найменування (первісне, сучасне, історична подія, пов'язана з пам'яткою):
3. Місцезнаходження:
 - а) область, автономія, поселення тощо;
 - б) на чий території розташована.
4. Опис пам'ятки:
 - а) дата спорудження;
 - б) до якого часу належить (періоду);
 - в) опис події, з якою пов'язана пам'ятка;
 - г) коли і ким була досліджена;
 - д) з яких матеріалів зроблена:
 - форма;
 - розміри;
 - е) текст меморіального напису.
5. Збереження та охорона.

III. Історична пам'ятка (будівля).

1. Вид пам'ятки (цивільна будівля, культова будівля, кріпосна споруда).

2. Найменування (первісне, сучасне, історична подія, пов'язана з пам'яткою).
3. Місцезнаходження.
4. Опис пам'ятки:
 - а) час побудови, історичний період;
 - б) прізвище архітектора, якщо відомо;
 - в) чи є меморіальна плита, коли і ким встановлена;
 - г) коротка характеристика будівлі;
 - д) вартість за балансом.
5. Бібліографічні відомості.
6. Збереження та охорона.
7. З якою метою використовуються приміщення пам'ятки.

IV. Пам'ятник скульптури.

1. Вид пам'ятника (монумент, декоративна скульптура, художній надгробок тощо).
2. Найменування.
3. Місцезнаходження.
4. Опис пам'ятника:
 - а) дата відкриття;
 - б) автор пам'ятника;
 - в) загальні розміри;
 - г) матеріал, з якого зроблено пам'ятник;
 - д) текст меморіального надпису.
5. Збереження та охорона.

Завдання 3. Користуючись таблицею 1, картографічно зобразити відсоткове співвідношення архітектурно-історичних туристичних ресурсів у межах адміністративно-територіальних суб'єктів України. Письмово проаналізувати.

Таблиця 1

**Архітектурно-історичні
рекреаційно-туристичні ресурси України**

Адміністративна одиниця (автономія, область)	Кількість найвизначніших архітектурно-містобудівних споруд
АР Крим	177
Вінницька	102
Волинська	145
Дніпропетровська	33
Донецька	11
Житомирська	45
Закарпатська	90
Запорізька	4
Івано-Франківська	90
Київська	244
Кіровоградська	11
Луганська	10
Львівська	508
Миколаївська	11
Одеська	65
Полтавська	48
Рівненська	67
Сумська	44
Тернопільська	111
Харківська	68
Херсонська	19
Хмельницька	184
Черкаська	49
Чернівецька	67
Чернігівська	131

Рекомендована література до практичної роботи

1. Волошин І.М. Туристичні ресурси України (атлас туристичних мандрівок Україною: довідкове видання / І.М.Волошин, А.Ю.Матвійчук, К.В. Ненько. – Львів: АДУФК, 2015.- 437 с.
2. Данилюк А. Г. Волинь: Пам'ятки народної архітектури - Луцьк, 2000.-100 с.
3. Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України. Львів, 2001. – 147 с.
4. Данилюк А. Г. Скарби народної архітектури Гуцульщини: етнографічний нарис. – Львів: Логос, 2000. – 135 с.
5. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии. – Камянец-Подол., 1901. – 401 с.
6. Історико-культурна спадщина Середнього Подніпров'я: виявлення і вивчення пам'яток засобами туризму. Тези допов. Черкаси, 19-20 квітня 1994р. - Київ – Черкаси, 1994.
7. Історико-культурний туризм: український та світовий досвід. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 5 квітня 2019 р.) / Редкол.: О. П. Реєнт (голова), В. П. Капелюшний, І. К. Патриляк, О. П. Гончаров, Н. В. Терес. – К.: «Фоліант», 2019. – 331 с.
8. Пам'ятки архітектури та містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання. – К., Техніка, 2000.
9. Смаль І.В. Туристичні ресурси світу: навчальний посібник / І.В. Смаль. – Ніжин.: Видавництво Ні-

жинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. – 336 с.

10. Туристські ресурси України: конспект лекцій / укладач О.В.Поступна. – Х.: НУЦЗУ, 2020. – 209 с.
11. Ярьоменко С.Г. Туристичні ресурси України: навчальний посібник. – К.: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. – 472 с.

Завдання для самостійної роботи студентів (6 год.)

1. Яку роль відіграють різні елементи культури у формуванні туристичної цікавості?
2. Які елементи української культури здатні привернути увагу до нашої країни іноземних туристів?
3. В чому полягає зміст культурно-історичних ресурсів туризму?
4. Які види пам'яток історії та культури ви знаєте?
5. Як поділяються культурно-історичні ресурси?
6. За допомогою яких методів проводиться оцінка культурно-історичних ресурсів туризму?
7. Перерахуйте особливості та критерії комплексної оцінки історико-культурної та природної спадщини.
8. Перерахуйте основні способи підвищення ефективності використання культурної спадщини.
9. Які ви можете назвати способи включення чи доручення культурної спадщини в практику туристичної діяльності ?

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 5

Архітектурно-історичні та біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси України. Ресурсно-рекреаційний рейтинг території

Мета роботи: навчитися аналізувати окремі складові культурно-історичного туризму та застосовувати прикладні аспекти в оцінці окремих типів історико-культурних ресурсів території

Згідно класифікації О.О. Бейдика біосоціальні рекреаційно-туристичні ресурси – це специфічна складова рекреаційно-туристичних ресурсів, що об'єднує культурно-історичні та інші об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть, поховання) [3].

Їхній аналіз не має на меті виявляти позитивні чи негативні моменти в житті та діяльності відомих постатей, лише приймає до уваги сам факт присутності тієї чи іншої відомої людини на території України та її здобутків загалом. Структура біосоціальних ресурсів охоплює такі життєві людські цикли: «**народження**», «**діяльність**», «**перебування**», «**загибель**», «**поховання**», де ключовими або опорними ланками є «народження» і «смерть». Такий аналіз, на підставі опрацювання та вивчення значної кількості літературних та архівних джерел, охоплює територію в межах сучасного політико-адміністративного поділу України. На підставі аналізу монографічних та експедиційних матеріалів та опрацювання відомостей О. О. Бейдиком створено картографічну модель кількості та структури найвизначніших БРТР України в розрізі кожної області.

Завдання 1. За даними таблиці 1 картографічно здійснити рейтинг території України (1-7 колонка - кругова діаграма, 8 колонка – відтінками).

Виконати письмову порівняльну характеристику.

Таблиця 1

Кількість найвизначніших архітектурно-історичних рекреаційно-туристичних ресурсів (пам'яток містобудування та архітектури України)

Адміністративна одиниця (автономія, область)	Кількість архітектурно-містобудівних споруд						Загалом
	громадська архітектура	промислова архітектура	військова архітектура	архітектурні монументи	культурова архітектура	садово-паркове мистецтво	
1	2	3	4	5	6	7	8
АР Крим	80	0	40	0	54	3	177
Вінницька	59	1	2	0	40	0	102
Волинська	27	0	3	0	115	0	145
Дніпропетровська	16	1	2	0	14	0	33
Донецька	0	0	0	0	11	0	11
Житомирська	26	0	1	0	18	0	45
Закарпатська	19	0	0	0	71	0	90
Запорізька	2	0	1	0	1	0	4
Івано-Франківська	8	3	1	0	78	0	90
Київська	12	0	1	0	45	1	$\frac{59}{185} \cdot 244$
м. Київ	113	0	24	2	46	0	185
Кіровоградська	6	0	1	0	4	0	11
Луганська	3	4	0	0	3	0	10
Львівська	210	0	12	6	279	1	508

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Миколаївська	7	0	0	0	4	0	11
Одеська	40	0	3	1	21	0	65
Полтавська	24	0	1	1	21	1	48
Рівненська	0	1	6	0	46	0	53
Сумська	10	0	0	0	33	0	43
Тернопільська	37	0	1	0	72	1	111
Харківська	38	0	12	1	13	4	68
Херсонська	7	1	3	1	7	0	19
Хмельницька	104	2	30	0	48	0	184
Черкаська	25	0	0	1	21	2	49
Чернівецька	9	0	1	0	56	1	67
Чернігівська	59	0	0	0	68	4	131
Загалом по Україні	955	13	145	13	1189	19	2334

Завдання 2. Користуючись таблицею 2, у розрізі областей відобразити у відтінках на карті кількісний розподіл біосоціальних ресурсів України. Письмово проаналізувати.

Завдання 3. Картографічно виділити ресурсно-рекреаційні райони України (за О.О. Бейдиком):

1. Полісько-Столичний: Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська, Чернігівська, Полтавська, Черкаська області, ядро – м. Київ.
2. Карпатсько-Подільський: Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька та Вінницька області, ядро – м. Львів.
3. Причорноморський: АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська області, ядро – м. Одеса.
4. Придніпровсько-Донецький: Дніпропетровська,

Запорізька, Кіровоградська, Донецька, Луганська області, ядро – м. Дніпропетровськ.

5. Харківський: Харківська, Сумська області, ядро – м. Харків.

Таблиця 2

Біосоціальні ресурси України

Адміністративна одиниця (автономія, область)	Кількість найвизначніших біосоціальних ресурсів
АР Крим	32
Вінницька	30
Волинська	57
Дніпропетровська	21
Донецька	18
Житомирська	46
Закарпатська	35
Запорізька	18
Івано-Франківська	62
Київська	343
Кіровоградська	23
Луганська	11
Львівська	249
Миколаївська	21
Одеська	115
Полтавська	141
Рівненська	18
Сумська	64
Тернопільська	33
Харківська	46
Херсонська	20
Хмельницька	28
Черкаська	61
Чернівецька	29
Чернігівська	108

Завдання 4. Проаналізувати (за вибором студента) потенційні можливості використання біосоціальних ресурсів будь-якого регіону України з можливістю створення потенційних туристичних маршрутів.

Рекомендована література до практичної роботи

1. *Бейдик О. О.* Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ “Київський університет”.2003. 395 с.
2. *Мацола В. І.* Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів. 1997. 259 с.
3. Курортні ресурси України / За ред. М. В. Лободи. К: ТА МЕД. 1999. 344 с.
4. *Туристські ресурси України: конспект лекцій /* укладач О.В.Поступна. Х.: НУЦЗУ.2020. 209 с.
5. *Ярьоменко С.Г.* Туристичні ресурси України: навчальний посібник. К.: ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 472 с.
6. https://www.google.com/search?q=%D0%A1%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B8&sxsrf=ALiCzsa2TcxQ1XSw4Ymkr0zXvbnLUwIfw:1658573342014&tbm=isch&source=iu&ictx=1&vet=1&fir=Ci1QQZLH0UgaQM%252CoDW3aYvxR4raJM%252C%252Fg%252F120jr7sj%253BxySWHJOxpVZlfM%252CoDW3aYvxR4raJM%252C_%253BclY9aJleK638zM%252CoDW3aYvxR4raJM%252C_%253BIRt5GDeTVZW4qM%252CuMfwqqizUe-wMM%252C_%253BEijlR6nuebEmMM%25

2CLwEkF63b5xBA3M%252C_%253BgoJdfhFmta16
NM%252CCboWCHazSRYhFM%252C_%253Brx_lq
zRj7xaQwM%252CSEfyUPg0qsrp6M%252C_&usg=
AI4_-kTASUQM34oY0pqioVymBBpnK_hWoQ&sa=X
&ved=2ahUKEwjwuImX6475AhX0AxAIHYZZDOcQ_
B16BAhTEAE#imgrc=Ci1QQZLH0UgaQM

7. https://www.google.com/search?q=%D0%A0%D1%96%D0%B4+%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85&sxsrf=ALiCzsbOLLAUSSsSvmCNB_DfytVkcbEvvw:1658573607484&tbm=isch&source=iu&ictx=1&vet=1&fir=Pjpt7ZVkOML_cM%252CeeKJyFnFyGJgJM%252C%252Fg%252F11bwd_02c0&usg=AI4_-kROZqhZCqew5OVYx3lv7xwVucEpwQ&sa=X&ved=2ahUKEwiJydSV7I75AhW6CoKHWiNC80Q_B16BAhEEAI&biw=1522&bih=574&dpr=0.9#imgrc=Pjpt7ZVkOML_cM

Завдання для самостійної роботи студентів (8 год.)

1. Дайте визначення біосоціальних ресурсів та поясніть їхнє значення.
2. Перерахуйте основні напрямки культурного туризму.
3. Назвіть основні точки зору на поняття «культурний ландшафт».
4. Виділіть та охарактеризуйте основні елементи культури вашого регіону, що є об'єктами туристичної зацікавленості в сучасних умовах або могли б стати

ними в перспективі. Як вони використовуються в практичній діяльності турфірм регіону?

5. Розробіть триденний культурно-пізнавальний тур по території вашого місця проживання. При розробці маршруту основну увагу слід звернути на проведенні оцінки та виявленні основних форм використання культурно-історичних ресурсів регіону.
6. Охарактеризуйте одну із найбільш відвідуваних туристами культурно-історичну пам'ятку вашого регіону за наступним планом: а) тип; б) місце розташування; в) доступність; г) атрактивність; д) і; ж) туристичне значення; з) пропускна здатність; і) забезпеченість.

ПРАКТИЧНА РОБОТА № 6

Рекреаційно-туристичний потенціал Львівщини. Особливості територіального розміщення та використання

Мета роботи: проаналізувати туристично-ресурсний потенціал території Львівщини та особливості використання туристичних ресурсів.

До природних лікувальних ресурсів в першу чергу відносяться мінеральні води, лікувальні грязі та озокерит.

Мінеральні води – це підземні (рідше поверхневі) води, що характеризуються підвищенням вмістом біологічно активних мінеральних (рідше органічних) компонентів, що володіють специфічними фізико-хімічними властивостями, створюючи лікувальний ефект на організм людини. Мінеральні води є своєрідним продуктом мінеральних джерел, що представляють собою природний вихід мінеральних вод на земну поверхню (на суші або під водою).

Завдання 1. Картографічно зобразити територіальне розміщення мінеральних вод Львівської області:

- 1) без специфічного складу: Моршин, Трускавець, Більче Волиця, Дрогобич, Сколе, Гребенів, Східниця, Розлуч, Верхнє Синьовидне;
- 2) з підвищеним вмістом органічних речовин, типу “Нафтуса”: Трускавець, Східниця, Верхнє Синьовидне;
- 3) сульфідні : Немирів, Любінь Великий, Шкло.

Завдання 2. Користуючись літературними джерелами, проаналізувати головні особливості функціонування

курортів Трускавця, Моршина, Любінь Великий, Шкло та позначити їх на карті.

Завдання 3. Картографічно зобразити об'єкти природно-заповідного фонду Львівської області.

Станом на 1 січня 2019 року на території області функціонує 377 об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею **156063,5 га**, що складає **7,15%** від площі території області.

ПЗФ області представляють: природний заповідник «Розточчя» (площа – 2084,5 га); національні природні парки – «Сколівські Бескиди», «Північне Поділля», Яворівський (площа – 58350,5 га); регіональні ландшафтні парки – 5 (площа – 56288,9 га); заказники загальнодержавного значення – 9 (площа – 3303 га) та місцевого значення – 48 (площа – 27955,7 га); пам'ятки природи загальнодержавного значення – 2 (площа – 592,8 га) та місцевого значення – 193 (площа – 2245,15 га); ботанічні сади Львівського національного університету ім. І.Франка та ботанічний сад Національного лісотехнічного університету України загальнодержавного значення (площа – 41,2 га) та місцевого значення – 1 (площа – 1,5 га); зоологічний парк місцевого значення – 1 (площа – 5,9 га); дендрологічні парки загальнодержавного значення – 2 (площа – 64 га); парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення – 6 (площа – 115,3 га) та місцевого значення – 56 (площа – 769,5339 га); заповідні урочища – 48 (площа – 6502,4 га).

Категорії територій та об'єктів ПЗФ, що відсутні на території області: біосферні заповідники.

Рекомендована література до практичної роботи

1. Кадастр мінеральних вод України / Під ред. М.В. Лободи. К. 1996. 27 с.
2. Мінеральні води та курорти Львівщини. Львів: Палітра Друку. 2003. 96 с.
3. Львівська область: природні умови та ресурси : монографія / за ред. Док-ра геогр. наук, проф. Назарука М.М. Львів: Видавництво Старого Лева. 2018. 592 с.
4. Рекреаційний потенціал Львівщини. Статистичний збірник. Львів: Головне управління статистики у Львівській області. 2019. 95 с.
5. Навчально-краєзнавчий атлас Львівської області. Львів. 1999. 25 с.
6. Природа Львівської області. Львів: Вища школа. 1973. 150 с.
7. Туристично-рекреаційні ресурси Львівської області: сучасний стан та перспективи використання для сталого розвитку туризму: монографія / Н.Є Паньків, М.В.Лущик, О.Р.Роїк. Львів: Ліга-Прес. 2018. 150 с.

Завдання для самостійної роботи студентів (16 год.)

1. Що означає словосполучення «природні рекреаційні ресурси»?

2. Які природні ресурси туризму відносяться до прямих, а які до опосередкованих?
3. Як класифікують природні рекреаційні ресурси?
4. Які існують методи оцінки природних ресурсів рекреації та туризму?
5. В чому полягає суть медико-біологічного типу оцінки природних рекреаційних ресурсів?
6. Які методи економічної оцінки природних ресурсів ви знаєте?
7. Які особливості кадастрового та бального методів оцінки туристичних ресурсів?
8. В чому полягає суть туристичної ренти?
9. Які переваги втілення та використання туристичної ренти?
10. Який механізм туристичної ренти?
11. Які основні принципи обліку, розподілу та використання туристичної ренти?
12. Яка рейтингова оцінка території Львівської області за природно-ресурсним туристичним потенціалом? Відповідь обґрунтуйте.

СЕМІНАРСЬКІ ЗАНЯТТЯ

Метою семінарських занять є допомога студентам узагальнити та поглибити вивчення теоретичних питань з туристично-ресурсного потенціалу території. В процесі проведення таких занять необхідно ознайомитися з додатковими літературними джерелами, список яких висвітлений після кожного семінарського заняття. Це дасть змогу студентам розвивати навички самостійного опрацювання довідникових, статистичних, картографічних матеріалів та вміння самостійно виконувати графічні завдання.

Студентам необхідно навчитися широко застосовувати вже набуті знання, користуватися фактичним матеріалом та поглиблювати власне уявлення про можливості використання туристично-ресурсного потенціалу території.

Семінарське заняття №1 Туристичний потенціал території

1. Поняття туристичного потенціалу території
2. Методики оцінювання туристичного потенціалу території за різними авторами
3. Методика оцінки величини та ефективності ТП
4. Оцінка якості територій для розвитку туризму та відпочинку
5. Атрактивність туристичних ресурсів
6. Естетичність та репелентність туристичних ресурсів

Контрольні запитання та завдання

1. Що розуміють під туристичним потенціалом і туристичними цінностями території?
2. Чим пояснюють багатоаспектність точок зору на сутність поняття «туристичний потенціал»?
3. Що беруть за основу виконання інтегральної оцінки сукупного туристичного потенціалу території?
4. За якими критеріями провадять оцінку туристичного потенціалу території?
5. Чим відзначається одна із методик оцінки туристичного потенціалу території?
6. Що таке «туристична якість території»?
7. Які особливості оцінювання туристичної якості території?
8. Які методики оцінки туристичного потенціалу території ви знаєте?
9. Складіть характеристику одного із ресурсорієнтованих видів туризму за наступним планом:
а) вид туризму ; б) особливості організації; в) сучасний стан; г) використовувані туристичні ресурси; д) приклади відомих туристичних маршрутів; є) основні центри та їхня географія.

Список рекомендованої літератури

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ «Київський університет». 2003. 395 с.
2. Жук П. В., Кравців В. С. Рекреаційний потенціал Українських Карпат і перспективи його викорис-

- тання // Українські Карпати: проблеми і перспективи. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. Львів. 1993. С.111 – 121.
3. Заповідники та національні природні парки України /Мінекобезпеки України. К.: Вища школа. 1999. 232 с.
 4. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів. 1997. 259 с.
 5. Туристичні ресурси України /Під ред. О. І. Лугова. К. : Ін-т туризму федерації профспілок України.1996. 352 с.
 6. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник. Львів : Український бестселер. 2011. 238 с.
 7. Туристські ресурси України: конспект лекцій / укладач О.В.Поступна. Х.: НУЦЗУ. 2020. 209 с.
 8. Ярьоменко С.Г. Туристичні ресурси України: навчальний посібник. К.: ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 472 с.

Семінарське заняття №2

Туристичні та рекреаційні ресурси як важлива складова туристичного потенціалу території

1. Базові поняття про туристичні ресурси
2. Визначення про туристичні ресурси з Закону України «Про туризм»
3. Класифікація туристичних ресурсів та вимоги до них
4. Класифікація туристичних ресурсів за О.О. Бейдиком
5. Властивості та характеристики туристичних ресурсів
6. Характеристика туристичних ресурсів за І.І. Пірожніка
7. Кадастр туристичних ресурсів
8. Рекреаційні ресурси
9. Культурно – історичні ресурси
10. Картографічний метод оцінки туристичних ресурсів, характеристика туристичних карт.
11. Змістове призначення карт

Контрольні запитання та завдання

1. У чому відображається яскраво виражена ресурсна орієнтація туризму?
2. Як можна визначити поняття «туристичні ресурси»?
3. Як поєднані поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси»? Що таке «туристична привабливість»?

4. Як класифікують туристичні ресурси вітчизняні спеціалісти?
5. Назвіть принципи виокремлення туристичних ресурсів.
6. Якими властивостями володіють туристичні ресурси?
7. Які вимоги ставлять до туристичних ресурсів?
8. Яка структура та особливості створення кадастру туристичних ресурсів?
9. Як можна охарактеризувати туристичні ресурси?
10. Що таке соціально-економічні туристичні ресурси?
11. Чим відзначається ємність інформаційних ресурсів?
12. Як визначають поняття «карта» і «туристична карта»?
13. Яке значення карт для туристичного бізнесу?
14. Як класифікують туристичні карти?
15. Які різновиди туристичних карт ви знаєте? Назвіть їхні особливості.
16. Які завдання можна вирішити за допомогою туристичних карт?
17. Користуючись переліком головних властивостей туристичних ресурсів, дайте первинну оцінку туристичних ресурсів власного регіону (населеного пункту) проживання, а також визначте їхні важливі характеристики та цільову спрямованість.
18. Проаналізуйте будь-яку туристичну карту або схему (за вибором), послідовно виконуйте завдання. Переліком вкажіть: загальні відомості про карту (назва, рік видання, країна і місце видання, картографована територія, картографічна фабрика, тираж карти, автор, якщо є; тип картографічного видання

і причину його вибору; масштаб карти, величину, оптимальність підбору; елементи, легенду, додаткові відомості про карту; картографічне зображення та його властивості; наочність, читабельність, дизайн, технічне оформлення карти; генералізацію і безперервність картографічного зображення; способи картографічного зображення, умовні знаки; рекреаційні та туристичні об'єкти, які зображено на карті; якісні та кількісні показники, що дають змогу виміряти карту; найбільші недоліки та переваги карти.

19. Користуючись картою, спробуйте скласти туристичний опис зображеної на ній території.

Список рекомендованої літератури

1. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. Посібник. Львів : Український бестселе. 2011. 238 с.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ "Київський університет". 2003. 395 с.
3. Жук П. В., Кравців В. С. Рекреаційний потенціал Українських Карпат і перспективи його використання // Українські Карпати: проблеми і перспективи. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конференції. Львів. 1993. С.111 – 121.
5. Заповідники та національні природні парки України / Мінекобезпеки України. К.: Вища школа. 1999. 232 с.
6. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів, 1997. 259 с.

7. Туристичні ресурси України / Під ред. О. І. Лугова. К. : Ін-т туризму федерації профспілок України. 1996. 352 с.
8. Туристські ресурси України: конспект лекцій / укладач О.В.Поступна. Х.: НУЦЗУ. 2020. 209 с.
9. Ярьоменко С.Г. Туристичні ресурси України: навчальний посібник. К.: ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 472 с.

Семінарське заняття №3

Природні ресурси туризму та їхня оцінка

1. Поняття природних рекреаційних ресурсів
2. Методи оцінки природних туристичних ресурсів
3. Значення туристичної ренти при використанні природних ресурсів
4. Орографічні умови та їхнє використання в галузі туризму
5. Кліматичні умови та їхня роль в організації туризму
6. Роль водних рекреаційних ресурсів в організації туризму
7. Роль біологічних ресурсів в організації туризму
8. Природні лікувальні ресурси
9. Комплексна оцінка природних умов та ландшафтів

Контрольні запитання та завдання

1. Що означає термін «природні рекреаційні ресурси»?
2. Які природні ресурси туризму зачисляють до прямих, а які до опосередкованих?
3. Як класифікують природні рекреаційні ресурси?
4. Які існують методи оцінки природних ресурсів рекреації та туризму?
5. У чому полягає суть медико-біологічного типу оцінки природних рекреаційних ресурсів?
6. Які методи економічної оцінки природних ресурсів ви знаєте?
7. Які особливості кадастрового та бального методів оцінки туристичних ресурсів?
8. У чому полягає суть туристичної ренти?
9. Які переваги втілення та використання туристичної ренти?

10. Який механізм туристичної ренти?
11. Які основні принципи обліку, розподілу та використання туристичної ренти?
12. У чому відображається привабливість рельєфу з метою туризму та відпочинку?
13. В яких випадках рельєф можна розглядати як туристичний ресурс?
14. Як впливає рельєф на формування та функціонування різних типів територіальних систем рекреації та туризму?
15. Як проводиться оцінка рельєфу для організації гірськолижного та спортивного туризму?

Список рекомендованої літератури

1. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник. Львів : Український бестселер. 2011. 238 с.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ "Київський університет". 2003. 395 с.
3. Заповідники та національні природні парки України / Мінекобезпеки України. К.: Вища школа. 1999. 232 с.
5. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів. 1997. 259 с.
6. Туристичні ресурси України / Під ред. О. І. Лугова. К. : Ін-т туризму федерації профспілок України. 1996. 352 с.
7. Туристські ресурси України: конспект лекцій / укладач О.В.Поступна. Х.: НУЦЗУ, 2020. 209 с.
8. Ярьоменко С.Г. Туристичні ресурси України: навчальний посібник. К.: ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 472 с.

Семінарське заняття № 4 Екологія та охорона туристичних ресурсів

1. Туризм та навколишнє середовище
2. Позитивний вплив компонентів туристичної індустрії на довкілля
3. Негативний вплив компонентів туристичної індустрії на довкілля
4. Екологічний туризм
5. Природоохоронні території як ресурс екотуризму
6. Структура природно-антропогенних РТР
7. Екотуризм на природоохоронних територіях
8. Вплив туристичної діяльності на екологію
9. Рекреаційні навантаження на ландшафтні комплекси

Контрольні запитання та завдання

1. Які вирізняють типи туристичного природокористування? Коротко проаналізуйте кожен тип.
2. Які головні види впливу туризму на довкілля?
3. Які особливості та напрями впливу туризму на соціальне середовище?
4. У чому полягає екологічність та неекологічність туризму?
5. Які існують підходи до визначення екотуризму?
6. Чи можна розглядати екотуризм як один з найбільш ресурсозберігаючих видів туризму?
7. Які головні завдання та принципи екотуризму?
8. Які моделі екотуризму ви знаєте? Які функції реалізуються в межах кожної з них?
9. Які ви знаєте категорії природоохоронних об'єктів?
10. Чому власне об'єкти природоохоронних територій слугують базою для розвитку екотуризму?

11. Які особливості впливу туристичної діяльності на екологію заповідних територій?
12. Назвіть та проаналізуйте найцінніші природозаповідні території України.
13. Що таке «рекреаційне навантаження»?
14. Які різновиди та форми рекреаційних навантажень ви знаєте?
15. Як провадять визначення рекреаційного навантаження?
16. Здійсніть оцінку екотуристичного потенціалу будь-якого регіону нашої країни.

Список рекомендованої літератури

1. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник. Львів : Український бестселер. 2011. 238 с.
2. Заповідники та національні природні парки України / Мінекобезпеки України. К.: Вища школа 1999. 232 с.
3. Наукові праці Лісівничої академії наук України «Екологія, ценотична гетерогенність формації бука лісового в Україні та збереження пралісових екосистем» 2018 рік-Львів . [Електронний ресурс]: <http://fasu.nltu.edu.ua/index.php/nplanu/article/view/255>
4. Ковальчук С.І., Кучинська О.П., Чайка Н.А. «Національний природний парк “Подільські Товтри” - осередок охорони природних цінностей Поділля» . [Електронний ресурс]: https://www.researchgate.net/profile/Andrey-Kovalchuk-2/publication/318379167_Menedzment_ekosistem_prirodno-zapovidnih_teritorij_Management_of_ecosystems_in_protected_areas_In_

Ukrainian/links/59665085458515e9af990d4d/
Menedzment-ekosistem-prirodno-zapovidnih-teritorij-
Management-of-ecosystems-in-protected-areas-In-
Ukrainian.pdf#page=156

5. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів, 1997. 259 с.
6. Туристичні ресурси України /Під ред. О. І. Лугова. К. : Ін-т туризму федерації профспілок України.1996. 352 с.

Семінарське заняття №5

Культурно-історичні ресурси туризму та їхня оцінка

1. Елементи культури, що приваблюють туристів
2. Культурно-історичні туристичні ресурси України:
3. Біосоціальні туристичні ресурси України
4. Подійні ресурси України
5. Трансресурсні об'єкти
6. Оцінка культурно-історичних ресурсів
7. Значення культурної спадщини для розвитку туризму
8. Ефективність використання культурної спадщини в туризмі
9. Пам'ятки, що входять до переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

Контрольні запитання та завдання

1. Яку роль відіграють різні елементи культури у формуванні туристичної цікавості?
2. Які елементи української культури здатні привернути увагу іноземних туристів до нашої країни?
3. У чому полягає зміст культурно-історичних ресурсів туризму?
4. Які види пам'яток історії та культури ви знаєте?
5. Як поділяють культурно-історичні ресурси?
6. За допомогою яких методів здійснюють оцінку культурно-історичних ресурсів туризму?
7. Перелічіть особливості та критерії комплексної оцінки історико-культурної та природної спадщини.

8. Перелічіть головні способи підвищення ефективності використання культурної спадщини.
9. Які ви можете назвати способи зачислення чи додання культурної спадщини до практики туристичної діяльності ?
10. Перелічіть головні напрями культурного туризму.
11. Назвіть ключові точки зору на поняття «культурний ландшафт».
12. Виокреміть та охарактеризуйте головні елементи культури вашого регіону, що є об'єктами туристичної зацікавленості в сучасних умовах або могли б стати ними у перспективі. Як їх використовують у практичній діяльності турфірми регіону?
13. Розробіть триденний культурно-пізнавальний тур по території місця вашого проживання. При розробці маршруту головну увагу слід звернути на здійсненні оцінки та виявленні основних форм використання культурно-історичних ресурсів регіону.
14. Охарактеризуйте одну із найбільш відвідуваних туристами культурно-історичну пам'ятку вашого регіону за таким планом: а) тип; б) місцезонашування; в) доступність; г) атрактивність; г) туристичне значення; д) пропускна здатність; ж) забезпеченість.

Список рекомендованої літератури

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ «Київський університет». 2003. 395 с.
2. Вуйцик В. С. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. 2-е вид., доп. Львів : Каменяр. 1991. 175 с.
3. Данилюк А. Г. Поклонися народному зодчому. Етно-

- графічні нариси про народну архітектуру України. Львів: Свічадо. 1995.
4. Данилюк А. Г. Традиційна архітектура регіонів України: Полісся. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. 2001. 147 с.
 5. Кононенко П. П. Українознавство. К.: Либідь. 1996. 234 с.
 6. Львів (Архітектурно-історичний нарис). Львів: Каменяр. 1919. 270 с.
 7. Пам'ятники архітектури та містобудування України. Довідник Державного реєстру національного культурного надбання.
 8. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник. Львів : Український бестселер. 2011. 238 с.
 9. Туристські ресурси України: конспект лекцій / укладач О.В.Поступна. Х.: НУЦЗУ. 2020. 209 с.
 10. Ярьоменко С.Г. Туристичні ресурси України: навчальний посібник. К.: ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 472 с.
 11. <https://lviv.vgorode.ua/reference/muzej/264957-muzei-narodnoi-arkhitektury-ta-pobutu>
 12. https://www.google.com/search?q=%D0%A0%D1%96%D0%B4+%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%88%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85&sxsrf=ALiCzs bOLLAUSSsSvmCnB_DfytVkcbeVvw:1658573607484
 13. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D1%89%D0%B8%D0%BD%D0%B0_%D0%AE%D0%9D%D0%95%D0%A1%D0%9A%D0%9E

Семінарське заняття №6 Соціально-економічні ресурси туризму та їхня оцінка

1. Визначення та класифікація соціально-економічних ресурсів туризму
2. Види та функції інфраструктури туризму
3. Туристична інфраструктура як основа соціально-економічних ресурсів
4. Транспортна інфраструктура в туризмі (авіаційний транспорт)
5. Транспортна інфраструктура в туризмі (залізничний транспорт)
6. Транспортна інфраструктура в туризмі (автомобільний транспорт)
7. Транспортна інфраструктура в туризмі (водний транспорт)
8. Інфраструктура розміщення туристів
9. Інфраструктура закладів харчування туристів
10. Туристичні об'єкти
11. Туристичні комплекси
12. Туристичні заклади

Контрольні запитання та завдання

1. Що зачислено до соціально-економічних ресурсів туризму?
2. Як класифікують соціально-економічні ресурси туризму?
3. Яке значення інформаційних ресурсів для розвитку туризму?
4. Охарактеризуйте фінансові та матеріальні туристичні ресурси.

5. Що формує матеріально-технічну базу туризму?
6. Як оцінюють матеріально-технічну базу туризму?
7. Що розуміють під туристичною інфраструктурою?
8. Який вплив на розвиток туризму виявляє туристична інфраструктура?
9. Перелічіть галузі та блоки функціонування туристичної інфраструктури.
10. Як здійснюють оцінку туристичної інфраструктури?

Список рекомендованої літератури

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ "Київський університет". 2003. 395 с.
2. Вуйцик В. С. Державний історико-архітектурний заповідник у Львові. 2-е вид., доп. Львів : Каменяр. 1991. 175 с.
3. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник. Львів : Український бестселер. 2011. 238 с.
4. Федорченко В.К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: автореф. дис... д.п.н. URL: https://tourlib.net/aref_tourism/fedorchenko.htm.
5. https://pidru4niki.com/14350120/turizm/sotsialno-ekonomichni_turistichni_resursi
6. <https://lvivski.in.ua/news/u-lvovi-vidkrili-onovlenij-informacijnij-centr-dla-turistiv-foto>
7. <https://osvita.ua/vnz/reports/tourism/36446/>
8. [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04\(39\)/16.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2018/2018_04(39)/16.pdf)

Семінарське заняття № 7 **Рекреаційно-туристичне районування України** **та ресурсно-рекреаційна оцінка територій**

1. Особливості територіального розподілу туристично-ресурсного потенціалу України.
2. Оцінка геополітичного положення адміністративно-територіальних суб'єктів України.
3. Рекреаційно-туристичне районування України за О. Бейдиком:
 - Причорноморський ресурсно-рекреаційний район
 - Карпатсько-Подільський район
 - Полісько-Столичний район
 - Харківський ресурсно-рекреаційний
 - Придніпровсько-Донецький район
4. Таксономічно ранговані рекреаційні території:
 - рекреаційний пункт
 - рекреаційний центр
 - рекреаційний вузол
 - рекреаційний підрайон,
 - рекреаційний район або
 - рекреаційний регіон
5. Ресурсно-рекреаційний рейтинг різних регіонів України.

Список рекомендованої літератури

1. Бейдик О. О. Рекреаційне районування // ГЕУ. У 3-х т. К.: Вид-во ім. М.П. Бажана, 1990. Т. 3. С. 120.
2. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреалогії та рекреаційної географії. К.: Ін-т туризму федерації профспілок України. 1998. 130 с.

3. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ “Київський університет”. 2003. 395 с.
4. Симоненко Б. К. Регіони України: проблеми розвитку. К.: Наукова думка, 1997.
5. Туристичні ресурси України / Під ред. О. І. Лугова. К.: Ін-т туризму федерації профспілок України. 1996. 352 с.
6. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник. Львів : Український бестселер. 2011. 238 с.
7. https://tourlib.net/statti_ukr/bogatjuk.htm
8. <http://www.ukr.vipreshebник.ru/ekolog/4172-rekreatsijni-zoni-jikh-vidi-ta-pravovij-rezhim.html>
9. http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/10497/1/166-1856-61-64_%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf
10. <https://magazine.faaf.org.ua/suchasne-traktuvannya-infrastrukturi-ekonomiki.html>

Семінарське заняття № 8 Природні, природно-антропогенні, суспільно історичні туристичні ресурси Західного регіону України

1. Індивідуально дати характеристику окремого адміністративного району (студент вибирає один із районів Західного регіону України і характеризує його за наявністю природних, природно-антропогенних, суспільно історичних туристичних ресурсів).

Список рекомендованої літератури

1. Паньків Н.М. Туристичне ресурсознавство : навч. посібник. Львів : Український бестселер. 2011. 238 с.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ "Київський університет". 2003. 395 с.
3. Туристські ресурси України: конспект лекцій / укладач О.В. Поступна. Х.: НУЦЗУ. 2020. 209 с.
9. Ярьоменко С.Г. Туристичні ресурси України: навчальний посібник. К.: ОЛДІ-ПЛЮС. 2021. 472 с.
10. https://tourlib.net/statti_ukr/goryn.htm
11. <https://zhayvoronok.net/turistichnorekreationsioniy/>
12. <https://infotour.in.ua/goryn.htm>
13. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29254/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D1%82%D0%B5%D0%B7_2020.PDF

Контрольні запитання та завдання

1. Роль туристичних ресурсів в якості економічної ситуації окремих регіонів України та держави в цілому. Функціональна структура туристичної галузі.
2. Регіональні та державні проблеми використання туристичного фонду. Чинники, що формують туристично-ресурсний потенціал окремих регіонів та України в цілому.
3. Значення історико-культурних туристичних ресурсів. Найдавніші пам'ятки стародавньої історії України. Античні пам'ятки Причорномор'я та Криму.
4. Особливості народної архітектури. Музеї просто неба та їхня роль у збереженні архітектурних ресурсів України.
5. Сучасний стан лісових ресурсів в Україні, перспективи їхнього використання. Заходи щодо оптимізації їхнього використання та запровадження новітніх технологій.
6. Сучасний стан використання музейного фонду в Україні. Найдавніші музеї в регіонах. Заходи оптимізації використання музейних ресурсів.
7. Історичні заповідники України. Аналіз історичних міст та столиць України. Найдавніші рукописні книги.
8. Національна програма охорони туристичних ресурсів, перспективні заходи для збереження історико-культурного фонду. Юридична відповідальність за непрофільне туристичних ресурсів.

ДОДАТОК А

Завдання 1. Виконайте оцінку регіону свого проживання за методикою оцінки якості туристичної території або за методикою оцінювання туристичного потенціалу, запропонованою Є. Ю. Колбовським.

Методика оцінювання туристичного потенціалу за Є. Ю. Колбовським

Оцінювати туристичний потенціал території Є. Ю. Колбовський пропонує за таким планом:

- 1) наявність привабливих об'єктів історичного спадку: монастирі, сільські храми, пам'ятники археології, місця історичних битв, пам'ятні місця (пов'язані з цікавими історичними подіями), збережені архітектурні центри сіл та інших поселень;
- 2) наявність унікальних природних об'єктів та об'єктів, пов'язаних з культурним ландшафтом: дворянські садиби і сільські парки, монастирські парки, старі млини та дамби на річках, древні водні шляхи, старовинні алеї та окремі дерева; красиві та привабливі для відпочинку озера; привабливі ділянки долин; унікальні валуни; джерела, святі джерела тощо;
- 3) наявність місць, обраних населенням для відпочинку самостійно: ділянки річок з тінистими алеями, місцями для наметових містечок; ділянки озерних приберегових зон; лісові масиви, що використовують для збору ягід; лісопарки для відпочинку і прогулянок; річки, доступні для сплаву на байдарках, гумових човнах тощо;

- 1) висновок про характер туристично-рекреаційного потенціалу регіону:
 - які види елементарних рекреаційних чи туристичних занять можна запропонувати в межах регіону;
 - які об'єкти активно використовують у туризмі;
 - які види туризму (пішохідний, автомобільний, кінний тощо) мають найбільші перспективи для розвитку за наявності засобів;
 - які нові маршрути можна запропонувати;
 - які проблеми обмежують використання природного та культурно-історичного потенціалу території.

ДОДАТОК Б

Розподіл природоохоронних територій України за робочими групами при проведенні експрес-оцінки*

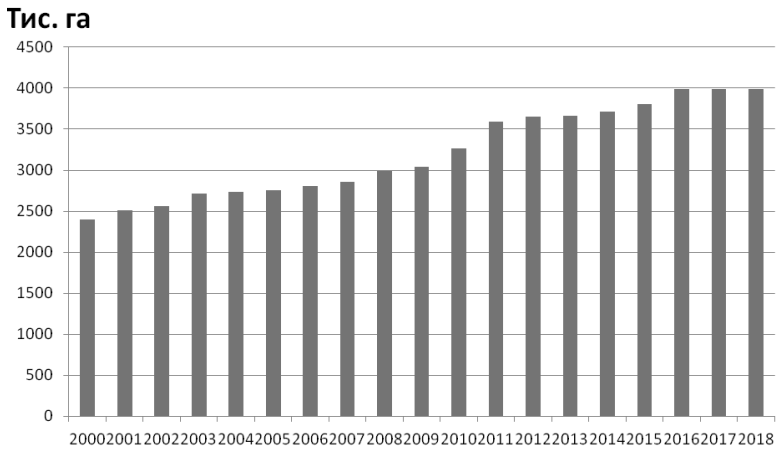
Природоохоронні території України	Природоохоронні території України
1	2
ГРУПА «ЗАХІД»	
Карпатський біосферний заповідник	Національний природний парк «Синевир»
Карпатський національний природний парк	Національний природний парк «Сколівські Бескиди»
Національний природний парк «Вижницький»	Галицький національний природний парк
Національний природний парк Туцульщина»	Ужанський національний природний парк
ГРУПА «ЦЕНТР-ЗАХІД»	
Канівський природний заповідник	Національний природний парк «Голосіївський»
Яворівський національний природний парк	Природний заповідник «Медобори»
Національний природний парк «Подільські Товтри»	Природний заповідник «Розточчя»
	Регіональний ландшафтний парк „Знесіння”
ГРУПА «ПІВНІЧ»	
Деснянсько-Старогутський національний природний парк	Поліський природний заповідник
Ічнянський національний природний парк	Рівненський природний заповідник
Мезинський національний природний парк	Черемський природний заповідник
Національний природний парк „Прип'ять-Стохід”	Шацький національний природний парк

Закінчення дод. Б

1	2
ГРУПА «СХІД»	
Дніпровсько-Орільський природний заповідник	Національний природний парк «Святі Гори»
Луганський природний заповідник	Національний природний парк «Великий Луг»
Національний природний парк Томільшанські ліси»	Український степовий природний заповідник
ГРУПА «ПІВДЕНЬ»	
Біосферний заповідник «Асканія Нова»	Кримський природний заповідник
Природний заповідник «Славецький степ»	Опукський природний заповідник
Казантипський природний заповідник	Ялтинський гірсько-лісовий природний заповідник
Карадазький природний заповідник	

*Експрес оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними / Б.Г. Проць, І.Б. Іваненко, Т.С. Ямелинець, Е. Станчу - Львів: Гриф Фонд, 2010.-92 с.

ДОДАТОК В
Графік 5 – Динаміка створення територій
та об'єктів природно-заповідного фонду в Україні
за 2000-2018 рр. (в тис. га)

ДОДАТОК Г

Рейтинг адміністративно-територіальних одиниць за зміною площ (фактичних) територій природно-заповідного фонду

Адміністративно-територіальна одиниця	Зміна площі за рік, га										Разом	Рейтинг
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10			
Вінницька область	246,5	5083,09	-117,8	0	229,1274	169,0709	-20,3646	5589,62	8			
Волинська область	-2627,1	-482,9	5044,3	-439,6	0	-4493,08	109,7	-2888,68	27			
Дніпропетровська область	5869,87	15075,26	2488,01	1371,25	2756,163	0	0	27560,55	4			
Донецька область	71,71	1128,352	0,0353	0	142,7	407,9	3751,132	5501,83	9			
Житомирська область	1278,0348	0	-0,0448	0	0	0	169,6728	368	20			
Закарпатська область	1166,29	-31,03	241,2107	833,6	278,6	1664,8	192,9	4346,37	14			
Запорізька область	151,5	1076,7	1151,005	277,2833	313,32	85,9	12,1	3067,81	16			
Івано-Франківська область	2781,33	5,8	-0,4	0	-2	-6	64,8	2843,53	17			
Київська область	367,9997	2,2	-488,-015	2006,415	176580,1	511,11	1212,022	180191,85	1			
Кіровоградська область	1219,5	884	0	0	0	0	3,2826	2106,78	18			
АРК	38532,4745	3057,439	9,0486	0	0	0	0	41598,96	3			
Луганська область	4118,1731	3216,97	849,1049	221,7113	366,36	308,2	0	9080,52	6			
Львівська область	0,5	-6,456	8917,876	32,5539	169,47	-19,54	184,3544	9278,76	5			
Миколаївська область	0,7	957,22	0	0	37,47	0	0	995,39	21			
Одеська область	5397,8882	-0,0202	0	-2,021	0	-3,3521	0	5392,49	10			
Полтавська область	0,04	-22,65	8,5985	0	33,7	0	26,81	46,50	25			
Рівненська область	125	0	4757,8	0	12,1962	-6,6	3,6034	4892,00	12			
Сумська область	0	61,56	2,3054	205,4795	190,9	113,86219	7269	793,83	22			
Тернопільська область	61,05	-11,96	219,3232	73,98	311,7232	53,73	-60,54	647,31	23			

Закінчення дод. Г

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Харківська область	984,11	309,12	-0,09	0,09	0	285,64	6595	1985,49	19
Херсонська область	0	0	0,04	78508,16	104,1	0	0	78612,30	2
Хмельницька область	45999,643	-1,4128	4,55	2,2	0	0	0	6008,98	7
Черкаська область	2177,0489	7,7276	20,0918	2,1868	789,5936	100,67	110,06	3207,38	15
Чернівецька область	-0,05	0,112	-0,112	0	0	0	0	-0,05	26
Чернігівська область	0	0	1127,01	3495,09	5,5	75,19	16	4718,79	13
м. Київ	0	-7,6	5114,02	0	152,2	0	15,8	5274,42	11
м. Севастополь	0	0	83,92	0	0	0	0	83,92	24

У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385, вказано питому вагу площі природно-заповідного фонду (у відсотках від площі адміністративно-територіальних одиниць), яку мають досягти АТО.

ДОДАТОК Д

Порівняння фактичних індикативних показників по АТО з визначеними у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, %

Назва регіону	Стратегія	Фактично	Стратегія	Фактично	Стратегія	Фактично	Стратегія	Фактично	Стратегія	Фактично	Стратегія	
	2015 рік	2	2016 рік	3	2017 рік	4	2018 рік	5	2019 рік	6	2020 рік	7
1												
Україна	6,3	6,3	6,6	6,6	8,7	6,6	10,8	6,61	12,9	15		
Адміністративно-територіальна одиниця												
Вінницька область	2,24	2,24	2,25	2,25	3,69	2,25	5,12	2,26	6,56	8		
Волинська область	11,11	11,11	11,11	11,11	14,15	10,88	17,2	10,89	20,25	23,3		
Дніпропетровська область	2,9	2,9	3	3	4,12	3	5,25	3,01	6,37	7,5		
Донецька область	3,51	3,51	3,51	3,51	4,85	3,53	6,2	3,67	7,55	8,9		
Житомирська область	4,58	4,58	4,58	4,58	8,68	4,58	12,79	4,60	16,89	21		
Закарпатська область	14	14	14,02	14,02	17,51	14,15	21,01	14,17	24,5	28		
Запорізька область	4,57	4,57	4,6	4,6	6,45	4,6	8,3	4,60	10,15	12		

Продовження дод. Д

Назва регіону	2		3		4		5		6		7	
	Стратегія 2015 рік	Фактично 2015 рік	Стратегія 2016 рік	Фактично 2016 рік	Стратегія 2017 рік	Фактично 2017 рік	Стратегія 2018 рік	Фактично 2018 рік	Стратегія 2019 рік	Фактично 2019 рік	Стратегія 2020 рік	Фактично 2020 рік
1												
Івано-Франківська область	15,71	15,71	15,71	15,71	19,03	15,71	22,35	15,72	25,67	25,67	29	29
Київська область	4,04	4,04	10,3	10,3	10,65	10,35	11	10,38	11,35	11,35	11,7	11,7
Кіровоградська область	4,04	4,04	4,04	4,04	4,8	4,04	5,57	4,04	6,33	6,33	7,1	7,1
АР Крим		8,41		8,41		8,41		8,41				
Луганська область	3,46	3,46	3,46	3,46	4,47	3,48	5,48	3,48	6,49	6,49	7,5	7,5
Львівська область	7,13	7,13	7,14	7,14	10,23	7,14	13,32	7,15	16,41	16,41	19,5	19,5
Миколаївська область	3,07	3,07	3,07	3,07	4,52	3,07	5,98	3,07	7,44	7,44	8,9	8,9
Одеська область	4,53	4,53	4,53	4,53	5,99	4,53	7,46	4,53	8,93	8,93	10,4	10,4
Полтавська область	4,95	4,95	4,95	4,95	7,08	4,95	9,22	4,96	11,36	11,36	13,5	13,5
Рівненська область	8,84	8,84	8,85	8,85	11,71	8,85	14,57	8,85	17,43	17,43	20,3	20,3
Сумська область	7,4	7,4	7,4	7,4	10,05	7,4	12,7	7,43	15,35	15,35	18	18
Тернопільська область	8,88	8,88	8,91	8,91	11,43	8,91	13,95	8,91	16,47	16,47	19	19
Харківська область	2,36	2,36	2,36	2,36	4,02	2,37	5,68	2,38	7,34	7,34	9	9
Херсонська область	10,6	10,6	10,6	10,6	12,42	10,6	14,25	10,64	16,07	16,07	17,9	17,9
Хмельницька область	15,15	15,15	15,15	15,15	18,48	15,15	21,82	15,15	25,16	25,16	28,5	28,5
Черкаська область	3,02	3,02	3,05	3,05	4,53	3,05	6,01	3,07	7,49	7,49	9	9

Закінчення дод. Д

Назва регіону	Стратегія	Фактично	Стратегія	Фактично	Стратегія	Фактично	Стратегія	Фактично	Стратегія	Фактично	Стратегія	Фактично
	2015 рік	2015 рік	2016 рік	2016 рік	2017 рік	2017 рік	2018 рік	2018 рік	2019 рік	2019 рік	2020 рік	2020 рік
1	2	3	4	5	6	7						
Чернівецька область	12,8	12,8	12,8	12,8	16,35	12,8	19,9	12,80	23,45		27	
Чернігівська область	7,81	7,81	7,81	7,81	10,7	7,81	13,59	7,82	16,48		19,4	
м. Київ	21	21	21	21		21		21,20			21	
м. Севастополь		30,27		30,27		30,27		30,37				

Додаток Е

У 2019 році прийнято такі рішення Президента України щодо створення нових/розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду:

У 2019 році Президентом України підписано 15 указів щодо створення/розширення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а саме:

від 11.04.2019 №130/2019 «Про створення національного природного парку «Бойківщина»;

від 11.04.2019 №131/2019 «Про створення Нобельського національного природного парку»;

від 11.04.2019 №132/2019 «Про оголошення акваторії Азовського моря гідрологічним заказником загальнодержавного значення «Приморський»;

від 11.04.2019 №133/2019 «Про зміну меж території національного природного парку «Синевир»;

від 11.04.2019 №134/2019 «Про зміну меж території національного природного парку «Зачарований край»;

від 11.04.2019 №135/2019 «Про зміну меж території Ужанського національного природного парку»;

від 11.04.2019 №136/2019 «Про зміну меж території національного природного парку «Олешківські піски»;

від 11.04.2019 №137/2019 «Про зміну меж національного природного парку «Білобережжя Святослава»;

від 11.04.2019 №138/2019 «Про внесення зміни до додатка № 1 до Указу Президента України від 13 листопада 2008 року № 1033»;

від 11.04.2019 №139/2019 «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення»;

від 11.04.2019 №140/2019 «Про створення національного природного парку «Кам'янська Січ»;

від 17.04.2019 № 147/2019 «Про зміну меж національного природного парку «Дністровський каньйон»;

від 10.09.2019 № 678/2019 «Про створення національного природного парку «Кремінські ліси»;

від 10.09.2019 № 679/2019 «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення»;

від 10.09.2019 № 677/2019 «Про внесення змін до Указу Президента України від 11 квітня 2019 року № 136».

від 10.09.2019 № 678/2019 «Про створення національного природного парку «Кремінські ліси»;

від 10.09.2019 № 679/2019 «Про території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення».

На розгляді в Офісі Президента України знаходяться такі проекти рішення Президента України:

проект Указу Президента України «Про створення національного природного парку «Дніпровсько-Тетерівський»;

проект Указу Президента України «Про перейменування деяких територій та об'єктів природно-заповідного фонду».

Водно-болотні угіддя міжнародного значення

У Списку водно-болотних угідь міжнародного значення, що формується на виконання Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів (Рамсарська конвенція), знаходяться 50 водно-болотних угідь міжнародного значення.

У 2019 році до Списку водно-болотних угідь міжнародного значення в Україні внесено нові водно-болотні угіддя: Атак-Боржавське, Долина нарцисів, Печера «Дружба», Чорне багно, Бурштинське водосховище, Витоки ріки Погорілець, Витоки ріки Прут, Ріка Дністер, Верхове болото «Надсяння», Лядова-Мурафа, Урочище Озірний-Бребенескул.

Біосферні резервати та об'єкт Всесвітньої природної спадщини

Мінприроди здійснює координацію діяльності 8 українських біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та об'єкта Всесвітньої природної

спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», бере участь у роботі Національної комісії України у справах ЮНЕСКО.

Також здійснюється координація української частини українсько-румунського біосферного резервату «Дельта Дунаю», українсько-польсько-словацького біосферного резервату «Східні Карпати», українсько-білорусько-польського біосферного резервату «Західне Полісся», українсько-польського біосферного резервату «Розточчя» та об'єкту Всесвітньої природної спадщини «Букові праліси та давні ліси Карпат та інших регіонів Європи».

Смарагдова мережа

Переліки територій Смарагдової мережі Європи для України складається з 271 території площею 6,2 млн. га або близько 10 % України. Ця мережа не є повною і потребує розширення в частині пошуку нових територій для збереження окремих видів і природних оселищ, для яких на біогеографічних семінарах Бернською конвенцією визначено недостатній рівень представленості в мережі запропонованих природоохоронних територій.

Прикладом такого виду є гвоздика бузька (*Dianthus hypanicus*) — це ендемік України. Бернською конвенцією оцінено, що мережа для нього потребує суттєвого доопрацювання. При цьому основна частина популяцій виду може зникнути вже найближчим часом через підняття рівня води в Олександрівському водосховищі Южноукраїнського енергокомплексу до відмітки 20,7 м.

У 2019 році до Секретаріату Бернської конвенції надано 106 нових пропозицій щодо створення територій Смарагдової мережі в Україні.

Пріоритети:

1. Створення відкритої бази даних територій та об'єктів природно-заповідного фонду і обмежень, пов'язаних з ними. – На даний момент відомості про 46,8 % площі земельних ділянок територій та об'єктів природно-заповідного фонду України не внесено до Державного земельного кадастру, що, в свою чергу, призводить до ризиків втрат капіталовкладень у зв'язку із відсутністю у відкритому доступі даних про території та об'єкти природно-заповідного фонду і обмежень, пов'язаних з ними, а також збільшення кількості судових справ, пов'язаних із конфліктами щодо меж територій та об'єктів ПЗФ і їх нецільового використання.

2. Створення достатньої мережі природоохоронних територій для збереження видів флори і фауни та типів природних оселищ європейського значення. – Надмірне використання природних ресурсів та їх невідновлюваність призвели до масштабного порушення степових екосистем, розбалансування вікової і ценотичної структури лісів, зменшення їхньої продуктивності, забруднення водних ресурсів, послаблення біологічної стійкості до кліматичних змін, зменшення біорізноманіття тощо. Це, в свою чергу, призводить до збільшення витрат державних та приватних організацій, місцевих жителів, пов'язаних із використанням засобів для боротьби з шкідниками, попередження природних стихійних явищ (засуха, вітровали, повінь тощо). Збільшення площі природно-заповідного фонду та створення ефективно керованої мережі природоохоронних територій європейського значення (Смарагдової мережі) дасть можливість зупинити вищезазначені негативні процеси.

Пропозиції до проекту рекомендацій

Обласним державним адміністраціям забезпечити підготовку матеріалів щодо створення нових та розширення існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду відповідно до індикаторів Державної стратегії регіонального розвитку.

ДОДАТОК Є

Проект (неофіційний текст)

16 грудня 2011 року

ЗАКОНУ УКРАЇНИ

Про туристичні ресурси

Цей Закон визначає правові, організаційні та соціально-економічні засади державної політики України щодо раціонального використання ресурсів держави у туристичній діяльності та спрямований на забезпечення безпеки національних інтересів у сфері туризму, сталого та диверсифікованого розвитку туристичної діяльності, оптимізацію механізмів державного регулювання процесів використання та інформаційного представлення туристичних об'єктів, запровадження принципів державно-приватного партнерства, охорону, відтворення, відновлення та безпечне використання туристичних об'єктів для задоволення потреб громадян, створення на їхній основі конкурентоспроможного національного, регіональних і місцевих туристичних продуктів, підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіонів України.

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі терміни вживаються у такому значенні:

- туристичний об'єкт - природний або антропогенний об'єкт, придатний для використання в туризмі;
- туристичні ресурси - сукупність туристичних об'єктів, внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму;
- Єдина державна база даних у сфері туризму - авто-

матизована база даних, що містить інформацію про туристичні ресурси, туристично-екскурсійні маршрути та суб'єктів туристичної діяльності України, забезпечує її зберігання, доступ та захист від несанкціонованого використання;

- туристичне споживання - задоволення мотиваційних потреб туристів, а також потреб, пов'язаних із забезпеченням їхньої життєдіяльності під час перебування на туристичних об'єктах;
- туристична придатність - сукупність базових характеристик об'єкту, які визначають його привабливість, доступність та пристосованість для використання в туризмі;
- туристична привабливість - властивість об'єкту, що характеризує його здатність сприяти задоволенню мотиваційних потреб туриста (рекреаційних, пізнавальних, розважальних, спортивних та ін.) в процесі туристичного споживання;
- туристична доступність - властивість об'єкту, що характеризує можливість у оптимальний спосіб забезпечити доступ туриста в процесі туристичного споживання;
- туристична пристосованість - властивість об'єкту, що відображає наявність техніко-експлуатаційних характеристик, які забезпечують можливість його туристичного споживання усіма особами незалежно від їхніх природних і надбаних відмінностей (у тому числі дітьми, особами з особливими потребами);
- пропускна здатність - гранична кількість туристів, які протягом визначеного періоду часу можуть безпечно і комфортно перебувати на туристичному об'єкті та не призводити до зміни його функціональних характеристик;
- максимальна пропускна здатність - пропускна здатність туристичного об'єкту за умови максимального розгортання його інфраструктурного та інформаційного об'єктування;

- облаштування туристичного об'єкту - сукупність засобів забезпечення використання об'єкту в туризмі;
- туристична інфраструктура - сукупність об'єктів, що мають допоміжний характер і забезпечують належне функціонування туризму;
- класифікація туристичних ресурсів - науково-методична процедура поділу туристичних об'єктів за характерними ознаками, за результатами якої встановлюється їхня клас та категорія;
- національний туристичний продукт - сукупність наявних туристичних ресурсів держави, на основі якої формуються туристичні пропозиції шляхом створення, просування і реалізації конкретних туристичних продуктів, спрямованих на залучення іноземних туристів, а також формування іміджу країни;
- територія пріоритетного розвитку туризму - територія, на якій компактно сконцентровано туристичні ресурси міжнародного і загальнодержавного значення та запроваджується спеціальний режим економічної діяльності, спрямований на раціональне використання туристичних ресурсів, розвиток внутрішнього і в'їзного туризму, залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій, створення нових робочих місць;
- технічний регламент - нормативно-правовий акт, затверджений Кабінетом Міністрів України, в якому зазначаються відповідні адміністративні положення, виконання яких є обов'язковим, в тому числі вимоги щодо знакування та маркування туристичних об'єктів;
- технологічна схема використання туристичних об'єктів - проектний документ, що встановлює практичні механізми використання туристичних об'єктів, дії, спрямовані на збереження властивостей ресурсів в процесі їх використання;
- експлуатант туристичного об'єкту - суб'єкт речових прав, що відповідає за його використання у туризмі - власник, володілець або користувач об'єкту.

Стаття 2. Туристичні ресурси - надбання народу України

1. Туристичні ресурси є надбанням народу України і перебувають під особливою охороною держави з метою забезпечення їх раціонального використання.

2. Туристичні ресурси можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

3. Використання власності на туристичні ресурси не може завдавати шкоди інтересам суспільства, територіальних громад, правам і свободам громадян, погіршувати стан довкілля.

Стаття 3. Законодавство про туристичні ресурси

1. Законодавство про туристичні ресурси базується на положеннях Конституції України і складається з цього Закону та інших нормативно-правових актів.

2. Використання окремих видів туристичних ресурсів узгоджується з законами України «Про туристичну діяльність», «Про курорти», «Про природно-заповідний фонд України», «Про охорону навколишнього природного середовища», Земельним кодексом України, Кодексом України про надра.

Майнові відносини регулюються Цивільним та Господарським кодексами України з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

3. Завданнями законодавства про туристичні ресурси є:

- визначення принципів державної політики та державної підтримки туризму на основі використання туристичних ресурсів;
- створення правових умов регулювання суспільних відносин та забезпечення ефективного управління раціональним використанням, відтворенням і охороною ресурсів держави в туризмі.

Стаття 4. Принципи державної політики щодо раціонального використання туристичних ресурсів

Державна політика України щодо раціонального використання ресурсів держави в туризмі визначається Верховною Радою України і будується на принципах:

- законодавчого визначення умов і порядку використання туристичних ресурсів;
- забезпечення доступності туристичних ресурсів для всіх громадян, зокрема доступності для дітей, молоді, людей похилого віку та осіб з особливими потребами;
- забезпечення збереження, відтворення та відновлення туристичних ресурсів;
- ефективного використання туристичних ресурсів і забезпечення їхньої належної охорони;
- забезпечення безпечності використання туристичних ресурсів, належного захисту життя і здоров'я туристів та інших осіб, що використовують туристичні ресурси;
- забезпечення рівності права власності на туристичні ресурси держави, територіальних громад, юридичних осіб та громадян;
- прозорості й публічності;
- використання програмно-цільового підходу;
- врахування державних і громадських інтересів при плануванні територій пріоритетного розвитку туризму;
- забезпечення відповідності туристичних ресурсів нормативним вимогам;
- актуальності, повноти та достовірності інформаційного забезпечення процесів використання туристичних ресурсів.

Стаття 5. Органи, що здійснюють регулювання процесів використання туристичних ресурсів

Регулювання процесів використання туристичних ресурсів здійснюється Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади у сфері туризму, Верховною Радою Автономної Рес-

публіки Крим та Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями, органами місцевого самоврядування, а також іншими органами в межах їхньої компетенції. Моніторинг та контроль відповідності використання туристичних ресурсів здійснює спеціально уповноважений орган з питань моніторингу використання туристичних ресурсів.

Розділ II

ОЗНАКИ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 6. Ознаки туристичних ресурсів

1. Будь-який об'єкт чи їх сукупність набувають статусу туристичного ресурсу в разі виявлення відповідності їхніх параметрів ознакам туристичної придатності, які визначають привабливість, доступність та пристосованість для використання в туризмі.

2. Складовими туристичної привабливості об'єкту є історико-культурна, природно-рекреаційна, науково-пізнавальна та інша цінність, естетичність, унікальність, збереженість тощо.

3. Складовими туристичної доступності об'єкту є транспортна, пішохідна та інформаційна доступності.

Транспортна туристична доступність об'єкту передбачає можливість туристів у оптимальний спосіб потрапити до нього наявною мережею шляхів сполучення.

Пішохідна туристична доступність об'єкту передбачає можливість туристів потрапити до нього наявною мережею пішохідних маршрутів.

Інформаційна туристична доступність об'єкту передбачає можливість туристів отримати у оптимальний спосіб актуальну, повну, достовірну інформацію про його споживчі властивості.

4. Складовими туристичної пристосованості об'єкту є інфраструктурне та інформаційне облаштування.

Інфраструктурне облаштування об'єкту передбачає його транспортно-комунікаційне, інженерне, санітарно-гігієнічне облаштування згідно нормативних вимог.

Інформаційне облаштування об'єкту передбачає його знакування, маркування та інформаційне представлення згідно нормативних вимог.

Нормативні вимоги щодо інфраструктурного та інформаційного облаштування туристичних об'єктів визначаються центральним органом виконавчої влади у сфері туризму.

5. Туристичні ресурси території є цілісною сукупністю туристичних об'єктів незалежно від виду їхнього використання в туризмі (курортно-оздоровчого, рекреаційного, пізнавального та ін.).

6. Туристичні ресурси є основою для формування, просування і реалізації національного, регіональних та місцевих туристичних продуктів, проектування туристично-екскурсійних маршрутів.

7. Ресурси, що використовуються в туризмі в Україні, повинні бути безпечними, придатними до споживання, маркованими, відповідати вимогам технічних регламентів та гарантувати захищеність туриста від впливу небезпечних для його життя, здоров'я та майна чинників.

8. Визначення відповідності об'єкту ознакам туристичної придатності здійснюється в процесі обліку туристичних ресурсів.

9. Визначення відповідності об'єктів ознакам туристичної придатності здійснюється шляхом встановлення відповідності їхніх параметрів вимогам технічного регламенту. Кожній ознаці відповідає сукупність індикаторів,

які відображають споживчі характеристики туристичного ресурсу.

Стаття 7. Класифікація туристичних ресурсів

1. Класифікація туристичних ресурсів здійснюється з метою інформування потенційних туристів про їхні споживчо-експлуатаційні характеристики, встановлення гранично припустимих навантажень, створення належних умов для їхньої охорони та збереження тощо.

2. За значимістю (статусом) туристичні ресурси поділяються на категорії: туристичні ресурси міжнародного, загальнодержавного, регіонального та місцевого значення. Визначення відповідності туристичних ресурсів ознакам категорії здійснюється шляхом встановлення відповідності їхніх параметрів встановленим критеріям.

3. Класифікація туристичних ресурсів передбачає їхню оцінку за трьома ознаками - функціональною, технічною та генетичною. Функціональна ознака відображає пропускну здатність туристичних об'єктів. Технічна ознака відображає ступінь комфортності перебування туристів на туристичних об'єктах. Генетична ознака відображає походження туристичних об'єктів.

4. За функціональною ознакою виділяються класи туристичних ресурсів: масового туристичного споживання, середньої та обмеженої пропускну здатності.

5. За технічною ознакою виділяються класи туристичних ресурсів: найвищої, середньої та обмеженої комфортності.

6. За генетичною ознакою туристичні об'єкти поділяються на класи: природні, культурно-історичні та соціально-економічні. Туристичні ресурси можуть бути представлені об'єктами спеціалізованими (відповідають одному класу) та комплексними (відповідають кільком класам).

7. Класифікатор туристичних ресурсів затверджується Кабінетом Міністрів України.

8. Особливим туристичним ресурсом є об'єкти туристичної інфраструктури, яким присвоюються категорії якості та рівня обслуговування.

9. Встановлення об'єктам туристичної інфраструктури (готелям, іншим об'єктам, призначеним для надання послуг з розміщення, закладам харчування, курортним закладам тощо) відповідної категорії здійснюється за заявою його експлуатанта.

10. Види категорій об'єктів туристичної інфраструктури, порядок їх встановлення та зміни, а також порядок доведення до споживачів інформації про вид об'єкта туристичної інфраструктури та про вид його категорії визначаються Кабінетом Міністрів України.

Розділ III

ВИЯВЛЕННЯ ТА ОБЛІК ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 8. Виявлення туристичних ресурсів

1. Виявлення туристичних ресурсів здійснюється шляхом інформування центрального органу виконавчої влади у сфері туризму про об'єкти, які можуть мати туристичну придатність.

2. Інформування про об'єкти, які можуть мати туристичну придатність, передбачає подання повідомлення. Повідомлення подаються юридичними, фізичними особами, територіальними громадами незалежно від права власності, володіння, користування цими об'єктами шляхом заповнення стандартної форми. Процедура подачі повідомлення є дистанційною.

Стаття 9. Порядок державного обліку туристичних ресурсів

1. З метою інвентаризації туристичних об'єктів ведеться державний облік туристичних ресурсів.

2. Державний облік туристичних ресурсів України здійснюється шляхом внесення відповідної інформації до Єдиної державної бази даних у сфері туризму.

3. Загальний порядок внесення туристичних об'єктів до Єдиної державної бази даних у сфері туризму встановлюється Законом України «Про Єдину державну базу даних у сфері туризму». Особливості обліку туристичних ресурсів визначаються цим Законом.

4. Державний облік туристичних ресурсів включає їхню комплексну оцінку, ідентифікацію відповідно до встановленої класифікації, кодифікацію, реєстрацію, паспортизацію та знакування незалежно від відомчої належності і форми власності.

5. Облік туристичних ресурсів в Єдиній державній базі даних у сфері туризму здійснюється центральним органом виконавчої влади у сфері туризму за заявочним принципом.

6. На вимогу центрального органу виконавчої влади у сфері туризму місцева державна адміністрація протягом 7 діб зобов'язана офіційно підтвердити або спростувати дані, внесені до повідомлення щодо туристичної придатності об'єктів. У разі підтвердження даних експлуатант зобов'язаний подати заявку на внесення об'єктів до Єдиної державної бази даних у сфері туризму встановленої форми, що має декларативний характер. Процедура подачі заявки є дистанційною і здійснюється з використанням уніфікованої системи електронного документообігу та з дублюванням на паперовому носії протягом 7 днів.

7. Відповідальність за достовірність даних, що вносяться до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, несуть юридичні і фізичні особи, які надають інформацію. Джерело інформації обов'язково фіксується у Єдиній державній базі даних у сфері туризму

8. Перевірку достовірності даних, внесених до заявки на внесення об'єктів до Єдиної державної бази даних у сфері туризму здійснює спеціально уповноважений орган з питань моніторингу використання туристичних ресурсів.

9. Порядок ведення державного обліку туристичних ресурсів визначається Кабінетом Міністрів України.

10. Форми повідомлення та заявки про внесення об'єктів до Єдиної державної бази даних у сфері туризму затверджуються центральним органом виконавчої влади у сфері туризму.

11. Центральний орган виконавчої влади у сфері туризму має право запитувати та отримувати інформацію, необхідну для ведення Єдиної державної бази даних у сфері туризму, у державних органів, інших підприємств, організацій, установ, фізичних осіб.

12. Єдина державна база даних у сфері туризму ведеться у взаємодії з іншими державними галузевими кадастрами, реєстрами та інформаційними системами. Інформація про туристичну придатність об'єктів, їх категорію та клас туристичних ресурсів, вноситься до інших державних галузевих кадастрів, реєстрів та інформаційних систем, до яких внесені ці об'єкти.

13. Необхідна для ведення Єдиної державної бази даних у сфері туризму інформація надходить шляхом обміну (надання) у встановленому законодавством порядку даними між державними кадастрами, реєстрами та іншими інформаційними системами.

14. Порядок обміну інформацією з іншими державними галузевими кадастрами, реєстрами та інформаційними системами визначається Кабінетом Міністрів України.

Стаття 10. Комплексна оцінка, ідентифікація та кодифікація туристичних ресурсів

1. Ідентифікація туристичних ресурсів здійснюється в результаті комплексної оцінки туристичної придатності об'єктів та їхніх споживчо-експлуатаційних характеристик.

2. Методичні положення комплексної оцінки туристичних об'єктів визначаються національними стандартами, що затверджуються Кабінетом Міністрів України. Методичні положення комплексної оцінки містять вимоги до форми і змісту експертного висновку про рівень туристичної придатності об'єктів та їхніх споживчо-експлуатаційних характеристик.

3. Ідентифікація туристичних ресурсів передбачає встановлення на основі експертного висновку їхньої категорії та класу.

4. За рівнем туристичної придатності об'єкти поділяються на три групи - придатні (туристичні об'єкти), потенційно придатні та непридатні для туристичного споживання.

5. При внесенні до Єдиної державної бази даних у сфері туризму туристичні ресурси підлягають кодифікації шляхом надання облікового літерно-знакового коду, який відображає їхню категорію, клас, адміністративно-територіальну приналежність.

Стаття 11. Реєстрація та паспортизація туристичних ресурсів

1. До Єдиної державної бази даних у сфері туризму заносяться відомості про туристичні об'єкти та об'єкти, що потенційно придатні для туристичного споживання.

2. Рішення про занесення до Єдиної державної бази даних у сфері туризму туристичних ресурсів міжнародного та загальнодержавного значення затверджуються розпорядженням Кабінету Міністрів за поданням центрального органу виконавчої влади у сфері туризму. Занесення до Єдиної державної бази даних у сфері туризму туристичних ресурсів регіонального та місцевого значення затверджуються рішенням центрального органу виконавчої влади у сфері туризму.

3. До Єдиної державної бази даних у сфері туризму заносяться відомості про туристичні ресурси за адміністративно-територіальним принципом у текстовій, цифровій, графічній, картографічній та фотографічній формах.

4. На кожний туристичний об'єкт, внесений до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, створюється Паспорт туристичного об'єкту. Паспорт туристичного об'єкту - це реєстраційно-науковий документ, що включає три блоки інформації. Перший блок містить відомості про місцезнаходження, якісні та кількісні параметри туристичної придатності, правовий статус, форму власності, спосіб використання в туризмі, пропускну здатність та максимальну пропускну здатність, а також реєстрові номери (коди, категорії, класи) туристичних об'єктів, внесених до інших реєстрів, що визначають особливості їхнього використання (природні лікувальні ресурси, об'єкти природно-заповідного фонду, об'єкти культурної спадщини та ін.). Другий блок містить відомості про експлуатанта туристичного об'єкту. Третій блок містить відомості про проекти розгортання максимального інфраструктурного облаштування туристичного об'єкту.

5. На кожний об'єкт, що є потенційно придатним для туристичного споживання і внесений до Єдиної держав-

ної бази даних у сфері туризму, створюється Інвестиційний паспорт об'єкту, який включає два блоки. Перший блок містить відомості про місцезнаходження, якісні та кількісні параметри туристичної придатності, правовий статус, форму власності, спосіб використання в туризмі, максимальну пропускну здатність, проекти інфраструктурного та інформаційного облаштування. На основі інвестиційних паспортів об'єктів, що потенційно придатні для туристичного споживання, формується банк інвестиційних пропозицій.

Стаття 12. Доступ до облікової інформації про туристичні ресурси

1. Користувачами інформації, внесеної до паспортів туристичних об'єктів та інвестиційних паспортів об'єктів, є центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації та громадяни.

2. Рівень доступу до інформації, внесеної до паспортів, визначається Кабінетом Міністрів України.

3. Відомості Єдиної державної бази даних у сфері туризму про туристичні ресурси надаються безоплатно.

Стаття 13. Маркування туристичних ресурсів

1. Інформування про туристичні ресурси здійснюється шляхом розміщення відповідного маркування.

2. Маркування туристичних ресурсів здійснюється державною мовою України та англійською мовою з транслітерацією власних назв латиницею.

3. Маркування містить у доступній для сприймання споживачем формі інформацію у вигляді двох маркувальних таблиць (туристичних марок).

Перша маркувальна таблиця містить інформацію про:

- назву туристичного об'єкту;
- код та реєстраційний номер у Єдиній державній базі даних у сфері туризму;
- спеціальну позначку Єдиної державної бази даних у сфері туризму;
- застереження щодо окремих категорій споживачів, якщо такий туристичний об'єкт може негативно впливати на їхнє здоров'я при користуванні ним.

Друга маркувальна таблиця містить назву та повну адресу і телефон експлуатанта.

4. Маркування туристичних об'єктів повинно відповідати вимогам наочності, естетичності зовнішнього вигляду, однаковості.

5. Порядок надання інформації про туристичні ресурси та маркування визначається Кабінетом Міністрів України.

6. Забороняється використовувати з метою туризму об'єкти, маркування яких не відповідає цьому Закону та вимогам, встановленим Порядком маркування.

Стаття 14. Контроль державного обліку туристичних ресурсів

Контроль за внесенням відомостей про туристичні об'єкти до Єдиної державної бази даних у сфері туризму та їхнє маркування здійснює спеціально уповноважений орган з питань моніторингу використання туристичних ресурсів.

Розділ IV

ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ ДЕРЖАВИ В ТУРИЗМІ

Стаття 15. Мета використання ресурсів держави в туризмі

1. Використання ресурсів держави в туризмі спрямоване на забезпечення закріплених Конституцією Укра-

їни прав громадян на відпочинок, свободу пересування, охорону здоров'я, на безпечне для життя і здоров'я довкілля, задоволення духовних потреб та інших прав при здійсненні туристичних подорожей, з одного боку, та отримання економічного ефекту, з іншого.

Стаття 16. Право на використання туристичних ресурсів

1. Громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства мають рівний доступ до використання туристичних ресурсів.

2. Відповідальність за належне використання в туризмі об'єктів, внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, здійснюють експлуатанти. Порядок їхнього надання у володіння та користування визначається Цивільним кодексом України.

3. Використання в туризмі об'єктів, не внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, забороняється.

4. Особливості використання окремих видів туристичних ресурсів встановлюються законом.

5. Унікальні туристичні ресурси можуть знаходитися на особливому режимі охорони, що обмежує їхнє використання в туризмі. Обмеження використання туристичних ресурсів визначається їхньою пропускнуою здатністю з урахуванням сезонних та інших умов.

6. Відомості про обмеження використання туристичних об'єктів вносяться до паспортів туристичних об'єктів.

Стаття 17. Напрями використання туристичних ресурсів

1. Використання об'єктів в туризмі здійснюється з урахуванням додаткового характеру такого використан-

ня, тобто за умови збереження або відновлення характеристик, які визначають їхнє основне функціональне призначення.

2. Напрями використання об'єктів, внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, визначаються у відповідності до параметрів і обмежень, зазначених у їхніх паспортах.

3. Напрями використання туристичних ресурсів України визначаються відповідно до їхньої категорії. Напрями використання туристичних ресурсів міжнародного та загальнодержавного значення затверджуються у державній цільовій, регіональних та місцевих програмах розвитку туризму, регіонального та місцевого значення - у регіональних та місцевих програмах розвитку туризму.

Стаття 18. Вимоги до використання ресурсів держави в туризмі

1. Органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи місцевого самоврядування зобов'язані забезпечити охорону й збереження туристичних ресурсів.

2. Забороняється використання ресурсів в туризмі, якщо вони:

- небезпечні;
- непридатні до використання;
- незареєстровані та не мають маркування відповідно до положень цього Закону;
- не відповідають вимогам технічних регламентів.

3. Використання туристичних ресурсів здійснюється відповідно до технологічної схеми використання туристичних об'єктів.

4. Особливості використання об'єктів у туризмі враховуються у генеральних планах населених пунктів, іншій

містобудівній документації, планах земельно-господарського устрою, регіональних та місцевих правилах за будови, вимогах до використання земель відповідного цільового призначення.

5. Експлуатанти туристичних об'єктів зобов'язані:

- забезпечувати використання об'єктів в туризмі та за свій рахунок приводити їх у попередній стан у разі зміни якісних характеристик (деградації туристичних ресурсів);
- встановлювати режим доступу до туристичних об'єктів відповідно до їх пропускнуої здатності;
- додержуватися вимог законодавства щодо збереження і охорони об'єктів та довкілля;
- своєчасно сплачувати платежі за використання туристичних об'єктів, внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму;
- своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан та використання туристичних об'єктів у порядку, встановленому законодавством.

Стаття 19. Планування використання ресурсів держави в туризмі

1. Використання ресурсів держави в туризмі базується на засадах планування.

2. Планування використання ресурсів держави в туризмі передбачає розробку заходів, що включаються до державної цільової, регіональної та місцевих програм розвитку туризму.

3. Заходи з оптимізації використання ресурсів держави в туризмі включаються до державних планів та програм соціально-економічного розвитку держави і регіонів,

враховуються у схемах планування території, містобудівній документації.

4. Планування використання ресурсів держави в туризмі враховує результати прогнозування необхідних заходів із відновлення характеристик, що визначають туристичну придатність об'єктів.

Стаття 20. Технічне регулювання використання туристичних ресурсів

1. Державна система технічного регулювання використання ресурсів держави в туризмі спрямована на:

- захист інтересів споживачів і держави з питань безпеки туризму, життя і здоров'я громадян, охорони майна та довкілля;
- сприяння споживачам у свідомому виборі туристичних товарів, послуг;
- класифікацію туристичних ресурсів України, забезпечення їхньої охорони, встановлення гранично припустимих навантажень на об'єкти культурної спадщини та довкілля;
- підвищення якості туристичних товарів і послуг відповідно до потреб споживачів;
- забезпечення безпеки туристичних об'єктів з урахуванням ризику виникнення природних і техногенних катастроф та інших надзвичайних ситуацій;
- взаємозамінність та сумісність туристичних товарів і послуг, їхню уніфікацію;
- створення нормативної бази функціонування систем технічного регулювання використання туристичних ресурсів;
- забезпечення дотримання обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки;
- гармонізації норм і правил з міжнародними стандартами, рекомендаціями, нормами і правилами, що стосуються вимог до об'єктів відвідування, використання туристичних об'єктів обмеженої пропускної здатності.

2. Підтвердження відповідності використання туристичних ресурсів здійснюється в установленому порядку.

Стаття 21. Контроль за використанням туристичних ресурсів

Контроль за використанням туристичних ресурсів здійснює спеціально уповноважений орган з питань моніторингу використання туристичних ресурсів, а також центральні та місцеві органи виконавчої влади, відповідальні за використання окремих видів ресурсів - складових туристичних ресурсів.

Розділ V

ТЕРИТОРІЇ ПРІОРИТЕТНОГО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ

Стаття 22. Території пріоритетного розвитку туризму

1. З метою раціонального використання туристичних ресурсів держави виділяються території пріоритетного розвитку туризму - частина території України в межах однієї або декількох адміністративно-територіальних одиниць, на якій на певний період встановлюються спеціальний правовий режим економічної діяльності та спеціальний порядок застосування законодавства України з метою створення особливо сприятливих умов для розвитку туристичної діяльності, забезпечення придатності об'єктів для використання в туризмі, збереження туристичних ресурсів.

2. Вимоги до територій пріоритетного розвитку туризму:

- висока концентрація та диверсифікованість туристичних ресурсів;
- значний туристичний потік;
- наявність актуальної містобудівної документації, схем планування території.

3. Території включають землі рекреаційного призначення, а також землі іншого цільового призначення, що мають туристичну придатність, без зміни їхнього цільового призначення.

4. Території пріоритетного розвитку туризму визначаються Кабінетом Міністрів України за пропозицією центрального органу виконавчої влади у сфері туризму, місцевих органів державної влади або органів місцевого самоврядування за критеріями та показниками, що встановлюються Кабінетом Міністрів України з урахуванням вимог, які визначаються цим Законом.

5. Пропозиції щодо визначення території пріоритетного розвитку туризму включають відповідні рішення місцевих органів державної влади або органів місцевого самоврядування та програму розвитку території пріоритетного розвитку туризму.

Рішення місцевих органів державної влади або органів місцевого самоврядування щодо визнання території пріоритетного розвитку туризму супроводжується наданням таких документів: точне визначення меж, площі території, техніко-економічне обґрунтування, перелік туристичних ресурсів, що розміщені на даній території, план території, туристичний бренд.

У програмі розвитку території пріоритетного розвитку туризму визначаються напрями та конкретні заходи з її розвитку, пріоритетні сфери спрямування інвестиційних ресурсів.

6. Перелік документів, необхідних для прийняття рішення щодо визначення території пріоритетного розвитку туризму, та порядок їх внесення визначаються Кабінетом Міністрів України.

7. Після набрання чинності рішення Кабінету Міністрів України про визначення території пріоритетного розвитку туризму утворюється її адміністрація, яка здійснює оперативне управління територією та є відповідальною за реалізацію програми розвитку території пріоритетного розвитку туризму.

8. Експлуатанти туристичних об'єктів, що розташовані на території пріоритетного розвитку туризму, зобов'язані подати заявку на їхнє включення до Єдиної державної бази даних у сфері туризму.

9. На території пріоритетного розвитку туризму інвестори провадять господарську діяльність з реалізації інвестиційних проектів, включених до банку інвестиційних пропозицій на підставі свідоцтва про реєстрацію інвестиційного проекту.

10. У межах територій пріоритетного розвитку туризму затверджується національна мережа туристично-екскурсійних маршрутів, які вносяться до Єдиної державної бази даних у сфері туризму.

11. Включення до складу національної мережі туристично-екскурсійних маршрутів здійснюється центральним органом виконавчої влади у сфері туризму.

12. На територіях пріоритетного розвитку туризму забороняється нове будівництво та здійснення тих видів господарської діяльності, які можуть зменшити рівень туристичної придатності об'єктів.

Розділ VI

НАЦІОНАЛЬНА ТУРИСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МІСЦЕВІ ТУРИСТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Стаття 23. Національна туристична організація

1. З метою інформування про туристичні ресурси України міжнародного та національного значення, фор-

мування та просування національного, регіональних та місцевих туристичних продуктів на міжнародному туристичному ринку створюється Національна туристична організація.

2. Головними завданнями Національної туристичної організації є:

- реклама України як привабливої для розвитку туризму держави;
- забезпечення функціонування та розвитку системи туристичної інформації в державі та світі;
- ініціювання та підтримка програм розвитку туризму та модернізації туристичної інфраструктури;
- заохочення створення та сприяння у функціонуванні регіональних та місцевих туристичних організацій.

3. Національною туристичною організацією розробляються пропозиції до державної цільової програми розвитку туризму щодо заходів, спрямованих на популяризацію та просування туристичних ресурсів.

4. Положення про Національну туристичну організацію затверджується Кабінетом Міністрів України.

Стаття 24. Місцеві туристичні організації

1. З метою інформування про туристичні ресурси України регіонального та місцевого значення, формування та просування регіональних і місцевих туристичних продуктів створюються місцеві туристичні організації.

2. У складі місцевої туристичної організації можуть брати участь:

- місцеві органи державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування;
- експлуатанти туристичних об'єктів;
- суб'єкти туристичної діяльності;
- асоціації, які працюють у сфері туризму;
- інвестори.

3. Місцеві туристичні організації забезпечують супровід програм та проектів розвитку туризму на відповідній території, захист інтересів територіальних громад, реалізацію принципів державно-приватного партнерства.

4. Місцеві туристичні організації спрямовують свою діяльність на розвиток туризму на відповідній території, а саме:

- розробку регіональних та місцевих програм розвитку туризму;
- формування і поширення інформації про туристичні ресурси відповідної території, при цьому поширення інформації про туристичні ресурси відповідної території за межами України здійснюється на основі співпраці з Національною туристичною організацією;
- ініціювання та підтримку місцевих програм розвитку туризму та модернізації туристичної інфраструктури;
- підготовку пропозицій щодо охорони місцевих туристичних ресурсів, їхнє збереження та відновлення, порядку використання;
- формування та просування регіональних та місцевих туристичних продуктів на внутрішньому ринку;
- диверсифікацію та інтеграцію різних напрямів туристичної діяльності на відповідній території;
- розвиток саморегулювання в галузі туризму;
- співпрацю з Національною туристичною організацією;
- вирішення інших завдань, що не суперечать законодавству України.

5. Місцеві туристичні організації населених пунктів, районів (міст обласного підпорядкування) реєструються місцевими органами державної виконавчої влади. Місцеві туристичні організації областей, Автономної республіки Крим, міст Києва та Севастополя реєструються центральним органом виконавчої влади у сфері туризму.

6. Місцеві туристичні організації населених пунктів, районів (міст обласного підпорядкування), можуть ство-

рювати або входити до раніше створених місцевих туристичних організацій областей, Автономної республіки Крим, міст Києва та Севастополя.

7. Участь іноземних суб'єктів в місцевих туристичних організаціях здійснюється за згодою місцевих органів державної виконавчої влади.

Розділ VII ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 25. Інформаційне представлення туристичних ресурсів

1. Інформаційне представлення туристичних ресурсів передбачає підготовку і поширення актуальної, повної та достовірної інформації про туристичну придатність об'єктів, внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, з метою їхньої популяризації та раціоналізації використання.

2. Національна туристична організація здійснює розробку і створення інформаційних матеріалів про туристичні ресурси міжнародного та загальнодержавного рівня.

3. Національна туристична організація забезпечує надання актуальної, повної та достовірної інформації про стан та використання туристичних ресурсів, небезпеки для туристів, інвестиційні проекти, здійснює належне міжнародне інформаційне представлення туристичних ресурсів України та обов'язкове поширення відповідних інформаційних матеріалів у національній мережі офіційних туристичних інформаційних центрів.

4. Місцеві туристичні організації відповідають за розробку і створення інформаційних матеріалів про туристичні ресурси регіонального та місцевого рівня.

Стаття 26. Туристичні інформаційні центри

1. Національна мережа офіційних туристичних інформаційних центрів формується шляхом створення офіційних туристичних інформаційних центрів, які забезпечують інформацією та інформаційно-консультаційними послугами туристів.

2. До Національної мережі офіційних туристичних інформаційних центрів включаються центри, що відповідають нормативним вимогам, які визначаються Кабінетом Міністрів України.

3. Облік офіційних туристичних інформаційних центрів здійснюється шляхом їх внесення до Єдиної державної бази даних у сфері туризму.

4. Маркування туристичних інформаційних центрів офіційною символікою підтверджує їхню приналежність до Національної мережі.

5. Підставою для використання офіційної символіки туристично-інформаційним центром є договір з центральним органом виконавчої влади у сфері туризму.

6. Використання офіційної символіки туристичних інформаційних центрів на об'єктах, не внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, забороняється.

7. Офіційні туристичні інформаційні центри мають спеціальний доступ до бази даних Єдиної державної бази даних у сфері туризму про туристичні ресурси.

8. Положення про туристичні інформаційні центри, офіційна символіка туристичних інформаційних центрів та порядок її використання затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Стаття 27. Знакування туристичних об'єктів, внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму

1. Знакування туристичних об'єктів, внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, передбачає їх знакування дорожніми туристичними знаками та іншими туристичними знаками.

2. Дорожні та інші туристичні знаки є знаками туристичної інформації та орієнтування туристів.

3. Дорожні туристичні знаки вносяться до Національного стандарту України «Знаки дорожні» (ДСТУ 4100-2002) з відповідним присвоєнням їх номерів знаків.

4. Інші туристичні знаки є знаками позатранспортного орієнтування туристів і можуть мати вигляд інформаційного табла, щита, вказівника тощо.

5. Знакування об'єктів, не внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, та закування дорожніми туристичними знаками, що не відповідають Національному стандарту України «Знаки дорожні» (ДСТУ 4100-2002), забороняється.

6. Порядок знакування туристичних об'єктів затверджує Кабінет Міністрів України.

Стаття 28. Туристичний бренд України

1. Національна туристична організація створює туристичний бренд України. Власником туристичного бренду України є держава. Туристичний бренд України та порядок його використання затверджується Кабінетом Міністрів України.

2. Місцеві туристичні організації за участю місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, експлуатантів об'єктів, суб'єктів туристичної діяльності, інших підприємств, організацій та установ створюють регіональні та місцеві туристичні бренди, які є їхньою власністю. Регіональний або місцевий туристичний

бренди та порядок їхнього використання затверджується місцевим органом державної влади відповідного рівня.

3. Використання туристичного бренду України, регіональних та місцевих туристичних брендів на об'єктах, не внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, забороняється.

Розділ VIII МОНІТОРИНГ ВИКОРИСТАННЯ ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 29. Мета моніторингу використання туристичних ресурсів

1. З метою забезпечення збереженості та належного використання туристичних ресурсів проводиться систематичний моніторинг. Моніторинг використання туристичних ресурсів здійснює спеціально уповноважений орган.

2. Моніторинг передбачає систематичні спостереження та оцінювання стану туристичних ресурсів, кількості відвідувань туристичних об'єктів, контроль за раціональністю та ефективністю їхнього використання, розробку науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень щодо подолання наслідків та запобігання проявам процесів, які зменшують рівень туристичної придатності об'єктів. Для оперативної перевірки відомостей та підвищення якості моніторингу на рівні місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування можуть створюватися спеціальні робочі групи.

3. Моніторинг стану збереженості, належності та ефективності використання туристичних ресурсів здійснюється періодично за відповідними формами звітності експлуатантів.

Моніторинг передбачає:

- встановлення відповідності об'єктів ознакам їх внесення до Єдиної державної бази даних у сфері туризму;
- визначення відповідності способів використання функціональному призначенню ресурсу;
- оцінку дотримання встановленого режиму доступу;
- оцінку виконання зазначених у паспорті програм, планів розвитку та збереження.

4. Порядок проведення моніторингу використання туристичних ресурсів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Стаття 30. Результати моніторингу використання туристичних ресурсів

1. За результатами моніторингу використання туристичних ресурсів центральним органом виконавчої влади у сфері туризму за участю спеціально уповноваженого органу з питань моніторингу використання туристичних ресурсів, з урахуванням пропозицій та ініціатив місцевої туристичної організації розробляються заходи, спрямовані на забезпечення раціонального використання туристичних ресурсів, які включаються до державної цільової, регіональних та місцевих програми розвитку туризму.

2. Виявлення фактів неналежного та неефективного використання туристичних ресурсів вимагає від центрального органу виконавчої влади у сфері туризму встановлення обмежень доступу до туристичних ресурсів, введення особливого режиму їхньої охорони, від спеціально уповноваженого органу з питань моніторингу використання туристичних ресурсів - висунення вимог щодо відповідальності експлуатантів у встановленому законодавством порядку.

3. В разі неналежного та/або неефективного використання туристичних ресурсів міжнародного та загальнодержавного значення з мотивів суспільної користі може

передбачатися їх відчуження (конфіскація) у власника туристичних ресурсів.

Розділ IX
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ
ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ
ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Стаття 31. Відповідальність за порушення законодавства щодо туристичних ресурсів

Особи, винні у порушенні вимог законодавства щодо туристичних ресурсів, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України.

Стаття 32. Відповідальність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб щодо туристичних ресурсів

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові і службові особи за порушення законодавства щодо туристичних ресурсів несуть відповідальність згідно із законом.

Стаття 33. Відповідальність експлуатантів об'єктів, внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму

1. Експлуатанти об'єктів, внесених до Єдиної державної бази даних у сфері туризму, за порушення законодавства щодо використання туристичних ресурсів несуть відповідальність згідно із Кодексом України про адміністративні правопорушення, Цивільним кодексом України.

2. Порушеннями законодавства щодо використання туристичних ресурсів є:

- нецільове використання, порушення правил щодо охорони чи використання туристичних ресурсів, їхнього знищення або пошкодження;

- незаконне використання коду Єдиної державної бази даних у сфері туризму;
- несплата передбачених законодавством платежів за використання туристичних ресурсів;
- створення перешкод уповноваженій на те законом посадовій чи службовій особі у здійсненні моніторингу та контролю за використанням туристичних ресурсів;
- ненадання, несвоєчасне надання або надання туристові інформації, що не відповідає дійсності;

Законами може передбачатися відповідальність і за інші порушення щодо використання туристичних ресурсів.

Розділ X

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня наступного за днем його опублікування.

2. До приведення законів, інших нормативно-правових актів у відповідність з нормами цього Закону вони застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

3. Кабінету Міністрів України у річний термін:

- подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення змін до законів України, що впливають з цього Закону;
- відповідно до своєї компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом
- привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
- забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади України прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають вимогам цього Закону.

Президент України

В. ЯНУКОВИЧ

* * *

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України «Про туристичні ресурси»

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

Проект Закону України «Про туристичні ресурси» розроблений Державним агентством України з туризму та курортів відповідно до Положення про Державне агентство України з туризму та курортів, затвердженого Указом Президента України від 08.04.2011 N 444.

2. Мета і шляхи її досягнення

Метою прийняття проекту акта є забезпечення збереження, відновлення та сталого розвитку туристичних ресурсів України, стимулювання покращення стану економіки в регіонах, які можуть бути визнані регіонами пріоритетного розвитку туризму, підвищення рівня безпеки туристів на об'єктах туристичних відвідувань, формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту за рахунок підвищення якості та безпеки всіх його складових.

3. Правові аспекти

Проект Закону розроблено відповідно до положень Конституції України, законів України від 15.09.95 N 324/95-ВР «Про туризм», від 05.10.2000 N 2026-III «Про курорти», від 12.05.91 N 1023-XII «Про захист прав споживачів», Указу Президента України від 08.04.2011 N 444 «Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів».

4. Фінансово-економічне обґрунтування

Реалізація проекту акта не потребує додаткового фінансування з державного бюджету.

5. Позиція заінтересованих органів

Законопроект потребує погодження з Міністерством інфраструктури, Міністерством економічного розвитку і торгівлі, Міністерством фінансів, Міністерством екології та природних ресурсів та Міністерством юстиції.

6. Регіональний аспект

Проект акта не стосується питання розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

7. Запобігання корупції

У проекті Закону відсутні правила та процедури, які можуть містити ризики вчинення корупційних правопорушень.

8. Громадське обговорення

Проект акта потребує проведення консультацій з громадськістю, які будуть здійснені шляхом розміщення проекту на веб-сторінці Держтуризмкурорту на офіційному веб-сайті Мінінфраструктури.

9. Позиція соціальних партнерів

Законопроект не стосується соціально-трудової сфери.

10. Оцінка регуляторного впливу

Проект акта є регуляторним.

11. Прогноз результатів

Прийняття проекту акта забезпечить збереження, відновлення та сталий розвиток туристичних ресурсів України, стимулювання покращення стану економіки в регіонах, які можуть бути визнані регіонами пріоритетного розвитку туризму, підвищення рівня безпеки туристів на об'єктах туристичних відвідувань, формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту за рахунок підвищення якості та безпеки всіх його складових.

Голова Держтуризмкурорту

О. О. Шаповалова

“ ___ ” _____ 2011 р.

Аналіз регуляторного впливу
до проекту Закону України «Про туристичні ресурси»
16 грудня 2011 року

1. Опис проблеми, яку пропонується розв'язати шляхом державного регулювання

Туристичні ресурси є надбанням народу України і перебувають під особливою охороною держави з метою забезпечення їх раціонального використання.

Відсутність організаційних та соціально-економічних засад державної політики України щодо збереження та раціонального використання ресурсів держави у туристичній діяльності, механізмів державного регулювання процесів використання та інформаційного представлення туристичних об'єктів, охорони, відтворення, відновлення та безпечного використання туристичних об'єктів для задоволення потреб громадян є одними із проблемних питань у сфері туризму.

Враховуючи зазначене, Державним агентством України з туризму та курортів розроблено проект Закону України «Про туристичні ресурси», яким передбачається врегулювати вищезазначені проблемні питання туристичної сфери.

2. Визначення цілей державного регулювання

Основною ціллю прийняття проекту Закону є забезпечення збереження, відновлення та сталого розвитку туристичних ресурсів України, стимулювання покращення стану економіки в регіонах, які можуть бути визнані регіонами пріоритетного розвитку туризму, підвищення рівня безпеки туристів на об'єктах туристичних відвідувань, формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту за рахунок підвищення якості та безпеки всіх його складових.

3. Прийнятні альтернативні способи досягнення зазначеної цілі, переваги обраного способу

Існує два альтернативних способи досягнення цілі державного регулювання.

Перший спосіб - невтручання і залишення існуючої ситуації. Зазначений спосіб є неприйнятним, оскільки існуюча на даний момент законодавча база, що унеможливає забезпечення збереження, відновлення та сталого розвитку туристичних ресурсів України. Крім того, такий підхід спровокує нагромадження поточних проблем і призведе, зокрема, до погіршення стану економіки у регіонах.

Другий спосіб - прийняття зазначеного проекту Закону, що дозволить забезпечити збереження, відновлення та сталого розвитку туристичних ресурсів України, стимулювання покращення стану економіки в регіонах, які можуть бути визнані регіонами пріоритетного розвитку туризму, підвищити рівень безпеки туристів на об'єктах туристичних відвідувань, формувати конкурентоспроможний національний туристичний продукт за рахунок підвищення якості та безпеки всіх його складових.

Таким чином, на даний час найбільш прийнятним є другий спосіб.

4. Опис механізмів для розв'язання проблеми, відповідні заходи

Розв'язання проблем можливе шляхом прийняття Закону України «Про туристичні ресурси».

5. Обґрунтування можливості досягнення визначених цілей у разі прийняття регуляторного акта

Прийняття Закону України «Про туристичні ресурси» забезпечить збереження, відновлення та сталий розвиток туристичних ресурсів України, стимулювання покращення стану економіки в регіонах, які можуть бути визнані

регіонами пріоритетного розвитку туризму, підвищення рівня безпеки туристів на об'єктах туристичних відвідувань, формування конкурентоспроможного національного туристичного продукту за рахунок підвищення якості та безпеки всіх його складових.

Прийняття зазначеного проекту Закону позитивно вплине на раціональне використання туристичних ресурсів та їх збереження для майбутніх поколінь.

6. Очікувані результати прийняття акта

Об'єкт впливу	Витрати	Вигоди
Держава	Реалізація зазначеного проекту Закону не потребує додаткових витрат з державного бюджету	Забезпечення раціонального, дбайливого використання туристичних ресурсів України
Суб'єкти господарської діяльності	Не передбачено.	Конкурентоздатність туристичного продукту на міжнародному ринку, як наслідок підвищення рівня безпеки туристичних ресурсів
Населення (фізичні особи)	Не передбачено	Підвищення рівня безпеки туристів на об'єктах туристичних відвідувань

7. Обґрунтування строку дії акта

Даний проект регуляторного акту не передбачає обмежень строку його дії, що забезпечить постійне державне регулювання у даній сфері.

8. Визначення показників результативності акта

До показників результативності регуляторного акта належить, зокрема:

1) Розмір надходжень до державного бюджету, пов'язаних з дією акта - передбачається збільшення надходження коштів до державного бюджету за рахунок підвищення ефективності ресурсів у сфері туризму.

2) Кількість суб'єктів господарювання або фізичних осіб, на яких поширюється дія акту - фізичні особи та юридичні особи.

3) Розмір коштів і часу, що витрачатиметься суб'єктами господарювання або фізичними особами, пов'язаними з виконанням вимог акта - не передбачається.

4) Рівень поінформованості суб'єктів господарювання або фізичних осіб з основних положень акту - середній, проект закону розміщений на веб-сторінці Держтуризмкурорту на офіційному веб-сайті Мінінфраструктури за адресою: mtu.gov.ua.

9. Заходи, за допомогою яких буде здійснюватися відстеження результативності акта

Відстеження результативності регуляторного акта буде здійснюватись Державним агентством України з туризму та курортів.

Базове відстеження результативності вищезазначеного регуляторного акта буде здійснюватись до дня набрання чинності цим регуляторним актом.

Повторне відстеження результативності буде здійснюватись через рік після набрання чинності цього регуляторного акта, але не пізніше ніж через два роки.

Періодичне відстеження результативності регуляторного акта буде здійснюватись раз на три роки не пізніше ніж через рік з дня проведення повторного відстеження з метою подальшого удосконалення законодавства України.

Голова Держтуризмкурорту

О. О. Шаповалова

СЛОВНИК ПОНЯТЬ ТА ТЕРМІНІВ

Агропарк – спеціалізована атрактивна територія, призначена для експонування її екскурсантам.

Аквапарк – спеціально організована на базі атрактивних акваторій зона для водного туризму, проведення екологічних та ландшафтних досліджень та окремих видів господарської діяльності.

Атрактивність – основні системні властивості туристичних ресурсів, природних та культурно-історичних об'єктів, що засвідчують їхню туристичну цінність.

Бар – спеціалізований заклад ресторанного господарства, що надає гостям різні напої, десерти, солодкі страви й закуски. У барі є можливість відпочити в затишній обстановці, послухати музику, розважитися.

Ботель – невеликий готель на воді, для чого використовується відповідним чином обладнане судно.

Бунгало – заміські окремо розташовані будівлі, що мають окремий вихід, містять одну чи декілька кімнат та розраховані на розміщення однієї або двох сімей (пар).

Буфет – об'єкт, де здійснюється продаж зі споживанням на місці обмеженого асортименту холодних закусок, бутербродів, напоїв, булочних і кондитерських виробів, солодких страв нескладного готування. Допускається відпуск упакованої продукції на винос, а також реалізація продовольчих товарів. У готелях працюють буфети, обладнані електроплитами, холодильниками та іншим сучасним устаткуванням

Біосферний заповідник – спеціальна природоохоронна територія, що створюється з метою збереження та розвитку генофонду біосфери, типового для тої чи іншої природної зони, проведення науково-дослідних, екологічних та ландшафтних робіт, збереження культурної спадщини.

Будинок відпочинку – профілактичний заклад з регламентованим режимом, призначений для організованого від-

починку осіб, що не вимагають спеціального медичного догляду та лікування.

Відпочинок – специфічна сфера життя і діяльності людини; в містобудівному аспекті – просторова організація вільного часу, поєднання природного і штучно створеного матеріального середовища, що перебуває в тісній взаємодії з виробництвом і житлом.

Внутрішній туризм – це тимчасовий виїзд громадян конкретної країни з постійного місця проживання до місцевості у межах національних кордонів з метою відпочинку, лікування, задоволення пізнавальних інтересів, занять спортом, розваг тощо.

Відновлення природних рекреаційних ресурсів – природний (регульований чи нерегульований) та штучний процеси приросту максимально можливий об'єм виробництва та реалізації туристичних послуг при певній кількості та якості наявних туристичних ресурсів та умов, що забезпечують найновіше їхнє використання в часі та продуктивності. запасів рекреаційних ресурсів, відновлення їхніх якісних характеристик.

Готель – це підприємство, що надає людям, які знаходяться поза домом, комплекс послуг, серед яких найбільш важливими є послуги розміщення та харчування.

Дестинація – територія з пропонуванним визначеним переліком послуг, що відповідають потребам туриста, задовольняють його попит на перевезення, ночівлю, харчування, розваги; слугує метою його мандрівки.

Екскурсія – колективне відвідування музею, пам'ятного місця, виставки, підприємства тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою, спортивною або розважальною метою.

Ємкість рекреаційних ресурсів – здатність рекреаційних ресурсів приймати відповідну кількість рекреантів та витримувати певні антропогенні навантаження без порушення стану екологічної та природної рівноваги.

~

Заказник – 1) ділянка, в межах якої постійно або тимчасово заборонені окремі види та форми господарської діяльності для забезпечення охорони одного або багатьох видів живих істот, біоценозів, одного або декількох екологічних компонентів або загального характеру місцевості, що охороняються; 2) територія, що охороняється (акваторія), в межах якої при обмеженому використанні природних ресурсів охороняються окремі види тварин, рослин, водні, лісові, земельні об'єкти і т.д.

Заповідник – 1) територія, що особливо охороняється законом (акваторія), де повністю виключена будь-яка господарська діяльність, в тому числі і відвідування людьми заради збереження в недоторканому стані природних компонентів (еталонів природи), охорони флористичних та фауністичних видів, проведення моніторингу природних процесів; 2) ділянка природи (природний комплекс), де відсутні більшість форм природокористування (включаючи всі форми традиційної експлуатації природних ресурсів), заклад, створений для охорони та вивчення природного комплексу, що охороняється; 3) природоохоронний заклад, територія чи акваторія якого включає природні комплекси і об'єкти, що є унікальною екологічною цінністю, призначений для використання з природоохоронною, науковою та науково-просвітницькою метою. На відміну від національних парків, заповідники мають дуже обмежене рекреаційне використання, в основному науково-просвітницьке.

Загальна інфраструктура – заклади та ресурси, що обслуговують різні сфери економічної діяльності, та доходи яких не повною мірою залежать від туристичної діяльності. Такі підприємства й організації призначені для місцевого населення, але можуть надавати послуги також для туристів.

Заклад ресторанного господарства – організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничоторгову діяльність.

- Засіб розміщення** – будь-який об'єкт, який регулярно або епізодично надає місця для ночівлі.
- Зелена зона** – 1) територія за межами міста, зайнята лісами, лісопарками та іншими насадженнями, що виконують захисні та санітарно-гігієнічні функції та є місцем відпочинку населення; 2) широка смуга деревної, чагарникової та трав'яної рослинності з метою створення умов для очищення середовища від забруднення, збагачення повітря киснем та підтримування умов для відпочинку населення.
- Землі рекреаційного призначення** – виділені у встановленому порядку ділянки землі, призначені та використовувані для організованого масового відпочинку та туризму населення.
- Зона, що особливо охороняється** – функціональна зона, в межах якої забезпечуються умови для збереження природних компонентів та об'єктів, відвідування якої строго регламентоване.
- Зона відпочинку** – традиційно використовувана природна чи соціально організована територія, де мешканці населеного пункту проводять дозвілля; зазвичай розміщується в межах зеленої зони, проте може бути і всередині поселень (парки, сквери та ін.)
- Зона охорони історико-культурних об'єктів** – функціональна зона, в межах якої забезпечуються оптимальні умови для збереження історико- культурних об'єктів.
- Зона пізнавального туризму** – функціональна зона, призначена для організації екологічного просвітництва та ознайомлення з пам'ятками.
- Зона туристичної зацікавленості** - частина національної території, офіційно проголошена в цій якості, де знаходяться 2...3 центри по прийому туристів, діяльність яких підтверджена відповідними державними актами та які володіють, як мінімум, 5 000 місцями для проживання.
- Зоопарк** - парк з більш-менш великими вольєрами (від кліток до відгороджених площ для напіввільного утримання), ак-

варіумами та басейнами з прісною та морською водою (для морських тварин), що призначені для життя та демонстрування відвідувачам диких тварин. Зоопарк розрахований на просвітницькі завдання та призначений для відпочинку відвідувачів.

Інфраструктура туризму – комплекс споруд, інженерних та комунікаційних мереж, в тому числі телекомунікаційного зв'язку, доріг, суміжних з індустрією туризму підприємств, що забезпечують нормальний доступ туристів до туристичних ресурсів та їхнє належне використання з метою туризму, а також життєдіяльність закладів індустрії туризму.

Інституційна складова туристичної інфраструктури – цю складову становлять загальні інституції (транспорт, готелі, банки, страхові компанії, митниця, інвестиційні фонди тощо) і спеціалізовані інституції (туристичні фірми, рекламні підприємства, спеціалізовані страхові компанії, служби маркетингу тощо).

Інституціональна система міжнародного туризму ЄС – сукупність керівних органів у сфері туризму, які наділені особливим статусом та повноваженнями, а також регіональні європейські туристичні організації, які мають рекомендаційний та організаційний статуси.

Інформаційна складова туристичної інфраструктури – містить такі елементи як: розповсюдження інформації (Інтернет, засоби масової інформації); інформаційний та рекламний бізнес; інформаційнотуристичний ресурс (необхідність створення образу романтичної подорожі, який би приваблював туристів, стимулював туристичну активність і ефективно використання туристичного потенціалу регіону).

Інформаційні технології (ІТ) – це сукупність прийомів, методів і засобів послідовного якісного перетворення інформації на таких етапах інформаційних процесів, як: збір, передача, зберігання, обробка, накопичення.

Інфраструктура військова – система стаціонарних об'єктів та споруд, що забезпечують поточну військову діяльність

(бойову й оперативну підготовку), стратегічне розгортання Збройних Сил, ведення воєнних дій і здійснення військової мобілізації.

Інфраструктура екологічна – комплекс природних територій, природноантропогенних і штучних споруд та технологічних систем, що забезпечує умови довготривалого підтримання й відновлення високоякісного середовища життя людини.

Інфраструктура інформаційна – комплекс програмно-технічних засобів, організаційних систем та нормативних баз, що забезпечує організацію взаємодії інформаційних потоків, функціонування та розвиток засобів інформаційної взаємодії та інформаційного простору країни (організації).

Інфраструктура соціальна – комплекс галузей, безпосередньо пов'язаних зі створенням загальних умов для відтворення робочої сили і забезпечення нормальної життєдіяльності людей.

Інфраструктура туристичного ринку – охоплює ту частину закладів забезпечення туристичної діяльності, що опосередкована економічними ринковими відносинами (надання комерційних послуг, виготовлення та реалізація товарів тощо).

Історичні міста та місцевості – міста та місцевості з високим туристичним потенціалом, що створюють поруч з природними об'єктами та національними (природними) парками туристичну систему країни, регіону, території.

Їдальня – це заклад ресторанного господарства, що призначений для виготовлення, реалізації й організації споживання на місці різними прошарками населення сніданків, обідів, вечерь, відпуск їх з собою.

Кадастр туристичних ресурсів – узагальнена економічна або екологічна споживча (вартісна або бальна) оцінка туристичних ресурсів.

Кафе – заклад ресторанного господарства, що надає гостям обмежений асортимент страв і напоїв, борошняних

кондитерських виробів, кисломолочних продуктів у поєднанні з відпочинком і розвагами.

Комплексні природні рекреаційні ресурси - поєднання всіх природних рекреаційних ресурсів, нерозривно пов'язаних між собою, що мають наукову цінність для відновлення духовних та фізичних сил людини.

Комфортність ландшафту – властивість ландшафту викликати суб'єктивні відчуття та об'єктивний стан спокою в навколишньому природному середовищі.

Культурна спадщина – матеріальні та духовні цінності народу, створені в минулому, а також пам'ятники та історико-культурні території та об'єкти, що мають велике значення для збереження та розвитку самобутності народу.

Культурно-історичні ресурси – 1) сукупність об'єктів та явищ, пов'язаних з діяльністю людини, що виникли в результаті цієї діяльності та носять матеріальний та нематеріальний характер; при відповідних інфраструктурних та технологічних можливостях сукупність об'єктів та явищ може бути використана для задоволення специфічних потреб туристів в пізнанні, творчому та духовному вдосконаленні; 2) об'єкти та явища навколишньої дійсності антропогенного походження; **матеріальні ресурси** – всі засоби виробництва та матеріальні цінності суспільства (пам'ятники історії та культури; підприємства усіх галузей народного господарства), що задовольняють пізнавальні потреби людей; **духовні ресурси** – досягнення суспільства в державно-суспільному житті, науці, культурі, мистецтві.

Культурний ландшафт – 1) історична місцевість – місце довготривалого перебування групи людей, що є носіями специфічних культурних цінностей; 2) ландшафт, у формуванні та розвитку якого активну роль відіграють духовні та інтелектуальні цінності, що передаються із покоління в покоління у вигляді інформації та є частиною ландшафту, що відчувають на собі вплив інших компонентів ландшафту; 3) культура етнічного

товариства, що сформувалося у відповідних природно-географічних умовах, взята в її цілісності; 4) спільне творіння людини і природи, що ілюструє еволюцію протягом тривалого розвитку людства під впливом несприятливих та/або сприятливих фізичних факторів природного середовища проживання, а також соціальних, економічних та культурних чинників.

Культурно-історичний комплекс – сукупність матеріальних і нематеріальних культурних та історичних цінностей, зосереджених у туристичному комплексі, які залучаються аніматорами тією чи іншою мірою і формі в процес задоволення потреб туристів у пізнанні, естетичній насолоді, комфорті.

Курортна зона – територія зі сприятливими для відпочинку та лікування кліматичними умовами та високою естетичною привабливістю пейзажу (морські, озерні, річкові узбережжя, бальнеологічні комплекси на базі термальних і мінеральних джерел).

Курорт – це освоєна та використовувана з лікувально-профілактичною метою природна територія, що особливо охороняється, володіє лікувальними, природними ресурсами та необхідними для їхньої експлуатації будівлями та спорудами, в тому числі об'єктами інфраструктури.

Курортна місцевість – місцевість, що володіє природними лікувальними факторами (клімат, мінеральні води, лікувальні грязі тощо), сприятливими для закріплення здоров'я, лікування та профілактики захворювань.

Курортно-рекреаційні ресурси – сукупність природно-кліматичних факторів та штучно створеної інфраструктури, призначених для лікувально-оздоровчих та рекреаційних заходів.

Міста-курорти – урбанізовані території, функції яких спрямовані на задоволення потреб у лікуванні (з переважанням помірною режиму) або в розвагах; характеризуються значною кількістю технічних систем, розвинутою сферою обслуговування, що становить основу рекреаційної системи, і майже повністю зміненою, значно окультуреною, «вторинною» природою.

Мистецькі пам'ятки – це пам'ятки професійних і народних художніх промислів, а також музеї, які експонують пам'ятки образотворчого, декоративно-ужиткового та інших видів мистецтва.

Музей – це культурно-освітній та науково-дослідний заклад, призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, залучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини.

Національний туристичний продукт – сукупність наявних туристичних ресурсів держави, на основі якої формуються туристичні пропозиції шляхом створення, просування і реалізації конкретних туристичних продуктів, спрямованих на залучення іноземних туристів, а також формування іміджу країни.

Лісопарк – значний за площею природний ліс, зазвичай розташований недалеко від великого населеного пункту або всередині, пристосований («окультурений») для масового відпочинку, розваг та задоволення культурних та естетичних потреб людини.

Матеріально-технічна база туризму – сукупність матеріальних та речових елементів виробничих сил (засобів та предметів праці), що використовуються для надання туристичних послуг.

Меморіальний ансамбль – архітектурний художній комплекс, побудований в честь загиблих героїв, видатних діячів та подій, що об'єднує в організованому просторі споруди, монументальну скульптуру та живопис, надписи, іноді звукові та світлові засоби.

Музей-заповідник – група культурних об'єктів як серед природи, так і в межах населених пунктів, що особливо охороняються.

Національна спадщина – сукупність культурних центрів, пам'яток архітектури та інших цінностей, що складають загальну спадщину країни.

Національний парк – 1) природоохоронний, науково-дослідний та еколого-просвітницький заклад, територія (ак-

ваторія) якого охоплює природні комплекси та об'єкти, що мають особливу екологічну, історичну та естетичну цінність, призначений для використання з природоохороною, просвітницькою, науковою та культурною метою та для туризму, що регулюється; 2) відносно велика територія, де а) одна або декілька екосистем істотно не змінені людиною та її господарською діяльністю; б) рослинний або тваринний світ відрізняється особливостями, а територія викликає наукову цікавість та вимагає збереження та вивчення; в) місцеві природні ландшафти відрізняються красою природи; г) вища компетентна влада країни прийняла належні кроки для обмеження господарського освоєння території з метою збереження екологічних, геоморфологічних чи естетичних особливостей, що призвели до його затвердження; д) відвідування дозволяється лише з пізнавальною, науковою, освітньою чи культурною метою.

Норма туристичного навантаження – одночасне навантаження, що вимірюється кількістю осіб за часову одиницю на одиницю площі.

Об'єкти туристичної зацікавленості – культурно-історичні пам'ятки, природні об'єкти та природно-кліматичні зони, соціокультурні об'єкти показу та інші, здатні задовольняти потреби туристів в процесі здійснення туристичної мандрівки чи поїздки та потреби в туристичних послугах та / або туристичному продукті або турі.

Об'єкт, що особливо охороняється – 1) пам'ятник архітектури чи природи, що знаходиться під охороною закону чи звичаїв; 2) будь-який об'єкт, що юридично знаходиться під охороною в більшій мірі, ніж інші, схожі на нього.

Пам'ятка – об'єкт, що є частиною культурної спадщини країни, народу, людства та зазвичай охороняється спеціальними законами.

Пам'ятка світової спадщини – пам'ятка природної чи культурної спадщини, що викликає виняткову цікавість, в тому числі світову, статус якої визначений Комітетом ЮНЕСКО по пам'ятках світової спадщини шляхом включення в міжнародний Список Світової спадщини.

- Пам'ятка культури** – визначна споруда, археологічний об'єкт або витвір мистецтва, що є частиною культурного надбання (культурної спадщини) країни, людства загалом (пам'ятка історії, літератури, мистецтва, мови, 220 права тощо) і охороняється законом. Залежно від наукової, історичної і художньої цінності пам'ятки культури бувають світового, державного і місцевого значення.
- Пам'ятки історії** – це меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами, бойовими традиціями, та пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань і війн, а також відомим діячам історії.
- Пам'ятки мистецтва** – складова частина соціально-історичних рекреаційних ресурсів (витвори монументального, образотворчого, декоративно-ужиткового та інших видів мистецтва, які використовуються в сфері пізнавального туризму).
- Пам'ятка національна** – будь-який об'єкт, втому числі природний, з рисами національної культури чи пов'язаний з цією культурою.
- Пам'ятка природи** – 1) природна чи здавна змінена людиною природна територія, що має наукову або культурну цінність, а також соціальне (часто загальносвітове) значення, виділена в якості ділянки, що особливо охороняється; 2) об'єкт природи, в тому числі пов'язаний з певними історичними подіями або особами, що виділяється як природна територія незначного розміру з її безпосереднім оточенням, що особливо охороняється.
- Пансіонат** – оздоровчий заклад, призначений для відпочинку практично здорових людей та профілактики захворювань з використанням переважно природних лікувальних факторів.
- Парк** – обмежена територія, призначена для прогулянок, відпочинку, ігор, з природною чи посадженою рослинністю в поєднанні з архітектурою малих форм, з дорогами, алеями та водоймами, що слугують окрасою парку та розраховані на оздоровлення місцевості, де відпочивають люди.

Парк ландшафтний – один із різновидів природного парку: штучно створений, а частіше окультурений, привабливий для людей, антропогенний ландшафт, що охороняється та використовується в основному з рекреаційною метою.

Парк природно-історичний – ділянка території, що охороняється то розташована навколо історичної пам'ятки, в минулому слугувала місцем історичних подій – битв, життя видатних постатей тощо.

Парк природний – велика ділянка природних та культурних ландшафтів, що відрізняються своєрідністю та різноманіттям, придатна для організованого рекреаційного використання.

Пляж – спеціально обладнане місце для купання та приймання сонячних ванн на березі моря, озера, водосховища, ставка, річки та інших водойм.

Природні рекреаційні ресурси – природні та природно-технічні геосистеми, тіла та явища природи, придатні для створення комфортних умов для рекреаційної діяльності. Вони можуть бути використані для організації відпочинку та оздоровлення певного контингенту людей на протязі певного часу.

Природна зона – частина географічного поясу з однорідними кліматичними умовами. Вона є частиною природної країни; менші за розмірами зональні комплекси, що їх виділяють у кожному географічному поясі.

Природний комплекс – взаємозалежне і взаємообумовлене сполучення природних об'єктів, явищ, ресурсів і умова задоволення потреб туристів.

Природні туристичні ресурси – це природні (кліматичні, водні, геологічні, ґрунтові, гідрологічні, спелеологічні тощо) ресурси, які володіють комфортними умовами і можуть бути використані для туристичної діяльності.

Пропускний потенціал – максимальне навантаження, що може витримати той чи інший туристичний об'єкт без серйозної втрати для місцевих ресурсів.

Психологічна ємкість – критерій норм допустимих навантажень на природний комплекс, що враховує стан психологічної комфортності туристів.

- Рекреаційна ємкість** – розмір території чи акваторії, за якого певній кількості відпочиваючих забезпечується психофізіологічний комфорт та проведення спортивно-закріплюючих заходів без порушення природного середовища чи антропокультурних комплексів на цій території (акваторії), а також без швидкого зношення спеціального обладнання.
- Рекреаційна оцінка ландшафтів** – визначення загальної переваги того чи іншого ландшафту з метою відпочинку, виходячи з естетичної привабливості, оптимальності природного середовища для здоров'я людей, природної комфортності, міри доступності та соціально-психологічної прив'язаності різних груп населення.
- Рекреаційна система** – складна соціально керована система, центральною підсистемою якої є суб'єкти туризму, а цільовою функцією – найбільш повне задоволення їхніх рекреаційних потреб.
- Рекреаційна стійкість** – здатність окремих компонентів природи чи природного комплексу в цілому витримувати певні рекреаційні навантаження, не втрачаючи при цьому здатності до самовідновлення.
- Рекреаційний простір** – частина соціального простору, що використовується для рекреаційної діяльності; формується внаслідок діяльності відпочиваючих і організаторів відпочинку.
- Рекреаційно-туристичні ресурси** – природні та культурно-історичні комплекси та їх елементи, які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях виступають цільовими об'єктами рекреаційно-туристського споживання як вихідні елементи для виробництва комплексних туристських послуг.
- Рекреація** – форма соціального руху і антропогенного впливу на природні комплекси, мета якого полягає у відновленні людиною психофізичної енергії, втраченої в процесі трудової, навчальної, побутової діяльності тощо.

Релігійний туризм – різновид туризму, пов’язаний з наданням послуг і задоволенням потреб туристів, що прямують до святих місць і релігійних центрів, що знаходяться за межами звичайного для них середовища.

Ресторан – заклад ресторанного господарства, що надає гостям різноманітний асортимент страв, напоїв, кондитерських виробів, у тому числі фірмові й складні страви.

Ресторанне господарство – вид економічної діяльності суб’єктів господарської роботи за наданням послуг щодо задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього.

Рекреаційні ресурси – 1) компоненти природного середовища або об’єкти господарської діяльності, наділені унікальністю, оригінальністю, естетичною привабливістю, лікувально-оздоровчими особливостями, що можуть використовуватись для організації різних видів та форм рекреаційних занять; 2) об’єкти та явища природи, результати людської (антропогенної) діяльності, що можна використовувати для відпочинку, туризму та лікування.

Рекреаційний потенціал – величина реалізованих та нереалізованих можливостей результативного та продуктивного використання ресурсів території в процесі задоволення різноманітних суспільних потреб, в тому числі культурно-пізнавальних, ділових, релігійних, паломницьких, спортивних.

Рекреаційний потенціал ландшафту – сукупність природних та культурних умов, що позитивно впливають на людський організм та забезпечують шляхом поєднання фізичних та психічних факторів відновлення працездатності людини.

Рекреаційний район – сукупність економічно взаємопов’язаних рекреаційних підприємств на одній території, що спеціалізуються на обслуговуванні рекреантів, дозволяючи найкращим чином задовольнити їхні потреби при використанні існуючих природних та культурно-історичних компонентів території та її економічних умов.

- Рибальсько-мисливські парки** - спеціально відведені території для проведення регулюючими ліцензіями мисливства та рибальства, а також проведення екологічних, зоологічних, іхтіологічних досліджень та заходів.
- Світова спадщина** – видатні культурні та природні цінності, що формують спадщину всього людства.
- Сад ботанічний** – колекція живих рослин дикої флори зазвичай із значною кількістю деревних порід, висаджених на більш чи менш значній території, що створюється з науковою метою, проте, як правило, використовується також для рекреації та туризму.
- Сад зоологічний** – колекція диких тварин, розміщених в клітках чи більших вольєрах, часто розташованих серед невеликого парку.
- Санаторій** – лікувально-профілактичний заклад, де для лікування використовують головним чином природні фактори (клімат, мінеральні води, лікувальні грязі тощо) у поєднанні з лікувальною фізкультурою, раціональним харчуванням, дотриманням режиму лікування та відпочинку.
- Санаторій-профілакторій** – медичний заклад при промисловому підприємстві для реабілітації та профілактики працівників підприємства без відриву від виробництва.
- Соціально-економічні ресурси туризму** – об'єкти та явища антропогенного характеру, що необхідні для найбільш ефективного та повноцінного використання туристичних ресурсів та розвитку індустрії туризму в країні чи регіоні.
- Сакральна (релігійна) архітектура** – вид архітектури, що пов'язана з певною релігією. Основними прикладами сакральних споруд є церкви, костели, собори, мечеті. Термін «сакральний» використовується в основному в історикокультурних матеріалах і в навчальній літературі вищих навчальних закладів.
- Соціальна інфраструктура туризму** – комплекс закладів охорони здоров'я, торгівлі; парки культури, музеї, бібліотеки, концертні зали тощо.

- Спеціальна інфраструктура** – заклади та ресурси, що обслуговують суб'єкти туристичної діяльності, та доходи яких формують за рахунок витрат туристів у зв'язку із задоволенням їхніх (туристів) потреб. Такі підприємства й організації призначені для надання послуг туристам і обслуговування господарських операцій підприємств туристичної галузі. Ними можуть користуватися і місцеві жителі.
- Спортивний парк** – спеціально організована територія з розміщеними на ній об'єктами для тренінгу та самостійного кваліфікованого туризму. На території спортивного парку також проводять навчально-спортивні туристичні заходи.
- Ступінь туристичного освоєння** – показник абсолютної освоєності території, що дорівнює сумарній кількості місць в туристичних закладах району до його площі (в тис. км²).
- Стійкість ландшафтів до антропогенних навантажень** – це здатність природного комплексу протистояти рекреаційним навантаженням до певної межі, за якою відбуваються незворотні зміни.
- Суб'єкт туризму** – це турист, який задовольняє свої рекреаційні потреби та характеризується певними рисами, властивостями і станами (фізіологічними, психологічними, екологічними, економічними, соціальними тощо).
- Суб'єкти рекреації** – люди, що здійснюють рекреаційну діяльність відповідно до своїх стандартів.
- Суб'єкти туристичної діяльності** – це підприємства, заклади, організації незалежно від форм власності, а також фізичні особи, які зареєстровані відповідно до чинного законодавства на здійснення діяльності з надання туристичних послуг.
- Суспільні туристичні ресурси** – матеріальні об'єкти, що несуть семантичну та естетичну інформацію і можуть використовуватися в екскурсійно-туристичній діяльності для задоволення специфічних соціальних і рекреаційних потреб особистості.

Тематичний парк – парк, що пропонує відвідувачам широкий спектр розважальних заходів, об'єднаних спільною темою.

Територіальна рекреаційна система – форма організації рекреаційної діяльності на певній території, в межах якої досягається максимальний взаємозв'язок, просторова та функціональна координація різних підсистем, що беруть участь в реалізації рекреаційної функції даної території.

Територія, що особливо охороняється – акваторія або територія, що відрізняється або цінністю розташованих в її межах об'єктів, або частотою проходження явищ природного чи антропогенного походження, або позитивним впливом на навколишнє середовище.

Туристична агломерація – тип територіальної рекреаційної системи, що виникає на основі великого туристичного центру із значною площею урбанізаційної зони, поглинаючи суміжні поселення.

Туристична база – заклад готельного типу, що функціонує цілодобово або сезонно та розміщується в курортних зонах, місцевостях із сприятливими природно-кліматичними умовами. Туристична база пропонує туристам різні види обслуговування: ночівля, харчування, культурно-побутове, екскурсійне, оздоровче та ін..

Туристична ємкість території – місткість бази ночівлі (кількість місць для ночівлі), наявність закладів громадського харчування (кількість посадочних місць, пропонованих страв) та супутніх закладів, що визначає максимальну кількість туристів.

Туристична зона – 1) частина національної території, де є два чи більше центри по прийому туристів у розрахунок не менше ніж на 5000 місць проживання; 2) територія, де зосереджені об'єкти показу, що приваблюють туристів, а також інші туристичні об'єкти (готелі, санаторії, пансіонати).

Туристична інформація – сукупність необхідних правдивих відомостей, що дозволяють туристові правильно орієнтуватися.

ентуватись в незвичних умовах: правила в'їзду в ту чи іншу країну та перебування, відомості про звичай місцевого населення, релігійні традиції, святині, природні та культурні пам'ятки тощо.

Туристична інфраструктура – сукупність шляхів сполучення (дороги, під'їдні шляхи, вокзали, аеропорти і т.д.), комунікацій (водопровідна, електрична та газова мережі, опалення, каналізація, засоби зв'язку), туристичних ресурсів, об'єктів туристичного показу, засобів розміщення та харчування, об'єктів торгівлі, побутового та лікувально-профілактичного обслуговування, спортивних споруд, а також інших об'єктів, необхідних для забезпечення та розвитку індустрії туризму.

Туристична карта – карта, де позначені напрямки та умови маршруту, а також об'єкти, що викликають зацікавленість у туристів (місця туристичної зацікавленості).

Туристична освоєність – рівень господарського потенціалу туризму в процесі територіального поділу праці, а також результат процесу туристичного освоєння території, що характеризує рівень насичення даної території видами та об'єктами туристичної діяльності.

Туристична територія – вид комплексного туристичного ресурсу, тобто географічно визначене місце ресурсів, а також об'єктів туристичної зацікавленості, що виділяється в складі туристичного регіону з вказівкою в кадастрах та інших видах документації.

Туристичні ресурси – 1) природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, що визначають об'єкти туристичного показу, а також інші об'єкти, здатні задовольнити духовні та інші потреби туристів, сприяти підтримці їхньої життєздатності, відновленню та розвитку фізичних сил; 2) природно-кліматичні, соціокультурні, історичні, архітектурні, археологічні, наукові та промислові, видовищні, культурні та інші об'єкти та явища, здатні задовольнити потреби людини з метою туризму.

Туристична цікавість (зацікавленість) – перспектива отримання туристом об'єктивної інформації, позитивних

емоцій і/або потенційна можливість задоволення планованої потреби туриста в конкретній, частково відомій туристичній послугі або роботі, туристичному продукті або товарі.

Туристичний комплекс – 1) містобудівне утворення різного функціонального профілю, що складається з туристичних об'єктів та закладів, об'єднаних єдиним архітектурно-планувальним рішенням, загальною просторовою композицією та організацією обслуговування; 2) сукупність різних за функціями туристичних закладів місткістю більше 1 000 місць, об'єднаних однією функціональною програмою (лікування, оздоровлення, відпочинок, ділові зустрічі та заходи тощо).

Туристичний табір – спеціалізована туристична організація, призначена для активного відпочинку в природному середовищі.

Туристичний маршрут – 1) географічно визначена, прив'язана до певної місцевості та особливих об'єктів, описана з різною детальністю траса маршруту, мандрівки; 2) шлях, що пересікає певний географічний простір з туристичними пам'ятками та особливостями; 3) попередньо спланований шлях переміщення туристів по географічних точках протягом призначеного проміжку часу, з метою отримання передбачених туристично-екскурсійних послуг.

Туристичний мікрорайон – сукупність туристичних закладів та різних супутніх галузей, розташованих на компактній території та пов'язаних між собою системою інженерного та побутового забезпечення з централізацією і кооперуванням обслуговуючих підрозділів.

Туристичний об'єкт – особливе містобудівне утворення, орієнтоване на пропонування туристам певного (заданого) об'єму послуг та реалізацію спеціалізованих туристичних програм.

Туристичний потенціал – 1) сукупність природних, культурно-історичних та соціально-економічних передумов для організації туристичної діяльності на відповідній тери-

торії; 2) сукупність на відповідній території природних та рукотворних об'єктів, а також умов, можливостей та засобів, придатних для формування туристичного продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій, програм.

Туристичний район – територія, що володіє визначеними ознаками атрактивності, забезпечена туристичною інфраструктурою та системою організації туризму. Туристичні райони характеризуються наступними ознаками: а) часом виникнення та історичними особливостями формування; б) природними, історико-культурними та соціально-економічними передумовами формування; в) рівнем розвитку туристичної інфраструктури; г) туристичною спеціалізацією.

Туристичний регіон – 1) місце, що володіє туристичними спорудами та послугами, що вибирає турист чи група туристів, і що продаються виробником послуг; 2) окрема територіальна одиниця, заснована на спільності природних, культурних та історико-архітектурних ресурсів, об'єднана загальною туристичною інфраструктурою, що сприймається у вигляді цілісного об'єкту (території); 3) територія з об'єктами туристичної зацікавленості, де туристи можуть отримати повний набір послуг, необхідних для задоволення їхніх потреб.

Туристичний центр – територія, що володіє окрім туристичних ресурсів відповідною інфраструктурою (транспорт, об'єкти розміщення, харчування, сервісного обслуговування, розваги) для обслуговування значної кількості туристів, а також приваблює туристів специфічними туристичними ресурсами, зручностями транспортного сполучення та доступною туристичною інформацією.

Туристичне враження – сукупність емоцій (в основному позитивних), духовного та фізичного стану туриста, що виникла в результаті отримання туристичних послуг, купівлі туристичних товарів, споживання туристичного продукту.

Туристична якість – інтегральна сукупність низки кількісних та якісних характеристик відповідної території, що дозволяє зробити висновок про її туристичну привабливість, а також ступінь забезпеченості туристичними ресурсами та інфраструктурою.

Туристичний простір – 1) сукупність регіонів, де формується та задовольняється попит на туристичні продукти, 2) економічний простір, що характеризується багатством об'єктів та суб'єктів діяльності, спеціалізованих на туризмі та рекреації.

Туристичне районування – процес розчленування території, під час якого райони ідентифікуються за наявністю в них особливих ознак та виділяються туристичні райони, що відрізняються один від одного за переліком та ступенем вираженості ознак.

Туристичне ресурсознавство – важливий науково-прикладний розділ географії туризму та комплексного країнознавства, де розглядаються питання концептуалізації, вивчення та комплексної оцінки туристичних ресурсів окремих територій.

Туристично-рекреаційний комплекс – складне господарство, куди входять лікувальні та оздоровчі заклади, обслуговуючі підприємства та супутні галузі (заклади торгівлі, харчування, побутові, культурні та спортивні заклади, екскурсійні об'єкти, транспортна мережа, сувенірне виробництво тощо).

Туристична доступність – властивість об'єкту, що характеризує можливість у оптимальний спосіб забезпечити доступ туриста в процесі туристичного споживання.

Туристична індустрія – сукупність різних суб'єктів туристичної діяльності (туристичні фірми, агенції й оператори, а також готелі, туристичні комплекси, кемпінги, мотелі, пансіонати, підприємства харчування, транспорту, заклади культури, розваг, спорту та ін.), що забезпечують прийом, обслуговування та перевезення туристів.

Центр туризму – місто, місцевість чи об’єкт, де на базі туристичних ресурсів створений комплекс туристично-екскурсійного обслуговування.

Центр туристичної зацікавленості – обмежена територія, що володіє властивостями приваблювати та утримувати туристів, наприклад, при наявності інфраструктури, різного роду послуг для задоволення потреб туристів.

Екологічна територія – спеціально організована територія, що забезпечує відпочинок туристів в природному середовищі з використанням традиційних для країни закладів розміщення, харчування та розваг.

Естетична оцінка ландшафту – інтенсивність позитивних емоцій, що сприятливо впливають на самопочуття туристів під впливом природного середовища.

Навчальне видання

**МАЛЬСЬКА Марта Пилипівна,
ПАНЬКІВ Наталія Мирославівна**

**«ТУРИСТИЧНО-РЕСУРСНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІЇ»**

Підручник

для студентів спеціальності 242
«ТУРИЗМ»

Комп'ютерне верстання
Наталії Лобач

Формат 60x84/16.

Умовн. друк. арк. 28,6. Тираж 300 прим. Зам.
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.